Fórum Társadalomtudományi Szemle

A tartalomból:

Lanstyák István
A nyelvi aformalizmus és a formális stílus

Petteri Laihonen
Nyelvideológiák és iskolai tájképek a határon túli magyar iskolákban

H. Nagy Péter
A modern líra irodalomtörténeti problémái

Natkó Anna
Irredentizmus, kisebbségi lét, revízió eltérő nézőpontokból

Orbán Melinda
A zöldkeresztesek tevékenysége Kárpátalján

Godzsák Attila
A Magyar Államépítészeti Hivatal beruházásai a zempléni részeken

Kerényi Éva
A turizmus kezdetei Gömörben

Közlemények
Liszka József
A.Gergely András

Oral History
Bukor Ádám

Könyvek

2023

1

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE
NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT
XXV. évfolyam

Főszerkesztő
CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság
Biró A. Zoltán (Románia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonen (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Liszka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Vajda Barnabás (Szlovákia), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

LANSTYÁK ISTVÁN
A nyelvi aformalizmus és a formális stílus 3
PETTERI LAIHONEN
Nyelvideológiák és iskolai tájképek a határon túli magyar tannyelvű iskolákban 37
H. NAGY PÉTER
A modern líra irodalomtörténeti problémái. Határmunkálatok és periodizáció 59
NATKÓ ANNA
Irredentizmus, kisebbségi lét, revízió eltérő nézőpontokból. A Magyar Élet Felvidék-képe 73
ORBÁN MELINDA
Megelőző közegészségügy – a zöldkeresztesek tevékenysége Kárpátalján 89
GODZSÁK ATTILA
A Magyar Államépítészeti Hivatal beruházásai az első bécsi döntés nyomán visszatérő zempléni részeken 105
KERÉNYI ÉVA
A turizmus kezdetei Gömörben 129

Közlemények

LISZKA JÓZSEF
Párbeszéd a hazá(k)ról és a „hazáról” 147
A.GERGELY ANDRÁS
Töprengés töprengésekről... Néprajzi naplójegyzetek naplójegyzet-néprajzként 155

Oral history

J. Mészáros Károly
Bukor Ádám kórlegyőző útja a cali vb-aranyakig 163

Könyvek

Keresztes Csaba: Schutzbach Csaba: Friedrich István. (100 éve történt az őszirózsás forradalom) 175
Liszka József: Magyar Zoltán: Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus 1–4. 176
Hicsik Dóra: Roncz Melinda–Tegdes Egyházi Dóra: Közös úton 178
Bodnár Krisztián: Csörsz Rumen István–Mészáros Gábor (szerk.): A kis világbeli nagy világ. Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádámról 180
Bodnár Krisztián: Fabó Edit (szerk.): Hazafiak voltak. Az ember, a hit és a történelem méltósága az 1867. évi kiegyezés utáni nemzeti ünnepeken 181
Baka Vida Barbara–Baka L. Patrik: Istók Béla–Simon Szabolcs (szerk.): Online oktatás – kontaktoktatás. Edukációs folyamatok és a Covid19 182

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett. Az MTA Történettudományi Bizottsága által elismert teljes értékű publikációs hely.

Készült a Magyar Kormány támogatásával

MINISZTERELNÖKSÉG NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BETHLEN GÁBOR Alap

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE
A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adecta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2023. március • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: http:\\www.forumszemle.eu

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE
Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 600 • Cena: 3 € • marec 2023 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361• Internet: http:\\www.forumszemle.eu

LANSTYÁK ISTVÁN

A nyelvi aformalizmus és a formális stílus[1]

ISTVÁN LANSTYÁK
Language Nonformalism and Formal Style
Keywords: language nonformalism; language ideology; language correctness; language ideologies about language correctness; formal style and stylistic value

Bevezetés

Dolgozatomban a magyar nyelvművelés nyelvhelyességi döntéseit meghatározó egyik jellegzetes nyelvhelyességi ideológiát, a nyelvi aformalizmust vizsgálom a Nyelvművelő kézikönyvből (NyKk. I–II. 1980–1985) és a Nyelvművelő kéziszótár második, javított és bővített kiadásából (NymKsz.[2] 2005) vett idézetek alapján. E két kiadvány a magyar nyelvművelés két csúcsterméke (vö. Sebestyén 1983; Ágoston 2006), s mint ilyen bizonyára jól reprezentálja a létező magyar nyelvművelést, hiszen a kézikönyv összefoglalja a második világháború utáni nyelvművelés legfontosabb eredményeit, a kéziszótár pedig ezeket népszerűsíti tömörebb formában a nyelvművelő javakat fogyasztó magyar lakosság körében. A nyelvi aformalizmust és a két kiadványban található egyéb nyelvi ideológiákat – korábbi írásaimhoz hasonlóan – az idézett szövegek tartalmi elemzésével tártam fel.

A nyelvhelyességi ideológiákat dolgozatomban olyan nyelvi ideológiákként határozom meg, amelyek nyelvhelyességi ítéletek indoklásául szolgálnak. Akárcsak más írásaimban, a nyelvi ideológiákat itt is olyan gondolatokként, gondolatrendszerekként, meggyőződésekként értelmezem, amelyek célja magyarázni vagy

1 A nyelvi ideológiákkal kapcsolatos kutatásaimat az MTA támogatja, részben közvetlenül, részben a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet részeként működő Gramma Nyelvi Iroda közvetítésével. A nyelvi ideológiák és a nyelvi problémák összefüggésével a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén foglalkoztam az APVV-17-0254 sz. projekt keretében. Itt köszönöm meg Heltai Pál és Horváth Péter Iván értékes észrevételeit és javítási javaslatait. Ezekkel nagy segítségemre voltak az írás végső változatának kialakításában.

igazolni a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvi közösségek helyzetével, a nyelvek egymáshoz való viszonyával stb. kapcsolatos tényeket és eljárásokat.[2]

A nyelvi aformalizmus mint nyelvhelyességi ideológia az a meggyőződés, hogy a nyelv formális változatainak használata eredendően, a használat körülményeitől függetlenül negatív jelenség. Mikroszinten értelmezve a nyelvi aformalizmus hívei a formális stílusértékű nyelvi formákat eredendően rosszabbnak tartják, mint választékos, közömbös vagy más stílusértékű megfelelőiket. A nyelvi aformalizmusra utaló jellegzetes nyelvművelői „műszavak" közé tartozik a *modoros*, *mesterkélt*, *keresett*, *fontoskodó*, *hivataloskodó*, *körülményeskedő*, *erőszakolt*, de tudni kell, hogy ezek a jelzők olykor más stílusértékű nyelvi formákra is vonatkozhatnak, pl. választékos vagy közömbös stílusértékűekre.

A nyelvi aformalizmussal rokon ideológia a nyelvi naturizmus, az a meggyőződés, hogy a közlés természetessége abszolút érték: a természetesebbnek tartott nyelvhasználat, ill. nyelvváltozatok eredendően értékesebbek, mint a kevésbé természetesnek érzett nyelvhasználat, ill. nyelvváltozatok. Mikroszinten a nyelvi naturizmus hívei a beszélők által természetesebbnek érzett nyelvi formákat eredendően helyesebbnek tartják, mint azokat, amelyeket a beszélők nem éreznek annyira természetesnek. A nyelvi naturista ideológia jellegzetes jelzője a *természetes* és ennek ellentéte, a *modoros*, a *mesterkélt*, a *keresett*, az *erőltetett*, olykor a *furcsa*, amelyek – amint föntebb jeleztük – többnyire a formális stílusra, ill. az arra jellemző nyelvi formákra utalnak (ritkábban választékos – vagy inkább emelkedett – nyelvi formákra is utalnak hasonló jelzőkkel).

A formális stílus elutasítása rendszerint a formális stílus bizonyos jellemzőinek az elutasítását jelenti, ezért a nyelvi aformalizmus és a vele rokon naturizmus mellett általában más nyelvi ideológiák is megjelennek, olyanok, amelyek sajátosan ezekkel a formális stílusra jellemző jegyekkel kapcsolatban fogalmaznak meg értékítéletet.

Amint alább látni fogjuk, a formális stílus egyik jellegzetessége a hosszabb, bonyolultabb, széttagolóbb nyelvi formák kedvelése. A nyelvművelők ezeket rendszeresen megbélyegzik, így a nyelvi aformalizmus gyakran összekapcsolódik a nyelvi szimplicizmussal, a nyelvi brevizmussal és a nyelvi szintetizmussal. Mivel a formális stílusértékű, hosszabb, széttagolóbb nyelvi formák sokszor terjengősebbek, redundánsabbak is a bizalmas vagy választékos stílusértékű megfelelőiknél, a nyelvművelők a nyelvi redundantizmus ideológiáját is felhasználják a formális stílusértékű nyelvi elemek megbélyegzésére. A formális stílusra továbbá a személytelen fogalmazás is jellemző. Ezért a formális stílusértékű nyelvi formák egy részének elutasításában a nyelvi perszonalizmus ideológiája is fontos szerepet kap. A formális stílus jellemző jegye a nominalizálás is, a névszók, névszói szerkezetek előnyben részesítése az

2 A nyelvi ideológiákkal kapcsolatos irodalomból kutatásaim során leginkább a következő munkákra támaszkodtam: Woolard–Schieffelin 1994; Kroskrity 2010; Milroy 2001; Laihonen 2009; Gal 2006a; Dolník 2010.

igékkel szemben; e vonatkozásban a nyelvi aformalizmus a nyelvi verbizmussal kapcsolódik össze.

Arra is látunk majd példákat, hogy az aformalista ítéletek hátterében végső indítékként a ma már nyelvművelői körökben is kevésbé szalonképesnek gondolt, így ritkábban alkalmazott nyelvi purista ideológia áll, mivel a funkcióigés szerkezeteknek egy (kisebb) része a nyelvművelők szerint (és többük bizonyára a valóságban is) idegen nyelvi minta alapján jött létre.[3]

Dolgozatom érdemi részében először a formális stílust jellemzem röviden, majd a nyelvi aformalizmus jelentkezését négy nyelvi jelenség megítélésének konkrét példáival szemléltetem. Az első a névutók és névutószerű utótagok csoportja; a névutók csak bizonyos használatban formális stílusértékűek, a névutószerű utótagoknak viszont alighanem a formális a legjellemzőbb stílusértékük. A második kategóriát a kötőszók alkotják, melyek közt vannak formális stílusértékűek is; némelyikük egyszerre formális és választékos stílusértékű. A harmadik kiválasztott jelenség a funkcióigés szerkezetek, melyeknek nagy része formális stílusértékű, még ha akadnak is köztük – jóval kisebb számban – választékos vagy közömbös, sőt kivételesen bizalmas stílusértékűek is.[4] A negyedik jelenség a befejezett melléknévi igenév állítmányi használata, amely ugyancsak kifejezetten a formális stílusra jellemző; persze itt is vannak átmeneti esetek: a melléknevesülő igenevek más stílusú szövegekbe is beleillenek, a már melléknévként is használtakról nem is beszélve.

Dolgozatom megírására főként az motivált, hogy pontokat szerezzek a tanszéknek ahhoz, hogy működni tudjon, s hogy ne kelljen valamelyik kollégánkat elbocsátani, mégis remélem, hogy a tudományon kívüli indítékok ellenére munkámnak lesz némi haszna, főként egyetemi hallgatóink számára, de vizsgálatom némely eredménye talán a szakma számára sem lesz teljesen érdektelen.[5]

Formális stílus

Formálisnak azt a stílust nevezzük, amely a formális beszédhelyzetek bizonyos válfajaiban jellemzi írás- és beszélőtermékeinket. Nem minden formális beszédhelyzet vált ki

3 Dolgozatomban helykímélés céljából mellőzöm a nyelvi ideológiák többségének meghatározását. Ezek könnyen elérhetők egy internetes nyelvideológiai fogalomtárban (Lanstyák 2017).

4 Arról, hogy a nyelvművelők milyen nyelvi ideológiák segítségével bélyegzik meg a funkcióigés szerkezeteket, egy másik közleményemben részletesebben is írok (Lanstyák 2022a).

5 Tudományon kívüli célok motiváltak arra is, hogy hivatkozásaim közt túlreprezentáltak (jelentőségükhöz mérten) a magyar szerzők, különösen a szűkítő fogalmazásról szóló szakirodalom terén. Ennek az az oka, hogy szeretném, ha magyar kollégáim minél több hivatkozást tudnának kimutatni, pontszerzés céljából, s így az ő munkahelyük is túlélje a jelenleg érvényben lévő gyilkos tudománypolitikát.

formális stílust, ugyanis a választékos stílus is formális beszédhelyzetekhez kötődik, jóllehet más jellegűekhez. Tipikusan formális beszédhelyzet az, amikor a beszélők nem magánemberként, hanem valamilyen (köz)szerepet betöltve kommunikálnak egymással, valamilyen intézményt, szervezetet képviselve (pl. egy tárgyaláson); az interakció ennek megfelelően nyilvános színtéren zajlik, vagy pedig tömegközlő eszköz közvetíti. A prototipikus formális stílusú kommunikáció írott nyelvi, de a beszélt nyelvnek is vannak formális stílusú válfajai.

A „formális stílus" az oktatásban bevált rendszerezésben mint elméleti kategória a „választékos" és a „bizalmas stílussal" áll szemben, de a rendszerezéshez tartozik a „kiegyenlített stílus" is, valamint a „formális-választékos", „választékos-bizalmas" és „formális-bizalmas" átmeneti stílusok. Mivel a formális és a bizalmas stílus közti különbség nyilvánvaló, a formális stílus bemutatásakor többnyire csak a választékos stílusra utalok, hogy fény derüljön a formális és a választékos stílus közti különbségekre és hasonlóságokra.

A tipikusan formális stílusú diskurzusok fő jellemző jegyei az érzelemmentesség és a személytelenség, az érzelmi távolságtartás a beszélő és a befogadó között. Ennek végső célja elvben az, hogy a közlés tárgyilagosnak tűnjön, vagyis az legyen a befogadók benyomása, hogy a beszélők tényeket, nem pedig szubjektív elgondolásokat közölnek, s állításaik igazságtartalma nem függ az interakció résztvevőinek hozzáállásától. A formális stílusú diskurzusoknak nem célja esztétikai hatás elérése, idegen tőlük a díszítettségre való törekvés: szívesen építkeznek a memóriából könnyen előhívható nyelvi „panelekből", klisékből (ebben a bizalmas stílusú szövegekre hasonlítanak). A hangsúly – jó esetben – inkább a fogalmi pontosságon van; ezért a formális stílus az explicit megfogalmazásokat előnyben részesíti az implicitekkel szemben.

Az előző bekezdésben említett jegyekben a formális stílus radikálisan eltér a választékostól, amely gyönyörködtetni akar, emellett pedig kedveli a személyes kifejezésmódot, s nem is törekszik arra, hogy objektívnek látsszon. Vannak szövegtípusok, melyeknél a fogalmi pontosság másodlagos, sőt kontraproduktív (pl. költészet, de kisebb mértékben más szépirodalmi műfajok is). A választékos stílustól nem idegen az implicit fogalmazásmód, melyet leginkább a tömörségre, ill. a sajátos stílushatásra való törekvés motivál.

Közös jegyük a formális és választékos stílusú diskurzusoknak, hogy megfogalmazóik odafigyelnek a megformálás módjára. A megformáltság minősége szempontjából a tipikus formális stílusú szöveg rendezett, a választékos pedig gondozott (a szövegek kvalilektális minősítésére l. Lanstyák 2022b; vö. még Domonkosi 2012: 202–203). Formális vagy választékos stílusú rendezetlen szövegek inkább csak olyankor jönnek létre, amikor a beszélők fogalmazási készsége gyenge, vagy rossz lelkiállapotban vannak. (Ezzel szemben rendezetlen bizalmas stílusú szövegeket fogalmazni amúgy jól tudó és jó lelkiállapotban lévő beszélők is produkálnak, amikor a szöveg gondos megfogalmazásának nincs a szemükben jelentősége.)

A formális stílus a hosszabb, körülményesebb kifejezési módokat kedveli, úgyhogy két vagy több szinonima esetében általában a hosszabb hangtestű vagy bonyolultabb

szerkezetű illik jobban a formális stílusú szövegekbe (pl. inkább *döntést hoz*, mint *dönt,* inkább *azonban*, mint *de*; inkább *azt követően*, mint *azután* vagy *aztán*; inkább *ennek érdekében*, mint *ezért*).

A formális stílusban tovább élhetnek olyan nyelvi formák, amelyek a bizalmas, a választékos és a kiegyenlített stílusú szövegekből kiavultak, ott archaizmusnak számíta(ná)nak; az ilyenek a formális stílusú szövegekben formális stílusértékűek.[6] A formális stílusban való továbbélésük részben a formális stílus eredendő konzervativizmusára vezethető vissza, részben a távolításra és manipulatív szándékra, ahogy arra a nyelvművelő és részben a stilisztikai munkák rendszeresen utalnak (a hivatkozásokat l. alább).

Itt említhető meg az idegen eredetű szavak nagyobb mértékű használata a formális stílusban, különösen a tudományos regiszterekben. Az idegen eredetű szavak egy része belső keletkezésű szinonima nélküli terminus technicus; ezeknek a használata természetesen nem stíluskérdés. Amikor belső keletkezésű szinonima is rendelkezésre áll, az nemegyszer közömbös stílusértékű, míg idegen eredetű megfelelője formális, mások a konnotációi, ezért pl. tudományos közleményben az idegen eredetű nyelvi forma hitelesebbnek, szakszerűbbnek érződik (vö. *nyelvtan* és *grammatika*). Az idegen eredetű terminus használatát továbbá az is motiválja, hogy egyértelműbbé, s emiatt könnyebben érthetőbbé teheti a szöveget magyar–nemzetközi viszonylatban.

Ami a műfajokat illeti, a formális stílus legjellemzőbb példája a hivatali nyelvi szöveg, beleértve a beadványok, szakmai önéletrajzok, motivációs levelek stb. szövegét is. Szintén jellemző a formális stílus az egyéb szaknyelvekre, ugyanakkor a szaknyelveknek vannak választékos, választékos-bizalmas vagy kiegyenlített stílusú válfajai is (pl. az esszéirodalom vagy a tudományos népszerűsítő irodalom). Ugyancsak kevéssé formálisak vagy kiegyenlített stílusúak az iskoláskorúaknak készült tankönyvek. A hivatali stílusnak is léteznek kevésbé formális válfajai, nemcsak a szaknyelveknek. Informálisabb stílusúak pl. az ügyintézés során szóban használt hivatali nyelvi diskurzusok, de ez csak egyik megnyilvánulása annak a ténynek, hogy a beszélt nyelvre eleve jellemzőbb a lazább stílus, mint az írott nyelvre.

Az újságírói műfajok közül a formális stílus főként a hírekre és a közleményekre jellemző (legalábbis az igényesebb nyomtatott sajtóban), de hagyományosan a kommentárok, háttérmagyarázatok is leginkább formális stílusúak, bár ezekbe – a szerző ízlésétől, nyelvi ideológiáitól függően – választékos vagy olykor akár bizalmas stílusú elemek is „keveredhetnek". A beszélt nyelvi regiszterek közül rendszerint többé-kevésbé formális stílusúak az üzleti vagy politikai tárgyalások egymással közeli viszonyban nem

6 A választékos stílusú szövegekre is igaz, hogy továbbélnek bennük olyan nyelvi formák, amelyek más stílusú szövegekben archaikusnak számítanak, de ezek nem azonosak a formális stílusú szövegekben megmaradt nyelvi formákkal, és persze a választékos stílusú szövegekben nem is formálisnak, hanem választékosnak, emelkedettnek vagy régiesnek érződnek.

lévő felek közt, a sok résztvevős értekezletek, gyűlések és más rendezvények, az állásinterjúk stb.

A formális stílusváltozatokra, ill. azok jellemző jegyeire a magyar nyelvművelő irodalomban leginkább becsmérlő kifejezésekkel szokás utalni (l. föntebb); különösen igaz ez a hivatali nyelvi regiszterekre (l. pl. Grétsy 1964: 101–105 stb.; Grétsy szerk. 1978: 7–11; 129–131; NyKk. I. 1980: 873–875; NymKsz.[2] 2005: 236). A formális stílus létjogosultságát hagyományosan legföljebb a szaknyelvi regiszterek esetében ismerik el a nyelvművelők, de ott is összemossák a formálist a választékossal. A formális stílus sajátosságaira még a hagyományos stilisztikák is megbélyegző módon utalnak (l. Szathmári–Terestyéni 1958/1981: 9, 28–29; Szilágyi 1978: 127–142; Hernádi 1979: 19–30; jóval visszafogottabban Szikszainé 2007: 598–599).

Sem a nyelvművelő munkák, sem a hagyományos stilisztikák nem használják a „formális stílus" műszót. A formális stílus legfontosabb jegyei a nyelvművelő és stilisztikai témájú munkákban a hivatalos és tudományos stílus jellemzőiként kerülnek bemutatásra (l. Fábián–Szathmári–Terestyéni 1958/1981: 8–11; 28–29), ami teljesen érthető, hiszen a hivatali és a tudományos nyelvi regiszterekhez tartozó prototipikus szövegek formális stílusúak.[7] A formális stílusnak e két válfaja közt az egyik fontos különbség abban áll, hogy a prototipikus hivatali nyelvi regiszterekben a tekintélygyakorlásra (távolításra, nyomásgyakorlásra) való késztetés erősebb, mint a prototipikus tudományos és szakmai nyelvi regiszterekben (bár a szándékoltan nehezen érthető fogalmazásmód ezekben sem teljesen ismeretlen). Egy másik különbség az, hogy míg a prototipikus tudományos közlemények címzettjei többnyire szakemberek (noha fontos szerepet játszik a tudományos népszerűsítő irodalom és a tankönyvirodalom is), addig a prototipikus hivatali nyelvi közlemények jelentős része kifejezetten laikusoknak szól (igaz, ez nem mindig tükröződik a nyelvezetükben).

A „formális" stíluskategória megjelenése összefügg a szociolingvisztika térhódításával (vö. Bartha–Hámori 2010), valamint a „stílus" kategória összetettségének felismerésével és hangsúlyozásával, a stílusrendszerek többdimenziójúvá válásával. A formális stílus helye a közlő és a befogadó viszonyának dimenzióján jelölődik ki (l. Szikszainé 2007: 611–613; Tolcsvai Nagy 1996: 142, 2006: 642–643, 2012: 45; Tátrai 2012: 55; Boronkai 2012: 130; Hámori 2012: 237–240; Pethő 2018: 109–110). Tolcsvai Nagy és funkcionális kognitív stílusmodelljének követői a „helyzet" változóról (tényezőről) beszélnek, melyen a „formális", a „közömbös" és az „informális" stílusértékek találhatók, folyvány jelleggel.

Abban, hogy a formális stílusú szövegek nyelvi és stiláris jellegzetességeit a magyar nyelvészet és nyelvművelés sokáig kóros, ártalmas jelenségnek tekintette, alighanem az a tény játszott közre, hogy a formális stílusú magyar szövegek formális stílu-

7 Ezzel szemben a szépirodalmi és a szónoki stílus számos jegye a választékos stílusnak az általános jellemzője.

sú latin és német szövegek nyomán jöttek létre, így számos kontaktusjelenséget is tartalmaztak, vagyis a purista nyelvi ideológia fényében kifogásolhatóak voltak. Ez az „idegenszerűség" aztán rávetült magára a formális stílusra, mintha a formális stílus szükségszerűen volna magyartalan (azaz feltűnően sok kontaktusjelenséget tartalmazó), a választékos pedig szükségszerűen magyaros (azaz kevesebb kontaktusjelenséget tartalmazó). Így került szembe egymással két olyan dolog, amely békében, egymást kiegészítő funkciókban él(hetne) egymás mellett.

A formális stílus iránti ellenszenvnek másik oka az lehet, hogy a hivatali nyelvi szövegek fogalmazói gyakran nemcsak a „hivatal kommunikál hivatallal" helyzetben használják a hivatali nyelvi regiszterekre jellemző sajátos nyelvi formákat (a hivatali nyelvi „zsargont"), hanem a „hivatal kommunikál ügyféllel" helyzetben is. Ez pedig a címzettek számára nehezen érthetővé, félreérthetővé vagy akár érthetetlenné teheti a hivatali nyelvi szövegeket. Valószínű ugyan, hogy a nehéz érthetőséget vagy az érthetetlenséget többnyire nem a formális stílus általános jellegzetességei okozzák, hanem a hivatali szaknyelv sajátos fordulatai, mégis úgy tűnik, hogy az érthetetlenség ódiuma magára a formális stílusra hárul. Talán azért (is), mert az alacsonyabb iskolázottságú beszélőknél és különösen a még nagyobb mértékben hátrányos helyzetű csoportoknál (pl. az értelmi fogyatékosoknál vagy az idegen anyanyelvűeknél) maga a formális stílus is akadályozhatja a megértést. (Mindezeket a feltevéseket nagyon hasznos volna empirikusan is tesztelni.)

Azt, hogy a formális stílus él és virul attól függetlenül, mit gondolnak róla a beszélők, jól szemlélteti, hogy szabályait még azok is követik (legalábbis akkor, amikor lanyhul a figyelmük), akik becsmérlően nyilatkoznak róla. A magyar stilisztika vázlatának szerzői (Fábián–Szathmári–Terestyéni 1958/1981), miközben a 29. oldalon modorosságként, szószaporításként bélyegzik meg az igék „helyett" álló funkcióigés szerkezeteket, néhány sorral lejjebb maguk is elkövetik ezt a „modorosságot", amikor így fogalmaznak: „Bár az újabb hivatalos stílus a korábbihoz mérten a hajlékonyság és érthetőség irányában jelentős változást mutat, még mindig kifejező eszközei közé tartoznak […]". Pedig saját elveik szerint inkább ilyesmit kellett volna írniuk: „Bár az újabb hivatalos stílus a korábbihoz képest jelentős mértékben vált hajlékonyabbá és érthetőbbé, még mindig kifejezőeszközei közé tartoznak […] „. Korábban, a 10. oldalon, igenévi formában használtak egy prototipikus funkcióigés szerkezetet: „A művésziességre való törekvés indokolja a szépirodalmi stílusokban felhasználásra kerülő nyelvi eszközöknek, stiláris formáknak a rendkívüli bőségét", pedig ugyanezt a tartalmat egyszerűbben, tömörebben is kifejezhették volna, pl. „a szépirodalmi stílusok nyelvi eszközeinek, stiláris formáinak (a) rendkívüli bőségét" vagy „a szépirodalmi stílusokban használt (v. a szépirodalmi stílusokra jellemző) nyelvi eszközök, stiláris formák rendkívüli bőségét".

A formális stílus és a nyelvhelyesség

A formális stílus kifejezőeszközeinek nyelvművelői bírálata alapvetően a nyelvi autonomizmus ideológiáján alapul, azon a meggyőződésen, hogy a nyelvi formák helyes-

sége önmagában, a használati kontextustól függetlenül is megítélhető (l. Lanstyák 2020). Valójában ez csak a még használatban nem lévő nyelvi formákra igaz, például a még meg nem honosodott idegen szavak magyarítása céljából létrehozott szavakra, szókapcsolatokra. Ezek közül valóban lehetséges külső-belső tulajdonságaik alapján kiválasztani a legmegfelelőbbnek gondoltat, pl. rövidsége okán, vagy azért, mert motivált, vagy kellemes a hangzása, egyszerű az írásképe stb. Ám ha egy nyelvi formát már egy közösség rendszerszerűen használ, vagyis az adott nyelvi forma társas beágyazódása megtörtént, attól kezdve már nem az adott forma létezése a tét (létezése immár ténykérdés), hanem a használatának módja, erre nézve pedig a használat körülményeinek figyelembevétele nélkül nem lehet adekvát tanácsot adni.

A nyelvművelők is sokszor utalnak arra, hogy egy-egy nyelvi forma jellemzően milyen stílusú szövegekben szokott előfordulni, ez azonban nem mindig jelenti azt, hogy más-más módon ítélnék meg az adott nyelvi forma helyességét különböző kontextusokban. Nyelvünk őrei legitim célnak tekintik a széleskörűen használt, a társadalmi közegbe már rég beágyazódott nyelvi formák visszaszorítását, kiirtását is, ami nem tekinthető másnak, mint nyelvszegényítő törekvésnek (l. Lanstyák 2008). A nyelvszegényítés indítéka az a – természetesen hamis – meggyőződés, hogy az elpusztítani kívánt nyelvi formák a használat körülményeitől függetlenül helytelenek (nyelvi autonomizmus és nyelvi defektivizmus), sőt károsak (nyelvi damnificizmus), mert más, megfelelőbb nyelvi formákat szorítanak ki (nyelvi extrudizmus).

Névutók, névutószerű alakulatok és a nyelvi aformalizmus

A formális stílusnak egyik jellegzetessége a névutók és névutószerű utótagok használata ragok „helyett”, ill. a névutószerű utótagok használata ragok vagy hagyományosabb, rövidebb névutók „rovására”.

1. példa

A Nyelvművelő kézikönyv „viszonyrag” szócikkében (NyKk. II. 1985: 1231) a következőket olvassuk:

> Egy-két évszázad óta a fenti egyszavas, ragos alakok „szintetikus” típusa helyett egyre gyakrabban tűnnek föl kétszavas: névutós, azaz „analitikus” kifejezések. Pl.: *a fiúnak* helyett *a fiú számára* vagy *részére; érkezésekor* helyett *érkezése során,* ill. *alkalmával; tanácsára* helyett *tanácsa alapján, szerint* vagy *nyomán.* Ezt a cserét – ha inkább csak valamelyik idegen nyelv szolgai követésére vall, s fölösleges terjengősségre, mesterkélt fogalmazásra vezet – bizony kerülnünk kell! Ha azonban a körülírásos kifejezés megkönnyíti a jelentés pontosabb árnyalását (ill. ha már szinte kiszorította a ragos szót), nem helytelenítjük. Pl.: *tűz esetén* (nem pedig: *tűzkor* vagy *tűzvészkor); a fia számára* (keres egy-két ifjúsági könyvet); *érkezése alkalmával* (ha az eset alkalomszerűségét akarjuk jelezni).

Látjuk, hogy az idézetben a nyelvi aformalizmus és a nyelvi naturizmus (a fogalmazás mesterkéltségre való utalás) összekapcsolódik a nyelvi redundantizmussal (a terjengős nyelvi formák kifogásolása), ill. a nyelvi szintetizmussal (a tömörebb megoldások előnyben részesítése), továbbá a nyelvi purizmussal (az idegen nyelvi mintára keletkezett nyelvi formák kerülendőnek minősítése) és a nyelvi kolonializmussal (a *szolgai* jelző utal rá).

Az idézetből az is kiviláglik, hogy a szerzők az analitikus kifejezéseket[8] a használat körülményeitől függetlenül kerülendőnek tartják. Mérlegelni nem azt kell, hogy stílusukat tekintve beleillenek-e a szövegbe, vagy (könnyen) érthetőek-e a befogadók számára (befogadóknak ☺), hanem azt, hogy kifejeznek-e valamilyen sajátos jelentésárnyalatot (nyelvi izomorfizmus), valamint azt, hogy a szintetikus megfelelőjük nem szorult-e már „szinte" ki a nyelvhasználatból (nyelvi uzualizmus).[9]

2. példa

A Nyelvművelő kéziszótár „*illetőleg – illetve – illetően*" című szócikkében (NymKsz.[2] 2005: 258) többek között ez áll:

> A 'rá vonatkozóan' jelentésű, névutói szerepű *illetően* határozószó a hivatali zsargon körülményeskedő szava: *az erőmű megépítését illetően még nem tudok nyilatkozni*. Tömörebben: *az erőmű megépítéséről…*

A „hivatali zsargonra" való utalás teljesen egyértelművé teszi, hogy a névutószerű utótaggal alkotott szerkezetet a formális stílushoz kötik. Ez persze indokolt, hiszen ez a szerkezet valóban formális stílusértékű, csak éppen a „hivatali zsargon" meg a „körülményeskedés" egyértelműen pejoratív kifejezések, melyek a formális stílusra rossz fényt vetnek; ebben a megfogalmazásmódban a nyelvi moralizmus implicit megjelenését láthatjuk. A formális stílusú szerkezet helytelenítésére utal a tömörebb megoldás ajánlása is, ami nem más, mint nyelvi szintetizmus.

Az MNSZ2 adatainak tanúsága szerint az *illetően* névutószerű utótag valóban helyettesíthető volna az esetek egy (kisebb) részében valamilyen raggal, ám arra nézve, hogy milyen esetekben és milyen ragokkal helyettesíthető (a *-ról/-ről* ragon kívül), a kéziszótár nem ad útmutatást.

Nézzünk meg néhány példát az egyes alkorpuszokból először azokra az esetekre, amikor létezik tömörebb megoldás:

8 Legyünk pontosak: a szerzők nem analitikus kifejezésekről, hanem „analitikus" kifejezésekről beszélnek, vagyis azt sugallják, hogy az ilyen nyelvi helytelenségek még arra sem méltók, hogy nyelvészeti terminus technicusokat vonatkoztassunk rájuk.

9 Ha a szerzők csak egy kicsit a hétköznapi beszélő fejével gondolkoztak volna, ez utóbbit inkább úgy fogalmazták volna meg, hogy a hagyományos szintetikus forma használata nem érződne-e szokatlannak, erőltetettnek, régiesnek, hiszen a hétköznapi ember élete nem arról szól, hogy gondosan megfigyelné, mely nyelvi jelenségek szorulnak ki a nyelvhasználatból.

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XXV. évfolyam 2023/1, Somorja

eredeti változat	*tömörített változat*
Oké, ismerjük el, hogy bekerültünk az európai intézményrendszerbe, egy csomó dologban előreléptünk, de alapkérdéseket illetően szerintem nem sikerült előbbre lépni. (besznye)	Oké, ismerjük el, hogy bekerültünk az európai intézményrendszerbe, egy csomó dologban előreléptünk, de alapkérdésekben szerintem nem sikerült előbbre lépni.
Hasonlóképpen minőségi változást eredményez a jövőt illetően a felhasználó és a díjfizető szétválasztása. (hivatalos)	Hasonlóképpen minőségi változást eredményez a jövőben a felhasználó és a díjfizető szétválasztása.
Folyadék: habár rengeteg lehetőségünk van a folyadék kiválasztását illetően, mi mégis az egyszerű, desztillált vizet ajánljuk. (sajtó)	Folyadék: habár rengeteg lehetőségünk van a folyadék kiválasztására, mi mégis az egyszerű, desztillált vizet ajánljuk.
Ultrabrowney és Magyar Nemes hozzászólásaira reagálva Magyar Nemessel egyetértek azt illetően, hogy emelni kell a párbeszédek színvonalát, és ne a személyes vitákon legyen a hangsúly. (fórum)	Ultrabrowney és Magyar Nemes hozzászólásaira reagálva Magyar Nemessel egyetértek abban, hogy emelni kell a párbeszédek színvonalát, és ne a személyes vitákon legyen a hangsúly.
A csoport munkájában való részvétel mindenképp egy plusz!!!!! lehetőség a fejlődést illetően. (közösségi)	A csoport munkájában való részvétel mindenképp egy plusz!!!!! lehetőség a fejlődésre.
Erdélyi festői látásmódja ez esetben tehát kudarcot vallana. Vajon csak azért, mert ebben a dalban nincs eligazító tárgy – torony, kútágas, nyárfa? Mert nincs benne semmi utalás a lírai személy foglalkozását illetően? (Csoóri Sándor)	Erdélyi festői látásmódja ez esetben tehát kudarcot vallana. Vajon csak azért, mert ebben a dalban nincs eligazító tárgy – torony, kútágas, nyárfa? Mert nincs benne semmi utalás a lírai személy foglalkozására?
A továbbkutatás stratégiáját illetően egyelőre szakmai vita folyik. (tudományos)	A továbbkutatás stratégiájáról egyelőre szakmai vita folyik.

Természetesen a tömörebb megoldás létezése nem azt jelenti, hogy a széttagolóbb megoldás ne volna megfelelő. A szerző dolga, hogy eldöntse, a tömörséget vagy a nagyobb mértékű formalitást részesíti-e előnyben az adott helyen.

Nézzünk meg azonban néhány példát – ezekből jóval több található az MNSZ2-ben –, melyekben az *illetően* szót csak radikálisabb átfogalmazással (s ezáltal a közlés tartalmának részleges megváltoztatásával) lehetne kiküszöbölni.

Eredeti mondat (MNSZ2)	*Átfogalmazás*
Reménykedett abban, hogy mesterséges amnéziája – saját múltbeli közszereplését illetően – egy egész nép emlékezetére kiterjeszthető. (Jókai Anna)	Reménykedett abban, hogy mesterséges amnéziája, az, hogy nem akar emlékezni saját múltbeli közszereplésére, egy egész nép emlékezetére kiterjeszthető. (Jókai Anna)
A velencei vízi csendőrség egyik helyszínre érkező járőre ultrarövid hullámú rádiókészüléken írta le a tüneteket a mentőszolgálat központjának, ahonnan szintén rádión kapott utasítást a teendőket illetően. (sajtó)	A velencei vízi csendőrség egyik helyszínre érkező járőre ultrarövid hullámú rádiókészüléken írta le a tüneteket a mentőszolgálat központjának, ahonnan szintén rádión kapott utasítást arra nézve, hogy mit tegyen.[10] (sajtó)
Ezek az adatok azonban egyáltalán nem relevánsak az etnikai összetételt illetően. (tudományos)	Arra nézve, hogy Zabola[11] etnikai összetétele milyen, ezek az adatok egyáltalán nem mondanak semmit. (tudományos)
Hiszen lehetséges mondjuk, hogy egy adott területre az állampolgárok közül senki nem fog semmit sem juttatni, vagy az is lehetséges, hogyha juttatnak is valamit, annak összegét, nagyságát illetően mindenképpen a legteljesebb bizonytalanságban leszünk. (hivatalos)	Hiszen lehetséges mondjuk, hogy egy adott területre az állampolgárok közül senki nem fog semmit sem juttatni, vagy az is lehetséges, hogyha juttatnak is valamit, teljesen bizonytalanok vagyunk a tekintetben,[12] hogy a juttatás mekkora összegű lesz. (hivatalos)
Egervári Sándor szövetségi kapitány bizakodó a mérkőzést illetően. (besznye)	Egervári Sándor szövetségi kapitány bízik benne, hogy a mérkőzést megnyerik.[13] (besznye)
A saját korosztályomat illetően, márcsak azért sem hiszek igazán a kontraszelekció érvényesülésében, mert a negatív szelekció létezésének logikáját követve, egy csomó egyetemi társam nem lehetett volna egyetemista. (fórum)	Ha a saját korosztályomat nézem, márcsak azért sem hiszek igazán a kontraszelekció érvényesülésében, mert a negatív szelekció létezésének logikáját követve, egy csomó egyetemi társam nem lehetett volna egyetemista. (fórum)
Ha kétségek merülnek fel a vízminőséget illetően, akkor ivásra és főzésre is ajánlott a palackozott víz vásárlása. (közösségi)	Ha az emberek kételkedni kezdenek abban, megfelelő-e a vízminőség, akkor ivásra és főzésre is ajánlott a palackozott víz vásárlása. (közösségi)

10 A tágabb kontextusból tudjuk, hogy magának a járőrnek volt teendője, nem mondjuk egy másik személynek, akinek a neve, tisztsége a korábbi mondatnak lehetett volna az alanya.

11 Az, hogy a székelyföldi Zabola községről van szó, csak a tágabb kontextusból derül ki: „Zabola jelenlegi etnikai összetételéről az 1992-es összeírásból nyerhetünk képet. Ez alapján még jelenleg is a magyar etnikum van túlsúlyban 1653 fővel (58 %), a románság 1022 fővel (38%) és a cigányság 165 fővel (6%). Ezek az adatok azonban egyáltalán nem relevánsak az etnikai összetételt illetően. Miután az itt élő magyar nyelvű cigányok többségében magyarnak vallják magukat, ez megmutatkozik az összeírásban is. Ténylegesen a magukat cigánynak vallók száma eléri a 700 főt."

12 A teljesen bizonytalan, hogy… eltüntetné a mondatból a személyességet, ami pedig fontos lehet a beszélő számára.

13 Az idézet folytatásából – a szövetségi kapitány nyilatkozatából – derül ki, hogy a magyar csapat legyőzni szeretné a hollandot, nem csupán – mondjuk – „derekasan helytállni a küzdelemben". Ha ezt a fenti módon explicitáljuk, csökkentjük a kapitány nyilatkozatának erejét, mivel mondandója lényegét előre „kikotyogtuk". Ezenkívül a bizakodás tárgya elvben más is lehetett, mondjuk az, hogy a mérkőzés alatt ne essen az eső. Az explicitálás folytán az utána következő idézet már nem hat az újdonság erejével, így a szöveg kevésbé lesz stílusos, vagy legalábbis kevésbé érdekes.

Látjuk, hogy az átalakított mondatok barátságosabbak ugyan (mivel kevésbé formális stílusúak, vagy pedig nem is formálisak), de tömörebbek nem lettek, éppen ellenkezőleg, mivel a mondatrész helyett mellékmondatot kellett alkalmazni. Márpedig a nyelvőrök azt sugallják a fenti idézetben, hogy az *illetően* a „körülményeskedő", vagyis terjengősebb megoldás, s ehelyett inkább tömörebb megfogalmazásra próbálják rávenni az olvasót, anélkül hogy ebben segítenének neki.

A kéziszótár meg sem említi, hogy sok esetben az *illetően* nemhogy nem „körülményeskedő", hanem épp a körülményes megfogalmazást segít elkerülni. Vagyis a szerzők félrevezetik azt a nyelvhasználót, aki elhiszi nekik, hogy az *illetően* körülményes, ugyanakkor magára hagyják annak a problémának a megoldásában, hogy akkor most hogyan is fogalmazzon, ha nem szeretne körülményeskedő lenni, sőt esetleg ragaszkodni szeretne a kevésbé explicit vagy személytelen fogalmazáshoz.

3. példa

Következő példánk a Nyelvművelő kézikönyvből való, az „irányában, irányából" szócikkből (NyKk. I. 1980: 1031):

> Eredeti jelentéseiben mindkét ragos főnév helyes lehet: *a hegy irányából* egy repülőgép tűnt fel, aztán eltűnt *a síkság irányában.* Újabban azonban a *felé, felől* zsargonszerű használatának párjaként határozatlan, ill. elvontabb irány jelölésére is terjed, s e szerepében már eléggé névutószerű. Lehetőleg ne kövessük, ne terjesszük ezt a modorosságot! Tehát: *a gyárak irányában* vagy *felé* [helyesebb: *a gyáraknak,* a *gyárakhoz]* már továbbítottuk a piackutatás tanulságait; *a tömegek irányában* vagy *felé* [helyesen: *között, előtt*] népszerűsítenünk kell termékeinket; *a pedagógusok irányából* vagy *felől* sok panasz érkezett (magyarán a *pedagógusoktól,* esetleg *pedagógusi, nevelői körökből).*

Látjuk, hogy a kézikönyv szerzői az *irányából* és az *irányában* ragos névszóknak ezt a metaforikus használatát nemes egyszerűséggel modorosságnak bélyegzik (nyelvi naturizmus, nyelvi aformalizmus), és ellenzik e kifejezésmód terjesztését, pedig ez – az internetes adatok tanúsága szerint – nemcsak a formális, hanem kisebb mértékben a választékos stílusú szövegekben is előfordul. A „modorosság" nyelvi konzervativizmusra is utalhat, s valójában „szokatlanságot" kell rajta érteni – ez persze csak feltételezés, melyet a szövegből nem lehet igazolni. Mindenképpen jelen van viszont – bár implicit módon – a nyelvi originalizmus ideológiája, hiszen abból, hogy a szerzők eredeti jelentésében tartják helyesnek az *irányából* és *irányában* ragos névszókat, egyértelműen következik, hogy új jelentésükben helytelenek. S mivel az értékítélet azt sugallja, hogy nem jó dolog az, ha egy szónak egyszerre van többféle jelentése (konkrét és elvont), számolhatunk a nyelvi izomorfizmus ideológiájával is.

Nézzünk meg néhány példát az MNSZ2 szépirodalmi alkorpuszából! Valamivel hosszabb részletet idézünk, hogy a szöveg stílusának választékossága egyértelműbb legyen.

Indulatos természete ismeretében tudhatjuk, ez a papír- és időkímélés Arany irányában a sértett költő kitörését fékezte meg. Petőfit nem kímélte ennyire, de akkor sem versei minősítésén dühöngött – látszólag. Arany a népies felé hajló, Petőfi balladai gyorsasággal nyargaló költeménnyé teremtette a Habsburg-párti Wesselényi Ferenc és az erdélyi fejedelemre esküdött Szécsi Mária történetét, Tompa váromlasztó tragédiát írt, holott a hősök élve maradnak úgy, ahogy a levelezésből is kitetszik. (Ágh István)
Az igazat megvallva, azért vonultam vissza a bodzaillatú szobába, mert – hogy is fogalmazzam –, nos, mindig volt bennem valami félelemérzés a mama irányában. Félelemérzés vagy bátortalanság, feszélyezettség vagy tartózkodás, nem is tudom, mi a leghelyesebb kifejezés. Röviden: mindig volt bennem egy olyasféle érzés, hogy Olga Mihajlovna – mert így hívják – nem szeret engem. Pedig nem mondhatom, hogy nem volt kedves hozzám. (Méray Tibor)
Lassacskán egy Kosztolányi-karikatúrát kezdtem látni Kosztolányi helyén. Mindez együtt annyit jelentett, hogy megváltozott az ízlésem. Megváltozott a magyar költészet, a világköltészet ízlése. Ennek egyik etapjaként kell tekintenünk a „csúnya verset" is, amelyet Illyés, Szabó Lőrinc találtak fel a magyar irodalomban, s oly kiválóan teljesítettek ki a maguk költői hasznára. A magyar költészet szépség-elvonókúrán esett át immár fél évszázad óta, amint hogy ez történt a világköltészettel is – teljesen más módon, az avantgarde irányában. Ennek a szépség-elvonókúrának egy felfüggesztett szakasza Dsida Jenő költészete. (Nemes Nagy Ágnes)
Talán szerencsém volt, hogy Kallós nem az akadémiák irányából indult el népdalt, népzenét, imádságot, balladát, csujjogatót gyűjteni, hanem belső sugallatára hallgatva. Megbízatás és támogatás nélkül. A legtöbb gyűjtő akarva-akaratlanul is szerepjátszásra kényszerül, vagy legalábbis illeszkedésre. Kallósnak erre nem volt szüksége soha. Ő, ha benyitott egy házba, otthon volt; otthon egy porig sújtott ember világában ugyanúgy, mint a lakodalmakon, temetéseken, disznótorok évődő, fölhangolt légkörében. (Csoóri Sándor)
Micsoda megkönnyebbülés! Ha itthon van, hiába zárkózik be a szobájába, úgy érzi, mintha valami szüntelen követelés áradna feléje az anyja irányából, mint valami kikapcsolhatatlan rádióadás, áthatol a zárt ajtón, sőt még a falon is, és neki állandóan küzdenie kell ellene, hogy engedjen ennek a követelésnek. Amint az anyja mögött becsukódik az ajtó, az adás elhallgat, a lakás levegője megváltozik, és Johanna föllélegzik. (Rakovszky Zsuzsa)
Dickens műveiben, ha akarja, ha nem, mint a gomba bukkannak fel a televény mondanivaló alól az író örök rögeszméi, tipikus alakjai, koldusok, részeg banyák, nyomorult gyerekek, jámbor eszelősök. Meghallgathatja, hogy talán elég volna már a törékeny kisfiúk szenvedéséből, még egyet is érthet vele, s maga csodálkozik majd a legjobban, mikor következő művében megint csak egy törékeny kisfiú néz vele szembe, mert nyilvánvaló, hogy a sokk, mely írásművészetét érte, valahonnan erről a területről, a kisfiú irányából csapott alkotó tudatára, s ha akarja, se tudja kiheverni, míg csak tollat vesz a kezébe. (Szabó Magda)

A példákban valóban használható volna a *-tól/-től* rag, ill. a *felé, felől, iránt* vagy más névutó. De mit nyernénk vele? Egyik esetben sem tűnik úgy, hogy a csere által a mondat stílusosabbá válna, inkább ellenkezőleg: mivel az *irányában, irányából* még felidézi eredeti jelentését, képszerűbb, stílusosabb, mint a nyelvőrök által ideológiai alapon javasolt, konzervatívabbnak tűnő megoldások.

4. példa

Az alábbi idézetben, amely a Nyelvművelő kézikönyv „számhatározó” című szócikkéből való (NyKk. II. 1985: 753), megjelenik a hivatali és általában a formális stílusra használt egyik további sajátos, enyhén megbélyegző jelző, a *papírszagú:*

> Legtermészetesebb kifejezője a *-szor, -szer, -ször* rag, ill. az *ízben* szó; kevésbé hagyományos, terjengősebb és papírszagú megfelelője még: *alkalommal, esetben.* Pl.: *kétszer* vagy *két ízben* is kerestelek (mesterkéltebben: *két alkalommal* vagy *esetben).* Megjegyzendő azonban, hogy ha az egyes eltérő mozzanatokat is mutató egyedek önállóságát is éreztetni akarjuk, nem hibáztatható az *alkalommal* vagy az *esetben* névutó sem. Pl.: több *alkalommal* is pénzt fogadott el szolgálataiért.

Az idézetből látszik, hogy a nyelvőrök a legtermészetesebb formát egyszersmind leghelyesebbnek is tartják, ami nem más, mint nyelvi naturizmus. Úgyszintén elfogadják az *ízben* névutót, mivel azt is szentesítette már a hagyomány, annak részeként pedig kiváló íróink nyelvhasználata. A szinonim formák megítélésében tehát rejtett módon érvényesül a nyelvi konzervativizmus, a nyelvi belletrizmus és a nyelvi elegantizmus is. Ez magyarázza, hogy az *ízben* formát annak ellenére elfogadják, hogy ez is „terjengős” a raghoz képest, vagyis nem érvényesül a szokásos nyelvi redundantizmus, ill. nyelvi szintetizmus.

Érdemes megjegyezni, hogy a nyelvművelők példamondata, a *Két ízben is kerestelek* ebben a formában legalább annyira mesterkélt, mint az *alkalommal* (sőt mesterkéltebb), mivel a hétköznapi nyelvben nem szokás a választékos, irodalmias *ízben* névutószerű utótagot használni. Az *ízben* névutószerű utótag ilyen „felpártolása” azért is figyelemre méltó, mert a nyelvőrök – amint az eddigi példáinkból is kiderült – általában helytelenítik a névutók és névutószerű utótagok használatát a ragok helyett.

A szerzők megkegyelmeznek a bírált szerkezeteknek, ha a beszélő az „egyes eltérő mozzanatokat is mutató egyedek önállóságá”-t szeretné éreztetni. Ünnepélyesen kijelentem, hogy e számhatározós szerkezetek használatakor a mai naptól kezdve (2022. május 1.) életem végig mindig érzékeltetni kívánom az egyes eltérő mozzanatokat is mutató egyedek önállóságát, így fogalmazásaimban mindig kifogástalan lesz az *alkalommal* és az *esetében* használata. ☺

A tréfát félretéve: a „sajátos funkció” mint menlevél nyelvi izomoforizmus. S tegyük hozzá: természetesen az, hogy az *alkalommal* vagy az *esetben* stílusértékében eltér a ragos megoldástól, ugyancsak „sajátos funkció”, csak a magyar nyelvművelés a nyelvi kommunikacionizmus ideológiájába vetett erős hite miatt a közlő funkción túl nem szokott más nyelvi funkciókkal számolni. Pedig egyébként azzal, hogy a beszélő egy formális stílusú elemet használ olyankor, amikor éppenséggel választhatna közömbös stílusértékűt is, nagyon is tud közölni valamit a befogadóval: például azt, hogy viszonyukat nem személyesnek, hanem hivatalosnak tekinti, s mindazt, ami ebből következik az adott helyzetben a befogadó számára. (Ha mondjuk rendőr az illető,

akkor a formális stílusa azt jelezheti a szabálysértést elkövető sofőrnek, hogy ne próbálkozzon „egyezkedni".)

Kötőszók és a nyelvi aformalizmus

A formális stílusnak egyik további jellemzője a hosszabb kötőszók és kötőszói szerepű határozószók vagy szókapcsolatok használata, amely szintén ellenszenvet vált ki a nyelvművelőkből.

5. és 6. példa

A hosszabb kötőszóktól való viszolygás jól látszik a Nyelvművelő kézikönyv ezekkel foglalkozó szócikkének már a címéből is: „körülményeskedő kötőszóhasználat". A szócikkben többek között ezt olvassuk (NyKk. I. 1985: 1248):

> A száraz, hivataloskodó nyelvhasználatban különösen sok elavult, papírszagú vagy hosszadalmas kötőszó (kötőszói szerepű határozószó vagy szókapcsolat) rögződött meg. Ilyen például a mellérendelő viszonyúak közt az ellentétes *ennek ellenére* vagy *ennek dacára; ezzel ellentétben; ezzel szemben; mindazonáltal; ugyanakkor;* a kapcsolatos *úgy..., mint* páros kötőszó (jobb: *mind..., mind);* a *nemkülönben (= is, szintén);* a következtető *ennek következtében, ennélfogva, következésképpen (= ezért, így, tehát);* a magyarázó *ellenkező esetben* (inkább: *mert, különben), nevezetesen (= tudniillik, azaz);* a választó *avagy* (a. m. *vagy);* az alárendelő viszonyúak közül az alanyi, tárgyi stb. *miképp(en), miszerint* (a. m. *hogy);* a feltételes *amennyiben (= ha),* az időhatározói *minek előtte és minek utána* (helyesen: *mielőtt, miután);* a megengedő *ámbátor, annak ellenére, annak dacára, jóllehet* (egyszerűbben: *noha, bár);* az okhatározó *minek utána* vagy *miután* (inkább: *mivel, minthogy)* stb. Természetesen az előbbiek közt is van olyan, amely egyszer-egyszer bátran előfordulhat más stílushangulatú fogalmazásban is (így a *következésképpen,* a *jóllehet,* a *nevezetesen);* viszont mások is körülményesen hatnak, ha gyakran – esetleg nehézkes szerkezetekben fordulnak elő (így a *továbbá,* a *viszont;* a szőrszálhasogató körülményeskedésben esetlenné válhat az *egyrészt... másrészt,* az *egyfelől..., másfelől* stb.).

A nyelvi aformalizmuson kívül („száraznak", „hivataloskodónak", „papírszagúnak" való minősítés) a nyelvi szimplicizmus is megjelenik abban, hogy a tárgyalt kötőszók a nyelvőrök állítása szerint „körülményesen hatnak", legalábbis ha gyakran vagy nehézkes szerkezetekben fordulnak elő. A kötőszók „hosszadalmasságára" való utalás nyelvi brevizmus.

Az idézetben annyi szakmai tévedés van, hogy külön tanulmányban volna érdemes foglalkozni vele. Itt most csak az *amennyiben* kötőszót emeljük ki, amelyről a Nyelvművelő kézikönyv „ha" szócikkéből (NyKk. I. 1980: 740) tudunk meg többet:

> Feltételes kötőszóként a legáltalánosabb; így megfelelőbb is, mint a helyette gyakran használt, de hivatalos ízű, mesterkélt *amennyiben.* Pl.: *Ha* [stílustalanul: *Amennyiben]* lehet, hívj fel holnap!

Az idézetben a „legáltalánosabb” nyilván azt kívánja jelenteni, hogy a *ha* közömbös stílusértékű, s ennélfogva bármilyen stílusú szövegbe beleillik. Abban az állításban, hogy a „legáltalánosabb” szinonima, a *ha,* automatikusan megfelelőbb, mint a formális stílusra korlátozódó *amennyiben,* a leginkább talán a nyelvi inszenszilizmus és a nyelvi normalizmus, tágabban pedig a nyelvi uzualizmus és a nyelvi homogenizmus, ill. ideológiáját láthatjuk.

A nyelvőrök által konstruált példamondatban az *amennyiben* valóban stílustalan, nem illik bele, mivel a példamondat mindennapi élethelyzetet asszociál. Mindennapi helyzetekben bizalmas stílusban szoktunk beszélni, ott pedig az *amennyiben* nem használatos. Ám a formális (sőt enyhén formális) szövegekben az *amennyiben* tökéletesen stílusos, azaz stílusában odaillő. (Szokásos trükk a formális stílusú nyelvi formák lejáratására az az eljárás, hogy a nyelvművelők informális stílusú mondatokban helyezik el őket, ahol egyébként nem használatosak, s így oda valóban nem is illenek.)

Nézzünk meg néhány példát az MNSZ2 egyes alkorpuszaiból, hogy lássuk, milyen stílusú szövegekbe illik az *amennyiben* kötőszói szerepben:

Goethe az ihlet forrását a lelkesültségben jelölte meg, de ugyan hol keresse ezt a forrást a mai művész, aki a lelkesültség helyén csak szégyent, iszonyatot és szorongást talál, ha éppen nem a tagadást, a teljes elutasítást? Ő, a mai művész – amennyiben a művészetét komolyan veszi – a termékenység forrásait a negativitásban kényszerül megtalálni, a szenvedésben és a szenvedőkkel való azonosulásban. (Kertész Imre)
A szövetség szándéka a bővítéssel kizárólag az, hogy ezen a kontinensen Közép- és Kelet-Európára is kiterjessze a stabilitás, a biztonság övezetét. Ennek megfelelően a bővítés menetrend szerint halad előre; amennyiben eltökélt szándék a csatlakozás, tanácsos ehhez igazodni, annál inkább, mert ilyen történelmi alkalom ritkán adódik. Ha Magyarországon a „nem” kerül fölénybe a népszavazáson, búcsút kell venni a csatlakozástól. (sajtónyelvi)
Amennyiben a hormontermelés szabályozásában zavar támad és a kortizolszint tartósan magasra emelkedik, fokozatosan kialakul a Cushing-szindróma tünetegyüttese. (tudományos)
A hallgatóság a nyilvános ülésen csak a részére kijelölt helyen foglalhat helyet. Amennyiben a hallgatóság az ülést zavarja, az elnök a rendzavarót, vagy ha annak személye nem állapítható meg, a teljes hallgatóságot az ülésről kiutasíthatja. (hivatalos)
Tehát Ön azt mondja, hogy cselekedni kell mondjuk és nem politikai konszenzust keresni, magyarul most meg azt mondta, hogy amennyiben ehhez kellő súlyú politikai hatalom van, mondjuk egy kétharmados többséggel, mondta Ön, akkor lehet cselekedni, nem mond ellent egymásnak ez a két állítás. (besznye)
És amennyiben pereskedéssel fenyegetsz bárkit a továbbiakban itt a Dispután, legalább vállald a személyazonosságod, és ne a rajzfilmfigurákkal gyere elő, rendben??? (fórum)
Szia Bálint, szeretnénk kivizsgálni az esetet, ezért kérünk, amennyiben még tapasztalod a jelenséget, küldd el részünkre privát üzenetben az érintett telefonszámot és telefonos elérhetőséged. Köszönjük. (közösségi)

A „fórum” alkorpuszból származó példában az egyébként inkább kiegyenlített, mint formális stílusú mondatban az *amennyiben* egyfajta stíluselem, hihetőleg az intés komolyságát van hivatva érzékeltetni; ezenkívül a pereskedésre való utalás is a bírósági tárgyalásokat idéző *amennyiben* használatát segítette elő.

Akad példa az *amennyiben* feltételes kötőszóként való használatára átmeneti bizalmas-választékos stílusú szövegből is:

> Ne lábatlankodjon itt, papa, menjen haza, és aludja ki magát. Bizalmasan megsúgja nekem, hogy az illetékesek mindenütt fölismernek. Az összes fodrász ki van okosítva, álszakállal ne kísérletezzem, és jobb, ha tudom, amennyiben új szemüveget csináltatok, az optikus távmásolón küldi majd az új keret fényképét. Bármelyik taxisofőr fuvarozott, nyomban leadja a drótot, hogy honnan-hova. Bármelyik hullámon, csatornán üzenek, az mind őhozzájuk fut be. (Konrád György)

Az érdekesség kedvéért érdemes megjegyezni, hogy magában a Nyelvművelő kézikönyvben is előfordulnak formális fogalmazású szövegrészletek, sőt még a „stílustalan" *amennyiben* kötőszó NEM metanyelvi használatára is van példa! Az alábbi részlet az „írógép és helyesírás" szócikkből való (NyKk. I. 1980: 1052):

> Amennyiben elismerjük az írott közlemények viszonylagos önállóságát, akkor megfontolandónak látszik más olyan írásjeleknek az írógépen való elhelyezése is, amelyeket – részben a helyesírási szabályzat értelmében, részben ettől független okokból – általánosan használunk a művelt kézírásos gyakorlatban, de amelyek általában hiányoznak a magyarországi írógépek billentyűzetéről.

A mondat egyébként aligha tekinthető a világos, gördülékeny fogalmazás mintapéldájának. Még formális stílusát megőrizve is lehetett volna könnyebben olvasható szöveget produkálni. Ugyanakkor az *amennyiben* kötőszó ebbe a mondatba tökéletesen beleillik.

7. példa

A Nyelvművelő kéziszótár „hivatali nyelv" című szócikkében (NymKsz.[2] 2005: 236) többek között a következőket olvassuk:

> A hivatali nyelv régies és nehézkes szókincséből könnyen kiiktathatjuk az olyan kötőszókat, mint az *ennélfogva (= ezért, tehát), minélfogva* (benne hibás alárendelés is; helyesen: *tehát*), *mindamellett, mindazonáltal (= mégis, azonban), miszerint (= hogy* v. *amely szerint).*

A szerzők megítélése szerint a felsorolt kötőszókra a mai nyelvben nincs szükség. Az is érezhető, hogy a fölöttük kimondott halálos ítéletet a nyelvi kontemporarizmus és a nyelvi aformalizmus ideológiája ihleti. A nyelvi aformalizmus egyértelműbben jelenik meg a kéziszótár „kötőszók" című szócikkében (NymKsz.[2] 2005: 319):

> A kötőszók egy részét mai ízlésünk nehézkesnek, körülményesnek ítéli. Főleg a hivatali nyelvben maradtak meg, de már onnan is kiszorulóban vannak az efféle régies kötőszók: *ennélfogva, mindamellett, mindazonáltal, minekutána, miszerint* stb.

A felsorolt kötőszók mindegyikéről érdemes lenne beszélni, de a terjedelmi korlátok miatt elégedjünk meg az *ennélfogva* kötőszói funkciójú határozószó megvizsgálásával.

Az az állítás, hogy ez a nyelvi forma régies volna, nehezen igazolható. Az MNSZ2 hat alkorpuszában[14] való keresés 2249 találatot adott, ami nem sok ugyan, ám ezek túlnyomó többsége nem régen keletkezett, de még csak nem is régies stílusú mai szövegekből való, hanem a mai élő nyelvhasználat különböző rétegeit tükröző szövegekből. Nézzünk meg egy-egy példát minden alkorpuszból:

Ebben a rocskában hordták szét aztán a szónoki poharakba a vizet, olyan vizet, amelyről azt szerették volna hinni, hogy a kutyának sem kell, ennélfogva nem is lopják majd el. (Esterházy Péter)
A mobiltelefónia jogilag közérdekké nemesedik, ennélfogva a szolgáltató cégek akár a magántulajdont is gond nélkül kisajátíthatják. (sajtó)
A közgazdasági elmélet azonban jószerivel még fel sem fedezte a hálózatok létezését, ennélfogva nemigen érzékeli annak jelentőségét, hogy a legtöbb közgazdasági jelenséget a hálózatokban értelmezhetünk csak. (tudományos)
Az érthetőség kedvéért a sárgadinnyére vonatkozó szabályokat az 1093/97/EK rendeletben foglalt más termékekre vonatkozó szabályoktól el kell különíteni. A szóban forgó szabályokat ennélfogva át kell dolgozni, és az 1093/97/EK rendelet I. mellékletét el kell hagyni. (hivatali)
Ez a tábor most nagy iramban fog fejlődni, mert minden hónapban szervezünk a pomázi kulutárházban előadás-sorozatokat, ahova neves előadókat, történészeket, tudósokat hívunk meg, ahova a kulturánkat, művészetünket érintő minden tárgykört próbálunk megvilágíttatni történészek, kutatók segítségével, és ennélfogva egyre fokozódik az érdeklődés. (besznye)
A mitológiai téma örök, ennélfogva mindig aktuális, azt azonban csak a művésszel folytatott beszélgetés során tudtuk meg, hogyan született a mű, s mondandója miért fontos szerzője számára. (fórum)
A boldogság hajlékony, illékony, finom dolog, ennélfogva nem is mindig ordibál, hogy: Hé, megjöttem, itt vagyok! (közösségi)

A találatok stilisztikai vizsgálata azt mutatja, amit a saját nyelvérzékem alapján eddig is gondoltam, hogy ti. az *ennélfogva* inkább csak enyhén formális, ennélfogva ☺ a választékos szövegekbe is beleillik (jóllehet azt nem állíthatjuk, hogy jellemző volna rájuk).

Nézzünk meg néhány választékos stílusú példát a „szépirodalmi” alkorpuszból. Bővebben idézünk, hogy a szöveg stílusára – amennyire lehet – fény derüljön:

Volt már életében beteg? kérdezem részvéttel; nem és nem is leszek, magyarázza élénken – és világéletemben azt képzeltem, ha ez nem volna, úgy fogok meghalni, hogy nagyot rúgok a padlón, és elvágom magam. Jártam arra, és megnéztem magamnak azt a házat, az YBLIDLIB-LIBA-Bazár… No és…? veszem közelebb, hogy jobban halljam bánatának új tapasztalatát, hallom, amint arról a vaksötétről beszél, ami a befalazott falban van, ennélfogva semmi remény rá, hogy az a tégla felvilágosult tégla legyen, és ha mindegy is, keservesen mindegy, hogy melyik tégla lesz, legalább annyit elvárt volna a sorstól, hogy megmutatják, mielőtt falba helyezik – de vonásai megremegnek és szétfolynak: fizikai fájdalom, bődületes és ostoba ez, a fizikai fájdalom stupiditása – a fagyökér-szobrocska a mellemre hull. (Határ Győző)

14 Amikor az MNSZ2-ből statisztikai adatokat közlök, minden esetben figyelmen kívül hagyom a „közösségi” alkorpuszt, melyben nagyon sok az azonos szöveg, s így zavaró és félrevezető módon növeli a találatok számát. Példákat viszont ebből az alkorpuszból is idézek.

Ennek a megfogalmazásnak a révén maradt, sőt lényegült Szép Ernővé Szép Ernő, és éppen akkor, amikor már csak Szép Ernő volt; amikor már felszámoltak, likvidáltak, államosítottak minden olyan lehetőséget, amelyek Szép Ernőnek egykor még megengedték, hogy Szép Ernő legyen. Egyszerűen az aktuális igazságállapot (a katasztrófa) lapidáris, három szóba foglalt megfogalmazása, amely bölcsességről vagy kedélyességről immár nem tud semmit. Olyan megfogalmazás, amely senkit sem csábít semmire, de amivel senki soha nem békélhet meg, ennélfogva messzire visszhangzó megfogalmazás, sőt a maga nemében alkotás, amely talán – megkockáztatom – Szép Ernő valamennyi irodalmi alkotásánál tovább fennmaradhat. Barátaim, egykori tanítványaim itt felmorajlottak, némelyek kétkedve ellene vetették, hogy a művet – ahogyan mondták – azért, úgymond, „semmi sem helyettesítheti", továbbá, hogy Szép Ernő éppen mostanában támad új életre, műveit éppen mostanában kezdik újra olvasni, újra értékelni. (Kertész Imre)
„Hát ha az a szenvedélye, hogy szolgálatot teljesítsen, menjen csak ki a határra, váltsa le az őrt, és járjon fel s alá. Figyelni fogom ezt a kapitányt, soha életemben nem találkoztam ilyen tündérrel" – határozta el magában a határőrparancsnok. Amalfi megkezdte a szolgálatát. Nem volt ugyan értelme annak, hogy valaki itt ácsorogjon a fekete határon, mert túl a Rideg-hegyen már nem élt élőlény, ennélfogva nem is akarhatott behatolni senki, de Tündérországot körbefogták az őrállomások, a fekete határon is volt kezdettől fogva őrszem, hát fenntartották a helyőrséget. „Itt jó – gondolta Amalfi –, mert itt voltaképpen semmi sincs, még igazi munka vagy igazi veszedelem sem. Lesz idő elgondolkoznom örökké tartó életemben, mért játszott velem Írisz úgy, ahogy a földi lányok szoktak." (Szabó Magda)
A nagy erőlködésben annyira elfáradtam, különösen térdhajlásban és a két könyököm hajlatában, hogy szégyenszemre le kellett ülnöm. – Mi az, legény? – kérdezte atyám. – Elfáradtam – feleltem. Azt is mondhattam volna, mert igaz volt, hogy a karom s a két lábam bágyadtan reszket, de ezt még magam előtt is tagadtam inkább. Apám így is megértésben részesített, ami ritka dolog volt nála, s ami ennélfogva éppen eléggé mutatta, hogy az én helyemben más akkora legényke még hamarább leült volna. – Nyugodjál egyet! – mondta nekem. S mivel ilyen jóleső módon szólott, hamarosan felálltam, s azt mondtam nekifenekedve: – A sarjú iskoláját! Ismét munkába állva, mint igen elszánt egyén, a karom és a lábam enyhe zsibbadásba kezdett merülni; s abban a tompa testi kábulatban, amit a nehéz munkások jól ismernek, de amit én addigelé nem ismertem, úgy engedelmeskedett nekem, mint valami megindult gépezet. (Tamási Áron)
A színház kirakatában borvirágos püffedt színészarcok, erotikus meglepetést ígér egy cégér. Nem tudok autót vezetni, ötéves koromban megtanultam biciklizni, azóta is ez a leggyorsabb jármű, amelynek vezetésére feljogosítva érzem magam. Biciklivel nehéz bárkit is halálra gázolni. Aki autót vezet – kibiztosított fegyverrel jár. Biciklin ülve lehet szemlélődni, ez a legnagyobb sebesség, amely még összeegyeztethető a körültekintéssel, a táj részletes élvezetével. Nem égetsz mást, csak a saját zsírsejtjeidet, nem kell hozzá más fűtőanyag, csak amit úgyis megeszel, ennélfogva a bicikli környezetbarát jármű, akár a lovas kocsi. A járás zökkenéssel jár, a biciklizés körmozgás, folyamatosabb, és ezért mámorító. Ha a bicikliről leesem, valószínűleg nem halok meg. Hogy nem elég gyors? Hova sietnék? (Konrád György)
Most Varjú, alig mozdítva meg a fejét, egy félpillantást vetett Zsoldosra. Szünet támadt. Aztán megint csak Matej beszélt, már nem tele szájjal. – Te rühes, te ganéj! Megkaphatod, ha csak az kell! Elhúzva a szavakat, gyalázta Medvét, fenyegető hangon. A Varjú még mindig nem szólalt meg. Zsoldos sem: vihogott, szinte vállat vont, helyeslő tartózkodással, de nem szólt semmit. Jelentéktelenebb személy volt, s ennélfogva kevesebb buzgalommal tartozott nekik, mint Matej, aki Mufival való barátsága révén mintegy Merényiék külsőbb köreihez kapcsolódott, s ez a rangja harcos állásfoglalásra kötelezte. Elméletileg egyébként mind a ketten szembefordulhattak volna a Varjúval, akár szájon is vághatták volna, hogy legurul a feje. Egyenrangúak voltak mindnyájan, az újoncokat is beleértve. Semmiféle írott vagy élőszóval kimondott törvény, szabályzat nem adott semmilyen hatalmat Merényi vagy a Varjú kezébe. (Ottlik Géza)

A következő idézetek azt mutatják, hogy az *ennélfogva* még a bizalmas stílusú szövegekből sem rí ki, pedig ettől a stílustól – szemben a formálissal és a választékossal – az archaizmusok használata teljesen idegen. (Persze az ilyen bizalmas stílusú szövegek száma a találatok közt nagyon alacsony.)

Hellhammer 02/25/99 21:05:59 Hja kérem, a tv2 már megint nagyot alkotott. Elárulhatnák, hogy hogy csinálják, hogy folyton ilyen oldalakat találnak a neten! Én, mint meggyőződéses netező (ennélfogva perverz pedofil kukkoló rasszista féreg) napi 3-4 órát töltök idefenn, de furcsamód nekem nehezebb mindezt megtalálni..... tuti, hogy ők csinálják ezeket az oldalakat... (fórum)
10/18/99 10:41:38 Üdv! Gratula XPT, csaknem irigy lettem, ha nem lenne a birtokomban ez a remekmű. Sajna nincs hangkártya a gépemben, ennélfogva nem tuom, van-e a képek alatt zaj (merthogy a enyimén van, az elején). (fórum)
Mickey: a munkaidő ugyebár, az nem kötött, mert csak hobbi :-))) ennélfogva a többi sem tyutyus: mire a szolgáid elősunnyogtak szitáváltál :-)) (fórum)

A kéziszótár azon állításának, miszerint ☺ az *ennélfogva* kötőszó régies, nehézkes és a kihalás szélén áll, nemcsak az MNSZ2 adatai mondanak ellent, hanem magának a kéziszótárnak a szövege. A szerzők 20 ízben használják ezt a „már a hivatali nyelvből is kiszorulóban lévő" kötőszót – a saját fogalmazásukban (nem metanyelvi idézetként), továbbá egy alkalommal egy másik kötőszó értelmezésében, valamint ötször használják metanyelvi értelemben, ebből két esetben elutasítólag, három alkalommal pedig helyesebb alternatívaként.

Nézzünk először néhány példát a nyelvőrök saját fogalmazására. Zárójelben a szócikk címszava olvasható, az oldalszámokat – az MNSZ2-ből vett példákhoz hasonlóan – mellőzöm.

A *controlling* tehát lehetne magyarul *irányítás, vállalat-* v. *cégirányítás*. Ez azért is kívánatos volna, mert a magyar *kontroll* némiképp mást jelent, ennélfogva zavarhatják egymást. („controlling")
Bár képzésmódja és hangzása sokaknak nem tetszik, gyűjtőnévként jó szolgálatot tehet, ennélfogva további terjedése sem kifogásolható. („elérhetőség")
Főleg a vulgáris nyelvhasználatra, a kevésbé iskolázottak beszédére jellemző szó. Azok használják, akik nem érzik v. nem tudják, hogy a latin eredetű *szeparál* ige már maga is ezt jelenti: 'elkülönít, elválaszt'. Ennélfogva fölösleges eléje még a magyar *el* igekötőt is odatenni. („elszeparál")
Ennek az az oka, hogy az *Európai Parlament* változat jelzője, az *európai* melléknév nem tekintendő tulajdonnévnek, ennélfogva nem őrzi meg nagy kezdőbetűjét az *-i* képzős származékban. („Európai Parlament – Európa Parlament")
E szépítő szóhasználat egybemossa az *érvénytelenít, hatályon kívül helyez, módosít vmit,* ill. az *ellentétben áll vmivel* kifejezések jelölte tartalmat, ennélfogva nem nyeresége a publicisztikai stílusnak. („felülír")
Végül pedig a *magyar hungarikum* kifejezés tautológia, ennélfogva okvetlenül kerülendő. („hungarika – hungarikum")
Ez elsősorban nem nyelvhelyességi, hanem gazdasági és reklámetikai kérdés, de a hibásan ejtett idegen nevek végső soron műveletlenséget terjesztenek, ennélfogva a mi könyvünk sem hagyhatja említetlenül őket. („idegen márkanevek kiejtése")
A *jár* igével alkotott szerkezetek általában nem terjengősek, ennélfogva nem kifogásoljuk a használatukat. („jár")

Az idézett (és a nem idézett) példákban a „nehézkes és körülményes”, sőt „régies”, már a hivatali nyelvből is kiszoruló *ennélfogva* kötőszó könnyűszerrel helyettesíthető lenne rövidebbel (*ezért, tehát, így*). Az első példában az *ennélfogva* használatát magyarázhatja a (kötő)szóismétlés elkerülésének szándéka (bár a szerzők használhatták volna éppenséggel az igazán rövid *így* szót is).

Természetesen az *ennélfogva* mindegyik idézett (és nem idézett) esetben helyénvaló alternatíva, szíve-joga a fogalmazónak, hogy egy hosszabb és terjengősebb formát válasszon, ha egyszer stílusértékét tekintve az is beleillik a szövegbe. A probléma nem az *ennélfogva* kötőszóval van, sőt még csak nem is a szerzők fogalmazásával, hanem azzal, hogy a nyelvművelők olyan szabályokat eszelnek ki a számukra nem rokonszenves nyelvi formák visszaszorítására, amelyeket maguk sem képesek követni.

Amint a fönti statisztikából kiderült, arra is találunk e kiemelkedő jelentőségűnek tartott kiadványban példát, hogy a szerzők az *ennélfogva* kötőszót ajánlják használatra más kötőszók helyett. A „minek folytán” szócikket idézzük:

> A hivatalos stílus elavulóban levő kötőszószerű eleme: *a határozati javaslatot a parlament elfogadta, minek folytán az törvényerőre emelkedett*. E bürokratikus ízű kifejezés helyett egyszerűbbek és természetesebbek ezek a szinonimák: *így, ezért, emiatt, ennélfogva* stb.

Az a kötőszó tehát, amely a „kötőszók” című szócikkben nehézkesnek és körülményesnek van minősítve, itt majdhogynem egyszerűvé és természetessé lényegül. A „hivatali nyelv” és a „kötőszók” című szócikk implicit módon, de mégis egyértelműen az *ennélfogva* mellőzésére szólít fel, ezzel szemben a „minek folytán” szócikk ugyanezt a kötőszót használatra ajánlja.

Nincs könnyű dolga annak a hétköznapi nyelvhasználónak, aki bízik a nyelvművelés-tudomány szakembereinek értékítéletében, s ennélfogva ☺ az ő tanácsaikhoz szeretné igazítani beszédét és írását.

A funkcióigés szerkezetek és a nyelvi aformalizmus

A funkcióigés szerkezetek helytelenítésének nyelvideológiai hátterével egy külön közleményben foglalkozom (Lanstyák 2022a), ezért itt csak két példával illusztrálom a nyelvi aformalizmus megjelenését.

8. példa

Az első a *nyer* funkcióige, melyről a Nyelvművelő kézikönyv „*nyer*” szócikkében (NyKk. II. 1985: 403) többek között ezt olvashatjuk:

A *nyer* ige nyilván a *kap* választékosabb szinonimájaként terjedt el a hivatalos és a sajtónyelvben, így maga is gyakori, elkoptatott szó lett e két stílusrétegben. Alapjelentései (= valakivel vetélkedve megszerez valamit; haszonra tesz szert) nemigen érvényesülnek a vele alkotott kifejezésekben, ezért használata sokszor logikátlan és mesterkélt, máskor meg éppen terjengős. A stílus egyhangúságának kerülése végett más igéket ajánlunk helyette a következő kifejezésekben.
Elégtételt, hangsúlyt, jelentőséget, szabad kezet nyer; valamilyen indítást, ösztönzést nyer.
Mindezek természetesebbek *kap* igével.

Az idézetben a nyelvi aformalizmuson és a nyelvi naturizmuson kívül, melyek a helytelenített nyelvi formák „mesterkéltségére" való utalásban nyilvánulnak meg, számos további nyelvi ideológiát találunk. A kifogásolt kifejezések „terjengősségére" való hivatkozás nyelvi szintetizmus, az, hogy a *nyer* ige 'kap' jelentésben „logikátlan" volna, nyelvi logicizmus, ill. tágabban nyelvi racionalizmus. A stílus „egyhangúságának" kerülése nyelvi expresszivizmus. Mivel az „egyhangúságot" a *nyer* ige gyakorisága, „elkoptatottsága" eredményezi, a nyelvi hiperfrekventizmus ideológiájával is számolhatunk.

A stílus egyhangúsága miatti aggodalmat nem kell komolyan venni. Egyrészt azért, mert bármilyen nyelvi eszköz feltűnően gyakori használata okozhat stílustalanságot, nemcsak a formális stílusú nyelvi eszközöké. Másrészt azért, mert a felsorolt esetekben a *kap* igével alkotott szerkezet az MNSZ2 tanúsága szerint[15] sokszorosan gyakoribb, mint a *nyer* igével alkotott. A felsoroltak közül a leggyakoribb a *jelentőséget nyer* (112 találat), de még az is csaknem négyszer ritkább, mint a *jelentőséget kap* (394 találat). A többi szerkezet esetében a *nyer* ige használata voltaképpen elenyésző (*elégtételt nyer* 17 vs. *kap* 249, *hangsúlyt nyer* 34 vs. *kap* 3370, *szabad kezet nyer* 13 vs. *kap* 811, *valamilyen indítást nyer* 2 vs. *kap* 148, *ösztönzést nyer* 9 vs. *kap* 231. Még a *kap*pal alkotott szerkezetek is ritkának tekinthetők más (funkció)igés szerkezetekhez viszonyítva, a *nyer*rel alkotottakról nem is beszélve. Ezek az adatok nagyon jól mutatják, hogy a nyelvi jelenségek nyelvművelői megítélésekor mennyire nem a nyelvi valóság számít, hanem a nyelvi ideológiák.

15 A lekérdezés 2022. április 5-én történt egy saját alkorpuszban, részletes kereséssel, ahol a névszó szóalakként volt megadva, az ige (vagy egy esetben – szabad kezet kap – az ige és a névszó jelzője) kontextusként. A kontextust alkotó szótövek legfeljebb öt szó távolságra lehettek a keresett szóalaktól, bármelyik irányban. A számadatokat nem tisztítottam, de a felületes átnézés tanúsága szerint az adatok döntő többsége releváns. Saját alkorpuszomat az MNSZ2 alkorpuszaiból hoztam létre a „közösségi" kizárásával. A „közösségi" alkorpusz mellőzésének oka az, hogy nagyon sok azonos találatot tartalmaz, ennélfogva ezek figyelembevétele súlyosan torzíthatná az eredményeket.

9. példa

Az alábbi idézetben, amely a Nyelvművelő kézikönyv „*elér*” szócikkéből való (NyKk. I. 1980: 502), a *terjengősen hivataloskodó* „díszítő jelző” utal a formális stílus iránti nyelvművelői ellenszenvre:

> Ha cselekvés eredményét jelentő *-ás, -és* képzős főnévhez kapcsolódik az *elér* ige, lehetőleg használjunk e terjengősen hivataloskodó szókapcsolat helyett egyszerű igét: (valamennyi vagy valamilyen) *gyarapodást, növekedést ér el* = (valamennyit) *gyarapodik, növekszik;* 20 000 Ft *megtakarítást értünk el* = 20 000 Ft-ot *takarítottunk meg;* valamilyen *tervteljesítést ér el* valaki = a tervet valahogyan, valamilyen százalékban *teljesíti* valaki.

A *terjengősség*re való utalás a nyelvi redundantizmusnak, a *hivataloskodás* említése a nyelvi aformalizmusnak a megnyilvánulása. Az egyszerűbb ige ajánlása nyelvi szimplicizmus és nyelvi verbizmus.

Valójában semmi probléma nincs ezekkel a mesterségesnek bélyegzett funkcióigés kifejezésekkel, ha a megfelelő helyen vannak használva. Ezek formális stílusértékűek, a formális stílusban egyáltalán nem mesterkéltek, hanem ott nagyon is természetesek. Nyilvánvaló, hogy a nyelvművelőknek magával a formális stílussal van bajuk.

Érdemes megemlíteni, hogy az orvosi szaknyelv vonatkozásában a Nyelvművelő kéziszótár is elismeri, hogy a természetesség helyzethez kötött, amikor a „*jelentkezik* terjengős kifejezésekben” című szócikkében (NymKsz.[2] 2005: 273) így ír:[16]

> Az orvosi nyelv – személytelen fogalmazásra törekedve – sűrűn alkalmazza a *jelentkezik* igét effajta körülírásokban: *valahol, valamin* (pl. a beteg ízületeiben) *fájdalmak, tünetek* stb. *jelentkeznek; az orvosság szedésekor kiütések jelentkeznek*, azaz ’tűnnek fel, mutatkoznak, kezdődnek’. Nem szaknyelvi környezetben természetesebb így: *a beteg fájdalmat érez, fájdalmakról panaszkodik; valamilyen tünetek mutatkoznak rajta; az orvosság szedése után a betegnek kiütései támadnak* vagy *kiütések mutatkoznak, tűnnek fel rajta, a bőrén, az arcán, a hajlataiban*.
> Elvont alany mellett a *jelentkezik* hivatali nyelvi ízű, mesterkélt: *a tervteljesítésben nehézségek jelentkeztek*. Az ilyen mondatot legjobb teljesen átfogalmazni: *a terv teljesítését nehézségek akadályozták, lassították, gátolták*.

Látjuk, hogy a szerzők a *fájdalmat érez, fájdalmakról panaszkodik* stb. egyszerűbb kifejezéseket „nem szaknyelvi környezetben” mondják természetesebbnek, vagyis implicit módon elismerik, hogy az orvosi szaknyelvben a funkcióigés szerkezetek természetesek. Ugyanakkor aligha véletlen, hogy a hivatali nyelvinek mondott kifejezések megítélésében nem jelentkezik ☺ ez az árnyaltság; ezek a használat körülményeitől függetlenül mesterkéltnek minősíttetnek, ami a nyelvi aformalizmus és a nyelvi naturizmus megnyilvánulása.

16 A Nyelvművelő kézikönyv rövidítéseit a jobb olvashatóság és természetesség ☺ kedvéért feloldottam, a Nyelvművelő kéziszótár tildéjét pedig a címszóval helyettesítettem.

Befejezett melléknévi igenév állítmányi helyzetben

A formális stílus iránti ellenszenv a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatának megítélésében is kiütközik. Itt a nyelvi aformalizmus felülírja még a nyelvi szintetizmus és a nyelvi brevizmus ideológiáját is. (Ez utóbbiakat nincs is lehetőség bevetni, mivel az állítmányi helyzetű melléknévi igenév nagyon tömör megoldás.)

10. példa

A Nyelvművelő kézikönyv (NyKk. I. 1980: 826) „határozói igenév" című szócikkében a következőket olvassuk:

> Néha a szenvedő értelmű befejezett melléknévi igenév használata a túlzó, keresett tömörség és modorosság hatását kelti. Pl.: ez az új textilanyag már nálunk is *megszokott* és *keresett.* Helyesbítésül vagy egy főnévvel jelzős szerkezetté való kiegészítés kínálkozik: *megszokott* és *keresett áru* vagy *termék,* vagy pedig használjuk a természetesebb cselekvő igealakot: ezt az új textilanyagot már nálunk is *megszokták* és *keresik.*

Látjuk, hogy a szerzők még az amúgy nagy becsben tartott tömörséget is képesek sötét színekben láttatni, ha egy nyelvi forma elutasításához érveket keresnek; nem arról van tehát csupán szó, hogy nem jelenik meg az érvelésükben a nyelvi szintetizmus, hanem annak ellentéte jelenik meg, a tömörség elutasítása, „keresettsége", azaz formális stílusértéke miatt. (A tömörség ilyen leminősítésének másik indítéka az lehet, hogy egyik javasolt megoldásuk „szószátyárabb" a bírált kifejezésnél.)

A befejezett melléknévi igenév helyességének megítélésében a nyelvi perszonalizmus is szerepet kap; ennek köszönhető az az állítás, hogy a cselekvő alak természetesebb. Ugyanis a formális stílusban épp a személytelenebb fogalmazás a természetes. Végül abban, hogy igenév helyett igét ajánlanak a szerzők, a nyelvi verbizmus megnyilvánulását láthatjuk.

11. példa

Az állítmányi helyzetű melléknévi igenév elítélésének purista indítékai a Nyelvművelő kéziszótárban jelennek meg leplezetlenül. Az alábbi idézet a „befejezett melléknévi igenév használata" című szócikkből való (NymKsz.[2] 2005: 65):

Újabban rendkívül gyakori – és még egyre terjed – a befejezett melléknévi igenévnek állítmányként való használata, az ún. tötözés. Igen sokan az idegenszerűnek vélt *-va, -ve* képzős határozói igenév + létige szerkezetet próbálják vele elkerülni. Valójában azonban nem a határozói igeneves szerkezet, hanem éppen a helyette alkalmazott befejezett melléknévi igenévi állítmány tükröz idegen hatást. Pl. ez a mondat: *az ellátás biztosított*, pontos szerkezeti megfelelője ennek: *die Versorgung ist gesichert*. Hasonlóképpen hibásak, kerülendők az effélék: *a tétel ezáltal bizonyított; a levél géppel írt; a küldemény nekünk címzett; az üzlet riasztóval ellátott*. Helyesen: *be van bizonyítva, géppel van írva, nekünk van címezve, riasztóval van ellátva*. Csak akkor használjuk állítmányként a befejezett melléknévi igenevet, ha igei jellege már annyira elhomályosult, hogy tulajdonságot, állapotot kifejező melléknévnek tekinthető: *nagyon fáradt vagyok; légy nyugodt!; legyen áldott az Úr neve!*

Az idézett szócikknek az az érdekessége, hogy a nyelvi purizmus mellett semmilyen más nyelvi ideológia nem jelenik meg a helytelenítés indoklására. Pedig az esetenkénti félreértés reális indok is lehet a szerkezet elkerülésére, mindazokban az esetekben, amikor első nekifutásra az igenevet az olvasó cselekvő igeként értelmezheti, különösen ha a félreértelmezett mondat tartalmi szempontból, felületesen olvasva nem is tűnik teljes képtelenségnek. Az MNSZ2 példái:

Utóbbi jogszabályhely értelmében amennyiben az idegenrendészeti hatóság a 18. § (3) bekezdésében foglaltak „alapján lefolytatott vizsgálat eredményeként megállapítja, hogy a tartózkodás célja meghiúsult, és a további tartózkodás feltételei nem biztosítottak, a tartózkodási engedélyt visszavonja”. (hivatalos)
Igaz, ezek a személyiségek nem országosan ismertek, és álláspontjukkal egyelőre elszigeteltek – ismerte el a szóvivő. (sajtó)

A Nyelvművelő kéziszótár idézett szakasza jó példa a nyelvi autonomizmusra és a nyelvi defektivizmusra is, mivel a szövegezésből egyértelmű, hogy a szerzők a használat körülményeitől függetlenül tartják helytelennek a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatát.

A formális stílus és a nyelvi helyénvalóság

A nyelvi helyénvalósági ítéletek kiindulópontja nem a „nyelv”, sem valamely „nyelvváltozat” vagy más ehhez hasonló nyelvideológiai konstruktum,[17] hanem a közléshelyzet, melyhez hozzátartozik többek között a beszélők egymás közötti viszonya, a közlés célja, a közben végzett tevékenység, a helyszín, a kommunikációs csatorna jellege, továbbá a szövegelőzmények, a szöveg típusa és műfaja, de még a résztvevőknek a

17 A „nyelv”, „nyelvváltozat” stb. fogalmának nyelvideológiai hátterére l. Sebők 2017: 31–47, Lanstyák 2018: 164–168. A nyelv mint konstruktum (ideologikum, illuzórikum) kérdéskörére l. még Gal 2006b; Blommaert–Rampton 2011; Jørgensen et al. 2011; Busch 2012; Blommaert 2013; vö. még Szilágyi N. 1996, 2004, 2011.

világról való tudása, attitűdjei, nyelvi és nem nyelvi ideológiái és nyelvi kompetenciája is. Helyénvaló az a nyelvi forma, melyet mind a beszélő, mind a befogadó adott közlés-helyzetben megfelelőnek érez kommunikatív céljainak eléréséhez. A nyelvi helyénvalósági ítéletek a nyelvi szituacionizmus ideológiáján alapulnak, de elméleti háttérként fontos szerepet tulajdoníthatunk a nyelvi kontextualizmusnak is.

A helyénvaló nyelvi forma vagy „belesimul" a szövegbe, nem hívja föl magára a figyelmet, mintegy „átlátszó" (ilyenkor a szöveg értelmén van a hangsúly, a nyelvi forma háttérben marad), vagy „kiemelkedik" ugyan a szövegből, de ez a szerző szándékában áll, vagyis ilyenkor az adott forma stíluselem. A nyelvi helyénvalóságnak különböző, egymással részben átfedődő válfajai vannak: értelmi, érzelmi, stilisztikai, minőségi, etikai. Ezeket vesszük most sorra a formális stílusértékű nyelvi formák helyénvalósági megítélése szempontjából.

Mivel a formális stílusú szövegek a kevésbé iskolázott emberek számára nehezebben érthetőek, mint a kiegyenlített és a bizalmas stílusú szövegek, a formális stílus mindenekelőtt a „szakember beszél szakemberrel" helyzetben helyénvaló, ahol használata nem okoz megértési nehézséget. Ebből következően a stílus formalitásának csökkentésére vagy a kiegyenlített stílusban való fogalmazásra akkor van szükség, amikor a befogadók közt kevésbé iskolázott emberek is vannak, pl. amikor a hivatal az ügyféllel levelez. Itt játszhatnának fontos szerepet az ún. közérthető szövegek,[18] sőt a nyelvileg nagyobb mértékben hátrányos helyzetű emberek esetében az ún. könnyen olvasható, ill. könnyen érthető szövegek is,[19] melyek az ún. kontrollált fogalmazásmód termékei.[20]

Az magától értődik, hogy a „szakember beszél laikussal" helyzetben a hivatali vagy más szaknyelv sajátos kifejezési eszközeit mindig szükséges (volna) elkerülni, ill. megmagyarázni, amikor a szakember laikussal kommunikál, még akkor is, ha a befogadó iskolázott és a (nem szaknyelvi jellegű) formális stílus megértése amúgy nem okoz neki gondot.[21] Ilyen követelményt nagyon könnyű megfogalmazni, ám sokkal nehezebb a gyakorlatban kivitelezni, s nem is biztos, hogy mindig lehetséges (de ez is olyan kérdés, amit kutatni kellene).

18 L. pl. Assy 2011; Williams 2015; De Jong 2020; magyarul Heltai–Nagy 1997; Üveges 2020b. A magyar nyelvű közérthetőségi törekvésekről l. Katona–Maleczki 2016; Pátkai 2017; Tóth 2017; Horváth 2018, 2021a, 2021b; Majoros 2018; Szitás 2018; Szoták 2018, 2021; Üveges 2019, 2020a; Pecsuk 2021; Szoták–Tamás 2021.

19 L. pl. Hansen-Schirra–Maaß szerk. 2020. Magyar viszonylatban l. Csató és mtsai 2009; Farkasné–Graf-Jaksa 2009; Farkasné 2018.

20 A kontrollált fogalmazásmódra l. pl. Muegge 2008; Wyner et al. 2010; Kuhn 2014.

21 Laikusok felé a szaknyelvi tartalmak közlésének legmegfelelőbb módja a kiegyenlített stílusú szakmai vagy tudományos népszerűsítő szövegek létrehozása, amelyek jó esetben közérthető, ill. bizonyos esetekben könnyen érthető formában közlik a tudnivalókat.

Az eddigiek arra az esetre vonatkoztak, amikor az üzenet küldőjének az a célja, hogy megértesse magát a befogadóval. Természetesen ha a célja az, hogy ne értsék, a legjobban akkor jár el, ha minél formálisabb stílust használ, és arra sincs tekintettel, hogy szakmájának terminus technicusait a laikusok nem fogják megérteni, vagy félreértik. Az ilyen eljárás többnyire etikailag erősen kifogásolható, de annak nincs köze a *nyelvi* helyénvalósághoz. A nyelv etikailag semleges eszköz, amely azokat is kiszolgálja, akik például saját iskolázottságukat akarják fitogtatni mások előtt, vagy a befogadó számára érthetetlen szöveg fogalmazásával domináns helyzetbe akarnak kerülni, s így érni el valamilyen céljukat.

Ami az érzelmi helyénvalóságot illeti, amennyiben a közlő a befogadóhoz pozitívan viszonyul, célszerű, ha a nyelvi eszközeit úgy választja meg, hogy ne hozzon létre nagyobb távolságot a befogadóval szemben, mint szükséges. Ha hivatali levelet fogalmaz, természetes, hogy tekintélyi pozícióból lép fel, még akkor is, ha a hivatalnok szolgálja az ügyfelet, nem fordítva, mivel nem hagyható figyelmen kívül, hogy a hivatal az államhatalmat vagy az önkormányzatot képviseli, amely a társadalmi hierarchia magasabb szintjén áll, még akkor is, ha képviseleti rendszerű, demokratikus berendezkedésű országról beszélünk, ahol a vezetőket „a nép" bízta meg ügyeinek intézésével. Ezekből következően helyénvalónak látszik, ha a hivatal enyhén formális levélben szólítja meg az ügyfelet, legalábbis semleges ügyekben. Az is rendben van véleményem szerint, ha az állampolgár mulasztásaira figyelmeztető, megrovó tartalmú, büntetést kilátásba helyező hivatali levelek valamivel formálisabb stílusban is íródnak, a nagyobb hatás kedvéért. A „formálisabb stílus alkalmazása" nem szükségszerűen jelenti a címzett számára nehezen érthető, félreérthető vagy érthetetlen szaknyelvi formák használatát, csupán a közhasználatú szavak formálisabb stílusú szinonimáinak a választását.

A stilisztikai helyénvalóság szempontjából csupán azt kellene szem előtt tartani, hogy a nagyobb célközönségnek szóló hivatali nyelvi és szaknyelvi szövegek az érthetőség és könnyű olvashatóság érdekében se íródjanak kifejezetten bizalmas stílusban. Ezért helyénvalónak látszik, hogy még a kevésbé iskolázott beszélőknek írott szövegek is csak kiegyenlített stílusúak legyenek, olyanok tehát, melyekben a legtöbb nyelvi forma közömbös stílusértékű.

A minőségi helyénvalóság témánk vonatkozásában azt jelenti, hogy a formális stílusú szövegek nem szoktak rendezetlenek lenni: ideális esetben gondozott szövegekre számít a befogadó, a való életben azonban sokszor csupán rendezett szöveget kap kézhez, melyben előfordulhatnak kisebb fogyatékosságok. Ezek nem befolyásolják a szöveg megértését, és nem is vetnek rossz fényt a szöveg megfogalmazójára.

Az etikai helyénvalóság esetünkben az értelmi helyénvalósághoz hasonlóan az érthetőségről és az olvashatóságról szól. Ha a szöveg megfogalmazója nem akar szánt szándékkal nehézséget, bosszúságot vagy kárt okozni a befogadóknak, úgy kellene kiválasztania a nyelvi eszközöket, hogy azok érthetőek legyenek, miközben kellő mértékben érzékeltetik azt, hogy használójuk tekintélyi pozícióból szól.

Zárszó

Dolgozatomban egy nyelvhelyességi ideológiát mutattam be, a nyelvi aformalizmust, két, a magyar nyelvművelés számára kiemelkedő jelentőségű alapműből, a Nyelvművelő kézikönyvből és a Nyelvművelő kéziszótárból vett idézetek alapján. Az idézetek négy nyelvi jelenség nyelvművelői megítéléséről szóltak. Figyelemreméltó, hogy a négy jelenség közül kettőnek a terjedését a nyelvőrök bevallottan nyelvromlásnak tartják. A Nyelvművelő kézikönyv „nyelvváltozás, nyelvfejlődés, nyelvromlás" című szócikkében (NyKk. II. 1985: 402) ezt olvassuk:

> Ugyanígy nyelvromlásnak, meggátolandó jelenségnek minősül napjainkban a nagyképű, fontoskodó, terpeszkedő kifejezések elburjánzása *(bevezetésre kerül; elintézést nyer)*, nem kevésbé a hagyományostól eltérő újszerű névutók elszaporodása (*felé, keresztül, terén* stb.).

A *nagyképű* és a *fontoskodó* a formális stílusra utal, méghozzá megbélyegző módon, hiszen mindkét szó „rosszalló" stílusértékű, így nyelvi moralista alapú értékítéletet tartalmaz. Amint láttuk, a nyelvőrök magát a formális stílust is negatív jelenségnek tartják. Talán ennek a következménye, hogy a szavak formális stílusértékére a magyar értelmező szótárakban csak közvetett minősítések használatosak, mindenekelőtt a fogalomköri minősítések, amelyek a címszó szaknyelvi jellegére utalnak. Mivel a prototipikus szaknyelvek formális stílusúak, nyilván az ilyen fogalomköri minősítésű szavak és szókapcsolatok is nagyobbrészt formális stílusértékűek. A stílusminősítések közül a „hivatali" utal – ugyancsak közvetve – a formális stílusra. A Magyar nyelv értelmező szótárában és a Magyar értelmező kéziszótár első kiadásában a helytelennek tartott szavak és szókapcsolatok megjelölésére szolgáló csillag is sok esetben formális stílusú nyelvi formákra nyom szégyenbélyeget. A formális stílus ilyen méltánytalan kezelése miatt is tartottam fontosnak, hogy egy rövid fejezetben ismertessem a formális stílus legfontosabb jellemző jegyeit.

Amint dolgozatomból kiderült, a formális stíluselemeknek mint nyelvi formáknak a megbélyegzése önmagukban véve sohasem indokolt. A nyelvőrök többféle nyelvi ideológiát is felvonultatnak annak érdekében, hogy lebeszéljék az olvasókat a nekik nem tetsző, formális stílusértékű szavak, szókapcsolatok és nyelvtani szerkezetek használatáról. A nyelvi aformalizmus és „édestestvére", a nyelvi naturizmus mellett a formális stílusú nyelvi eszközök megbélyegzésében számos további nyelvi ideológia is szerepet játszik. Az idézetek elemzése során a nyelvi aformalizmus mellett kitértem több fontos nyelvi ideológiára.

A nyelvművelői tanácsok lényege, hogy a formális stílusú eszközök helyett kevésbé formális vagy választékos, ill. közömbös stílusértékű szinonimákat ajánlanak, többnyire arra hivatkozva, hogy ezek a kifogásolt nyelvi formánál természetesebbek (nyelvi naturizmus), tömörebbek (nyelvi szintetizmus, nyelvi redundantizmus), egyszerűbbek (nyelvi szimplicizmus), rövidebbek (nyelvi brevizmus). A nyelvőrök által ajánlott nyelvi formák

egy része, ha megfogadnánk a tanácsot, csupán kevésbé formálissá tenné a szöveget, más részük azonban stílustörést okozna.

A hagyományos magyar nyelvművelés nyelvszegényítő célzatú tevékenysége helyett meggyőződésem szerint hozzáadó szemléletű nyelvi tanácsadásra van szükség, melynek keretében a szakember tájékoztatja a beszélőket, hogy az egyes szinonim kifejezési eszközök közt milyen stílusbeli és más használatbeli különbségek vannak, s ezzel segítsen eldönteni, milyen helyzetben melyiket célszerű használni. Mivel dolgozatom nem konkrét nyelvi formákról szólt, hanem a nyelvi aformalizmus ideológiájáról és a vele gyakran együtt járó más nyelvhelyességi ideológiákról, ilyen széleskörű elemzést jómagam nem végeztem, hanem csupán arra tértem ki egy fejezetben, hogy magának a formális stílusnak a használatát hogyan lehet megítélni nyelvi helyénvalósági szempontból.

Bár nincs olyan nyelvi forma, melyet üldözni kellene puszta létének okán, ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem számítana, adott helyzetben melyiket választjuk a rendelkezésünkre álló lehetőségek közül. Amint láttuk, az értelmi és az etikai helyénvalóság szempontjából a formális stílusú nyelvi formák használata különös körültekintést igényel. Ha az üzenet címzettjei közt kevésbé iskolázott vagy egyenesen nyelvileg hátrányos helyzetű befogadók is vannak, fontos mérlegelni a használni kívánt formális stíluseszköz könnyű/nehéz érthetőségét és könnyen/nehezen olvashatóságát.

Fontos hangsúlyozni, hogy a nehézkes fogalmazású szövegek érthetősége a formális stílust megőrizve is növelhető, emellett pedig a szöveg formalitásának csökkentése számos esetben nem eredményez stílustalanságot, s a közérthetőbbé tett szöveg még mindig megfelelhet a hivatali vagy más szaknyelvi normáknak. A bonyolult, „nyakatekert” fogalmazás nem azonos a formális stílussal. Formális stílusban közérthetően is lehet írni,[22] jóllehet a formális szöveg nyelvileg mindig bonyolultabb és nehezebben érthető lesz valamilyen mértékben, mint a kevésbé formális, közömbös stílusértékű vagy informális szöveg.

Azt, hogy a hagyományos magyar nyelvművelés nyelvi autonomista megközelítése nem használ, hanem árt a magyar embereknek, jól mutatja, hogy még maguk a nyelvművelők sem képesek követni a nyelvi autonomista alapról megfogalmazott szabályokat. Ráadásul nemcsak úgy, hogy saját maguk – mintegy véletlenül, botlásképpen – használnak olyan nyelvi formákat, melyeket elméletileg kifogásolnak (mert hát a lónak négy lába van…), hanem arra is láttunk példát, hogy egy szócikkben a szerzők használatra ajánlottak olyan nyelvi formát, amit egy másikban helytelennek bélyegeztek.

Bár a mai hivatásos nyelvművelők sokkal körültekintőbben adnak tanácsot nyelvi kérdésekben, mint elődeik, a dolgozatomban idézett példák forrásáról, a Nyelvművelő kézikönyvről és a Nyelvművelő kéziszótárról tudtommal sohasem fogalmaztak meg és

22 Ha a téma olyan terminológia használatát igényli, amit a laikus befogadók nem ismernek, természetesen szükség van a szakszavak megmagyarázására.

publikáltak bíráló észrevételeket. Pedig a nyelvművelés valódi megújulásához fontos volna, hogy maguk a nyelvművelők is számot vessenek azzal a dicstelen örökséggel, amit elődeik rájuk hagytak.

Hivatkozások

Ágoston Mihály 2006. Nyelvművelő kéziszótár. *Magyar Nyelvőr,* 130. évf. 3. sz. 271–289. p.

Assy, Rabeea 2011. Can the Law Speak Directly to its Subjects? The Limitation of Plain Language. *Journal of Law and Society,* 38/3, sz. 376–404. p.

Bartha Csilla–Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában". *Magyar Nyelvőr,* 134. évf. 3. sz. 298–321. p.

Blommaert, Jan 2013. Language and the study of diversity. *Working Papers in Urban Language & Literacies,* 113.

Blommaert, Jan–Rampton, Ben 2011. Language and Superdiversity. *Diversities,* 13/2, sz. 1–21. p.

Boronkai Dóra 2012. A társalgási struktúra mint stílusteremtő. Interakcionális stilisztikai vizsgálatok a belebonyolódás szakaszában. In Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői.* Budapest, Stíluskutató csoport, 127–159. p.

Busch, Brigitta 2012.The Linguistic Repertoire Revisited. *Applied Linguistics,* 33/5, sz. 503–523. p.

Csató Zsuzsa–Farkas Miklós–Graf-Jaksa Éva–Monostori Katalin–Móricz Rita 2009. *Hallgatói szöveggyűjtemény Könnyen Érthető Kommunikáció témaköréhez.* Budapest, Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány.

Dolník, Juraj 2010. *Teória spisovného jazyka, so zreteľom na spisovnú slovenčinu.* Bratislava, Veda.

Domonkosi Ágnes 2012. Önstilizáció, stílusstratégia, átértékelődő stílusminták. Egy személyes blog főbb stilisztikai sajátosságai. In Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői.* Budapest, Stíluskutató csoport, 191–221. p.

Fábián Pál–Szathmári István–Terestyéni Ferenc 1958/1981. *A magyar stilisztika vázlata.* (Ötödik kiadás.) Budapest, Tankönyvkiadó.

Farkasné Gönczi Rita 2018. A könnyen érthető kommunikáció fogalma és szabályrendszere nemzetközi és hazai példák, illetve magyar tapasztalati szakértők javaslatai alapján. *Gyógypedagógiai Szemle,* 46. évf. 1. sz. 64–76. p.

Farkasné Gönczi Rita–Graf-Jaksa Éva 2009. Könnyen érthető kommunikáció. In Pandula András–Szatmári Péter–Vincze Tamás–Farkasné Gönczi Rita–Graf-Jaksa Éva (szerk.): *Kommunikációs és információs technológiák és fogyatékosságügy.* (Jegyzet.) Budapest, ELTE, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, 81–100. p.

Gal, Susan 2006a. Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology,* 14, 163–181. p.

Gal, Susan 2006b. Migration, Minorities and Multilingualism: Language Ideologies in Europe. In Mar-Molinero, Clare–Stevenson, Patrick (eds.): *Language Ideologies, Policies and Practices. Language and the Future of Europe*. Macmillan, Basingstoke, Palgrave, 13–27. p.

Grétsy László 1964. *Szaknyelvi kalauz.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Grétsy László szerk. 1978. *Hivatalos nyelvünk kézikönyve.* (Második, átdolgozott kiadás.) Budapest, Pénzügyminisztérium, Államigazgatási Szervezési Intézet.

Hámori Ágnes 2012. „Tudunk mi normális hangnemben is társalogni". Stílus, személyesség és egyezkedés az internetes fórumokon folyó társalgásban. In Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői.* Budapest, Stíluskutató csoport, 223–261. p.

Hansen-Schirra, Silvia–Maaß, Christiane (eds.) 2020. *Easy Language Research: Text and User Perspectives.* Berlin, Frank & Timme.

Heltai Pál–Nagy Róbert 1997. Nyelvművelés Angliában és Amerikában: a Plain English Campaign. *Magyar Nyelvőr,* 121. évf. 4. sz. 396–409. p.

Hernádi Sándor 1979. *Stílusiskola.* (2. kiadás.) Budapest, Tankönyvkiadó.

Horváth Péter Iván 2018. A fogalmazás apró műhelytitkai a hiteles fordításban. *Magyar Jogi Nyelv,* 2. évf. 1. sz. 19–24. p.

Horváth Péter Iván 2021a. Mitől közérthető és tömör egy jogi szöveg? *Jog, állam, politika,* 13. évf. 1. sz. 103–113. p.

Horváth Péter Iván 2021b. Közérthetőség a szakfordításban. *Magyar Jogi Nyelv,* 5. évf. 1. sz. 36–38. p.

De Jong, Matthijs 2020. *Translating the Bible in Plain Language. The story of the Dutch Bijbel in Gewone Taal.* (UBS Monograph Series, No. 12.) Miami, FL, UBS.

Jørgensen, Jens Normann–Karrebæk, Martha Sif–Madsen, Lian Malai–Møller, Janus Spindler 2011. Polylanguaging in Superdiversity. *Diversities,* 13/2, 23–37. p.

Katona József Álmos–Maleczki József 2016. *Jogalkotás érthetően. A pontos fogalmazás művészete.* Budapest, Magyar Nyelvstratégiai Intézet.

Kroskrity, Paul V. 2010. Language ideologies: Evolving perspectives. In Jaspers, Jürgen–Östman, Jan-Ola–Verschueren, Jef (szerk.): *Society and Language Use.* Amsterdam, John Benjamins, 192–211. p.

Kuhn, Tobias 2014. A Survey and Classification of Controlled Natural Languages. *Computational Linguistics,* 40/1.

Laihonen, Petteri 2009. *Language Ideologies in the Romanian Banat.* Jyväskylä, University of Jyväskylä.

Lanstyák István 2008. Nyelvművelés és nyelvalakítás. (A létező magyar nyelvművelés néhány jellegadó sajátosságáról). In Fazekas József (szerk.): Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 46–68. p.

Lanstyák István 2017. Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár). http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf (Utolsó letöltés: 2022. április 4.)

Lanstyák István 2018. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gramma Nyelvi Iroda.

Lanstyák István 2020. A nyelvi eszközök kontextuális meghatározottságával kapcsolatos nyelvi ideológiák (nyelvi autonomizmus és nyelvi szituacionizmus). In Misad Katalin– Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia X.* Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 7–28. p.

Lanstyák István 2022a. Funkcióigés szerkezet és nyelvi ideológia. (A nyelvi aformalizmus és más nyelvi ideológiák szerepe a funkcióigés szerkezetek helyességének és helyénvalóságának megítélésében). In Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia XII.* Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 7–36. p.

Lanstyák István 2022b. Kvalilektusok. A *Magyar nyelvváltozatok* c. egyetemi kurzus 6. előadása. (Kézirat.)

Majoros Tünde 2018. Intralingvális fordítások a bírósági nyelvhasználatban – a laikusokkal való hatékony kommunikáció. *Magyar Jogi Nyelv,* 2. évf. 1. sz. 6–12. p.

Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics,* 5/4, 530–555. p.

Muegge, Uwe 2008. Controlled Language. http://www.muegge.cc/controlled-language.htm (Letöltés: 2021. december 7.)

NyKk. I–II. 1980–1985. Kovalovszky Miklós–Grétsy László (főszerk.): *Nyelvművelő kézikönyv.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

NymKsz.[2] 2005. Grétsy László–Kemény Gábor (szerk.): *Nyelvművelő kéziszótár*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. (Második, javított és bővített kiadás.)

Pátkai Nándor 2017. A közérthető jogalkotásról – Az általános közigazgatási rendtartás nyelvezete. *Magyar Jogi Nyelv,* 1. évf. 1. sz. 21–27. p.

Pecsuk Ottó 2021. Szükséges és lehetséges-e az egyszerű nyelvű bibliafordítás? (Egy holland példa nyomában.) *Modern Nyelvoktatás,* 27. évf. 1–2. sz. 72–87. p.

Sebestyén Árpád 1983. A helyes magyarság kézikönyve. *Magyar Nyelvőr,* 107. évf. 1. sz. 41–47. p.

Sebők Szilárd 2017. *Meta és nyelv. Kísérletek a nyelvleírás nyelvének leírására.* Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave.

Szikszainé Nagy Irma 2007. *Magyar stilisztika.* Budapest, Osiris Kiadó.

Szilágyi Ferenc 1978. *A magyar szó költészete. Kis magyar stilisztika.* Budapest, Tankönyvkiadó.

Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára.* Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács.

Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben, különös tekintettel a fonológiára.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeumegyesület.

Szilágyi N. Sándor 2011. Szinkrónia és diakrónia – de miről is beszélünk? In Kádár Edit–Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Szinkronikus nyelvelírás és diakrónia.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Szitás Benedek 2018. Jogalkotásunk közérthetősége. *Magyar Jogi Nyelv,* 2. évf. 1. sz. 36–40. p.

Szoták Szilvia 2018. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat terminológiai tevékenysége – A Termini magyar–magyar szótár jogi vonatkozásai és a közérthetőség. *Magyar Jogi Nyelv,* 2. évf. 1. sz. 25–29. p.

Szoták Szilvia 2021. Társadalmi különbségek, közérthetőségi dilemmák – a közérthetőségről szociolingvisztikai megközelítésben. *Jog–Állam–Politika,* 13, 89–103. p.

Szoták Szilvia–Tamás Dóra Mária 2021. A hiteles fordítás közérthetősége. In Szoták Szilvia (szerk.): *A hiteles fordítás mint közfeladat.* Budapest, OFFI Zrt., 46–66. p.

Tátrai Szilárd 2012. Viszonyulás és viszonyítás. Megjegyzések a stílus szociokulturális tényezőinek vizsgálatához. In Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői.* Budapest, Stíluskutató csoport, 51–71. p.

Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor 2006. 22. Stilisztika. In Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 628–652. p.

Tolcsvai Nagy Gábor 2012. A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív nyelvészeti megalapozása. In Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői.* Budapest, Stíluskutató csoport, 19–49. p.

Tóth Judit 2017. Az akadálymentes jogalkalmazói kommunikációról. *Magyar Jogi Nyelv,* 1. évf. 2. sz. 14–19. p.

Üveges István 2019. Közérthetőség a jogi nyelvben: követelmény és/vagy kultúra? *Magyar Jogi Nyelv,* 3. évf. 2. sz. 20–26. p.

Üveges István 2020a. Automatizálható a közérthető megfogalmazás? Jog, számítógépes nyelvészet és pszicholingvisztika találkozása. *Magyar Jogi Nyelv,* 4. évf. 1. sz. 1–8. p.

Üveges István 2020b. A Plain Language Movement kulturális kontextusa – társadalmi háttér, történeti irányok és eredmények az Egyesült Államokban. *Magyar Jogi Nyelv,* 4. évf. 2. sz. 16–25. p.

Williams, Christopher 2015. Changing with the Times: The Evolution of Plain Language in the Legal Sphere. *Alicante Journal of English Studies,* 28, 183–203. p.

Woolard, Kathryn A.–Schieffelin, Bambi B. 1994. Language Ideology. *Annual Review of Anthropology,* 23, 55–82. p.

Wyner Adam et al. 2010. On Controlled Natural Languages: Properties and Prospects. In Fuchs N.E. (szerk.): *Controlled Natural Language*. *CNL 2009. Lecture Notes in Computer Science*, vol. 5972. Berlin, Heidelberg: Springer.

Forrás

Magyar nemzeti szövegtár 2. http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/

István Lanstyák

Language Nonformalism and Formal Style

This paper deals with one of the language ideologies that are used to stigmatize formal style – language nonformalism, based on quotations from two representative publications of traditional Hungarian language cultivation, the Nyelvművelő kézikönyv (Language Cultivation Handbook) and the Nyelvművelő kéziszótár (Concise Language Cultivation Dictionary). Language nonformalism is one of the language ideologies that the representatives of traditional language cultivation use to ensure that language forms they consider inappropriate are eliminated from use. Such ideologies are called language correctness ideologies. In the substantive part of the paper, first formal style is briefly described, and then, with the help of quotations from these two publications – which are said to be of outstanding importance for Hungarian language cultivation –, the ideology of language nonformalism will be presented, together with other language ideologies that can be observed in the quotations. Examples of correctness judgements on four language phenomena are given: 1. postpositions and postposition-like nouns; 2. conjunctions; 3. light verb constructions; 4. past participles used predicatively. In several instances, the validity of the language cultivators' claims about language use is checked with data from the Hungarian National Corpus and from the publications under study themselves.

Petteri Laihonen

Nyelvideológiák és iskolai tájképek a határon túli magyar tannyelvű iskolákban[1]

Petteri Laihonen
Language Ideologies and Schoolscapes in Hungarian Medium Schools beyond Hungary
Keywords: schoolscape; language ideologies; Hungarian medium minority schools; Slovakia; Ukraine; Romania; language policy

Bevezetés

Ebben a tanulmányban a nyelvpolitikát elemzem az iskolai nyelvi tájkép keretein belül. Kutatásom célja az iskolai tájképet mint a különböző nyelvek helyi közösségekben és iskolákban kialakult imázsának, szimbolikus értékének és relatív státuszának mutatóit feltérképezni. (Johnson 1980; Szabó 2015; Laihonen–Szabó 2017) A nyelvválasztást és a nyelvi gyakorlatokat jellemzően nyelvideológiák irányítják, vagyis a nyelvhasználat, a társadalmi rend és a beszélő közötti kapcsolatról alkotott feltevéseink. (Gal 2005, 26. p.) Ebben a tanulmányban a magyar tannyelvű kisebbségi iskolák nyelvi tájképét vizsgálom szlovákiai, romániai és ukrajnai példákon keresztül. Shohamy (2006) mind az oktatást, mind a nyelvi tájképet azon mechanizmusok közé sorolja, amelyek értelmezik az ideológiát és átvetítik azt a nyelvi gyakorlatba. Mind az uralkodó ideológiák, mind az ezekkel szembeni ellenállás a nyelvi tájképen keresztül közvetíthető. Vagyis a nyelvi tájkép az oktatáshoz hasonlóan konkrét eszköz, amelyen keresztül a hatóságok megkonstruálják a különböző nyelvek presztízsét és szabályozzák hierarchiájukat egy adott társadalomban. Továbbá a domináns ideológiákkal szembeni, a helyi szereplők által kifejtett ellenállás jellemzően a nyelvi tájképben is megjelenik. (Shohamy 2006, 123–125. p.)

1 Előadásként elhangzott angolul a School of Slavonic and East European Studies, University College of London, “The Politics of teaching and learning languages” konferenciáján 2015. szeptember 17-én. A kutatás a Finn Akadémia 137718-as számú ösztöndíj-támogatásával készült.

Kara Brown az iskolai nyelvi tájképekről szóló tanulmányaiban az *iskolai tájkép* fogalmát úgy javasolta értelmezni, hogy az vonatkozzon a teljes iskolai tárgyi környezetre, ahol a szövegek, hangok, képek és tárgyak „nyelvideológiákat alkotnak, reprodukálnak és alakítanak át". (2012, 282. p.) A vizuális műveltség és a multimodális diskurzus (Kress–van Leeuwen 2006) keretében a képek, tárgyak, artefaktumok és hasonlók a létrehozásuk, imázsuk és percepciójuk szempontjából értelmezhetők. (vö. Rose 2016) Scollon és Wong Scollon (2003, 82. p.) viszont azt hangsúlyozzák, hogy a vizuális szemiotika fordulatot jelent „a beszélt, szemtől szembeni diskurzusoktól az említett interakciós rend képekben és jelekben való reprezentációi felé". Az osztálytermi interakcióhoz hasonlóan tehát az iskolai tájkép is elemezhető a nyelvideológiák megjelenítéseként az oktatásban. (Johnson 1980; Shohamy 2006; Aronin–Ó Laoire 2012; Brown 2012; Menken–Pérez–Guzmán 2018) Sőt, az iskolai tájkép gyakran olyan burkolt vagy „rejtett" gyakorlatokat tár fel (Shohamy 2006), amelyek hozzájárulnak a nyelvi és kulturális identitások, a nyelvi értékek vagy az oktatási nyelvpolitika kialakításához. (lásd még Laihonen–Tódor 2017) Más szóval, az iskolai tájkép fontos üzeneteket közvetít a tanulók felé az iskola szándékairól a tekintetben, hogy a gyerekeknek mit kell tenniük vagy gondolniuk, és mit nem szabad tenniük vagy gondolniuk. (Titman 1994, 59. p.)

A kisebbségi nyelvű oktatási intézmények többnyelvű tanulási környezetet képeznek. Jelen tanulmányhoz a romániai, szlovákiai és ukrajnai magyar tannyelvű iskolák szolgáltatták az adatokat, ahol a magyar nyelv széles körben elterjedt, de nem hivatalos nyelv. A Magyarországgal határos országokban élő mintegy kétmillió magyar alkotja Európa legnagyobb nyelvi kisebbségét. Adataimat azokban a régiókban gyűjtöttem, ahol ők alkotják a regionális többséget: Közép-Romániában, Dél-Szlovákiában és Nyugat-Ukrajnában. Heller (2006, 16. p.) szerint a kisebbségi tannyelvű iskolák „az állami és a helyi hatalom közötti küzdelem helyszínei". A helyi ideológiákat és gyakorlatokat helyben vitatják meg, míg az országos ideológiákat és gyakorlatokat gyakran kívülről kényszerítik rá az oktatási intézményekre. (Langman 2012, 247. p.)

Johnson (1980, 173. p.) a következőképpen hangsúlyozza ki a nemzetállami szimbólumok és diskurzusok szerepét az állami iskolai dekorációkban és tárgyakban: „az anyagi kultúra a helyi iskolai közösségek és a nemzeti társadalom és kultúra közötti szimbolikus integráció relatív mértékének mutatója." Az anyagi kultúra iskolai megjelenítésein túl a modernizálódó nemzetállamok által előírt központi tanterv is hozzájárul ahhoz, hogy általános és gyakran „rejtett" gyakorlatokon és napirendeken keresztül (Shohamy 2006) a kultúra és a nyelv homogenitását támogassa. (vö. May 2012, 5. p.) Alternatívaként Brown (2012, 283. p.) a helyalapú oktatás modelljét javasolja, amely „egy olyan tudatos tanterv, amely a közösség történelmében, kultúrájában és környezetében gyökerező tanulást segíti elő". Az iskolai előterek és tantermi terek vizsgálata során kimutatta, hogy az észt iskolákban hogyan „bújt elő rejtekhelyéről" egy regionális nyelv, a võru. Észtország, akárcsak Románia, Szlovákia és Ukrajna, alapvető politikai változásokon ment keresztül a hidegháborús időszak végét követően. A posztkommu-

nista átalakulás mélyreható és mindenre kiterjedő hatást gyakorolt a nyelvi kisebbségek életére a volt keleti blokk országaiban. (lásd Laihonen–Sloboda–Zabrodskaja 2016) Románia, Szlovákia és Ukrajna esetében a magyar kisebbségek gyakran éltek a helyi és regionális szintű szimbolikus, nyilvános oktatási terek visszaszerzéséből adódó lehetőségekkel.

Az alábbi elemzésben a kvalitatív és értelmező nyelvitájkép-kutatás elemzési gyakorlatát követem. A vizuális kommunikáció fogalmába beletartozik mindenfajta szemiotikai kifejezési mód, például térképek és különféle ábrák, képek – szöveggel vagy anélkül. (vö. Aronin–Ó Laoire 2012) Blommaert (2013, 3. p.) nyomán ahhoz, hogy fel tudjuk állítani „a nyelvi tájképben rejlő társadalmi, kulturális és politikai struktúrák diagnosztikáját", a jelek funkcióihoz kapcsolódó minőségi megkülönböztetésekre van szükség. A szimbolikus szint mellett azt vizsgálom, hogy az iskolai tájkép milyen funkcionális szerepet játszik a nyelvoktatásban, ahol azt állítom, hogy az iskolai tájkép a nyelvtanulás egyik nagyszerű, közvetlen észlelés általi lehetőségét (affordanciáját) jelenti. (van Lier 2004; Kress 2011) A jelek és diskurzusok kvalitatív elemzése alapján – melyeket a 2011–2013 közötti, romániai, szlovákiai és ukrajnai magyar oktatási kontextusokat feltáró terepmunka során gyűjtöttem – azt a kérdést teszem fel, hogy a különböző nemzeti nyelvek, a tanulás, az oktatás és az iskolai adminisztráció nyelvei hogyan jelennek meg az iskolai tájképben, és mi a funkciójuk. Melyek azok a nyelvideológiák, nyelvek, nyelvváltozatok, kulturális és nemzeti szimbólumok, amelyek helyet kapnak az iskolai tájképben – és melyek azok, amelyeket kihagynak vagy hiányoznak belőle?

Adatok és kutatási helyszínek

A jelen fejezethez szükséges adatokat a Finn Akadémia „Nyelvideológiák a szlovákiai, romániai és ukrajnai magyar kisebbségek körében összehasonlító perspektívából" című posztdoktori projektje (2011–2013) során gyűjtöttem. Ez a projekt romániai, ukrajnai és szlovákiai magyar tannyelvű iskolákban végzett terepmunkát foglalt magában. Ezekben az iskolákban a magyar az oktatás alapnyelve, míg az államnyelv (román, szlovák vagy ukrán) külön iskolai tantárgy és az iskolai adminisztráció (fő) nyelve. Mindhárom régióról helyi kutatókkal közösen írtam tanulmányokat; ezekben a régiók szociolingvisztikai helyzetét, történelmi fejlődését és aktuális társadalompolitikai kérdéseit ismertettük. (lásd Csernicskó–Laihonen 2016; Laihonen 2016; Laihonen–Tódor 2017) Az alábbiakban csak rövid összefoglalást közlök a kutatási helyszínekről.

A három régió egyike, ahol 2011–2013 között végeztem terepmunkát, Székelyföld. A 2011-es romániai népszámlálás szerint Romániában körülbelül 1,3 millió magyar anyanyelvű lakos él, ami Románia teljes lakosságának 6%-át kitevő nemzeti kisebbséget

jelent.[2] Közülük mintegy 600 ezren élnek Közép-Romániában, Székelyföldön (Hargita, Kovászna és Maros megye egyes részein), ahol a magyarok a lakosság 80%-át teszik ki, egyértelmű regionális többséget alkotva. (bővebben lásd Laihonen–Tódor 2017) Székelyföld a mai Magyarország határain kívüli legnagyobb magyar többségű régió.

1. ábra. Székelyföld. (Közzététel a Romániai Nemzeti Kisebbségkutató Intézet hozzájárulásával)

Szlovákiában a 2011-es népszámlálás szerint több mint félmillió magyar anyanyelvű lakos élt (Szlovákia összlakosságának 9-10%-a). Terepmunkát az ország délnyugati részén, főként a Csallóközben végeztem, ahol a magyar ajkúak többsége él, miáltal egyértelmű regionális többséget alkotnak.

2 Az adatok a terepmunka (2011–2013) időpontjához kapcsolódnak.

2. ábra. A magyar anyanyelvű lakosság területi megoszlása Szlovákiában. (Közzététel a Fórum Kisebbségkutató Intézet hozzájárulásával)

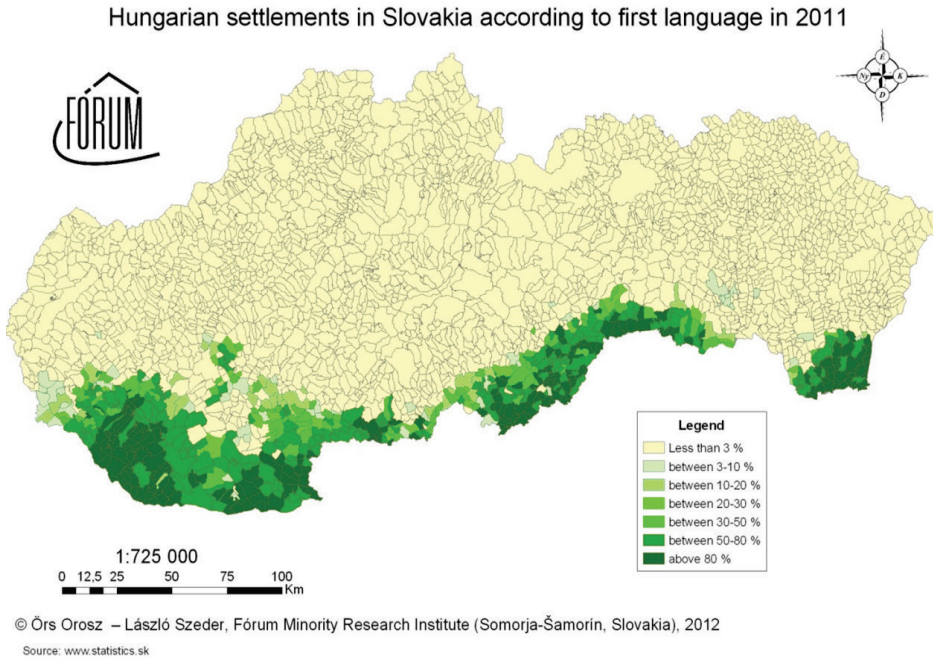

Szlovákia délnyugati része a három régió közül talán a legstabilabb a politikai és gazdasági viszonyok tekintetében, amit egyebek között az is jelez, hogy a lakosság nyugatra vándorlása itt a legalacsonyabb a többi régióhoz képest. (bővebben lásd Laihonen 2016)

Ukrajnában a legtöbb magyar ajkú (összesen 150 ezer fő) a kárpátaljai régióban él, ahol a magyar határhoz közeli területen regionális többséget alkotnak.

3. ábra. A magyar anyanyelvű lakosság megoszlása Kárpátalján (Ukrajna). (Közzététel D. Molnár István hozzájárulásával)

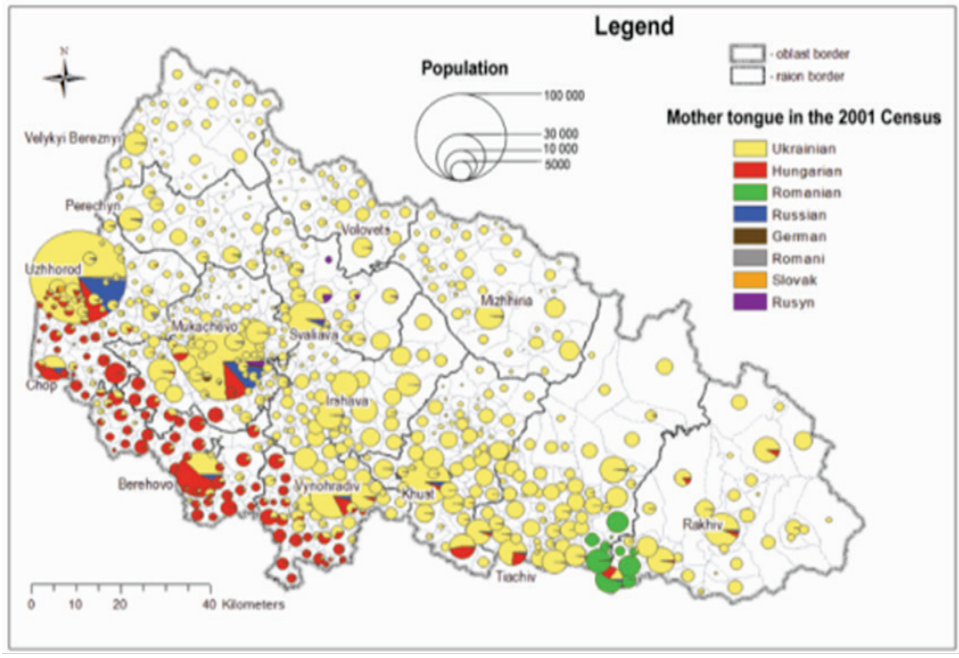

Ez a régió az elmúlt évszázadban több államhoz is tartozott (Magyarország, Csehszlovákia, Szovjetunió és jelenleg Ukrajna), amelyek mindegyikében sok tekintetben távoli perifériát alkotott. (bővebben lásd Csernicskó–Laihonen 2016) A két másik vizsgált régióhoz képest a politikai és gazdasági instabilitás ebben a régióban volt a legnagyobb.

Terepmunkám ezekben a régiókban egy-egy hónapig tartott, egy-egy olyan városra vagy falura koncentrálva, ahol a magyar többség több mint 90%-ot tesz ki, valamint egy másik városra vagy falura, ahol a kétnyelvű lakosságnak körülbelül a fele volt magyar ajkú. (lásd Laihonen–Csernicskó 2017) A terepmunka helyszínei vidéki városok és falvak voltak, jellemzően egy és tízezer fő közötti lakossággal. Ezek némi távolságban voltak a nagyobb városoktól és a közigazgatási, turisztikai, ipari és gazdasági központoktól, mint például Pozsony, Kassa, Ungvár, Brassó vagy Kolozsvár, amelyek a múltban hasonlóképpen magyar, német vagy ténylegesen többnyelvű jelleggel bírtak, de ezt a 20. században elvesztették. (Kolozsvárról lásd Brubaker és mtsai. 2006)

A mai Európa legtöbb kisebbségi régiójára jellemző módon (lásd Pietikäinen–Kelly-Holmes 2013) mind a hat kutatási helyszín mezőgazdasági jellegű és perifériikusnak mondható. A terepmunkahelyszínek oktatási intézményei között többnyire magyar tannyelvű általános iskolák találhatók, néhány faluban és városban pedig, ahol elterjedtebb a kétnyelvűség, van többségi tannyelvű iskola is. Középfokú vagy felsőfokú

oktatás általában nem érhető el ezekben a falvakban vagy kisvárosokban. A kutatási helyszíneken keringő nyelvideológiák általános vizsgálatának részeként mind a hat helyszínen meglátogattam egy-egy magyar tannyelvű iskolát, és mindegyikben több mint 50 fényképfelvételt készítettem, valamint interjúkat tanárokkal és szülőkkel. (a terepmunka további részleteit lásd Csernicskó–Laihonen 2016; Laihonen 2016; Laihonen–Tódor 2017)

Magyar szimbolikus iskolai tájképek

Egy nyelv vizuális megjelenése az iskolai tájképben szimbolikus és érzelmi jelentéssel bír, és bizonyára ösztönzi a nyelv használatát ugyanabban a térben. (vö. Menken–Pérez–Guzmán 2018) A szimbolikus és érzelmi érték mellett a szöveget tartalmazó jel funkcionális jelentést is hordozhat, például megnevezhet egy épületet, és így segítheti a látogatók és a helyiek tájékozódását a faluban vagy a városban. A nemzeti szimbólumok, például a zászlók, korlátozott funkcionális felhasználásúak, így jellemzően etnolingvisztikai identitásra és nemzeti narratívákra utalnak. A vizsgált régiók nyelvi és kulturális perifériát alkotnak, és ritkán kapnak helyet a viszonylag nemrég (újra)alakult szlovák, ukrán és román állam nemzeti narratíváiban (az előbbi kettő 1989 után nyerte el függetlenségét, amikor Romániában is jelentős politikai átalakulás ment végbe). A nemzetállami integrációra tett kísérletek a közoktatáson keresztül ezekben a magyarlakta régiókban különböző feszültségeket váltottak ki. A nemzeti szimbólumok kiválasztása, megjelenítése és elhelyezése a magyar tannyelvű kisebbségi iskolákban a hidegháború 1990-es befejezése óta állandó viták tárgya. 1990 előtt az egypárti politikai rendszerben és parancsgazdaságban „az egyenlőség proklamált kommunista felfogása” (Szarka 2011, 441. p.) érvényesült, amely 1989–1991-ben demokráciává, politikai pluralizmussá és liberális gazdasággá alakult át. Ebben az új helyzetben 1990 körül a Magyarországgal szomszédos országokban (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia és Ausztria) élő 2,7 millió magyar (a demográfiai adatokat lásd Gyurgyík 2011) elkezdte újrafogalmazni politikai szervezeteit (lásd Szarka 2011), kulturális és nyelvi identitását. A magyar kisebbségek nagy számban élnek összefüggő területeken, ahol regionális többséget alkotnak. A vizsgált országokban, Szlovákiában, Ukrajnában és Romániában a magyar nyelv 1990 óta nem kapott regionális vagy országos hivatalos jogállást (mint a svéd vagy a számi Finnországban), és a magyar tömbök egyike sem kapott politikai vagy kulturális autonómiát (mint Baszkföld vagy Katalónia Spanyolországban). A magyarok azonban egyedülállóan nagy számuk, számos összefüggő régiójuk, valamint kulturális és gyakran vallási különbözőségük miatt a magyar állam támogatásával vagy anélkül (1945–1989 között) magyar nyelvű közösségeket tartanak fenn. (lásd Szarka 2011)

Az identitásépítés szempontjából ezekben a magyar régiókban szükség van magyar nyelvű oktatásra, amely lehetővé teszi a tanulók számára a magyar (regionális és nemzeti) történelem, irodalom, kultúra és egyes helyeken a vallás megismerését

(Romániában és Ukrajnában a magyarok vallási kisebbséget is alkotnak). A magyarlakta régiók gyakran egynyelvű magterületein élő helyi magyarokkal készített interjúkból az derült ki, hogy a magyar nyelvű oktatás választása természetes választás (a szülőké) a gyakran egynyelvű magyar gyermekek számára. Ennél is fontosabb azonban, hogy e régiók jellegzetesen kétnyelvű és bikulturális peremvidékein az interjúkban gyakran elhangzik, hogy a magyar nyelvű oktatás választása a (saját) történelem, kultúra és irodalom megismerésének igényével függ össze, míg az oktatási, szociális és gazdasági előnyök gyakran a többségi (állam)nyelvű oktatáshoz kapcsolódnak. (lásd pl. Laihonen 2015)

Az elképzelt magyar közösség számára (Anderson 1992) a nemzeti irodalom, kultúra és történelem különös jelentőséggel bír, hiszen ezek ápolják Nagy-Magyarország örökségét, a magyarság múltjának nevezetes eseményeit és kulturális aranykorát. A ma már külhoni magyar nyelvű közösségek számára a magyar kulturális és politikai élet jelentős személyiségeinek, íróinak és irodalmi műveiknek ismerete létfontosságú szerepet játszik az ehhez az elképzelt közösséghez való kapcsolódásban. (vö. Gal 2008, 225. p.)

4. ábra. Magyar nyelvű faliújság, amely egy erdélyi születésű magyar írót, Benedek Eleket (1859–1929) ábrázolja egy romániai iskolában. A szerző felvétele (2012)

A 4. ábrán látható faliújságon egy ismert erdélyi magyar íróról, Benedek Elekről készült fényképek és anyagok láthatók, akit „a nagy mesemondóként" emlegetnek a székely népmesék és a Grimm testvérek meséinek, valamint az Ezeregyéjszaka meséinek modernizált feldolgozásaiból kiadott gyűjteményei révén. A faliújságon a szerzőről készült képek, a róla való megemlékezésekről készült fotók, életének és műveinek leírása, valamint tőle származó híres idézetek találhatók. A megemlékezésekről készült fotókon különböző magyar szimbólumok is feltűnnek, például nemzeti színekkel és mintákkal díszített szalagok, valamint népviseletek.

A faliújságon szereplő *„…erősek oldalán harcolni nem virtus"* mottó egy olyan, a kisebbségekkel kapcsolatos ideológiára utal, amely a kisebbségeket a többségi társadalom által leigázott közösségeknek állítja be. Románia, Szlovákia és Ukrajna nemzeti narratíváiban aligha van helye a peremvidéki magyar régiók történelmének és kultúrájának, amelyekben nem jelennek meg többségi nemzeti kulturális terek, történelmi narratívák, alakok, hagyományos nyelvjárások és szimbólumok. Súlyosbítja a helyzetet, hogy Románia és Szlovákia esetében Magyarország és a magyarok a nemzeti narratívában az első számú ellenfél szerepét játsszák, hiszen 1920-ig egész Szlovákia és Erdély Magyarországhoz tartozott, amikor is ezekben a régiókban és országokban fordított volt a felállás, a többségi és a kisebbségi szerep felcserélődött.

A magyar írásbeliséget és irodalmat Romániában csak a magyar tannyelvű iskolákban tanítják és gyakorolják, így a magyar nyelv, irodalom és kultúra ilyen faliújságjai és hasonló megjelenítései a többségi, román tannyelvű iskolákban nincsenek jelen. Ugyanez mondható el a szlovák és ukrán többségi tannyelvű iskolákról is. Susan Gal (2008, 225. p.) szerint a kisebbségi magyarok leggyakrabban esztétikai, irodalmi és kulturális értéke miatt becsülik a magyar nyelvet, nem pedig azért, mert hozzáférést biztosít a gazdasági és politikai tőkéhez. Hozzátehetjük, hogy ennek a hozzáállásnak a következményeként Romániában, Szlovákiában és Ukrajnában a többségi nyelvek esztétikai értéke a magyarok szemében nagyon alacsony maradt, és e nyelvek ismeretét elsősorban a gazdasági és politikai mobilitás miatt tartják fontosnak, amit az államnyelvtudás biztosíthat számukra. (pl. Laihonen–Tódor 2017)

Az iskolák falain látható képek és szövegek gyakran ábrázolják a magyar nemzeti jelképeket, ami mindhárom kutatási helyszínen bizonyos feszültségek forrásává teszi az iskolákat. A helyi feszültségek a különböző nemzeti környezetekben különbözőképpen nyilvánultak meg, ami annak módjában volt megfigyelhető, ahogyan a nemzetállami szimbólumok feltüntetését erőltették, vagy ahogy esetenként szabotálták. A helyi gyakorlatok és reakciók a (román, szlovák vagy ukrán) nemzetállami és magyar szimbólumok párhuzamos megjelenítésétől a helyi magyar szimbólumok túlsúlyban levő használatáig vagy bizonyos magyar szimbólumok (jellemzően a magyar zászló) használatának betiltásáig terjedtek az iskolai nyilvános terekben.

Mindhárom ország esetében a nemzetállami szimbólumokat megadott nyilvános terekben kellett megjeleníteni, mivel ezt törvény rendelte el. Hogy csak néhány példát említsünk, Szlovákiában minden iskolában kötelező volt elhelyezni Szlovákia címerét, a szlovák alkotmány első passzusait és Szlovákia nemzeti himnuszának szövegét (lásd

az 5. ábrát). A székelyföldi iskolák esetében a romániai törvények előírják, hogy minden középületre ki kell tűzni a román nemzeti zászlót. Ukrajnában az ukrán nemzeti címert kell kötelezően kihelyezni bizonyos helyeken, például az iskolákban. Szlovákiában például egy falusi magyar kisiskolában a következő állami szimbólumok voltak kihelyezve:

5. ábra. A címer, a nemzetállami zászló, az alkotmány első passzusai és a szlovák himnusz szövege (szlovákul) egy magyar tannyelvű iskola osztálytermének falán. A szerző felvétele (2011)

Az 5. ábrán látható képen a szlovák nemzeti szimbólumok (címer, zászló, nemzeti színek) és egynyelvű szlovák szövegek (himnusz, alkotmány) szerepelnek egyszerre. Egy magyar tannyelvű iskolában ezek a kötelező nyelvi tájképelemek minden osztályteremben megkonstruálják az oktatási tér etnikai-nyelvi nemzetállami tulajdonjogát. Az ilyen túlméretezett és vizuálisan domináns nemzetállami megjelenítések jellemzően központi helyet foglaltak el a vizsgált régiók kétnyelvű peremvidékeinek iskoláiban. A magyar régiók szívében a magyar nemzeti szimbólumok is kivették a részüket, a kötelező román, szlovák és ukrán szimbólumokat pedig olykor a nemzetállami szimbólumok helyben előállított kisebb változataival és félreeső helyeken, például virágok vagy más képek takarásában történő elhelyezésével háttérbe szorították. (további példákért lásd Laihonen–Szabó 2017, 133–134. p.)

A gyakran megjelenő iskolai tájképelemek közé tartoznak a vallási jelképek is. Magyar mellékjelentésük nyilvánvaló Romániában és Ukrajnában, ahol a magyarok vallási kisebbséget alkotnak. Erdélyben a vallást és az etnikumot egybefonódónak tekintik (Brubaker és mtsai. 2006, 277–281. p.): a római katolikusok túlnyomórészt magyarok, a románok pedig túlnyomórészt keleti ortodox vallásúak. Ily módon a vallás egy további

választóvonalat képez a magyarok és a románok között, ami a magyar tannyelvű iskolák iskolai tájképében is megjelenik (lásd a 6. ábrát).

6. ábra. Feszület és Románia címere egy romániai magyar tannyelvű iskolában. A szerző felvétele (2012)

Az általunk vizsgált erdélyi magyar tannyelvű falusi iskolában, egy magyar- és katolikusdomináns székelyföldi kistérségben (Csík) (bővebben lásd Laihonen–Tódor, 2017) minden tanterem homlokfalán a római katolikus feszületet helyezték ki Románia címere mellé, amelyen egy ortodox kereszt is látható. Románia címerének megjelenítése minden osztályteremben ismét csak kötelező, akárcsak Szlovákia címerének elhelyezése az előző példában. Ebben az esetben a katolikus feszület nemcsak egy vallási kisebbség, hanem a magyarság mint etnikai-vallási kisebbség fontos szimbólumaként is emblematikus.

A 6. ábrán a magyar kisebbségi közösséget képviselő feszület és a többségi csoportot képviselő román címer (ortodox kereszttel) egymás mellett, a két csoport és vallási hovatartozásuk kiegyensúlyozott elfogadását és egyforma megbecsülését sugallja. Mindhárom országban léteznek olyan vonatkozó jogszabályok, amelyek biztosítják az állami szimbólumok elsőbbségét a kisebbségi szimbólumokkal szemben. Ezért a magyar tannyelvű iskolák mindent megtesznek azért, hogy biztosítsák a magyar és a többségi nemzet szimbólumainak kiegyensúlyozott vizuális megjelenítését, elkerülve bármelyikük egyértelműen preferált pozicionálását. (vö. Scollon–Wong Scollon 2003)

A terepmunka idején (2011–2012) úgy tűnt, hogy az ukrajnai magyar iskolák élvezik a legnagyobb szabadságot a magyar nemzeti szimbólumok megjelenítésében. Itt egyebek között a magyar zászló is gyakran ki volt téve. Az etnolingvális nacionalizmus

elvét megkonstruálandó és fenntartandó, a nyilvános megjelenítéseken a nyelvválasztás szinte mindig az adott szimbólum megfelelő nemzeti konnotációjához kapcsolódik. Az alábbi példában (7. ábra) egy magyar szimbólumot magyar (egynyelvű) szöveggel, míg a többségi csoport szimbólumát az országos többségi nyelven írt (szintén egynyelvű) szöveggel egészítettek ki. A nemzeti alapszövegeket tehát nem fordították le.

7. ábra. Szimbólumaink. Egy ukrajnai magyar tannyelvű iskola (A szerző felvétele)

Az ukrán szimbólumok és szövegek a magyarok fölé kerültek, tehát az ukrán nemzeti szimbólumok és szimbolikus szövegek preferált pozíciót foglalnak el. (Scollon–Wong Scollon 2003) A Szimbólumaink főcím azonban elsőként magyarul szerepel, ami azt jelzi, hogy a magyar a domináns funkcionális nyelv egy magyar tannyelvű iskola kontextusában.

A többségi nyelv dominál a „top-down" (fentről lefelé irányuló, hivatalos) táblákon, amelyek nem helyben készülnek, emiatt ezeken ritkán szerepelt a kisebbségi nyelv a vizsgált iskolákban. Szimbolikus szinten a központi hivatalos táblák – mint például a minisztériumok, az EU intézményei vagy az iskolafelügyelet hirdetményei – kizárólag államnyelvű használata a kisebbségi nyelvű iskolák terét az etnolingvisztikai nemzetállam tulajdonaként és működtetőjeként jelölte meg. Ezeket a jeleket országosan terjesztik, s használatuk és megjelenítésük azt a mögöttes nyelvi ideológiát tükrözi, hogy a hivatalos nyelvnek az egész országban az egyetlen közigazgatási nyelvnek kell lennie.

Az iskolai tájkép általi tanulás

Leo van Lier (2004) a nyelvtanulás ökológiai megközelítésében a tanulási környezetet tanulási affordanciaként (közvetlen észlelés általi tanulási lehetőségként) határozta meg. Van Lier szerint (2004, 11. p.) „a tantermek és az iskolák olyan kontextusok, amelyeket arra terveztek, hogy lehetőséget biztosítsanak a tanuláshoz, és ezt többé-kevésbé sikeresen tehetik meg". A nyelvtanulásban az adott célnyelven megjelenített, fogyasztható komplexitású szövegek megjelenítése a tanuló számára értelmes szövegekként szolgálhatnak. A magyar tannyelvű iskolák tanulói többnyire magyardomináns kétnyelvűek, akik olykor alig ismerik az államnyelvet. Az államnyelven megjelenített szövegek tehát affordanciaként (tanulási lehetőségként) szolgálhatnak az iskolai tájképben, és ebben a fejezetben éppen azt vizsgálom, hogy a magyar tannyelvű kisebbségi iskolák nyelvi tájképei elősegítik-e az államnyelv elsajátítását.

Az általam felkeresett iskolákban mindhárom kontextusban a tanulásra és fegyelemre utaló általános táblák többnyire helyileg készültek, de néhány országosan előállított és terjesztett táblát is lehetett látni.

8. ábra. Írj helyesen feliratú ukrán egynyelvű tábla egy ukrajnai magyar tannyelvű iskolában. A szerző felvétele (2012)

A 8. ábrán látható, Пиши правильно (Írj helyesen) feliratú tábla az írás-olvasás elsajátításával és a tudás alkalmazásával kapcsolatos alapelveket írja le az osztályteremben. Ez egy affordancia abban az értelemben, hogy lehetőséget teremt egy bizonyos viselkedés megtanulására, mivel szemlélteti, hogyan kell ülni, és hogyan kell használni a tollat és a papírt az írás elsajátításához és gyakorlásához az osztálytermi környezetben. Ebben a határ menti kisvárosban azonban, ahol a lakosok több mint 95%-a magyar anyanyelvű, az ukrán nyelvű szövegek az első osztályos magyardomináns tanulók szá-

mára megfoghatatlanok, ami annak is betudható, hogy csak második osztályban kezdik tanulni a cirill betűs ukrán ábécét. Ebben az értelemben a szövegek pusztán díszítésként funkcionálhatnak. Szimbolikus szinten az ukrán szövegek ugyan ott vannak a tanulók szeme előtt, de mivel nem értik őket, ezek egyszersmind azt is sugalmazzák számukra, hogy hagyják őket figyelmen kívül, hiszen minden jel szerint nincs semmilyen gyakorlati jelentőségük. Ez mindhárom magyardominás terepmunkahelyszínen így volt, de a kétnyelvű falvakban és városokban a magyar ajkú gyerekek általában sokkal többet találkoztak a többségi nyelvvel, és a terepmunkám tapasztalatai szerint könnyen tudták követni pl. a szlovák nyelvű rajzfilmeket.

Vannak olyan iskolai nyelvi tájképelemek, amelyeknek az lenne a céljuk, hogy az államnyelv iskolai tantárgyként való elsajátításához szükséges segédanyagok formájában affordanciaként szolgáljanak. Romániában, Szlovákiában és Ukrajnában az ország hivatalos nyelve mint iskolai tantárgy módszertana még mindig nincs megfelelően kidolgozva, mindhárom országban szakszerűtlennek tartják (a romániai kontextusra vonatkozóan lásd Kiss 2011), holott a magyardomináns régiók lakosságának kötelező második nyelvéről van szó. A magyar tannyelvű kisebbségi iskolákban az országos hivatalos nyelv oktatásának pedagógiája jellemzően ugyanazokon az elveken alapul, mint amelyek az államnyelvű iskolákban folyó anyanyelvoktatást szabályozzák.

9. ábra. A román (állam)nyelvben kihívást jelentő helyesírási és írásjelhasználati jellemzők. A szerző felvétele (2012)

A român nyelv és irodalom oktatása minden romániai iskolában az első évfolyamtól kezdődik, beleértve a magyar tannyelvű iskolákat is. Az általam felkeresett romániai iskolák legtöbb osztálytermében ki volt függesztve a román ábécé, sőt, a román nyelvi

szaktanteremben a román nyelvtani és nyelvhasználati szabályok is. A 9. ábrán a román nyelv helyesírási és írásjelhasználati szabályai láthatók egy falitábla-sorozaton. Ezek a helyesírási szabályok az oktatási minisztériumtól kapott falitáblákon a helyi tanárok szerint a román nyelvjárások és a sztenderd nyelvváltozat közötti különbségekre világítanak rá. Ebben a faluban azonban valószínűleg az iskola volt az első hely, ahol a tanulók többsége valamilyen formában egyáltalán találkozott a román nyelvvel. (lásd Laihonen–Tódor 2017, 365. p.) Ugyanez volt a helyzet a szlovákiai és ukrajnai magyardomináns terepmunkahelyszíneken is. Így nem volt meglepő, hogy ezt a falitáblát az osztályterem hátsó falán helyezték el, ahol inkább csak dekorációként funkcionált.

Úgy látszik, a többségi nyelv bemutatásának helyi és személyre szabott módjait is kidolgozták már. Az adminisztrációhoz és tanításhoz használt kétnyelvű táblák például figyelembe veszik egy tipikus tanuló nyelvi hátterét (magyar anyanyelv és a többségi nyelv kezdő szintű ismerete), vagyis az ilyen jelek eltérnek az egynyelvű beszélők esetében használt jelektől. (vö. Cenoz–Gorter 2008; Gorter–Cenoz 2014) Ezenkívül egyes helyi tanítók kétnyelvű faliújságokat és plakátokat is készítettek az államnyelv oktatásához. Ez a fajta kontrasztív pedagógia, amely figyelembe veszi a tanulók nyelvi hátterét, eredményesebb lehet, mint az az ideológiai megközelítés, amely kizárólag a többségi nyelv monolingvális, többségianyanyelv-órákon történő tanítását támogatja. Az egyik tanár például aktívan használt egy saját készítésű kétnyelvű posztert, amelyen magyarul magyarázta el a román névmásokat. Ezt a kétnyelvű posztert közvetlenül a tábla mellé tette ki, amely már az elhelyezésében is eltért az osztályterem hátsó falán levő egynyelvű, ámde csak díszként szolgáló táblától (lásd a 9. ábrát).

Végezetül, a szabályzatot, amely előírja, hogy az iskolai kötelező hatósági feliratokat (az első helyen) az államnyelven kötelező feltüntetni, akár a nyelvtanulás előnyére is lehetne fordítani, hiszen ezek a feliratok egyszersmind alkalmat is kínálnak a hivatalos nyelv elsajátítására, de csak akkor, ha a feliratok kétnyelvűek. Ilyen kétnyelvű táblákkal lehetett találkozni azokban a régiókban, ahol a terepmunkát végeztem, de ezeket szinte minden esetben a helyiek készítették.

10. ábra. Ukrán–magyar kétnyelvű felirat: Dohányzásra kijelölt hely – A dohányzás káros az egészségre!, Ukrajna. A szerző felvétele (2012)

A helyileg készített kétnyelvű táblák segítenek a gyerekeknek abban, hogy ne csak a „saját” nyelvüket lássák a hatósági feliratokon, hanem a hivatalos nyelvet is, és megtanulják azt megérteni funkcionális kontextusokban. (vö. Cenoz–Gorter 2008) Az ilyen kétnyelvű feliratok hozzájárulnak a gyermekek kétnyelvű szocializációjához. Ezáltal az összetartozás érzése magában foglalja azt a percepciót, hogy magyar nyelvük és identitásuk elfogadott, és hogy egyúttal kapcsolódnak a többségi nyelvhez és kultúrához. A 10. ábra azt szemlélteti, hogy egy banális, dohányzóhelyet jelölő tábla hogyan szolgálhat potenciális nyelvtanulási lehetőségként a magyar anyanyelvű, de az ukrán nyelvet valamilyen szinten beszélő nyelvtanuló számára.

A diákok bevonása

Titman (1994, 88. p.) szerint „a gyerekek nagyon is tisztában vannak azzal, milyen fontos, hogy a dolgokat maguk csinálják; és ez önmagában büszkévé teszi őket az eredményre, szinte függetlenül attól, hogy az mennyire jó”. Vagyis a tanulók szemszögéből nézve az iskolai tájkép legfontosabb elemei azok, amelyeket ők maguk készítettek el. Az ilyen táblák jellemzően olyan képeket és szövegeket jelenítenek meg, amelyek személyes jelentéssel bírnak a tanulók számára.

11. ábra. Helyi nevezetességek román nyelven. (Románia, magyar tannyelvű iskola.) A szerző felvétele

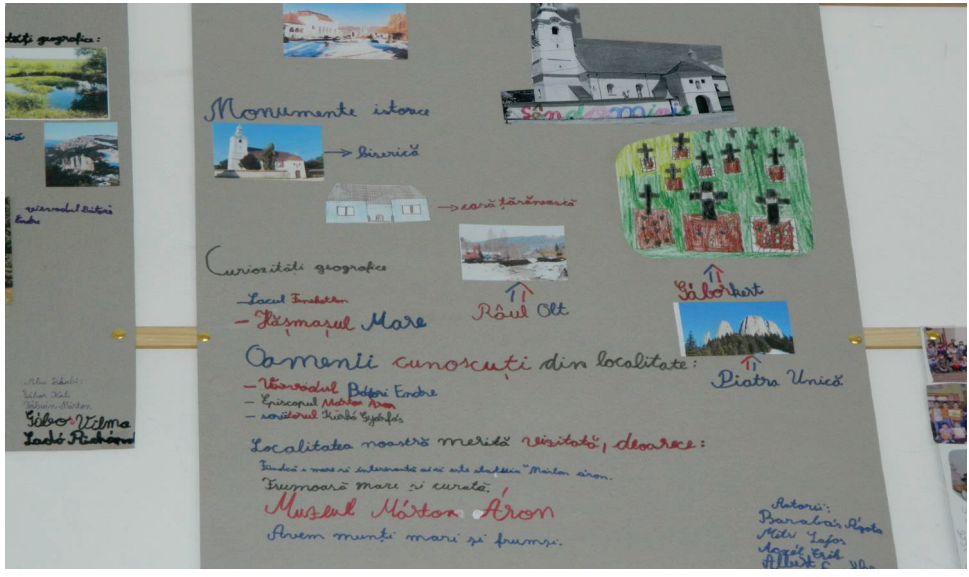

A 11. ábra egy plakátot mutat, amelyen a helyi nevezetességek képei láthatók fényképekkel és a tanulók rajzaival, valamint a tanulók által kézzel írt román nyelvű szövegek-

kel. Figyelemre méltó az is, hogy a szövegben szereplő nevek (pl. Márton Áron, Erdély püspöke) magyar diakritikus jeleket (ékezeteket) is tartalmaznak, és így a készítők magyar anyanyelvű voltáról tanúskodnak. Más szóval, a szövegek hasonlítanak a tipikus (beszélt) kettős nyelvhasználatra, ahol a nyelvek határai nem annyira behatároltak, mint amilyenekkel jellemzően az iskolai környezet céljaira vagy iskolai környezetben készült szövegekben találkozunk. (vö. Cenoz–Gorter 2018) A 11. ábrán látható, gyerekek által írt szövegek a hivatalos államnyelven, románul készültek, ami a magyar tannyelvű iskola tanulóinak második nyelve. (vö. Laihonen–Tódor 2017, 4. p.) Az ehhez hasonló iskolai tájképelemek potenciálisan sokkal jobb forrásként szolgálhatnak az államnyelv elsajátításához, mint a 9. ábrán látható, „felülről" jött, központilag terjesztett, az írott román nyelv tipikus hibáira vonatkozó feliratok, táblák.

Záró gondolatok

A kisebbségi iskolák iskolai tájképének szimbolikus jelentősége kétségtelen. Amint arra Cohen (2007) az izraeli osztálytermekben található vizuális tárgyak bemutatásának elemzésével rámutatott, az iskolakép döntő szerepet játszik a kulturális orientációk és nemzeti narratívák közvetítésében. Emellett a kisebbségi nyelv megjelenítése számos többnyelvű kontextusban gyakran önmagában is politikai aktus (lásd Pietikäinen 2015), mivel Európában a legtöbb tanulási környezetben a többségi nyelv a jelöletlen nyelv. Annak ellenére, hogy a vizsgált iskolákban számos magyar szimbólum és magyar szöveg található, a nyelvek hierarchiája és az oktatásban betöltött státuszuk még mindig világosan megmutatkozik az iskolai tájképekben, ami különösen szembeötlő, ha a központilag terjesztett többségi nyelvű táblák elhelyezését és szándékolt felhasználását nézzük (lásd az 5., 8. és 9. ábrát).

Heller (2006) szerint a kisebbségi iskolák kulturális és nyelvi „oázisok". A vizsgált szlovákiai, romániai és ukrajnai magyar kisebbség olyan régiókban (falvakban és városokban) él, ahol ők alkotják a helyi többséget, és az állami iskolákban az ő kisebbségi nyelvüket használják tanítási nyelvként. A kisebbségi tannyelvű iskolák szükségességét egyrészt a gyermekek nyelvi repertoárja indokolja. Nevezetesen: mivel széles körben elterjedt az a nézet, hogy a magyardomináns gyermekek szlovák, román vagy ukrán nyelven való oktatása nemzeti konfliktusokat szíthatna és egy vagy két generáció leforgása alatt elsilányítaná és ellehetetlenítené a magyar kisebbség oktatását ezekben az országokban. Másfelől a magyar nemzeti narratívákban erős a tudat, hogy ezek a régiók 1920-ig (majd 1938 és 1944 között) a Magyar Királyság részei voltak, míg a szlovák, román és ukrán történelmi narratívákban teljesen figyelmen kívül hagyják e régiók helyi történelmét, illetve egyáltalán, Magyarországhoz való bármiféle kötődését. Következésképpen a „magyar" régiók a szlovák, román és ukrán nemzeti narratívákban történelmi senki földjét vagy fehér foltot jelentenek a kulturális térképen. A szerző által készített interjúk tanúsága szerint a helyi lakosok által hangsúlyozott, általánosan osztott álláspont ezekben a régiókban az, hogy önmagunk megismerése és a múltunk-

ról, örökségünkről alkotott pozitív kép kialakítása csak a magyar nyelvű oktatás révén lehetséges.

Azok az iskolák, ahol kisebbségi nyelven folyik az oktatás, jobban kihasználhatnák az iskolai tájkép adta lehetőségeket. Jelenleg a megjelenített szövegek gyakran erősen normatívak, egynyelvűek, és ritkán tesznek tanúbizonyságot a diákok bevonásáról. Ennek eredményeképpen a gyerekek a felülről irányított politikáknak és sztereotip (sztenderd) nyelvideológiáknak vannak kitéve mind a többségi, mind a kisebbségi nyelven. Ily módon elfogadják a fontos és kevésbé fontos nyelvek meglevő hierarchiáját, amely általában nem a kisebbségi nyelvek számára kedvez. Például a kétnyelvű tájékoztató táblák hozzájárulhatnának a kisebbségi nyelv státuszának növeléséhez, és segíthetnének a gyerekeknek abban is, hogy mindkét nyelven megtanulják a közigazgatási terminológiát. A többségi, az ország hivatalos nyelvének oktatására helyalapú (Brown 2012), kétnyelvű pedagógiákat kellene kidolgozni. Ha nagyobb hangsúlyt fektetnénk a tanulók bevonására, az elősegíthetné náluk a pozitív önkép kialakulását, és erősíthetné bennük a helyi és országos hovatartozás érzését.

Végül felhívnám a figyelmet a nulla jelentőség vagy „zéró szignifikancia" problémás, de érdekes gondolatára, amely az adataim elemzéséből tűnt elő. A nulla jelentőség egyrészt annak módját jelenti, ahogy bizonyos szövegeket figyelmen kívül hagynak és ezeknek a tanulók nulla jelentőséget tulajdonítanak, pontosan azért, mert ki vannak téve (lásd különösen a 8. és a 9. ábrát). Másrészt egy szignifikáns „nulláról" van szó, amely jelentéssel bír, s ez nem más, mint a meglevő magyar kisebbségekre, illetve azok történelmére való reflexió *hiánya* a romániai, szlovákiai és ukrajnai nemzeti narratívákban. A (vizuális vagy narratív) jel fogalma, amely éppen a jelentésnélküliségében, mellőzöttségében vagy éppen a nemlétében nyer értelmet, a túlhistorizált és túlpolitizált nyelvpolitika hiábavalóságára is rámutat.

Ebben a fejezetben a mai nyelvi helyzet szinkrón, elemző értékelését adtam, és a kisebbségi nyelvpedagógiáról és identitásról a mai alapelveket szem előtt tartva dolgoztam ki néhány választ. A nulla jelentőség gondolata azonban rámutat arra a veszélyre, hogy a többségi és a kisebbségi nyelv elsajátításának ügye könnyen beleveszhet e szomszédos nemzetállamok (azaz Magyarország és szomszédai) egymással versengő történelmi narratíváiba és azok mai átpolitizálódottságába.

Irodalom

Anderson, Benedict 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso.

Aronin, Larissa and Ó Laoire, Muiris 2012. 'The material culture of multilingualism'. In Gorter, Durk–Marten, Heiko F.–Van Mensel, Luk (eds.): *Minority languages in the linguistic landscape*. New York, Palgrave-MacMillan, 299–318. p.

Blommaert, Jan 2013. *Ethnography, Superdiversity and Linguistic Landscapes: Chronicles of Complexity*. Bristol, Multilingual Matters.

Brown, Kara D. 2012. 'The linguistic landscape of educational spaces'. In Gorter, Durk–Marten, Heiko F.–Van Mensel, Luk (eds.): *Minority languages in the linguistic landscape*. New York, Palgrave-MacMillan, 281–298. p.

Brubaker, Rogers–Feischmidt, Margit–Fox, Jon–Grancea, Liana 2006. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton, Princeton University Press.

Cenoz, Jasone–Gorter, Durk 2008. 'The linguistic landscape as an additional source of input in second language acquisition'. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching,* 46, 267–287. p.

Cenoz, Jasone–Gorter, Durk 2017. 'Minority languages and sustainable translanguaging: threat or opportunity?' *Journal of Multilingual and Multicultural Development,* 38, 901–912. p.

Cohen, Rimona 2007. 'The Flag, the National Symbol and the Map: The Establishment of an Israeli Identity through Visual National Objects in the Classroom'. EdD dissertation, University of Bath.

Csernicskó, István–Laihonen, Petteri 2016. 'Hybrid Practices meet Nation State Language Policies: Transcarpathia in the 20th Century and Today'. *Multilingua,* 36/1, 1–30. p.

Gal, Susan 2005. 'Language Ideologies Compared: Metaphors of Public/Private'. *Journal of Linguistic Anthropology,* 15/1, 23–37. p.

Gal, Susan 2008. 'Hungarian as a minority language'. In Extra, Guus–Gorter, Durk (eds.): *Multilingual Europe: Facts and Policies*. Berlin, Mouton de Gruyter, 207–232. p.

Gorter, Durk–Cenoz, Jasone 2014. 'The Linguistic Landscapes Inside Multilingual Schools' In Spolsky, Bernand–Inbar-Lourie, Ofra–Tannenbaum Michal (eds.): *Challenges for Language Education and Policy: Making Space for People*. New York, Routledge, 151–169. p.

Gyurgyík, László 2011. 'Demographic Processes in Minority Hungarian Communities'. In Bárdi, Nándor–Fedinec, Csilla–Szarka, László (eds.) *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. New York, Columbia University Press, 468–479. p.

Heller, Monika 2006. *Linguistic Minorities and Modernity*. London, Continuum.

Johnson, Norris Brock 1980. 'The Material Culture of Public School Classrooms: The Symbolic Integration of Local Schools and National Culture.' *Anthropology and Education Quarterly,* 11, 173–190. p.

Kiss, Zsuzsanna Éva 2011. 'Language Policy and Language Ideologies in Szekler Land (Rumania): A Promotion of Bilingualism?' *Multilingua: Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication,* 30, 221–264. p.

Kress, Gunther. 2011. 'Discourse Analysis and Education: A Multimodal Social Semiotic Approach'. In Rogers, Rebecca (ed.): *An Introduction to Critical Discourse Analysis in Education*. New York, Routledge, 205–226. p.

Kress, Gunther–van Leeuwen, Theo 2006. *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London, Routledge.

Laihonen, Petteri 2015. 'Linguistic landscapes of a minoritized regional majority: Language ideologies among Hungarians in South-West Slovakia'. In Laitinen, Mikko–Zabrodskaja, Anastassia (eds.) *Dimensions of Sociolinguistic Landscapes in Europe: Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 171–198. p.

Laihonen, Petteri 2016. 'Beware of the dog! Private Linguistic Landscapes in two 'Hungarian' villages in South-West Slovakia'. *Language Policy,* 15, 373–391. p.

Laihonen, Petteri–Csernicskó István 2017. Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban. *Regio,* 25/3, 50–81. p.

Laihonen, Petteri–Sloboda, Marián–Zabrodskaja, Anastassia 2016. What transitions, which sociolinguistics? In Sloboda, Laihonen, Zabrodskaja (eds.): *Sociolinguistic transition in former Eastern Bloc countries: recent developments two decades after the regime change*. Prague Papers on Language, Society and Interaction 5. Frankfurt am Main, Peter Lang, 13–25. p.

Laihonen, Petteri–Szabó, Tamás Péter 2017. 'Investigating visual practices in educational settings: schoolscapes, language ideologies and organizational cultures'. In Martin-Jones, Marilyn–Martin, Deirdre (eds.): *Researching multilingualism: Critical and ethnographic approaches*. London, Routledge, 121–138. p.

Laihonen, Petteri–Tódor, Erika-Mária 2017. 'The changing schoolscape in a Szekler village in Romania: signs of diversity in ‚rehungarization''. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism,* 20, 362–379. p.

Langman, Juliet 2012. 'Analyzing Qualitative Data: Mapping the Research Trajectory in Multilingual Contexts'. In Bayley, Robert–Cameron, Richard–Lucas, Ceil (eds.): *The Oxford Handbook of Sociolinguistics*. Oxford, Oxford University Press, 241–260. p.

May, Stephen 2012. *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. New York, Routledge.

Menken, Kate–Rosario, Vanessa Pérez–Guzmán, Valerio, Luis Alejandro 2018. 'Increasing multilingualism in schoolscapes: New scenery and language education policies.' *Linguistic Landscape,* 4, 101–27. p.

Pietikäinen, Sari 2015. 'Multilingual dynamics in Sámiland: Rhizomatic discourses on changing language.' *International Journal of Bilingualism*, 19, 206–225. p.

Pietikäinen, Sari–Kelly-Holmes, Helen (eds.) 2013. *Multilingualism and the periphery*. New York, Oxford University Press.

Rose, Gillian 2016. *Visual Methodologies*. 4th edition. London, Sage.

Scollon, Ron–Wong Scollon, Suzie 2003. *Discourses in Place. Language in the material world*. London, Routledge.

Shohamy, Elana 2006. *Language Policy: Hidden agendas and new approaches.* London, Routledge.

Szabó, Tamás Péter 2015. 'The management of diversity in schoolscapes: an analysis of Hungarian practices'. *Apples: Journal of Applied Language Studies*, 9, 23–51. p.

Szarka, László 2011. 'Hungarian Minorities and the Change of System, 1989-1991'. In Bárdi, Nándor–Fedinec, Csilla–Szarka, László (eds.) *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. New York, Columbia University Press, 441–455. p.

Titman, Wendy 1994. *Special Places; Special People; The Hidden Curriculum of School Grounds*. Surrey, World Wide Fund for Nature.

van Lier, Leo 2004. *The Ecology and Semiotics of Language Learning: A Sociocultural Perspective*. Boston, Kluwer Academic.

(Haraszti Ildikó fordítása)

Petteri Laihonen

Language Ideologies and Schoolscapes in Hungarian Medium Schools beyond Hungary

The ‘schoolscape’ can be analyzed as a display or materialization of the ‘hidden curriculum’ regarding the construction of linguistic and cultural identities. In addition, we can investigate the role the schoolscape has for language education, where I argue that it constitutes a major affordance. Based on a qualitative analysis of signs and discourses – gathered during multi-sited fieldwork in 2011-2013 on Hungarian medium educational contexts in Romania, Slovakia and Ukraine – I ask, how different vernaculars, languages of learning, teaching and school administration are displayed in the schoolscape. Which language ideologies, languages, language varieties or cultural and national symbols have hegemony in the schoolscape and which get erased from it? I conclude that even though there are many Hungarian symbols and Hungarian texts on display in the investigated schools the hierarchy of languages and their status in education are still clearly displayed in the schoolscapes, which is especially evident in the placement and intended use of centrally distributed signs in the majority language.

MRVA MARIANNA (ÖSSZEÁLL.)

IDENTITÁS- ÉS TÁMOGATÁSPOLITIKÁK, KULTURÁLIS FOGYASZTÁS ÉS MÉDIAHASZNÁLAT

INTERDISZCIPLINÁRIS TANULMÁNYOK A SZLOVÁKIAI MAGYAR KULTURÁLIS MEZŐRŐL

FÓRUM KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZET

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XXV. évfolyam 2023/1, Somorja

H. Nagy Péter

A modern líra irodalomtörténeti problémái
Határmunkálatok és periodizáció

Péter H. Nagy
The Problems of the Literary History of Modern Lyric. Boundary Works and Periodization
Keywords: romanticism; classical modernism; avant-garde; late modernism; postmodernism; periodization; lyric reading

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XXV. évfolyam 2023/1, Somorja

Elöljáróban

A modernség belső korszakolása máig ható irodalomtörténeti problémákat generál, mert annak minden fázisát irányzati és szemléleti sokféleség jellemzi. Mivel az izmusok egymással nehezen összeegyeztethető előfeltevéseket fogalmaznak meg a művészetről, megszűnik a kultúra egységes szempontok szerinti leírhatósága. A széttartó korszaktudat a lírában is érzékelhető, a 19. század második felétől kezdődően ugyanis egyre több izmus jelenik meg egyre rövidebb időintervallumokon belül. A klasszikus modern, az avantgárd, a későmodern és a posztmodern líra esetében azt látjuk, hogy a különböző műfaji változatok érintkeznek egymással, nemcsak az életműveken belül, hanem a paradigmák között is. Másrészt számos előzmény nélküli változattal, illetve a költészeti alkotások individuális látásmódjával is számolnunk kell, ha a modernségről releváns képet próbálunk kialakítani. Ez a problémakör három évtizede meghatározza a kutatásaimat, sok könyvben és tanulmányban szembesültem az ezzel kapcsolatos kérdésekkel. A dilemma – hogy kialakítható-e egyáltalán átfogó kép a modern líráról – bátran nevezhető a líratörténet legnagyobb paradoxonának.

A továbbiakban ennek a problémakörnek a részletesebb felvázolására teszek kísérletet. A gondolatmenet a következő előfeltevésekre épül. A korszakolást értéksemleges tevékenységként foghatjuk fel, de attól függően, hogy ki végzi és milyen időhorizontban a periodizációt, különböző ideológiák jelenhetnek meg benne. Ez a modernség esetében azért is feltűnő, mert a korszakon belüli periódusok egymáshoz való viszonya korántsem mentes a rivalizáló, vagy egyszerűen csak a különféle koncepcionális különbségekből fakadó ellentétektől. Ugyanakkor a modernséget nem célszerű ezeknek az ideológiáknak a harcaként láttatni, vagy ezekre leegyszerűsíteni, mert a külső és belső periódushatárokon – a kérdésirányok módosulása vagy megváltozása követ-

keztében – éppen az adott időszakra jellemző ideológiák ürülnek ki, válnak neutrális tartalmakká. Másrészt persze a kritikai mozzanatok ugyanígy megkerülhetetlenek, viszont az említett dinamika reduktív megközelítése éppen azt a komplexitást hagyná figyelmen kívül, amely valószínűleg elválaszthatatlan a modernségtől. Az adott korszak kutatásában pontosan ez a korántsem ellentmondásmentes sokszínűség jelenti a kihívást, és az is következik belőle, hogy az értelmezői perspektívánkat sem tekinthetjük megkérdőjelezhetetlennek.

Az alábbi gondolatmenetben mindezt szem előtt tartva igyekszünk átlátható képet nyújtani a modern líráról – elsősorban a periodizáció alapján felmerülő problémákból kiindulva. A határmunkálatok először a korszak széleire (előttjére és utánjára) irányulnak, majd a modernség belső felosztását, irodalomtörténeti térképét veszik szemügyre. Jelzésértékűen bár, de a gondolatmenet végén szót ejtünk még arról is, hogy a modern költészeten belül az egyes művek – az innovációval összefonódva – milyen eljárásokkal szegülnek szembe a hierarchiákkal és a normatív megközelítésekkel. Hiszen a kontinuitás jelzéseinek megtörése, az izmusok és a konkrét alkotások párbeszéde, önreflexiója, akár ellentétes pozicionálása ugyanúgy nem iktatható ki a szóban forgó folyamatokból, ahogy valamilyen stabil, központi tételből való levezetésük sem mindig lehetséges. Ezen a ponton pedig a műfaji kódok összezavarása (vagy hibridizálása) mellett az is hangsúlyozandó, hogy a versolvasásban a periodizáció lényeges, de nem elengedhetetlen feltétele a költészet élvező befogadásának.

Problémafelvetés

A modern líra megközelítésére vonatkozó előfeltevés-rendszer kidolgozása az egyik legkomplexebb irodalomtörténeti kihívás. (Mekis 2014) Egyrészt a líra értelmezéstörténete bővelkedik olyan gondolatmenetekben, melyek magának a lírának a definiálhatatlanságával és lehetetlenségével szembesítenek. Jonathan Culler például Paul de Man briliáns verselemzései kapcsán veti fel ezt a problémát, és az ehhez hasonló érvelések egyáltalán nem könnyítik meg a modern líra kétségektől mentes körülhatárolását. (Culler 1985) Másrészt egy preinterpretációs hálózat feltételezése azonnal szembetalálja magát azzal a dilemmával, hogy az örökölt korszakolási eljárások mennyire tarthatók, hogyan konvertálhatók, bomlanak le olvasási képletekké, illetve mennyiben stabilizálható ezek alapján egy-egy mű időindexe. Harmadrészt a különböző – olykor éppen az individualitást jelölő – lírai műfajok sűrű egymásmellettisége, megjelenése és eltűnése tervezhetetlen hatásoknak is engedelmeskedik, amire jó példa a modernség előtti időszakból a tájleíró költészet hirtelen megtorpanása a fotó megjelenésének kontextusában. Ebben az esetben az optikai médium kiszorította az őt addig helyettesítő költészeti változatot. (Kittler 2002)

Ugyanakkor ezeknek a problémáknak az érzékelése nagyban függhet a lírára irányuló értelmezői műveletek előfeltevéseitől is. Ha elméleti-történeti kontextusban gondolkodunk, helytállónak tűnik az a megállapítás, mely szerint a ’90-es évek környékén

a verselemzési stratégiákat még alig érintette az irodalomtudomány média- és kultúraelméleti fordulata. (Kivételt képezett ez alól aztán az ELTE Bölcsészettudományi Karán működő Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport szemlélete.) Ennek megfelelően a líra szakmai befogadása mintegy megmaradt a szoros olvasásnál, ami a technológia monomediális finomítását jelentette (amire jó példa: Horváth 2012). A többnyire lingvisztikai (illetve retorikai-ritmikai) kódokra redukált értelmezési változatok egyidejűtlenségét viszont mi sem bizonyítja jobban, mint éppen az, hogy az említett fordulat nem hagyta érintetlenül a verskultúrát sem, sőt, valójában tudatosította, hogy mi mindennel van kapcsolatban a líra mint közvetítőközeg. A színház, a zene, a film, a videoklip, a performansz, a graffiti, a próza, a videojáték csak néhány példa arra a médiumközi mintázatra, melynek a költészet is az egyik csomópontját képezi – a lehetséges sok közül. (Ennek a kapcsolatrendszernek a kibontása egy jövőbeli monográfia tárgya lesz.)

Az említett szakmai kihívások és a kulturális mező felől tekintve is, ezekre mintegy válaszként értelmezhetően, időszerű vállalkozásnak számított a közelmúltban a Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán és Lénárt Tamás szerkesztette *Verskultúrák* (2017) című vaskos tanulmánykötet megjelenése (az említett kutatócsoport projektje). A könyv előszava a következőket mondja a koncepció alapvetéséről: „Feltételezhető, hogy a líra kulturális, társadalmi, mediális, antropológiai vagy kognitív teljesítményére irányuló kérdezés hasznosabb kiindulópontokat nyer, ha a költőiséget annak egy meghatározott funkcióra való redukálása helyett valamiféle funkcióteljességként, a nyelv funkcióteljességének talán egyedülálló megmutatkozásaként közelíti meg." (Kulcsár Szabó–Kulcsár-Szabó–Lénárt 2017, 11. p.) Ez a megközelítés azért bizonyulhat produktívnak (jelen esetben is), mert a poétikai funkció reduktív észlelését kinyitja az önprezenciaként, médiakonfigurációként vagy kultúrtechnikai médiumként értett versszöveg irányába, s ezzel meghaladja a költői nyelv totális önreferencialitásának dogmáját. Az erre vonatkozó mintázatok feltárása viszont olyan változata lehet az irodalom kutatásának, melyben elméleti hálózatok alkalmazására van szükség.

Innen nézve azonban még mindig kérdésként marad hátra, hogy a nem narratív rövid szövegek deklarált vagy elhallgatott egyediségét és innovatív szerkezetét, a költészeti produkciók individuális faktorait és énszerűségét már a megkomponáltság szintjén sem tudjuk mellőzni. A versépítkezést tehát nem tudjuk függetleníteni attól, hogy a személyesség képleteire milyen erők hatnak egy-egy költemény befogadása során, ahogy az aleatorikus, vagyis véletlenszerű kereszteződéseket is érzékelhetjük az olvasás ismétlésekor, még ha nem tarthatjuk is ezeket a folyamatokat az ellenőrzésünk alatt. (L. Varga 2017) Végül találkozhatnak-e ezek az elméleti, történeti, kontextuális és szubjektumfüggő erővonalak a modern líra olykor annyira távol eső területein, mint a lettrista művek és a prózaversek, a szonettek és a szabad versek, a monológok és a kórusversek, a hangköltemények és a modern halotti beszédek, hogy csak találomra említsünk néhány példát arra a sokszínűségre, melynek átfogó szemlélete már első ránézésre is lehetetlen vállalkozásnak tűnhet. Mindennek tudatában ez a tanulmány sem valamilyen totális szempontrendszer kidolgozására törekszik, a problémák újraka-

librálásával azonban megpróbál közelebb jutni azokhoz a legjelentősebb problémacentrumokhoz, melyek a mai napig meghatározzák a modern lírai alkotások befogadásának szakmai környezetét.

1. Relatív korszakhatárok

A korszakolással kapcsolatos egyik legfontosabb, szakmai szempontból megosztható előfeltevésünk szerint a modernség esetében (is) dinamikus, mozgó korszakküszöbbel számolhatunk, amelyből következően érdemes tudatosítani, hogy a réginek is korszakalkotó funkciója van. Kulcsár-Szabó Zoltán precízebb megfogalmazásában (Hans Blumenberg alapján): „[…] a korszakhatárok csak úgy tudatosulnak, hogy bekövetkezőként (tehát olyan végként, ami valami másnak a kezdete), azaz »előtti« (cusanusi) nézőpontból, vagy pedig már meghaladottként (tehát olyan kezdetként, ami valami másnak a végét jelenti), azaz »utáni« (nolanusi) nézőpontból szemlélik őket. A »határ« maga tehát diffúz képet nyújt, amennyiben legalább annyira össze is köti előttjét és utánját, mint amennyire szétválasztja azokat.” (Kulcsár-Szabó 1997, 16–17. p.) A megszakítás és a folytonosság együttes alkalmazása teszi lehetővé, hogy a korszakok nyitányát és bezárulását ne pontszerűen, hanem folyamatként gondoljuk el, melyben a poétikai szemléletek széles spektruma vehet részt.

A „modern” kifejezés hosszas definiálgatása nélkül is belátható, hogy olyan korszakjelölő fogalomról van szó, amelynek a használói a „jelenlevőt” hangsúlyozzák a „távolival” szemben, vagyis olyan időszak megnevezésére szolgál, amely még nem tűnik teljesen idegennek (a 21. század elejéről tekintve sem). A kortárs irodalomtörténet-írás a modernség korszakhatárainak a kijelölésekor egyfelől a romantikától való különbözést, másfelől a posztmodern megjelenését tekinti kiindulópontoknak. Vagyis modernségként megközelítőleg azt a száz-százhúsz éves időintervallumot azonosítja, amely a 19. század közepétől a 20. század utolsó harmadáig terjed. A romantika és a modernség korszakváltását a lírában Charles Baudelaire kötetének a megjelenéséhez köti (*Les Fleurs du Mal*, 1857), míg a posztmodern kezdőpontjára vagy nem használ konkrét évszámot, vagy ha mégis, akkor Paul Celan halálának évét (1970) jelöli meg viszonypontként, de lehet érvelni John Ashbery poétikájának küszöbhelyzete mellett is (*Self-Portrait in a Convex Mirror*, 1975).

Mindez azt sejteti, hogy míg a modern líra kezdetei hellyel-közel magabiztosan detektálhatók a világirodalomban (a szimbolizmus térhódítására utalva, illetve Walt Whitman *Leaves of Grass* című 1855-ös kötete is említhető, de a hatását jóval később fejti ki, illetve előszeretettel tárgyalják az amerikai romantika részeként), addig a végpontjai, pontosabban a posztmodern líra kezdetei nem feltétlenül, sőt, az is nyitott kérdés, hogy beszélhetünk-e a posztmodern líra modern költészetről való maximális leválásáról és elkülöníthetőségéről. Az utóbbi továbbá azt a problémát is felveti, hogy a „posztmodern” és a „líra” kompatibilis fogalmak-e minden esetben, hiszen az „új szenzibilitás” vagy a „neoavantgárd” szintén alkalmas arra – persze mind-mind részlegesen –,

hogy poétikai különbségeket tegyen láthatóvá a töréspontokra és a folytonosság jelzéseire egyaránt hangsúlyt fektetve. Mielőtt a modern líra spektrumával, belső tagolásával foglalkoznánk, vessünk egy pillantást az említett két relatív korszakhatárra – magyar vonatkozású példákat is említve.

1.1. Romantika/modernség

Ha a romantika és a modernség elkülönítésekor a korszak- és kánonképző fogalmak/jelenségek átfedéseiből indulunk ki (Hansági 2003), akkor ezt a fordulatot leírhatjuk azzal összefüggésben is, hogy költők egy kis csoportját kihagyják a parnaszszista antológiákból. Nem kerülhető meg azonban ekkor sem, hogy Baudelaire és követőinek a poétikai látásmódja elsősorban azzal fut túl a romantika szépségfelfogásán, hogy elutasítja a szervesség elvére épülő organikus műalkotás eszményét.

Ez a mozzanat annyira döntőnek bizonyul, hogy rövid idő leforgása alatt elmozdítja a költői praxist a romantika uralkodó szerepkínálatától, és meghatározza, újrakalibrálja a verstechnológia legfőbb szegmenseit, például a szimbólumhasználatot és a reprezentációelvet. Mindez nem merül ki a romantika újragondolásában, irodalomszemiotikai változások sorát eredményezi, melynek következtében átalakul a versbeszédet döntő módon befolyásoló lírai szcenika originalitáselve, és megnő a kötetkompozíció – mint vonatkozási rendszer – szerepe. A tárgyiasításnak és a személytelenítésnek, a katalógusszerűségnek és az identitás dinamizálásának, illetve az elidegenítő effektusok alkalmazásának (a bensőségesség fenntartása helyett) olyan távlata nyílik meg Baudelaire-rel, amely már nem feltétlenül írható le tehát a romantikus jelhasználat és világszerűség keretei között. (Lőrincz 2007, H. Nagy 2002)

A szóban forgó korszakhatár relatív jellege teszi lehetővé, hogy a kimutatását, érzékelését megalapozó diszpozíciókat speciális körülmények, a nemzeti irodalmak különféle változatai közepette is észleljük, attól függetlenül, hogy időben hol helyezkednek el a baudelaire-i fordulathoz képest. (Pontosabban éppen az attól eltérő időbeli viszonyokra is figyelünk.) A magyar irodalom történetének elbeszélésekor évtizedeken át tartotta magát az a nézet, hogy a modern líra látásmódja és technológiája lényegében csak a 20. század elején vált uralkodóvá, elsősorban a *Nyugat* folyóirat által kanonizált alkotók körében. (Ez a felfogás Ady Endre költészetét tekintette a korszakváltás bizonyítékának, és ennek érdekében az életművet is kettéválasztotta a későromantika és a szimbolizmus mentén.) Az újabb szakirodalomban azonban megsokszorozódtak annak jelzései, hogy a korszakváltás már hamarabb végbement. (Eisemann 1999, 92–116. p., Hansági 2006, 20–36. p.)

Ennek fényében megkerülhetetlen tapasztalattá vált, hogy a modernség számos attitűdje több 19. századi költőnél kimutatható, annak megfelelően, ahogy Baudelaire teljesítménye sem homogenizálható, és nem korlátozódik a korszakküszöb egyik oldalára. A modern magyar líra kibontakozását ily módon elsősorban Komjáthy Jenő költészetében lehet észlelni, de ezzel párhuzamosan Arany János és Vajda János, sőt, nem kis meglepetésre: Tompa Mihály életművén belül is felfedezhetők a romantikus én-kul-

tusztól eltávolodó megoldások nyomai. Ezek az elmozdulások azonban a romantikus múlthoz való kötődés erőteljesebb hangsúlyozásával mennek végbe, eltérően a Baudelaire, Robert Browning vagy C. F. Meyer nevével jelölhető változatoktól. (Eisemann 2010)

1.2. Modern/posztmodern

A modernség kifutásának, végének a problémakörét számos vita övezi. Két olyan modell van forgalomban, amely egymásnak ellentmondó, de egyenértékű. Az egyik szerint a posztmodern a modern része, folytatása, annak negyedik fázisa. A másik szerint viszont a posztmodern fordulat új kérdésirányok és problémacentrumok kijelölését jelenti, így megszakítja és részint visszájára fordítja a modern irodalom alakulástörténetét. (Németh 2012) Ennek az ellentmondásnak egyértelmű feloldása nincs, mindkét álláspont mellett felhozhatók érvek. (Ahogy a periodizáció posztmodernen túlfutó javaslatai [vö. poszt-posztmodern, metamodern] sem szüntetik meg a dilemmát.)

Anélkül, hogy ennek ideológiai hátterét felvázolnánk, illetve elfogadnánk az egyik és elvetnénk a másik álláspontot, azt tartanánk szem előtt, hogy a posztmodernnel jelölt művek esetében innováció és utólagosság átfedi egymást. Jauss megfogalmazásában: „Ez a hagyomány mindenfajta autoritásával szembeni új elfogulatlanságból származik, a korábbi dolgok dekompozíciójából és rekompozíciójából: a múlt olyan újraelsajátításából s egyben megfiatalításából, ahol egy korszaktudatnak az a visszája látható, amely már teljesen tudatában van utólagosságának, s mégis épp ennek pozitívvá tételével képes újra kreatívvá válni.” (Jauss 1997, 217–218. p.)

A modernség meghaladására irányuló keretben a líra alakulástörténete különböző költői törekvések párhuzamos együtteseként írható le. Viszonyítási pontként az amerikai lírában a New York-i költők, a németben pedig az új szenzibilitás említhető. Ha összegezni próbálnánk a posztmodernbe való átmenet jellegzetességeit, akkor – többek között – az esztétikum fenségességének az elutasítását, az antimetaforikusságot, a szereptelen beszédhelyzetet, a hermetikus versnyelv lerombolását, a versolvasás demokratizálását említhetnénk előzményként. (Kulcsár-Szabó 1996, 10–46. p.) Az utóbbi jelzésértékű abból a szempontból is, hogy a szépirodalmi hagyománnyal szembeni közömbösség, illetve a populáris kultúra szövegvilága iránti nyitottság rendre felbukkan a posztmodern esztétikákban.

A ’70-es évek után a lírában megfigyelhető váltás összefügg továbbá a talált költészeti alkotások megjelenésével, a mindennapi élet újrafelhasználható szövegeinek felidézésével, illetve a költészeti formahagyománnyal folytatott ironikus játékkal, amely labirintusszerű nyelvi tereket eredményez. (Bónus 2002, 12–27. p.) Az átfogó versszerkezetek leépítése, a vers lehetséges értelmeinek a kisiklatása, a versbéli hang illetékességének a viszonylagosítása sok esetben a kulturális hagyományok rejtett megidézésével társul, ami erőteljesen kötődik a későmodern lírához is, de kilátásba helyez olyan olvasásmódokat, melyek – az előbbi jellemzők miatt – már inkább a posztmo-

dern korszakküszöb utáni tapasztalatra utalnak. Ezzel párhuzamosan hasonló folyamatok játszódnak le a magyar nyelvű lírában is. (H. Nagy 2021)

A modernséghez kötődő poétikai szereptudat megingása akkor következik be, amikor a magyar lírában is megkerülhetetlen tapasztalattá válik a nyelvhasználat problematizálódása. (Ez mindenekelőtt Tandori Dezső, Oravecz Imre és Petri György költészetében érhető tetten.) A lírai énnek mint jelentéstani-poétikai centrumnak a széthullása már a ’70-es évek végén megindult (önlefokozás, szerep nélküli beszéd stb.). Az én eltávolodása önmagától azonban még a ’80-as években is igen ritka jelenség a magyar költészetben. (Kulcsár Szabó 1993, 168–172. p.) Ekkori előfordulásai elsősorban nem a szerepek szétjátszására vagy az én szétesésére-szóródására, hanem inkább a hagyományozott szerepek (pl. vátesz, közéleti agitátor, felvilágosító-eszmehirdető, vallomásos-érzelemkifejező alany) elutasítására utalnak.

A magyar költészet a ’80-as években elsősorban a lírai nyelv alulretorizáltságával (profán, dísztelen beszédmóddal), a nyelvjátékok adta lehetőségek kiaknázásával, az ironikus-groteszk beszédmód felerősítésével és a versszerűség formai kritériumainak átértelmezésével került új horizontba. Ez egyben a költői megszólalást – modern szempontból – alapjaiban „lírátlanító” szövegfejlesztő elvek előtérbe kerülését mutatja. E törekvések így a klasszikus formák ironikus imitációja és a többértelműséget felszabadító nyelvjáték közti tartományban tárulnak elénk. (Ez a tendencia a *Magyar Műhely* folyóirat ismertté válása, a Domonkos István *Kormányeltörésben* című verse [1971] és a *Ver(s)ziók* antológia megjelenése [1982] közti időszak neoavantgárd fejleménye.)

A ’90-es években a szubjektum nyelvi megelőzöttsége, posztmodern önelidegenedése, a viszonylagosító nyelvhasználat és a végleges jelentésképzés elvi elutasítása mellett felerősödik egy olyan lírai beszédmód is, amely a hagyomány nyitott felfogásából, alakíthatóságából merít. Mindez a különböző időben és térben elhelyezhető szövegek kollázsszerű összeillesztését, palimpszeszt jellegű (rétegzett) egymásra írását, az emlékezettechnika megújulását eredményezi (pl. Kovács András Ferenc költészetében). (H. Nagy 2018, 24–40. p.) Ez a feltételezett korszakváltás tehát a magyar irodalomban is szinkronban van a világirodalmi folyamatokkal, azaz nem jellemzi olyan jellegű fáziseltolódás, amely a modernség kezdeti térhódítására volt jellemző. Ezek után vizsgáljuk meg, milyen a modernség belső szerkezete.

2. Korszakon belüli periódushatárok

Függetlenül attól, hogy a posztmodernt a modernség negyedik fázisának tekintjük-e vagy nem, a modernséget nem tudjuk homogén korszakként értelmezni. Mindenekelőtt két olyan fejleményre kell felhívni a figyelmet azonnal, amely kapcsolatban van az 1850-es évek utáni világgal. Egyrészt a modernség korszaktapasztalata a változások ütemének folyamatos gyorsulásában öltött alakot, amire jó példa az, hogy a művészetben egyre több izmus jelenik meg egyre rövidebb időintervallumokon belül, sőt, magának a gyorsulásnak, egyáltalán a kinetikának az ábrázolása pedig új kihívásként jelenik

meg a művészetben, beleértve az irodalmat, illetve a lírát is. Másrészt a modernség széttagozódásával párhuzamosan az irodalom intermediális kiterjedésben van, ami például a vizuális költemények – nyilvánvalóan a technikai médiumok létrejöttétől nem függetleníthető – megjelenésével is igazolható.

Tehát a modernséget egymással is konkuráló, nehezebben összeegyeztethető kulturális szemléletmódok egymásmellettisége jellemzi, és ez a pluralizmus érzékelhető abban is, hogy az „irányzatok egyre gyorsabban váltják egymást, s gúnyt űznek a periodizálásra irányuló kísérletekből". (Jauss 1997, 212. p.) A modernség belső tagolására elterjedt paradigmarendszer alapján a líra is megközelíthető, és bár ez a rendszer olykor viták tárgyát képezi, mégsem az átalakítására, sokkal inkább az átfedéseire és a hálózatosságára érdemes felfigyelnünk. A modernség térképének átrajzolási kísérletei közül Kappanyos András koncepciója emelhető ki (Kappanyos 2019), amelyre reflektálva Dobos István fogalmazta meg legutóbb: hogy „az esztétikai tapasztalat érzéki, szellemi és nyelvi összetevői közötti összetett és ellentmondásos viszony változásának az alapján megkülönböztethetők egymástól a modernség irodalomtörténeti alakzatai." (Dobos 2019, 235. p.) Ebben a felosztásban pedig, amelyhez kiindulópontként tartjuk magunkat, a modernség háromfázisú korszakformációként jelenik meg: klasszikus modernség – avantgárd – későmodernség.

2.1. Klasszikus modernség/avantgárd

A klasszikus modernség költészetét a szimbolizmussal azonosítja az irodalomtörténetírás, abból kiindulva, hogy a szimbolista versben a jelkép (és jelentésköre) központi elemmé válik, és ez a modell a francia költészetből elterjedve a századfordulón már minden nagyobb európai irodalomban (de a közép-európai irodalmakban is) meghatározó szerepet játszik. Vagyis a szimbolizmus a költői nyelvhasználat általános jellemzőjévé válik, sőt, többek között azért nevezik ezt az időszakot esztéta modernségnek is, mert a szóban forgó poétika egyik vetülete éppen az, hogy a szimbolikus nyelvben (illetve a művészetben) tárulhatnak fel a rejtett, a világ transzcendentális jellegére utaló kapcsolatok.

Közelebbről szemlélve ezt a látásmódot elmondható, hogy a modern költészet első fázisában a versalkotás leíró jellege háttérbe szorul, a szövegben létrejövő metaforikus színtér és centrális szimbólum pedig inkább sejtet, nem feltétlenül valamilyen egyértelmű üzenetet fejez ki. Ezzel párhuzamosan a lírai én szimbolikus költői képek vonatkozási pontjaként funkcionál (Baudelaire-től Adyig), személytelen beszédhelyzetben nyilatkozik meg (mint Stéphane Mallarmé esetében) vagy drámai monológok szerepei mögé húzódik (Browningtól a korai Babits Mihályig). Megnő a zeneiség, a szinesztézia és a fantázia jelentősége is, így a szimbolista versek nem vonatkoztathatók a valóság valamely konkrét elemére vagy a lírai én életszerű alakjára. A klasszikus modern költészet legfontosabb tulajdonságaiként – ily módon – az areferencialitás, az önreferencialitás és a nyitottság esztétikai elve jelölhető meg (melyek számos változatban ugyanúgy jellemzőek például Paul Verlaine-re, W. B. Yeatsre, mint a korai R. M. Rilkére).

Az 1910-es évekre azonban ez a helyzet megváltozik, a gyors egymásutánban induló – és egymással is konkuráló – avantgárd izmusok elutasítják az esztéta modernség szemléletét és a l'art pour l'art eszméjét, az innovációt a deszemiotizációval és a montázstechnikával kapcsolva össze. (Bednanics 2006) Ebben a folyamatban döntőnek bizonyult Guillaume Apollinaire szimultaneizmusa, illetve a vizuális költészet újrafelfedezése is (pl. a futurizmusban). Az avantgárd mű rendszerint az imaginatív képalkotás megtörésével átrendezi a látható nyelv mediális feltételeinek hagyományos konvencióit. (Amire nagyon jó példa, hogy az írott szöveget optikai médiumként kezeli, jeleníti meg, és csak „utána" teszi azonosíthatóvá nyelvként.) Az ide vonatkozó poétikák korszakos jelentősége (pl. Georg Trakl, André Breton, Paul Éluard versei) a recepció tanúsága szerint a költői nyelv exkluzivitásában rejlő stílusdogma leleplezésében ragadható meg. (Kulcsár-Szabó 2007, 221–264. p.)

Számos kísérlet történt az avantgárd izmusok rendszerezésére (pl. anno Kassák Lajos és Tamkó Sirató Károly részéről is), ám még a hagyomány, a klasszikus modern jelkörnyezet és esztétikai szemlélet elutasítása sem tekinthető olyan instanciának, amely minden avantgárd izmusra jellemző lenne, hiszen például a szürrealizmus előszeretettel fordult nemcsak előre, hanem „visszafelé" is, amennyiben Alfred Jarryn, Lautréamont-on át egészen Gérard de Nervalig vezette vissza a szürrealisztikus látásmód elemeit. A nyelv roncsolása vagy üres jelbe való kifuttatása (például Tristan Tzara és másoknál) azonban – a dadaizmustól az expresszionizmusig – már jelezte a költői nyelv funkciójának átértékelését, és ez a versépítkezés minden rétegében tetten érhető váltás jelentősen befolyásolta a modern líra további alakulását. (Deréky 1992) Nagyon jó példa erre az, hogy azok a költők, akik az avantgárddal kerültek kapcsolatba a '20-as években, a '30-as évekre a modernség újabb fordulatának előkészítőjévé váltak (Gottfried Benntől T. S. Elioton át József Attiláig és Szabó Lőrincig). (Kabdebó 1992)

2.2. Avantgárd/későmodernség

Az avantgárd mozgalmak kifulladása után, a '20-as/'30-as évektől egy olyan új világtapasztalat veszi kezdetét, mely kettős horizontot tudhat maga mögött (a modernségen belül), és lényegében az őt megelőző két fázisnak (tehát a klasszikus modernségnek és az avantgárdnak) a szintéziseként (nem identikus kontaminációjaként) fogható fel. (Kabdebó–Kulcsár Szabó 1992) A lírában ez a látásmód szabályosabb formanyelvet, erősen fogalmi, intellektuális, de az avantgárd képalkotást is továbbalakító nyelvhasználatot eredményez, melyben igen gyakori a képalkotás antropomorfizmusának a megkérdőjelezése. A későmodernség költészetében – mindezzel párhuzamosan – a költői szerepek helyett a műben való hit kínálja/jelenti a költészet érvényesnek tekinthető értékképzetét. (Amire jó példa Kosztolányi Dezső poétikája.)

A szóban forgó periódus egyik alaptapasztalata, hogy a hagyomány nem legyőzhető, kiiktatható vagy megtagadható monolit képződmény, hanem a jelent (így bármilyen beszédszituációt) is befolyásoló irányvonalak megkerülhetetlen mintázata. (Kulcsár Szabó 2018, 15–137. p.) A lírai alkotásokban rendre megfigyelhető mozzanat annak

felismerése, hogy a nyelv meghatározza a versírást, vagyis az ént meghaladó és megelőző, birtokolhatatlan múlttal rendelkező médium. (Ennek a tapasztalatnak egyébként Rilke egyik *Requiem*je [*Für Wolf Graf von Kalckreuth*] már idejekorán hangot adott.) Ezzel együtt jár az én individualitásának, egységének a megkérdőjelezése, amely az önmegszólítás és a dialogikusság poétikai változatainak elterjedésében is tetten érhető (a magyar lírából József Attila és Szabó Lőrinc verseinek egy része említhető erre példaként). (Kabdebó 1996, 11–20. p.)

A versben beszélő hang integritását elvető versszerkezetek (pl. Eliotnál), Ezra Pound imagizmusa, a Frank O'Hara-féle talált költészet, illetve a Wallace Stevens és William Carlos Williams nevével jelölhető későmodern megszólalásmódok a lírai én átfunkcionálásával és pozicionálhatatlanságával (is) jellemezhetők. (Kulcsár-Szabó 1996, 24–27. p.) A csend motivikájának gyakori alkalmazása, az elhallgatás elve, illetve a vershelyzet és a valóság jelölésétől elzárkózó töredékes szövegalkotás, a lírai hermetizmus akár jelképesen is a modern költészet záróhorizontjának tekinthető, hiszen a már említett posztmodern „demokratizálódás" éppen a hermetikus verstechnika lebontását kezdi meg a '70-es években. A modernség harmadik periódusát tehát szintén érdemes önálló formációként kezelni, mely az idézett kérdésekből kiindulva különbözik az első és a második periódustól, és bár számos poétikai technika, izmusokon túli változat összefonódása jellemzi, a líratörténet egyik legkomplexebb intervallumát alkotja.

3. Költészet és egyediség

Ha vetünk még egy pillantást a modern líra irodalomtörténeti térképére, körvonalazódik egy olyan dilemma is, amely nem hagyja nyugodni a költészet szisztematikus kutatóit. Tegyük fel itt újra Culler kérdését, mert a segítségével megvilágíthatunk egy szűnni nem akaró, de talán mégis kezelhető problémát. „Vajon a líra eszméje nem csupán megtévesztő modern fogalom-e, amelyet azért alkottak, hogy élesen különböző verseket ugyanazon értelmezői tekintet alá rendeljenek a szoros olvasás tárgyaiként?" (Culler 2014, 160. p.) Ez a dilemma azonnal érzékelhető például a modern líra műfaji rendszertelensége kapcsán, amely gyakran a műfaji tisztasággal szembeni ellenszegülésben ölt alakot.

A klasszikus modern költészetben kétféle tendencia érvényesül, a kötött formák preferálása mellett megindul a formabontás is, illetve különböző átmeneti, szabálytalan műfajok jelennek meg. Baudelaire és Arthur Rimbaud például prózaverseket is írnak, amelyek az alacsonyabb rendűnek tartott prózai szövegeket a líra felé közelítik, s így kijátsszák a korabeli műfaji hierarchiát. Vagy említhető itt ismét Whitman poétikája, amely a szabálytalan, hosszú, illetve váltakozó hosszúságú sorokból álló, nagy karriert befutó szabad verset indítja útjára. Mindez nemcsak arra utal, hogy a műfajtiszta szöveg – sok esetben – illúzió, hanem arra is, hogy a modernség első fázisában (is) felértékelődik az innovatív egyediség, ami az olvasásban aktiválható kódokat is érinti. Az

avantgárd és a neoavantgárd esetében ez a tendencia még nyilvánvalóbbá válik, hiszen a művek partitúraszerű megjelenése az olvasó konstruktív tevékenységére apellál, amennyiben a partitúrából a befogadó többféle művet állíthat elő.

A későmodernség költészetében a lírai beszéd anyagszerű jellege olyan, a műfaji kódokat összezavaró és individualizáló megoldásokkal párhuzamosan erősödik fel, melyek nemcsak áthelyezik a klasszikus modern poétikák verstechnikai centrumait (pl. a szimbólumot felváltja a totális metafora), de újabb kontextusokat rendelnek a versszerűség kritériumaihoz és referenciáihoz. A „statikus" versektől, az „ebéd" verseken, a „homorú" verseken vagy az „áthúzott" verseken keresztül a „gerilla" és a „lehetetlen" versekig stb. kibontakozó horizontképzés élő példája annak a máig ható tapasztalatnak, hogy a költőiség ismérvei nincsenek *előzetes* (azaz műfajilag determinált) esztétikai instanciákhoz kötve. „Ennek megfelelően nekünk, befogadóknak sem kell már előre, még a szöveg olvasása előtt *eldöntöttként tudnunk*, hogy – egyáltalán és eredendően – mi lehet, és mi nem lehet *irodalmi*." (Kulcsár Szabó 2010, 277–278. p.)

Az esztétikai meg nem különböztetés elve akár a modernség hozadékának is tekinthető, ahogy az olvasástechnikák változásai – a reprezentációelvtől a rítusig – sem lennének ennyire különbözőek az egyes művek műfaji besorolhatatlanságának érzékelése nélkül. Culler kérdésére tehát igenlő válasz adódik a didaktikai elven túl is, hiszen a költészet befogadásakor, a költői szöveg olvasásakor az ismétlésben feltáruló történésjelleg úgy termeli újra ezt a dilemmát, hogy közben fel is függeszti annak univerzális jellegét. (Molnár 2019, 178–179. p.) Az olvasók igen jelentős része érezheti úgy ma is, hogy számára a líra ideje nem más, mint a modernség attitűdjének ideje. Azé a korszakjelölőé, amely a történeti tengely mentén egyszerre képes dinamizálódni és aktualizálódni, és amelyet éppen ezért a lírai művek egyik legfontosabb produkciós elveként, ugyanakkor olvasásalakzataként értelmezhetünk.

Befejezés

A modern líra korszakolási problémái a konkrét versek értelmezésekor is jelentkezhetnek, de persze az elemzői műveletek nem korlátozódnak azokra. Ha valamely szöveg időindexét nemcsak a produkció felől, hanem az olvasás horizontváltásai alapján közelítjük meg, akkor modálisan változó körülményrendszert érzékelünk ott is, ahol az adott mű besorolását egyszerűnek véljük. A versek az olvasásban is hatnak egymásra, sőt ott hatnak csak igazán. A különbségek fenntartása mellett folyamatosan zajlik a lírai alkotások kölcsönhatása, más médiumokkal való találkozása, ami meglepő folyamatokat generálhat a kánonszerkezetben, a műcsoportok és a periódusok, illetve a korszakok határain. Ezt a képlékenységet akkor sem tanácsos figyelmen kívül hagynunk, ha az időindexet, tehát a vers beszédpozícióját adottnak véljük. Az olvasás során könnyen bebizonyosodhat ugyanis, hogy a líra befogadása ideiglenesen biztosan, de talán hosszabb távon is, megváltoztathatja a líratörténetről kialakult – örökölt és biztos fogódzó-

ként elgondolt – képünket. Itt most egyrészt arra koncentráltunk, hogy mennyiben tekinthető stabilnak ez a kép.

„Emlékem több, akár száz éve gyűjteném" (Baudelaire), „Változtasd meg élted!" (Rilke), „Védd, védd, amíg csak védheted, a fényt" (Dylan Thomas), „Tudod, hogy nincs bocsánat" (József Attila) – megannyi jelentős verssor, amely kereszteződik az olvasás praxisában, ha engedjük, hogy a líra (is) szervezze a tapasztalásunkat. Ebben a szinkronitásban – Cullert parafrazeálva – felfedezhetjük azokat az eljárásmódokat és fokozatokat, amelyek a nyelvi rétegeknek a lingvisztika által leírhatatlan hatáseffektusait hozzák létre. A nyelvnek ez az úgynevezett funkcióteljessége azonban, ahogy korábban jeleztük, poétikai koncentrációként kellően egyedi ahhoz, hogy a történeti megközelítés és a kontextuális analízis mellett különállóan is tanulmányozható irodalomtechnológiaként emlegessük. Még akkor is, ha a líra elméletének minden jelentős vers olvasásakor – a kinyilatkoztatás és a befogadás egyesítése miatt – vissza kell húzódnia, hogy modernizálódva újraszülethessen. Innen nézve tehát a költészet múltja a történő olvasás jelene. (Lőrincz 2002, 15–16. p.) Mindezt a korszakolással kapcsolatos dilemmák érintésekor is igyekeztünk szem előtt tartani, majd a tanulmány végén külön is hangsúlyoztuk.

Összességében megállapítható, hogy a líratörténeti perspektíva olyan keretet kínál az olvasás számára, amely ugyanúgy reflektált területként képzelhető el, ahogy a modern versek értelmezése is fokozottan próbára teszi az interpretációs képességeket, azaz a figyelem művészetét. (Kulcsár-Szabó 2022) A kettő összekapcsolása, együttes alkalmazása olyan problémákat hozhat felszínre, melyek korántsem tekinthetők lezártnak, sőt, újra és újra érdemes visszatérni hozzájuk, amikor a közelmúlt egy-egy lírai eseménye váratlan megvilágításba kerül. (Bednanics 2016) Ez a tervezhetetlenség legalább annyira köszönhető a mindenkori kortárs irodalomnak és a befogadói szerepek átalakulásának, mint a metafilológia természetének. Tudatosítva, hogy a líra tanulmányozása immár nem feltétlenül átfogó elméletek formájában történik, hanem inkább olyan hálózat alapján, amely elmélet és gyakorlat megkülönböztetése helyett a technikák és a gyakorlatok tudományos és nem tudományos művelésére koncentrál – egyszerre. Ezt a kutatásmódszertani fejleményt a líraolvasás praxeológiájának nevezhetjük. A habilitációs előadás ehhez kínált szempontokat a modernségtől elválaszthatatlan határmunkálatok felelevenítésével.

Irodalom

Bednanics Gábor 2016. *Modern mítoszok és az újraírás lehetőségei. A líraolvasás esélyei a 21. században*. Budapest, Ráció Kiadó.

Bednanics Gábor–Eisemann György szerk. 2006. *Induló modernség – kezdődő avantgárd*. Budapest, Ráció Kiadó.

Bónus Tibor 2002. *Garaczi László*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.

Culler, Jonathan 1985. Reading Lyric. In *Yale French Studies*. Yale University. No. 69. 98–106. p.

Culler, Jonathan 2014. The Language of Lyric. In *Thinking Verse*. vol. IV, issue I. 160–176. p.

Deréky Pál 1992. *A vasbetontorony költői. Magyar avantgárd költészet a 20. század második és harmadik évtizedében*. Budapest, Argumentum Kiadó.

Dobos István 2019. Észrevételek Kappanyos András A modernség változatai. Koncepciótanulmány az új magyar irodalomtörténeti kézikönyvhöz című vitaindítójához. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 123. évf. 2. sz. 232–245. p.

Eisemann György 1999. *A folytatódó romantika*. Budapest, Orpheusz Könyvek.

Eisemann György 2010. *A későromantikus magyar líra*. Budapest, Ráció Kiadó.

Hansági Ágnes 2003. *Klasszikus – korszak – kánon. Historizáció és temporalitástapasztalat az irodalomtudomány történeti koncepcióiban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Hansági Ágnes 2006. *Az Ixión-szindróma. Identitás és kánon a romantikában és a modernségben*. Budapest, Ráció Kiadó.

Horváth Kornélia 2012. *Verselméleti tradíció és a modern magyar líra. Ritmus és interpretáció kérdéseiről*. Budapest, Ráció Kiadó.

Jauss, Hans Robert 1997. *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Kulcsár-Szabó Zoltán ed. Budapest, Osiris Kiadó.

Kabdebó Lóránt 1992. *„A magyar költészet az én nyelvemen beszél" (A kései Nyugat-líra összegződése Szabó Lőrinc költészetében)*. Budapest, Argumentum Kiadó.

Kabdebó Lóránt 1996. *Vers és próza a modernség második hullámában*. Budapest, Argumentum Kiadó.

Kabdebó Lóránt–Kulcsár Szabó Ernő (szerk.) 1992. *„de nem felelnek, úgy felelnek". A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*. Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó.

Kappanyos András 2019. A modernség változatai. Koncepciótanulmány az új magyar irodalomtörténeti kézikönyvhöz. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 123. évf. 1. sz. 33–87. p.

Kittler, Friedrich 2002. *Optische Medien*. Berlin, Merve Verlag.

Kulcsár Szabó Ernő 1993. *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest, Argumentum Kiadó.

Kulcsár Szabó Ernő 2010. *Megkülönböztetések. Médium és jelentés az irodalmi modernségben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Kulcsár Szabó Ernő 2018. *Költészet és korszakküszöb. Klasszikusok a modernség fordulópontján*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Kulcsár Szabó Ernő–Kulcsár-Szabó Zoltán–Lénárt Tamás (szerk.) 2017. *Verskultúrák. A líraelmélet perspektívái*. Budapest, Ráció Kiadó.

Kulcsár-Szabó Zoltán 1996. *Oravecz Imre*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.

Kulcsár-Szabó Zoltán 1997. *Az olvasás lehetőségei*. Budapest, Kijárat Kiadó.

Kulcsár-Szabó Zoltán 2007. *Metapoétika. Önprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben*. Budapest–Pozsony, Kalligram.

Kulcsár-Szabó Zoltán 2022. *Jeltelen felhők között. Fejezetek a 20–21. század költészetének alakulástörténetéből*. Budapest, Ráció Kiadó.

Lőrincz Csongor 2002. *A líra medialitása. Hang, szöveg és intertextualitás 20. századi lírai művekben*. Budapest, Anonymus Kiadó.

Lőrincz Csongor 2007. *A költészet konstellációi. Adalékok a modern líra történetéhez és elméletéhez*. Budapest, Ráció Kiadó.

Mekis D. János 2014. *Vers és kontextus. A modern magyar líra mint irodalomtörténeti probléma*. Pécs, Pannónia Könyvek.

Molnár Gábor Tamás 2019. *Visszacsatolások. Irodalomértelmezés és reflexivitás*. Debrecen, Méliusz Juhász Péter Könyvtár.

H. Nagy Péter 2018. *Médiumközi relációk*. Dunaszerdahely, NAP Kiadó.

H. Nagy Péter (szerk.) 2002. *Ady-értelmezések*. Pécs, Iskolakultúra-könyvek.

H. Nagy Péter 2021. *Költészet és szövegköziség. Verstechnológiai paradigmaváltás a 20. század végi magyar lírában*. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kar.

Németh Zoltán 2012. *A posztmodern magyar irodalom hármas stratégiája*. Pozsony, Kalligram.

L. Varga Péter 2017. Szóra bírt anyagiság. A költői szó „igazságának" kérdéséhez – a nem-hermeneutikai változat. *Prae Irodalmi és Kultúratudományos Folyóirat. Líratechnikák*, 19. évf. 3. sz. 47–77.

Péter H. Nagy

The Problems of the Literary History of Modern Lyric. Boundary Works and Periodization

This paper offers a literary-historical approach to modern lyricism, starting from the problems that arise on the basis of periodization. It outlines the external boundaries of modernity (romanticism/modernity, modernity/postmodernity) and its internal divisions (classical modernity, avant-garde, late modernity). Meanwhile, it focuses on how the self-interpretation of poetry changed during the period encompassing modern lyricism. Indicatively, the reflection concludes with a discussion of the ways in which individual works within modern poetry, intertwined with innovation, challenge hierarchies and normative approaches. For the breaking of the signs of continuity, the dialogue and self-reflection, even contradictory positioning of isms and concrete works cannot be eliminated from the processes in question, just as it is not always possible to derive them from a stable, central thesis. The dilemma of whether a comprehensive picture of modern lyric poetry can be developed at all can well be called the greatest paradox in the history of lyric poetry.

Natkó Anna

Irredentizmus, kisebbségi lét, revízió eltérő nézőpontokból

A Magyar Élet Felvidék-képe

Anna Natkó
Irredentism, Being a Minority, and Revision From Different Perspectives
A Picture of Southern Slovakia in Magyar Élet
Keywords: Southern Slovakia; Felvidék; land reform; literature; irredentism; minorities; revision; press; Jews

Az 1936 és 1944 között havi rendszerességgel megjelenő *Magyar Élet* nemzetpolitikai szemle érdeklődési köre a korszak közéletének majd minden relevánsnak tekinthető kérdésére kiterjedt. Számos cikk született a Trianon okozta gazdasági, társadalmi, politikai problémákról – sok esetben nem pusztán bemutatásuk, hanem egyenesen megoldásuk igényével –, s a hozzá kapcsolható egyéni sorstragédiák is megelevenedtek a folyóirat lapjain. A lapot fenntartó Honszeretet Egyesület 1920-ban még kifejezetten a hazafias-irredenta ideológia jegyében jött létre, mely a harmincas évek második felére – leginkább a tagság és a vezetőség változásai mentén – egyre inkább háttérbe szorult, illetve átadta helyét a társadalom általuk magyarnak vélt részének politikai-gazdasági-kulturális térnyerését propagáló, a hazai zsidósággal és németséggel szemben egyaránt kritikus fajvédő gondolatoknak. Ezzel egy időben a *Magyar Élet*et 1938 után már a népi mozgalomhoz kötődő lapnak tekinthetjük, ha nem tulajdonosi vagy szerkesztői, hanem kizárólag szerzői köre – s így tartalma jelentős része – alapján ítéljük meg. Bár a Honszeretet 1938. decemberi beszámolójában legfontosabb időszerű feladatának nevezi a „felszabadult felvidéki magyarság megszervezését" a tagság segítségét kérve egyrészt a helyszíni kiszállások megszervezésében, lebonyolításában, valamint a visszacsatolt területrészen élőknek az egyesületbe vonásában,[1] a Honszeretet fennállása teljes időszakában elsősorban Budapestre koncentrálódott. Lapján keresztül azonban sikerült a Felvidékről olyan módon hitelesen tájékoztatnia, hogy az arról írt cikkeket szinte kivétel nélkül onnan származó vagy ott legalább időszakosan élő személyek jegyezték.

A Felvidék fogalma a 19. század közepétől került előtérbe a korábbi Felföld és Felső-Magyarország elnevezések mellett[2] – ez utóbbiak egymás szinonimáiként az ország

1 A Honszeretet Egyesület havi beszámolója. *Magyar Élet*, 1938, 12. sz. 32. p.

2 A Felföld, „Felsőmagyarország" kifejezésekkel szemben a Felvidék nem szerepel az 1862 és 1874 között megjelenő, a megírása idején használatban levő teljes magyar szókészletet rögzíteni igyekvő Czuczor–Fogarasi-szótár köteteiben sem.

északi, hegyvidéki tájait jelentették, míg a Felvidék előbb csak a szlovákok lakta vidéket, majd 1918 után a Csehszlovákiához csatolt egykori magyar területeket. (Kósa 1998, 246. p.) A *Magyar Élet* szerzői kizárólag a Felvidék kifejezést használták értve ez alatt a Csehszlovákiához került összes, korábban Magyarországhoz tartozó területet, így Kárpátalját is – mint teszi azt a beregszászi születésű Pálóczi Horváth Lajos néprajzkutató, publicista, amikor önmagára felvidékiként hivatkozik. (Pálóczi Horváth 1939, 25–27. p.) Miként a *Magyar Élet* Erdély-képében (bővebben lásd Natkó 2021, 73–92. p.), úgy a Felvidéket érintő diskurzusában is rendkívül érdekes a narratívák különbözősége, melyeket leginkább az eltérő generációs és élettapasztalatok motiváltak. A lap ezáltal lehetőséget ad irredentizmus, kisebbségi lét és revízió többféle nézőponton keresztüli vizsgálatára.

Trianon után, Bécs előtt

Egyes viselkedésminták generációk közötti, markánsan eltérő megítélését talán nem is lehetne szemléletesebben bemutatni, mint az irredentizmus kapcsán. A *Magyar Élet* első évfolyamaiba Karakán Balázs álnéven író dr. Némethy Béla[3] személyében a lap egy, az elcsatolt területekről Magyarországra menekülő, így irredenta érzelmeit személyes sorsából tápláló szerzőt tudhatott magáénak: olyat, akit a trianoni Magyarország – „a kis rezervációs magyar terület" – belpolitikája saját elmondása szerint nem érdekelt, ellenben erőteljes hangon szólalt fel a hivatalos magyar külpolitikával szemben. A kassai születésű Némethynek a folyóiratban közzétett nyílt levelei egyfajta „áldozat-perspektívából" íródtak, s szemléletesen mutatják be az 1920-ban létrejött határ túlsó és innenső oldalán élők eltérő percepcióit. „…nem tudok eljutni az én gyönyörű, Kassa melletti Rákóczi-várrommal ékesített kis falumba, ahonnan én mint *tekintetes úr* [kiemelés az eredetiben] mentem el s ahova ezzel a büszke titulussal szeretnék vissza is menni" – utal egyik írásában arra a fajta eltávolodásra, kényszerű szakításra, mely esetében nemcsak földrajzi, hanem egzisztenciális is volt.[4] Levelében a Felvidék elcsatolása mint a családi struktúra felbomlása is megjelenik: elszakított szülőfalujában a családból egyedüliként idős nagynénje maradt hátra, aki „mindennel és mindenkivel szembenézve ragaszkodott az ősi szent röghöz", s várja egyidejűleg az anyaország felől érkező felszabadítást.

Némethy nézőpontjában Trianon egyszerre személyes és nemzeti veszteség: keserű hangvételét ez utóbbinak az anyaország társadalmában érzékelhető fel nem ismerése okozza. Némi felháborodással idézi fel azokat az élményeit, melyek a falusi értelmiség széles körű, de csakis Nyugatra koncentráló külpolitikai érdeklődésére, egyben

3 Némethy Béla (1884–?) az államtudomány doktora, királyi jószágigazgató tanácsos, majd a birtokpolitikai ügyek miniszteri biztosa; a húszas évek elején a „Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája" propagandaosztályának vezetője. (Hortobágyi 1940, 755. p.; A Területvédő Ligapropaganda előadása. Csonkamagyarország, 1921. május 26., 1. p.)

4 Karakán Balázs levele. *Magyar Élet,* 1937, 2. sz. 18–19. p.

az elcsatolt területekkel szembeni, még a részvétet is nélkülöző közönyére vonatkoznak.[5] „Kérem Főtisztelendő Uram én egyelőre nem a mennyországba szeretnék jutni, hanem – Kassára, mégpedig útlevél nélkül…" – reagált saját elmondása szerint a szerző egy községi plébános vallási monológjára kifejezve egyúttal az elcsatolt területekről elmenekülni kényszerülő ember eszmei prioritásait is. 1937. decemberi levele az előbbieknél tudatosabb poétikai eszközökkel él, s egy, az emlék–álom–valóság rétegek egymásra rakódásából születő allegóriát bont ki.[6] A szerző álmában egykori, kassai családi házukban találja magát édesanyja és a „miszlókai tót mosónő" társaságában.[7] „A csehek azért voltak itt, mert a magyarok védtelenül hagytak minket… Hála Istennek, hogy elmentek, pan Boh prinas…" – summázza egyszerűen a szlovák asszony az elmúlt évtizedeket, de Némethy eközben már kívül is találja magát a házon az utca kokárdás, ünneplő tömegében, éneklő leventeezredek mellett és trikolor festésű repülőgépek alatt. A bevonulást proklamáló „álombéli" hírlap a felébredő szerző kezében a valóság reggeli újságjává szelídül, melyben immár az utódállamokkal szembeni békét, a gazdasági kapcsolatok felvételét és a külpolitikai konszolidációt hirdetik. Noha céljuk vélhetően nem ez, hanem az irredenta propaganda lehetett, Némethy szövegei lélektani történéssorként is értelmezhetőek. Az ismertetett allegóriában az elcsatolt területekről elmenekülők, s oda – de csakis mint Magyarország részére – visszavágyók mindennapos szembesülése jelenik meg az egyén és a hivatalos diplomácia érdekeinek, vágyainak fokozódó távolodásáról. Némethy, az életének jelentősebb részét a monarchia kori Magyarországon megélő ember nem egyszerűen a menekülésre kényszerülő egyén lelki, nemzeti és materiális érdekeinek fontosságát hirdette írásaiban, hanem a megbékélésre törekvő külpolitika totális értelmetlenségét. Szövegeiben emiatt a Felvidék és az annyiszor emlegetett Kassa fizikai jegyei tulajdonképpen teljesen háttérbe szorulnak, s magának az otthonvesztésnek a gesztusa válik hangsúlyossá.

A következő évfolyam egyik, Ölvedi János által írt esszéje a lap arculatában történő éles váltást is jelzi. Habár az érsekújvári származású Ölvedi Némethyhez hasonlóan még éppen Nagy-Magyarországon született, mégis a Felvidék fiatalabb, a monarchia emlékét élénken nem őrző generációjának tagja volt.[8] 1935–1938 között a *Magyar Szemle* Magyar kisebbség Csehszlovákiában című rovatában tájékoztatta az olvasókat a felvidéki magyarság helyzetéről, s több cikket jegyzett a *Magyar Élet*ben is. (Borbándi 1983, 523. p.) Az első itt megjelent szövegében az irredentizmus már mint „türelmetlen, suta frázis-

5 Karakán Balázs levele. *Magyar Élet*, 1937, 9. sz. 4–5. p.

6 Karakán Balázs levele. *Magyar Élet,* 1937, 12. sz. 21–22. p.

7 Miszlóka az említett szöveg megírásakor Kassa környéki község; 1968 óta Kassa kibővített területének része. (Tamáska 2013, 18. p.)

8 Ölvedi János (1914–1983) újságíró. 1938-ban az akkor a Felvidékért felelős tárca nélküli miniszter, Jaross Andor személyi titkára, majd a magyar követség sajtóattaséja Szófiában. 1945-ös emigrációját követően 1951-től közel 20 éven át a Szabad Európa Rádió munkatársa. (Borbándi 1983, 522–526. p.)

magyarkodás" jelenik meg, mely mögött a szerző sok esetben egyenesen egyéni becsvágyat, történtést, karrierszerzési törekvést sejt. (Ölvedi 1938a, 4–6. p.) E perspektívában az irredentizmus kettős negatív hatással is bír. Egyrészt „a magyar kisebbségi kérdés terén nem tudott megfogalmazni egyetlen értelmes és reális tervet sem, hisz a hirdetett nemzeti romantika és naiv megváltásvárás mindent eredményezhetett, csak nem a kisebbségi realizmus kialakulását, mely higgadt látás a határokontuli [sic] magyarság számára egyedül jelenti az élet lehetőségét." Másrészt, a szerző értékelése szerint, a határ innenső oldalán, az ország irreális messianisztikus hangulata a megoldandó gazdasági és szociális problémákról is elvonta a figyelmet. Ölvedi szövege rámutat arra, hogy a Felvidék fiatalabb nemzedéke az örökölt politikai és társadalmi mintákat alkalmatlannak tartotta az őket körülvevő, változó világon belüli tájékozódásra. 1938-tól ez a fiatalabb generáció adta a *Magyar Élet* szerzőinek többségét, s az elcsatolt Felvidék főbb problémái immár az ő tolmácsolásukban jelentek meg a folyóirat oldalain.

Az elcsatolt Felvidék gazdasági, társadalmi és kulturális képe

Az 1938-as évfolyamtól kezdve az európai diplomácia eseményei nyomán a folyóiratban is egyre élénkülő érdeklődés övezte a térséget. Az ekkori főszerkesztő, a korszak egyre inkább szélsőjobbra tolódó politikusa, de egyben általánosan elismert közgazdásza, Matolcsy Mátyás hosszabb elemzést szentelt a Felvidék gazdasági kérdéseinek. (Matolcsy 1938, 1–4. p.) Ebben a térséget Trianon előtt az agrárország iparfejlesztési politikájának kiemelt kedvezményezettjeként, Trianon után ellenben egy erősen iparosodott ország előnytelen helyzetben levő részeként mutatja be: a felvidéki bányászat, kohászat és ipar így országa gazdaságán belül betöltött fontos szerepéből a határváltozás után nemcsak hogy másodrendűvé fokozódott le, de Matolcsy értékelése szerint vissza is fejlődött. Számításai szerint a felvidéki gyáripar munkásainak száma 1932-ben 25%-kal volt alacsonyabb, mint 1910-ben, s a térség lakosságának szociális helyzetét negatívan befolyásolta az ipartelepek keletről nyugati irányba történő átcsoportosítása is. A Felvidék gazdaságának súlyos problémájaként láttatja Matolcsy az addigi export „természetes észak–déli" irányának a diplomácia diktálta kelet–nyugati vonalra való átállítását is. A térség és annak korábbi, magyar piacai közötti gazdasági kapcsolatok megszakadását a faiparban megfigyelhető tendenciákon keresztül mutatja be: az anyaország felvidéki faimportja a szerző adatai szerint 1920 és 1923 között 81%-ról 19%-ra esett vissza. A mezőgazdasági szektor áttekintésére térve Matolcsy ismerteti a cseh földreform eredményeit, melyek mögött nemzetiségpolitikai motivációkat lát, s a felvidéki agrárnépesség korábban az Alföldre irányuló, szezonális munkamigrációjának kényszerű megszüntetésében is komoly gazdasági és szociális károkat fedez fel.

„A Felvidék u. i. Csehszlovákia messzeeső nyulványa, gyarmata lett" – fogalmazott Matolcsy, de a megoldást nem egyszerűen a térség – ekkor, 1938 júniusában már reálisan várható – visszacsatolásában látta. „A Felvidék visszacsatolásának gazdasági előfeltétele az, hogy a Csonka-hazában is meg kell valósítani a földreformot. […] A meg-

növelt fogyasztóréteg, a megnagyobbodott piac az előfeltétele a felvidéki ipar rohamos fejlődésének és az ott élő nép életszínvonala emelkedésének" – írta, s a gazdasági kérdéseken túlmenően hozzátette: „…Magyarországon meg kell szűnnie a társadalmi szakadékoknak, kasztrendszernek, mert ebben élni a demokratikus Felvidék népe nem tud." Annak a „teljes rendszerváltozásnak", melyet ő a revízió előfeltételeként láttatott, része lett volna „a közéleti tisztaság", a politikai rendszer „Balkán bélyegének" nyugateurópai színvonalra cserélése is. „Lokomotív után nem lehet szekeret akasztani…" – zárta gondolatait. Matolcsy így az elcsatolt Felvidék gazdasági és szociális problémáinak felismerése mellett is egyértelműen a revízió *elé* helyezte az anyaország politikai, gazdasági és társadalmi reformjait.

Matolcsy komplexebb gazdasági áttekintésében a csehszlovák földreform részletesebb elemzést nem kapott, ám a Felvidékről a *Magyar Élet*ben legtöbb cikket jegyző Bodnár István több írásában is kitért a kérdésre. Bodnár személye azért is különösen érdekes, mivel nem a Felvidéken, hanem a Zemplén vármegyei Semjén községben született, s a korszakban gyakori anyaországba való menekülés helyett 1934-ben ő épp Csehszlovákiába települt át néhány évre, miután otthon egy kommunista diákszervezkedésben való részvétele miatt elítélték.[9] Ez a sajátos helyzete lehetőséget adott arra, hogy a Magyarországon, majd pedig az elcsatolt Felvidéken töltött évek tapasztalatait összevethesse, s ennek megfelelően vonja párhuzamba például a magyar és a csehszlovák földreformot is. (Bodnár 1939a, 6–7. p.) Érvelése szerint míg Magyarországon a „népbe gyökerező nemzeti tudat" hiányzik a középosztályból, addig a cseh középosztály épp ezen tudata miatt került érdekellentétbe a cseh középbirtokosokkal, s az ezt övező közszellemváltozás nyomán sajátította ki utóbbiak 500 holdon felüli birtokait a cseh Földbirtokrendező Tanács. Bár magyar szempontból megfogalmaz némi kritikát arról, hogy a magyar gazdasági cselédséget a nagybirtokok megszűnése miatti bevételkiesésükért nem kártalanították megfelelő mértékben, cseh nemzeti szempontból a földreformot mégis példásnak láttatja. Ez – az elviekben hasonló célú magyar rendelkezéssel ellentétben – a gazdaságpolitikai, nemzetpolitikai és honvédelmi szempontokat is kielégítette: Csehszlovákiában nem foglalkoztak közjogi vitákkal, nem vették figyelembe, ki hogyan szerezte a birtokát, nem akarták megmenteni az addig fennálló rendszert, s a kiosztásra kerülő 1,8 millió hektáron nem „földpántlikákat", hanem a megélhetéshez, sőt a művelődéshez elegendő anyagi alapot nyújtó földbirtokokat biztosítottak. A csehszlovák földreform mögött álló nemzetpolitikai és honvédelmi motivációkat Bodnár egy másik cikkében elemezte, melyben a Pozsonytól Técsőig húzódó „határőrvidéket" mutatja be. (Bodnár 1938a, 6–10) A kérdéses sávban – a szerző megfigyelései szerint színmagyar vidéken – 64 telepet hoztak létre a csehszlovák nemzetvédelmi alakulatok rendszeres hadi kiképzésben részesülő tagjai számára, akik között esetenként feltűnhetett egy-egy magyar is, aki így – egyben a népszámláláskor

9 Bodnár István (1912–1988) író, újságíró. (Gulyás 1941, 614–615. p.)

a nemzeti gárdába való felvételhez szükséges csehszlovák nemzetiséget vallva – akart „gazdasági jobbléthez jutni".[10] Bodnár rámutat továbbá, hogy a csehszlovákiai magyar pártnak az ottani földbirtokpolitikával szembeni kritikái hiteltelenek addig, amíg az anyaországban sincs megfelelő módon rendezve a földkérdés. „Csak ezzel [a szociális problémák orvoslásával] lehet a határon inneni és tuli marxizmus vitorláiból a szelet kifogni" – fogalmazott, és konklúzióként arra a megállapításra jutott, a csehszlovák határőrvidékre csak egy gazdaságilag magasabb színvonalú, a magyar, sőt szlovák és ruszin autonómiamozgalmaknak is támaszt nyújtani tudó magyar határőrvidék megteremtése lehet a méltó válasz. „Készüljünk fel korszerűen, hogy a nagy történelmi változások készületlenül ne találjanak bennünket" – javasolta.

A szlovák és a ruszin-rutén autonómia kérdése több cikkben részletesebben is megjelent. „Csehszlovákia hazugságokon épült fel és hazugságokkal, mesterséges eszközökkel akarták fenntartani…" – fogalmazott az állam lehetséges felbomlását firtató írásában a kassai születésű Rády Elemér. (Rády 1938, 3–4. p.)[11] Értelmezésében Csehszlovákia fenntarthatatlanságát az a téveszme okozza elsősorban, hogy a földnek és a népnek a természet adottságain alapuló „csodálatos egyesülése" helyén valamiféle mesterséges rendszer létrehozható. A szerző „Vavrecska" cseh miniszter[12] rádióbeszédét, mely szerint „végre együtt és egyedül lesz a cseh, szlovák és rutén nép", megtévesztő gesztusként értékeli. Rády a szlovákságot „fajilag", kulturálisan és történelmi hagyományai mentén is egészében különálló népnek tekintette, csupán a nyelvrokonságot ismerte el a csehek és szlovákok között, így indítványozza a magyar fél közvetítését a szlovákok önrendelkezési jogának érvényesítése érdekében, a ruténkérdés megoldását pedig kifejezetten a magyar államon belüli autonómiájuk biztosításában látja. Érvelésében tehát Csehszlovákiát egészében megszüntetendő államként ábrázolta: a magyar–szlovák–rutén sorsközösség és szolidaritás megfogalmazása mellett a cseh „falánk terjeszkedési vágy" szigorúan a csehek etnikai határai közé való visszaszorítását javasolta. Néhány hónappal később Bodnár István a Felvidéket „hatalmi ütközőpontként" bemutató esszéjében már úgy látja, a nyersanyagokban gazdag területet a magyar és cseh mellett egyaránt érinti a német, lengyel és orosz érdekszféra is. (Bodnár 1939b, 21–23. p.) A „minden imperializmussal a harcot felvenni képes" propagandának azt tartja, ha a trianoni Magyarország gazdasági és szociális megújulása során a nemzetiségek – értve itt ez alatt a szlovákokat és ruszinokat – számára is vonzó jólétet képes teremteni. „Amely nép először teremti meg belső egységét, azé lesz a Dunavölgyben a vezető szerep és annak föltétlenül érdekkörébe kerül, hatalma alá omlik a Felvidék is" – összegezte gondolatait.

10 E fegyveres alakulatok a nemzeti gárda, nemzeti légiók és a cseh nemzeti szocialista párt tornaszervezete, a Sokol voltak.

11 Rády Elemér (1910–1942) újságíró; a Prohászka Körök egyik szervezője s egy időben országos elnöke.

12 Hugo Vavrečka (1880–1952) Csehszlovákia első budapesti követe, 1938-ban rövid ideig – a fenti cikk megírása idején – propagandaminiszter.

A rutén–magyar sorsközösséget egyenesen antropológiai, társadalom-lélektani kontextusba helyezte a bevezetésben már említett Pálóczi Horváth Lajos.[13] Elkésett kritikák című cikksorozatának egyik írásában azt fejtegeti, a kemény, „mongolos" magyar lélek szentimentális vonásait a magyar–rutén „cseppvér-keresztezéseknek" és a rutén dajkák felvidéki magyar családoknál való alkalmazásának köszönheti. Témánk szempontjából relevánsabb azonban az, ahogyan a szerző felidézi személyes élményeit az 1938 őszi partizánharcokról, melyekben – leírása szerint – élesen elkülönült a magyar fél attitűdje a cseh és rutén katonákkal szemben. (Pálóczi Horváth 1939, 26–27. p.) Pálóczi Horváth ábrázolásában míg magyarok és rutén foglyaik egymásba karolva, énekelve távoznak a fegyveres összecsapás helyszínéről, a lelőtt cseh parancsnok holttestét egyszerűen maguk mögött hagyják. Az inkább szimbolikusnak, mint reálisnak tűnő leírás célja minden bizonnyal az arra való rámutatás lehetett, hogy a csehszlovák állam romjain egy nagy múltra visszatekintő sorsközösség éledhetne újjá.

A Felvidék társadalma kapcsán a *Magyar Élet* cikkei a magyar–szlovák–rutén együttélés múltja és lehetséges jövője mellett a fiatal magyar értelmiségi generáció, a magyar munkásság és a felvidéki zsidóság kérdését járják körül. Ölvedi János 1938 novemberében közölte Érsekújvár múltat és jelent párhuzamba állító várostörténetét. (Ölvedi 1938b, 5–6. p.) Írásának különös jelentőséget ad, hogy a város polgármestere a Magyarországhoz való visszatérését követően édesapja, idősebb Ölvedi János lett. (Borbándi 1983, 522. p.) Az újságíró Ölvedi célja ezzel az írásával minden bizonnyal annak érzékeltetése lehetett, hogy a 20 éves csehszlovák „rabság" elenyésző töredéke volt a város történelmének, melyet a helyén a 17. században Várdai Pál esztergomi érsek által emelt palánkvártól kezdve mutat be, részletesen megemlékezve a török háborúk, majd a Rákóczi-szabadságharcnak a településhez köthető eseményeiről. A szerző szerint a cseh megszállás épp ennek, a magyar múlt és magyar hagyomány fizikai emlékeinek megsemmisítésére, eltüntetésére törekedett már 1918 telétől, amikor a cseh legionáriusok lerombolták a főtéren álló Kossuth-szobrot, ledöntötték a '48–49-es emlékművet, s leszedték a Rákóczi, Bercsényi és Bottyán János egykori házát megjelölő emléktáblákat éppúgy, mint a magyar cégtáblákat és feliratokat.[14] Ölvedi Érsekújvárat ebben a húszesztendős kisebbségi létben is végvárként ábrázolja – immár nem fizikai, hanem szellemi értelemben.[15] Innen eredezteti a felvidéki magyar

13 Pálóczi Horváth Lajos (1899–1976) újságíró, néprajzkutató, műfordító; a *Magyar Élet* egyik legtermékenyebb szerzője 1938 és 1944 között.

14 Ölvedi datálása pontatlan: az Érsekújvár belvárosában levő épületeket 1919. május 22-én rongálták meg csehszlovák katonák és cseh vasutasok, s ekkor döntötték le és vonszolták el a Kossuth-szobrot is. (Simon 2021, 141. p.)

15 Érsekújvárnak az elcsatolt Felvidék szellemi életében betöltött kiemelkedő szerepét Sági Farkas István is kiemeli egy későbbi lapszámban, noha hozzáteszi, a város véleménye szerint földrajzi szempontból sosem tartozott a Felvidékhez, s inkább az alföldi városok jellegét viseli magán.

fiatalok szellemi mozgalmát, a felvidéki falukutató törekvéseket, a Szlovákiai Magyar Kultúregyesület minden komolyabb akcióját. Megemlékezik arról is, hogy 1936-ban itt egyesült a két felvidéki magyar párt. „Él mint hamu alatt a parázs, de fellobban, mihelyt a felszabadulás levegője csapja meg" – fogalmaz a szerző metaforájával kifejezve azt, hogy Érsekújvár magyarsága, bár a hatóság által befolyásolt népszámlálási adatok szerint 1930-ra enyhe kisebbségbe került, megszakítás nélkül kezében tartotta a város önkormányzatát Csehszlovákiába kerülése után is.

A felvidéki magyar fiatalság 1939 előtti tevékenységének bemutatására szentelte a turócszentmártoni születésű Sági Farkas István is a *Magyar Élet*ben megjelent egyetlen cikkét. (Sági Farkas 1940, 13–15. p.) Véleménye szerint a kisebbségi lét újfajta nemzeti identitását a térség paraszti és kispolgári származású fiatal magyar értelmisége hozta létre. Cikke az egyetlen a *Magyar Élet* hasábjain, mely megemlíti a felvidéki magyar ifjúság Sarló mozgalmát – az az ideológiai elhatárolódás, mely vélhetően a folyóirat tulajdonosi körét is jellemezte a kérdés kapcsán, e néhány sorban is egyértelműen megjelenik. Kiemeli ugyan a szerző a csoporthoz kötődők hitét és erőfeszítéseit, értékelése szerint azonban a kezdeményezést a „nemzetközi zsidó fiatalság és a csehszlovák kormányzat egyformán lejáratták", tagjait pedig „bábokká" tették. Jóval hosszabban és részletesebben foglalkozik ezzel szemben a felvidéki fiatalok két „gömöri diétájával", melyeken nemcsak hitet tettek a felvidéki magyarság egyetlen, egységes párt általi képviselete mellett, de el is fogadták a tízpontos „magyar nemzeti ideológiát". Ebben kimondták egyebek között, hogy a keresztény erkölcsi alapra helyezett, szociális töltetű magyar nemzeti ideológia alapvető követelménye a lelkileg és szellemileg oszthatatlan magyar nemzet megléte, legfőbb feladata pedig az összmagyarság gazdasági és kulturális megújulásának elősegítése; hangot adtak a liberalizmussal és imperializmussal szembeni álláspontjuknak, s elköteleződtek a nemzetek közötti békés, igazságos, empatikus együttműködés felé. Egy másik cikkben a népi írók közé sorolt Kárász József az anyaország és a Felvidék fiatalságát állítja párhuzamba: utóbbit „szellemileg és anyagilag is sokkal igényesebbnek" nevezi, akiken „nem érzik az a nehéz, szomorú anyagi és szellemi szegényszag, ami az anyaországnak ifjú tömegeit, nem a maga hibájából, hanem általános magyar társadalmi okokból, olyan végzetesen megülte". (Kárász 1939, 16. p.) A szerző szerint a Felvidék katolikus hallgatóit tömörítő Prohászka Körök köré szerveződő generáció egyrészt „megedződött" az idegen uralom alatt, másrészt sokkal nagyobb felelősségtudatra tett szert a magyar nép „nagy sorskérdéseivel" szemben – értve ez alatt a szociális és gazdasági problémákat egyaránt. Kárász tulajdonképp ugyanazt ismétli meg, mint már említett szerzőtársai: ábrázolásában a Felvidék szellemileg frissebb, aktívabb, mint az anyaország – a magyarság összekapcsolódása e narratíva szerint nem a fölrajzi értelmű határokon, hanem lelki-szellemi közeledésen múlik.

Ugyanerre a friss felvidéki szellemiségére reflektál a *Magyar Élet* szerkesztősége is, amikor 1938. október 10-re dátumozott közleményében tájékoztatta olvasóit a

komáromi tárgyalások megkezdéséről.[16] A meg nem nevezett szerző az eseményt az aktuálpolitikai viszonyok kontextusába helyezi: a Felvidék itt nem földrajzi területet, nem a nemzettől elszakított magyarok csoportját, hanem „fiatal magyar szellemet" jelent, mely nem a csehszlovák állammal, hanem a „feudális reakciót és zsidó kapitalizmust" jelentő „régi renddel" áll szemben. Így a várható revízió, „az évek óta oly nehezen várt magyar feltámadás" nem valamiféle régi, üdvös állapothoz való visszatérésként, hanem kifejezetten az attól való távolodás kényszereként értelmezhető: a megoldást nem nemzetiségi vagy diplomáciai kérdésekben, hanem a politikai és szociális megújulásban látják. Ölvedi János a közleményt kísérő – itt A felvidéki magyarság álláspontja címmel közzétett, eredetileg az *Egyedül vagyunk*-ban megjelent – írásában úgy fogalmaz, az anyaországi és a csehszlovákiai magyarok „csakis itt, az uj ország, az uj élet megépítésénél [találkozhatnak] és nem a régi, idejétmult rendszer megtartásánál". (Ölvedi 1938c, 1–2. p.)

Az ugyan nem felvidéki születésű, de kisgyermekkorától ott élő Kovács Endre a *Magyar Élet* utolsó, 1944-es évfolyamában csatlakozott a szerzők közé számos recenzióval gazdagítva így a lapot. Ugyanezen évben megjelent Két háború közt című – saját maga által naplóként hivatkozott – önéletrajzi ihletésű esszéjében ugyancsak a felvidéki fiatal magyar generációt, illetőleg annak végül a kommunista ideológia szerinti „népi demokráciához" jutó eszmei-politikai útkeresését mutatja be. (Kovács 1944) Ábrázolásában ezek a fiatalok nemcsak – sőt elsősorban nem is – a cseh állam elnyomásával kerülnek szembe, hanem saját szüleik generációjával. „Az öregek világa merev falként állott előttünk, melybe minduntalan beleütöttük a fejünket" – fogalmaz értve ezen a világon az előző generáció által közvetített értékrendet és a köreikben még ekkor is nosztalgiáját élő dzsentri szellemiséget.[17] Ez a generációs váltás Kovács értelmezése szerint a szlovák fiatal értelmiségnél is megfigyelhető volt, mely – a magyarhoz hasonlóan – szakított a korábbi illúziókkal, a magyar fiataloktól eltérően ugyanakkor nem törekedett a néphez való fizikai és szellemi közeledésre, attól „mérhetetlen távolságban", elsősorban saját egzisztenciális boldogulásának bűvkörében élt.

A fiatal értelmiségi nemzedékhez hasonlóan a felvidéki magyar munkásságot is valamifajta öntudatosodási folyamaton keresztül ábrázolta Bodnár István. (Bodnár 1938b, 17–20. p.) Megfigyelései szerint a térség magyar erdőmunkásai, zsellérjei és

16 Tegnap este kezdődtek el Komáromban a sorsdöntő tárgyalások. *Magyar Élet*, 1938, 10. sz. 1. p.

17 Kovács munkájának egyik legszemléletesebb része azzal a dzsentri réteggel szembeni kritika, melytől – miközben anyagilag maga is függött tőle – lelkileg és szellemileg feltétlenül függetlenedni próbált. Egy, 1930-ban a válság hatására anyagi csődbe sodródott, majd gazdálkodásra kényszerülő úr kapcsán így írt például az e generációban jelen levő szellemiségről: „Hát ez hallatlan, ilyen még nem fordult elő. Egy magyar úrból piaci kofa. Akkor már inkább lőjje magát fejbe, volt az általános vélemény. F. Géza többé nem vehetett részt az úri társaságok összejövetelén." (Kovács 1944, 48. p.)

béresei a határváltozást követő időszakban nagy számban léptek be a – Csehszlovákiában legálisan működő – kommunista pártba, melynek propagandája a köztársasággal való szembenállást, s házhelyeket és kárpótlás nélküli földosztást ígért nekik. Ezzel párhuzamosan a városi munkásság munkavállalásának feltételévé vált a szakszervezeti tagság. E lépések kényszerűségével kapcsolatban a szerző azt írja: „A magyar munkás kommunizmusa azt jelentette, hogy hétköznap és a gyűléseken kommunista volt, de vasárnap elment a templomba s a körmenetben – de sok esetben! – vitte a Mária-zászlót." A felvidéki magyar munkásság Bodnár szerint azon felismerés nyomán „ábrándult ki" a szociáldemokrata és kommunista pártból, hogy az azok által hangsúlyozott „nagy testvériség" ihlette szolidaritás valójában csak a cseh, szlovák és zsidó munkások között valósult meg. A munkásság magyar csoportjai a szerző szerint visszatértek az Egyesült Magyar Párt támogatói közé abban a hitben, hogy egyszerre küzdhetnek a szocialista és a magyar nemzeti célokért. Figyelmeztet ugyanakkor, hogy nem múltak el nyomtalanul a Trianon óta eltelt esztendők a felvidéki munkásság öntudatára nézve: „Jaj azoknak, akik azt hiszik, hogy a magyar munkással majd ugy lehet bánni, mint a háboru előtt. […] Ezek magyarabbak, lélekben és a magyar testvéreikért való munkában elszántabbak és felkészültebbek, mint nagyon sok csonkaországi magyar, aki hivalkodik magyarságával, de ugyanakkor munkásaival annyi közösséget nem érez, mint a gazdaember a lovával." Összecseng Bodnár cikkével a lapszám egy másik, az ipolysági Lánc László által jegyzett írása, mely egészében tekinti át a felvidéki magyar társadalom politikai mentalitását. (Lánc 1938a, 28. p.) A szerző értékelése szerint a kisebbségi lét kifejezetten kohéziós erőként hatott a magyarságra, az „nem engedhette meg a világnézeti harc és a széttagolódás luxusát". Bár az alapvető politikai nézetek heterogenitását, a kommunista, reakciós konzervatív, szélsőséges jobboldali csoportok meglétét elismeri, összességében úgy látja, e táborok szembenállását megakadályozta a felvidéki magyarságra egyöntetűen ható, a társadalomban levő árkok betemetését kívánó nemzeti gondolat. A magyarságnak ez a része így nem egyszerűen az anyaországhoz való visszatérést, hanem egy új, egységes magyarság megteremtésére is vár, s annak megteremtésében magának részt kíván.

Bodnár István egyik cikkében kitér arra, hogy miután az 1930-as népszámlálás során a zsidóság külön nemzetiségi kategóriaként szerepelt, a szlovákiai és kárpátaljai zsidóság 5–10%-a vallotta csupán magát zsidó vallású magyar nemzetiségű személynek. (Bodnár 1938c, 6–10. p.) „A zsidók cserbenhagyták a magyarságot" – értékeli a szerző. Kritikáira rímelnek Féja Tibor megfigyelései.[18] A Féja testvérek Léván születtek s nőttek fel, de míg Féja Géza a trianoni béke megkötésének évében már Budapestre költözött, Féja Tibor Csehszlovákiában maradt, lett tanító, majd az első bécsi döntést követően iskolaigazgató. A *Magyar Élet* ugyanezen lapszáma végén a szerkesztőség az elcsatolt Felvidék „egyik legharcosabb, legbecsületesebb, legáldozatosabb magyar tanítójaként"

18 Féja Tibor (1906–1968) tanító, újságíró.

hivatkozik rá.[19] Féja a Magyar Szülők Szövetségének és a Szlovenszkói Magyar Kultúregyesületének a pozsonyi magyar gyermekek magyar nyelvű iskoláztatását támogató szociális akciójában szerzett tapasztalatairól írt cikket a *Magyar Élet*be, melyben kevéssé a felvidéki magyar iskolaügy helyzetéről, mint inkább a pozsonyi zsidó közösség attitűdjével kapcsolatos csalódottságának adott hangot. (Féja 1939, 20. p.) Tapasztalatai szerint egyrészt a pozsonyi zsidóság tevőlegesen hátrányos helyzetbe hozta a magyar iskolák fennmaradását azzal, hogy gyermekeit – elenyésző kivételtől eltekintve – a német mellett nem magyar, hanem szlovák nyelvű osztályokba íratta be, másrészről a pozsonyi magyar gyermekeket segítő akcióban sem nyújtottak anyagi segítséget a zsidó kereskedők: dacára annak, hogy ez ügyben még cseh cégekre is számíthattak a szervezők.

Féja Tibor kapcsán meg kell jegyezni ugyanakkor azt is, hogy a *Bars-Hont* hetilapban, melybe 1940-től írt, jó néhány olyan, markánsan zsidóellenes cikket is közzétett, melyekre való hivatkozással 1948-ban a népbíróság tizennyolc havi börtönbüntetésre ítélte.[20] Ezekben az írásaiban a zsidókkal szembeni „vádpontjai" a magyar nyelvű oktatás feladása mellett, hogy köreikben nincsenek ipari munkások, ellenben a kereskedői, tisztviselői, orvosi és jogi pályán túlsúlyban vannak, hogy a belvárosi házaknak elsősorban ők a lakói, hogy számuk és vagyonuk is egyre nő, így Ipolyságon már két rabbit és két zsinagógát tartanak fenn, vagy épp az, hogy Verebélyen a zsidó üzletek szombaton zárva tartanak – azon a településen, ahol Féja szerint magyarok és szlovákok egyaránt „Csillaghullást várnak". (Baki 2001, 159–160 p.) A *Magyar Élet*ben Pálóczi Horváth Lajos az elcsatolt Felvidék „hőseiről és mártírjairól" összeállított MEFHOSZ-kiadvány kapcsán adott hangot éles ellenérzésének, miután abban a zsidók – véleménye szerint – magasan érdemeiken felül kaptak teret. (Pálóczi Horváth 1940, 11–12. p.)[21] A néprajzkutató, miként a *Magyar Élet* előbbi szerzői is, úgy értékelte, a felvidéki zsidóság túlnyomó többsége a kisebbségi lét 20 éve alatt tudatosan távol tartotta magát a magyar pártok és mozgalmak támogatásától. A felvidéki zsidók magyar hazafiként való önreprezentációját így csupán utólagos korrekciónak és kompenzációnak látja. A többször említett Ölvedi János ezzel szemben – ugyan nem ebben a folyóiratban – azt az álláspontot képviselte, miszerint a zsidóság „csak papíron" választotta a csehszlovák politika „cselként" létrehozott zsidó nemzetiségi kategóriáját. Ölvedi szerint a szlovákiai zsidóság ettől függetlenül is magyar újságot és könyvet olvasott és magyar színházakat támogatott, míg a városi zsidó értelmiség gyerekeit is magyar iskolába járatta és az ellenzéki magyar pártok munkáját is segítette. (Ölvedi 1985, 47. p.) Sajnálatos módon a *Magyar Élet*ben ez a felvidéki zsidósággal kapcsolatos vélemény és tapasztalat nem kapott helyet.

19 Féja Tibor. *Magyar Élet*, 1939, 4. sz. 32. p.

20 Bírósági hírek. *Magyar Nemzet*, 1948. április 9., 3. p.

21 A kérdéses kiadvány: Felvidéki mártírok és hősök aranykönyve. Felvidéki irodalmi emlékkönyv. Budapest, MEFHOSZ, 1940.

Bodnár István a Csehszlovákiában 1919 júliusában hozott 430. számú, a közkönyvtárak létesítéséről rendelkező törvény kapcsán írt a térség társadalmi és kulturális viszonyairól. (Bodnár 1938c) Az intézkedés a nemzeti kisebbségekkel bíró községekben legalább 10%-os népességarányt szabott meg a kisebbségek számára kialakítandó külön magyar könyvtár vagy külön magyar könyvtári osztály kritériumaként. Az ehhez szükséges adatokat később az 1930-as népszámlálásból nyerték, s ennek kapcsán a szerző kiemeli, hogy a számlálóbiztosok esetenként kétségbe vonták a magukat magyarnak valló, de általuk szlováknak hitt emberek hovatartozását, ami aztán komoly egzisztenciális hátrányokat okozhatott egyeseknek. Bodnár nehezményezi a törvény megvalósításának, betartatásának módját is: adatai szerint az összesen 798 magyar községből 66-ban 1936-ban, vagyis közel 20 évvel a rendelkezés után sem létesült könyvtár, s ott, ahol ez megtörtént, sem teljesült a könyvtári állományra vonatkozó minden feltétel. Bodnár szerint a magyarországi folyóiratok és szakkönyvek nem érhetőek el a felvidéki magyarság számára, s a csehszlovák kormányzat tudatosan csak a budapesti liberális és szociáldemokrata sajtót rendeli a könyvtárakba. Értékelése szerint ezáltal a „magyar szellemű" sajtót, szak- és szépirodalmat kikerülve valamifajta ideológiai híd létesül a csehszlovák vezetés, az általa támogatott cseh állami kiadók és a „budapesti köruti zsidó és marxista szellemű" kiadóvállalatok között a felvidéki magyarság „elnemzetlenítése" érdekében. A szerző szerint a törvény alapvető népművelési céljait gátolja emellett a felvidéki magyarság általánosan rossz anyagi helyzete, így a 40 filléres kölcsönzési díj megfizetésének nehézségei, s a nemzeti – itt valószínűleg etnikai értelemben használt –, faji és nyelvi öntudat ugyancsak széles körben jellemző hiánya. A címben Bodnár „három nemzet vezetőinek bűneire" hivatkozik: míg a cseh és szlovák fél véleménye szerint a „magyar szellem" elnyomására törekszik a könyvtártanácsok személyi összetételétől kezdve a könyvrendelés lebonyolításáig, a határ innenső oldalán is súlyos mulasztások történtek: véleménye szerint a magyar kormányzat és a magyar írók sem tettek, tesznek azért, hogy a felvidéki magyarsághoz megfelelő öntudatosító irodalom jusson el. Holott „a határokat csak a lelkek egységének megteremtése, a céltudatos magyar akarat kifejlesztése után és nem humanista semmittevéssel lehet elsöpörni" – a kulturális, népnevelő munka szerinte tehát a revízió feltétele.

Bár nem bővelkedik bennük a *Magyar Élet*, a Felvidék kultúráját bemutató írások részét képezik az országrész irodalmára vonatkozó recenziók is. Ezek relevanciáját az adja elsősorban, hogy szerzőik a szépirodalmat társadalmi szerepvállalása szempontjából értékelik. Maróthy Jenő *Felvidéki falevelek* című elbeszélésgyűjteményét sem mint irodalmi szöveget éri például lesújtó kritika a folyóiratban, hanem mint egy olyan beszédmód életben tartásának kísérletét, mely a recenziót jegyző Gombos Imre szerint már rég aktualitását vesztette. (Gombos 1939, 28–29. p.) Maróthy munkáját Mikszáth és Jókai regényeihez hasonlítja, miközben a szerző valódi kortársai, Szabó Dezső, Móricz, Kodolányi vagy Németh László már „történelmi célok szolgálatába állították tehetségüket". Kétségtelen, hogy Maróthy – elsősorban szlovák – alakjai Gombos leírásának megfelelően nagy örömüket lelik a pletykálásban és a veszekedésben, együgyűek és sok esetben gyávák, világuk azonban korántsem teljesen „problémátlan", ami Gombos szerint szinte olvashatatlanná teszi az elbeszéléseket. Maróthy történetei a

falusi kisemberek perspektívájából íródtak, akik számára a történelem megfoghatatlan és értelmezhetetlen fogalom ugyan, de apró elemei a falusi környezetben is megmutatkoznak. (Maróthy 1939) Így jelenik meg az autonómiáját féltő falusi társadalom és hatalom konfliktusa, a cseh állam katonai és bírói tekintélyének kritikája vagy a magyar–szlovák sorsközösség kérdése. Kétségtelen, hogy Maróthy egyszerűen a falusi közeg viszonyainak ábrázolására törekedett, s egyetlen, kétséges kimenetelű kísérlete a morális és ideológiai üzenetek továbbítására – a nemzeti identitás megélésének lehetetlenségét ábrázoló *Van Pozsonyban egy sír* című elbeszélésben – tematikailag és beszédmódját tekintve is erősen kilóg a kötet többi írása közül. Kovács Endre fentebb említett esszéjében fogalmazott úgy, generációja nemcsak az irodalomtól, hanem azon belül a sajtótól, sőt a bulvársajtótól is „helyzetünk értelmezését és nemzetnevelést" várt. (Kovács 1944, 92. p.) A *Magyar Élet* kritikusai számára ehhez hasonlóan a szépirodalommal szembeni elvárás is egyértelműen a társadalmi és történeti kontextusba való beágyazódás és a valóság közvetlen, illúziómentes megragadása lett.

A Felvidék visszatérte három perspektívából

1938 novemberében a *Magyar Élet* megjelentette annak az Egyesületközi Együttműködésnek a közleményét,[22] mely vezetői révén rendkívül szorosan kapcsolódott a lapot kiadó Honszeretet Egyesülethez és a Honszeretet fedésében működő Magyar Közösséghez is. Az ekkor 12 egyesületből álló szervezet szeptemberi, a *Magyar Élet* akkori főszerkesztője, Matolcsy Mátyás elnöklete alatt megvalósuló ülésén 10 pontból álló kiáltványt fogadott el a felvidéki kérdéssel kapcsolatban. Ebben tulajdonképp a fentebb már megfogalmazott javaslatokat tették közzé némi további konkretizálással és kiegészítéssel, így itt nem csupán az összes csehszlovákiai nemzetiség igényeinek kielégítésére hívják fel a figyelmet, hanem a meggyőződésüknek is hangot adnak, hogy ha lehetőségük adódik véleményüket népszavazás keretében kifejezni, a Magyarországtól elszakított nemzetiségek vissza fognak térni régi hazájukba. A folyóirat ez idő tájt megjelenő cikkeivel szemben az Egyesületközi Bizottság a felvidéki kérdés „apropóján" kezdeményezte azt is, hogy a magyar kormányzat szükség esetén fegyveres erővel szerezzen érvényt követeléseinek. „Ebben a küzdelemben semmi áldozattól sem riadunk vissza, és mindenünket, ha kell életünket is odaadjuk a Felvidékért, az ott élő magyarokért, szlovákokért, ruthénekért, németekért és lengyelekért."

Az első, a Felvidék visszatérését ténylegesen ünneplő szöveget 1938 novemberében, egy fentebb már említett ipolysági fiatalembertől közli a folyóirat. (Lánc 1938b, 10. p.) Lánc László írásában azt a generációt szólaltatja meg, melynek Csehszlovákiában születve és felnőve alapélménye volt a hazátlanság tapasztalata. Ennek gyakorlati megnyilvánulásaiként a nemzeti ünnepektől, nemzeti hadseregtől, nemzeti him-

22 Az Egyesületközi Együttműködés (EKE) beszámolója. *Magyar Élet*, 1938, 11. sz. 29. p.

nusztól való megfosztottságot sorolja fel mint a meg nem tapasztalt nemzeti-közösségi élményeket övező hiányt. „Istenem, van Hazánk és van Nemzetünk! Magyarok vagyunk magyar hazában!" – zárja sorait. Vele szemben nem az ünnepélyesség, hanem az aggodalom hangja szólal meg Szabó Dezső 1939. januári, Imrédy Béla miniszterelnök vízkereszti beszédére reflektáló írásának a Felvidékre vonatkozó részében. (Szabó 1939, 1–8. p.) Az író élete „legirtózatosabb napjainak" nevezi az első bécsi döntés időszakát, s gesztusa nem magára a revízió tényére, hanem a megvalósulás módjára vonatkozik. Véleménye szerint a Magyarországhoz visszajuttatott felvidéki sáv határai elveszik a városoktól gazdasági területeiket, így újabb konfliktusforrást jelentenek a magyarság és szomszédjai között. Ennél is nagyobb probléma értékelése szerint az, hogy annak a nemzetnek hálás a revízióért Magyarország, amely nemzet – illetve annak „hatalmi álmai" – miatt elvesztette a kérdéses területet. „Teljes felelősségemmel mondom: inkább maradjon Erdély még egy ideig mostani állapotában, mintsem úgy szerezzük vissza, mint a Felvidéket, pláne magyar vér árán!" – fogalmaz a szerző, s szavainak súlyt ad, hogy Erdély kapcsán szűkebb szülőföldjéről beszél. Érdekes az a kontraszt, amely Szabó Dezső ezen írása és az őt a lap szerzői közé invitáló tulajdonosi kör fentebb, az Egyesületközi Együttműködés keretein belül elfogadott nyilatkozata között feszül. Szabó Dezső perspektívájában nemhogy az akár fegyverrel érvényt szerzett revízió, de a diplomáciai úton, más ország felé való elköteleződéssel járó rendezés sem volt elfogadható – mint az események későbbi alakulásából tudhatjuk, aggodalmai nem bizonyultak alaptalanoknak. Azok a fentebb ismertetett cikkek, melyek a revíziót sürgető attitűd helyett az újfajta nacionalizmuson alapuló politikai, társadalmi és kulturális reformigényt hangsúlyozták, melyet a határokon átnyúló szellemi és lelki kapcsolatok alapjaként képzeltek el, inkább Szabó Dezső gondolatait tükrözték.

„Nem régen voltam Szlovenszkóban s még mindig tele vagyok azokkal a mélységes és megdöbbentő benyomásokkal, amiket ott kaptam. A szlovenszkói magyarságot két főtípusra lehet bontani. Az öregekre és a fiatalokra. Az öregek még a Négyesyék[23] iskolájában nőttek, tele vannak szegények honfibúval és honfitűzzel. Az életet úgy látják, mert nem láthatják másképp, csak ifjúságukban magukba szedett világkép alapján, ahogy a hivatalos népnemzeti iskolák nevelték beléjük. A fiatalok másképen látnak. A fiatalok már idegen iskolákban nőttek fel, olyan nyelven tanulták a tudományokat, amelyen szüleik ma sem értenek, nekik tehát szükségszerűen egy új magyarságot kellett kitermelniök magukból. Egy szociálisabb és kulturáltabb magyarságot. Európaibb magyarságot. Ők már semmit sem tudnak az extra Hungariam jelszaváról. Ők már nem mondják, hogy Magyarországon kívül nincsen élet s ha van élet, az nem élet. Ők már úgy látják, hogy a magyar világon kívüli élet okosabb és emberségesebb élet. S ha a magyar meg akar állani ebben a rája kényszerített életben, okosabbnak és emberségesebbnek kell lennie, mint a régi volt." (Móricz 1931, 286. p.) Bár nem a *Magyar Élet*ben, hanem a *Nyugat*ban tette

23 Négyesy László (1861–1933) irodalomtörténész.

közzé e gondolatait Móricz Zsigmond, mégis annyira szemléletesen rámutat a *Magyar Élet* fentebb bemutatott cikkeiben is látható perspektívák párhuzamára, hogy nehezen találhatnánk ennél megfelelőbb zárszót. Az eltérő perspektívákat ugyan nem minden esetben az életkor és -tapasztalat okozta – mint Szabó Dezső esetén láthatjuk, aki maga is Nagy-Magyarországon született és nőtt fel, s azt mégsem kívánta mindenáron restaurálni –, az kétségtelen, hogy irredentizmusról, kisebbségi létről, a lehetséges revízió módjáról és a magyarság szerepéről a korabeli társadalom egyes rétegei, csoportjai – határon innen és túl – esetenként egészen máshogy vélekedtek.

Irodalom

A Területvédő Ligapropaganda előadása. *Csonkamagyarország,* 1921. május 26. 1. p.

Az Egyesületközi Együttműködés (EKE) beszámolója. *Magyar Élet,* 1938. 11. sz. 29. p.

A Honszeretet Egyesület havi beszámolója. *Magyar Élet,* 1938, 12. sz. 32. p.

Baki Attila 2001. Bars és Hont k. e. e. vármegye zsidósága és a holokauszt (1938–1945). In Randolph L. Braham (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról VI.* Budapest, Múlt és Jövő 143–210. p.

Bodnár István 1938a. A csehszlovák határőrvidék. *Magyar Élet*, 6. sz. 6–10. p.

Bodnár István 1938b. A felvidéki magyar munkásmozgalmak és a nemzeti szocializmus. *Magyar Élet,* 11. sz. 17–20. p.

Bodnár István 1938c. A csehszlovákiai magyar közkönyvtárakról és három nemzet vezetőinek bűneiről. *Magyar Élet,* 6. sz. 6–10. p.

Bodnár István 1939a. A cseh és a magyar földreform. *Magyar Élet,* 4. sz. 6–7. p.

Bodnár István 1939b. A Felvidék mint hatalmi ütközőpont. *Magyar Élet,* 1. sz. 21–23. p.

Borbándi Gyula 1983. Ölvedi János. *Új Látóhatár,* 4. sz. 522–526. p.

Féja Tibor. *Magyar Élet,* 1939, 4. sz. 32. p.

Féja Tibor 1939. A felvidéki zsidóság és a magyar iskola. *Magyar Élet,* 4. sz. 20. p.

Gombos Imre 1939. Maróthy Jenő: Felvidéki falevelek. *Magyar Élet,* 8. sz. 28–29. p.

Gulyás Pál 1941. *Magyar írók élete és munkái III.* Budapest, Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete.

Hortobágyi Jenő (szerk.) 1940. *Keresztény magyar közéleti almanach II.* Budapest.

Karakán Balázs levele. *Magyar Élet,* 1937, 2. sz. 18–19. p.

Karakán Balázs levele. *Magyar Élet,* 1937, 9. sz. 4–5. p.

Karakán Balázs levele. *Magyar Élet,* 1937, 12. sz. 21–22. p.

Kárász József 1939. A Prohászka Körök. *Magyar Élet,* 10. sz. 16. p.

Kovács Endre 1944. *Két háború közt.* Budapest, Turul.

Kósa László 1998. *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon 1880–1920.* Budapest, Planétás.

Lánc László 1938a. A felvidéki magyarság lelki képe. *Magyar Élet,* 11. sz. 28. p.

Lánc László 1938b. A felvidéki magyar fiatalság hazatérése. *Magyar Élet,* 11. sz. 10. p.

Maróthy Jenő 1939. *Felvidéki falevelek. Húsz küzdelmes esztendő életéből.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Matolcsy Mátyás 1938. A Felvidék gazdasági múltja és jövője. *Magyar Élet,* 6. sz. 1–4. p.

Móricz Zsigmond 1931. Az irodalom és a „faji jelleg”. *Nyugat,* 5. sz. 285–287. p.

Natkó Anna 2021. „Erdély! Sikolt e szó és sírni kényszerít!" A *Magyar Élet* nemzetpolitikai szemle Erdély-diskurzusa, 1936–1944. *Pro Minoritate,* 3. sz. 73–92. p.
Ölvedi János 1938a. Magyar sors Középeurópában. *Magyar Élet,* 9. sz. 4–6. p.
Ölvedi János 1938b. Érsekújvár. *Magyar Élet,* 11. sz. 5–6. p.
Ölvedi János 1938c. A felvidéki magyarság álláspontja. *Magyar Élet,* 10. sz. 1–2. p.
Ölvedi János 1985. *Napfogyatkozás. Magyarok Szlovákiában.* New York, Püski.
Pálóczi Horváth Lajos 1939. Elkésett kritikák V. A rutén lélekről. *Magyar Élet,* 4. sz. 25–27. p.
Pálóczi Horváth Lajos 1940. Elkésett kritikák IX. A Felvidék zsidómosdató aranykönyve. *Magyar Élet,* 6. sz. 11–12. p.
Rády Elemér 1938. Csehország sorsa és a szlovák és rutén nép. *Magyar Élet,* 10. sz. 3–4. p.
Sági Farkas István 1940. Egy év után. *Magyar Élet,* 1. sz. 13–15. p.
Simon Attila 2021. *Az átmenet bizonytalansága. Az 1918/1919-es impériumváltás Pozsonytól Kassáig.* Somorja–Budapest, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
Szabó Dezső 1939. Querelae Magyarorum. *Magyar Élet,* 1. sz. 1–8. p.
Tamáska Máté 2013. *Kassa-vidék településképei.* Pozsony, Kalligram.
Tegnap este kezdődtek el Komáromban a sorsdöntő tárgyalások. *Magyar Élet,* 1938, 10. sz. 1. p.

Anna Natkó

Irredentism, Being a Minority, and Revision From Different Perspectives
A Picture of Southern Slovakia in Magyar Élet

The Hungarian nationhood policies review, Magyar Élet, published between 1936 and 1944, was linked through its owners to racialist groups and the Hungarian Fraternal Community (Magyar Testvéri Közösség), which was secretly active during the period and became known for the 1947 mock trial, and through its authors to the popular movement. What makes the journal's view of Felvidék (the present-day Southern Slovakia) interesting is the diversity of contemporary perspectives. The articles present the issues of irredentism, being a minority and revision along different narratives, motivated mainly by generational differences between the authors. While the representatives of the generation with personal memories of the Austro-Hungarian Empire devoted their writings to the sense of loss caused by the Treaty of Trianon and the failure to accept the change of borders, the younger authors, while drawing a detailed picture of the economic, social and cultural life of the annexed part of the country, argued that the common interest of Hungarians in the motherland and in Czechoslovakia was not to resurrect the past, but to create a Hungary with a renewed social and political system.

Orbán Melinda

Megelőző közegészségügy – a zöldkeresztesek tevékenysége Kárpátalján[1]

Melinda Orbán
Preventive public health: The Activities of the Green Cross Health Protection Work in Transcarpathia
Keywords: preventive public health; Green Cross Health Protection Service; Transcarpathia

Az 1930-as évektől Magyarországon a gyógyintézmények kiépítése mellett egyre több figyelmet fordítottak a megelőző egészségügyre. Míg a gyógyító közegészségügy a megfelelő intézkedésekkel a betegek egészségének és munkaképességének helyreállítására koncentrált, addig a megelőző közegészségügy az állami rendelkezésekkel és intézmények létesítésével a polgárok egészségének megóvására helyezte a hangsúlyt – ide sorolható a zöldkeresztes egészségvédelmi munka megszervezése is. Ezt az állam közintézményeken keresztül valósította meg, melyeket összefoglalóan közegészségügyi rendszernek nevezünk. (Pfeiffer 1928, 1–15. p.)

A közegészségügy megszervezésével kapcsolatos kérdésekében a második világháborúig a Monarchia alatt kidolgozott jogszabályok voltak a meghatározóak. Az egészség a kollektív javak egyikévé vált, melynek irányvonalait részben a politikai folyamatok határozták meg. Még az 1876. évi XIV. törvénycikkben foglalt közegészségügyi rendelkezések alapján kimondták, hogy az egyéni egészség közvagyon, ezért az állam is felelősséggel tartozik érte. A külföldi tapasztalatok, egészségügyi modellek és a hazai igények felmérése alapján a kormány úgy döntött, hogy a legfontosabb gyakorlati egészségvédelmi munkát vidéken kell foganatosítani. A hasonló tevékenységet ellátó szervezetek egymás mellett működésének és hatáskörük tisztázásának feloldására 1941. január 1-jén került sor. A *Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat*[2] és az *Országos Stefánia Szövetség*[3] kötelékébe tartozó védőnőket közös kategóriába sorolták, Budapest kivéte-

1 A kutatás a Domus magyarországi ösztöndíjpályázat támogatásával valósult meg.

2 Johan Béla (1889–1983) kezdeményezésére a Rockefeller Alapítvány támogatásával 1932-ben megalakult a Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat, amely nagyban hozzájárult az emberek higiéniai szokásainak fejlesztéséhez. Utalva a nemzetközi környezetvédő mozgalmakra a szervezet nevébe került a „Zöldkereszt" kifejezés, s ez vált a jelképévé is.

lével, a zöldkeresztes egészségvédelmi szolgálatot a *Magyar Királyi Országos Közegészségügyi Intézet*[4] (OKI) irányítása alá rendelték. A létrejövő új szervezet elnevezése *Országos Egészségvédelmi Szövetség* lett. Országszerte megalakultak a fiókintézetei, a kárpátaljai szervezet – amely Ungváron kapott székhelyet – alapszabályát 1941. február 24-én fogadták el. A szervezet hivatalos nyelve a magyar és a ruszin volt. Működése során szociális, nevelő és egészségügyi irányokat jelölt meg. Ezek között szerepelt az egészségvédelem intézményes támogatása és kiegészítése, valamint a családot veszélyeztető szociális ártalmak leküzdése. Továbbá az alapszabály szerint vagyoni, nemzeti és felekezeti hovatartozás figyelembevétele nélkül gyámolította a rászorulókat. (Gayer 1991, 11–38. p.; Birtalan 1989; Johan 1941; Hahn 1960)[5]

Csehszlovákia kötelékében Kárpátalján közegészségügyi és szociális tevékenységet három nagyobb szervezet fejtett ki: a *Masaryk Tuberkulózis Elleni Liga,*[6] a *Csehszlovák Vörös Kereszt*[7] és az *Országos Fiatalsággondozó Intézet.*[8] A Masaryk Liga szervezésében végeztek tbc- (tuberculosis) és trachomagondozást (szemcsés kötőhártya-gyulladás), valamint nemibeteg- (szifilisz, luesz vagy vérbaj) tanácsadást. A Vörös Kereszt szociális munkát végzett és ápolónőképzéseket szervezett. Kárpátalja 14 járásra oszlott, az egészségügyi intézmények a járási központokban létesültek. Helyenként a tanácsadás az orvos magánrendelőjében folyt, az orvos többször védőnő nélkül dolgozott.

3 A szervezet alakuló ülését 1915. június 13-án tartották meg, a fővédnöke Stefánia hercegnő (1864–1945) volt. A kezdetektől fogva a fő célkitűzése az anya- és a gyermekvédelem országos szintű megszervezésére irányult.

4 A felállításáról szóló 1925. évi XXXI. törvény elfogadását követően a Rockefeller Alapítvány támogatásával jött létre, a szervezet 1927. június 1-jén kezdte meg működését.

5 Az Országos Egészségvédelmi Szövetség…; Szn. 1941. Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszter felszólalása az egészségvédelem fontosságáról. Magyar Országos Tudósító, 23. évf. 54. sz. https://archivum.mtva.hu/news_archive/item/NEWS-bDdheDQxcERMamszNTMyMytiWINLUT09 (2022.11.16.)

6 A Masaryk Tuberkulózis Elleni Liga (*Masarykova liga proti tuberkulóze*, MLPT) néhány nappal az után alakult meg, hogy Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) visszatért hazájába (1918). Az orvosok, államférfiak, politikusok és különféle beállítottságú és meggyőződésű köztisztviselők hozták létre a tbc elleni küzdelem céljából, mert az első Csehszlovák Köztársaságban a betegség okozta halálozási arány ebben az időszakban csaknem háromszor magasabb volt, mint egyes nyugat-európai országokban.

7 A társaság alapító oklevelét 1919. július 15-én fogadták el, mint a katonai egészségügyi szolgálat egyetlen, az állam területén tevékenykedő nemzeti segélyhivatalát. Az első elnök-asszonya 1919–1938 között Alice Masaryková (1879–1966) volt. Eredeti célja az első világháború sebesültjeinek és beteg katonáinak megsegítése volt, később a lakosság egészségügyi ellátása került az első helyre.

8 A gyermekek és a fiatalok szociális ellátását biztosító intézmények az első Csehszlovák Köztársaságban önszerveződő módon jöttek létre az 1920-as évek elején. Később a szociális ügyekért felelős minisztérium hatáskörébe kerültek, amely összefogta ezeknek a tevékenységét.

Jelentős részük cseh származású volt, akik a terület Magyarországhoz csatolása után távoztak. 1939-ben már a magyar adminisztráció alatt a zöldkeresztes ellátás érdekében az OKI vezetője utasításának megfelelően védőnőket küldtek ki az ideiglenesen kialakított körzeti székhelyekre: Alsóverecke, Nagyszőlős, Huszt, Ilosva, Szolyva, majd a húsvéti ünnepeket követően Rahó, Técső, Aknaszlatina, Ökörmező, Dombó, Szarvasháza településekre. Az újonnan kihelyezett védőnők közül két fő teljesített korábban is szolgálatot helyben. Az egészségvédelmi szolgálatok megszervezése nagyon fontossá vált, ezt szorgalmazta a honvédvezérkar főnöke is, a terület közegészségügyi szempontból rendkívül elhanyagolt állapotára hivatkozva. A helyi lakosság keveset tudott a fertőző betegségekről és az azok elleni védekezés lehetőségeiről. A 20. század elején a leginkább elterjedt betegségek közé tartozott a hastífusz (hasi hagymáz), a kiütéses tífusz (typhus exanthematicus vagy flekktífusz), a diftéria (torokgyík, torokpenész vagy roncsoló toroklob) és a malária (váltóláz). Felszámolásukhoz a gyökeres megoldást az egészségvédelmi nevelésben látták, annak okán, hogy ezeknek a betegségeknek az elterjedéséhez a nem megfelelő higiéniás viszonyok szolgáltak táptalajul. Az OKI 1939 végéig Kárpátalján 10, a Felvidéken 41 egészségvédelmi körzetet alakított ki. A második világháború alatt a körzetek számának növelését részben a védőnőhiány gátolta.[9]

A járási egészségvédelmi körök végezték a járási egészségvédelmi szolgálatot, a városi körzetek a városi egészségvédelmi szolgálatot. Ennek vezetője, a körzeti személyzet és segédszemélyzet, közvetlen feljebbvalója a járási vagy városi tisztiorvos volt. A tisztiorvosok az OKI igazgatójának utasításai alapján jártak el. Az egészségvédelmi kör élén a tanácsadó orvos, több orvos esetén a vezető orvos állt. Egy-egy ilyen kör lélekszáma 6000 fő körül volt megállapítva. A zöldkeresztes egészségvédelmi szolgálatban való munkát az abban részt vevő orvosok számára megterhelőnek tartották. E feltételezések alapját az orvosok munkával való túlterhelése, ezzel szemben a jövedelmük aránytalansága, egyes esetekben a csökkenése adta. A falvakban jellemző volt az orvoshiány, egyes községekben havonta csak egyszer jelentek meg az előírt heti rendszerességgel szemben. Ennek magyarázatát adja egyrészt, hogy az orvoshiány jellemző volt már a korábbi évtizedekben is, vidéken egyébként is rendkívül kevesen szerettek volna elhelyezkedni, másrészt a második világháború alatt az orvosok katonai szolgálatra való behívása. Erre a problémára jelentett látszatmegoldást az egészségvédelmi körzetek összevonása, a korábban megállapított lélekszámok helyett jóval nagyobb

9 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), K 28. Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi osztály iratai (1923–1944). 243. doboz, 452. tétel. Kérelmek (állás-, kinevezés-, illetményfolyósítás-, iparengedély megadása stb. ügyekben), 1939; MNL OL Belügyminisztériumi Levéltár, K 568. Felvidéki Igazoló Bizottságok iratai. 1939.; Mezey 1939, 28–30. p.; Balázsovits 1939, 110. p.; Tomcsik 1940, 4–7. p.; Szn. 1941. Kárpátalja egészségügyi viszonyának szomorú múltbeli helyzete a Közegészségügyi Intézet jelentésében. *Kárpáti Magyar Hírlap*, 22. évf. 9. sz. 2. p.

lakossággal rendelkező körzetek jutottak egy-egy orvosra, védőnőre. Tehát míg papíron minden egészségvédelmi körnek volt megfelelő számú egészségügyi személyzete, addig a valóság nem ezt tükrözte. A lakosság egészségügyi ellátása és a kitűzött egészségpolitikai célok megvalósítása megrekedni látszott. (Szaller 1943, 44–55. p.)[10]

Az egészségügyi védőnő a Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat kötelékében dolgozó védőnők megnevezése volt. Őket az OKI igazgatója alkalmazta és osztotta be valamelyik egészségvédelmi szolgálathoz, továbbá az áthelyezést és az elbocsátást is az igazgató engedélyezhette, a fizetésüket az államtól kapták. Közvetlen főnökük az egészségvédelmi szolgálat vezető orvosa volt. Munkájukat a vármegyei és a járási vezető védőnő ellenőrizte, valamint szakfőnökként a tisztiorvos volt kinevezve. 1939-ben az év közepéig kb. 300 *egészségügyi védőnő*[11] állt szolgálatban országos szinten. A szükséglet ennél nagyobbnak mutatkozott, de a jelentkezők száma a második világháború alatt fokozatosan csökkent. (Johan 1939; Szvitecz–Györke–Pagonyiné Nagy 2004, 324–331. p.)[12]

A falvakban dolgozó védőnők munkaidejük döntő részét családlátogatásnak szentelték. Ezen kívül tanácsadáson való közreműködéssel, irodai, iskolai egészségvédelmi munkával foglalkoztak. Jelentős időt vett igénybe az utazás, mivel egy védőnő több községet látott el, melyek nagyobb távolságban helyezkedtek el egymástól. Kárpátalján az utazás eszköze rendszerint a kerékpár volt a nagyobb távolságok ellenére, mert a hegyi utakon könnyebben megoldhatták vele a közlekedést. Egyrészt az infrastruktúra hiányosságaiból adódóan, másrészt a háború miatt üzemanyag-szállítási problémák merültek fel. A szociális gondozás terén feladatuk volt: a család szociális helyzetének megvizsgálása és megsegítése. A védőnők közszolgálatban egyenruhát hordtak, ezáltal könnyen felismerhetővé váltak a lakosság számára. A községekben a zöldkeresztes tevékenység és a társadalom munkája között a védőnő tartotta fenn a kapcsolatot azáltal, hogy a szociális segélyek kiosztására a zöldkeresztes védőnő előzetes megállapításai után kerítettek sort.

10 MNL OL Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 4241. csomó. XIII. kútfő. 8. tétel. Kórházak háborús személyi szükségleteinek biztosítása, 1939–1944.; MNL OL Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 4257. csomó. XIV. kútfő. 9. tétel. Közegészségügyi körök beosztása, 1940–1944.; Kiss 2004, 120–125. p.; Geday 1938, 17–18. p.; Matolcsy 1939, 188–189. p.; Mezey 1942, 96–98. p.; Bereg vármegye alispánjának... 1941, 14–15. p.

11 A tárgyalt időszakban védőnőképző intézet működött Budapesten, Debrecenben, Szegeden és Kassán. A 3 évig tartó kiképzés alatt 25 kollokvium és 3 képesítő vizsga teljesítésére volt szükség az eredményes diplomaszerzésig. A felvételire gimnáziumi érettségivel, tanítónői vagy óvónői oklevéllel rendelkező, egészségügyi szempontból kifogástalan hallgatók jelentkezését várták. Az egészségvédőnői munka irányítására az OKI létrehozta az Ápolónői és Védőnői Irodát, elindította a *Népegészségügy* című folyóirat mellékleteként megjelenő *Zöld Kereszt* című havi értesítő kiadványt. Az ingyenes folyóiraton keresztül a védőnők bepillantást nyerhettek egymás munkájába. A cikkeket többnyire védőnők, valamint az egészségügyi szakszolgálatokban dolgozók írták a tapasztalataikról, valamint a megoldásra váró problémákról.

12 MNL OL Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 2793. csomó. I. kútfő. 8. tétel. 8-h. Egészségvédelmi szolgálattal kapcsolatos rendelkezések, javaslatok, 1939–1942.

Azonban magát a segélyt, támogatást nem a védőnő, hanem az egyesületek gyűjtötték össze és nyújtották át a rászorulók részére. A helyi társadalmi egyesületek az anyagi eszközeik egy részét tagjaiktól, más részét évenkénti gyűjtésekből, valamint teadélutánok és különféle rendezvények szervezéséből oldották meg, melyek később kiosztásra kerültek a fent említett módon. (Gayer 1991, 11–38. p.; Mezey 1942, 96–98. p.)

Kárpátalján a zöldkeresztes munkát bérelt házakban kezdték meg, némely településen új épületeket húztak fel, vagy ahol rendelkezésre állt üres épület, azokon a helyeken a korábban más célra használt helyiségeket alakították át. Egy-egy településen a tényleges szervezést a tiszti főorvosok végezték. A berendezési tárgyakat mindenhol pótolni kellett. Kezdetben ezt az OKI, a *Magyar a Magyarért Mozgalom,*[13] valamint a *Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete*[14] (MONE) segítségével valósították meg. Az 1930-as évek végén országos szinten kezdetét vette az *egészségház*[15] építési program, melyben zöldkeresztes általános egészségvédelmi tanácsadó és védőnői lakás mellett tbc- és nemibeteg-gondozók is elhelyezést nyertek. A program természetesen kiterjedt a Magyarországhoz csatolt területekre, ennek köszönhetően a már kidolgozott terveket és költségvetést többször módosították. Az egészségügyi szakdolgozók leginkább egészségházakká átalakított épületekben tevékenykedtek, melyeket a terveknek megfelelően K, A, B és C típus mintára próbáltak berendezni. Az épületek kialakítása azonban minden igyekezet ellenére számos esetben nem felelt meg a kívánatosnak. Ilyen volt például a munkácsi, a huszti és az aknaszlatinai tanácsadó, melyek eldugott és szűk szobában kaptak helyet, vagy mindössze két terem állt rendelkezésre a fent említett célokra. Új épületek felállítása pedig nehézségekbe ütközött a háborús anyaghiány és a fenntartási költségek kifizetésének elmaradása, valamint a szakorvoshiány miatt. Akadályt jelentett az egészségvédelmi munka elvégzésében ezeknek az egészségházaknak a folyamatos „vándorlása" is akár egy adott településen belül a bérelhető vagy átalakítható épületek között. Kárpátalján 1939-ben Beregszászon, Ungváron és Munkácson működött tbc-gondozóval ellátott egészségház, a többiben nem állt rendelkezésre hasonló vizsgálatok elvégzésére alkalmas helyiség, hiszen fertőző betegség

13 Az első bécsi döntés által Magyarországhoz csatolt területek lakosságának megsegítésére jött létre a miniszterelnöki hivatal kezdeményezésére 1938 októberében. Fővédnöke Horthy Miklósné (született Purgly Magdolna Vilma Benedikta, 1881–1959), a munkabizottság elnöke Imrédy Béláné (született Nelky Irén, 1892–1980) volt. A szervezet a szociálisan hátrányos helyzetben élő lakosság megsegítését tűzte ki céljának.

14 1918–19-ben a magyarországi orvostársadalom két külön szervezetbe tömörült a bal- és jobboldali politikai irányultságnak megfelelően. 1919 őszén az úgynevezett „keresztény-nemzeti" orvosok egy rendkívül befolyásos szervezetet hoztak létre, a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületét, melynek első vezetője Csilléry András (1883–1964) fogorvos volt.

15 Az 1931-ben Genfben tartott „Európai Faluegészségügyi Értekezleten" került az egészségház kérdése napirendre. Itt két típusát különböztették meg: a közösségit és a járásit. Létrehozásuk célja az egészségügyi kérdésekkel kapcsolatos segítség és tanácsadás könnyebb és gyorsabb megvalósíthatósága volt.

lévén a betegek vagy gyanúsnak véltek nagyobb fokú elkülönítését megkövetelte az egészségügyi szabályzat. A legtöbb egészségház 1-2, esetleg 3-4 szobából állt, amelyet a községi vagy a körorvos vezetett. Ezek nem kórházként funkcionáltak, nem rendelkeztek betegágyakkal, csupán a tanácsadást és az előzetes vizsgálatok elvégzését biztosították. Komolyabb probléma fennállása esetén a vizsgáló orvos megfelelő kórházi szakrendelésre utalhatta a pácienst. Az egészségházat és a tanácsadókat nagyrészt egészséges személyek látogatása céljára tartották fenn, akiket felvilágosítottak az alapvető egészségügyi és higiéniás szabályok megtartásáról, ez volt a megelőző közegészségügy egyik alappillére. (Kaffka 1940, 7., 13., 16. p.)[16]

A zöldkeresztesek javarészt egészségügyi felvilágosító tevékenységet fejtettek ki, anya- és csecsemővédelmi intézkedéseket foganatosítottak, nagyszabású gyermeknyaraltatási és iskolafürdetési akciókat szerveztek meg kárpátaljai településeken. Támogatták a kulturális célokat, ami a diákok segélyezésében, tankönyvakciókban, népművelési tevékenységben merült ki. Valamint napközi otthonok felállítása, háziipar fejlesztése és foglalkoztató műhelyek létesítése köthető tevékenységükhöz. Alapvetően a szegényebb sorban élő polgárok egészségügyi és higiéniai szokásait volt hivatott javítani, de a kedvezőbb anyagi körülmények között élők is szívesen jártak tanácsadásra. Mint fentebb említettem, Magyarországon az egészségügyi rendszer szervezése és felügyelete fokozatosan állami hatáskörbe került át, ennek értelmében 1939 nyarától a zöldkeresztes mozgalom megszűnt önálló társadalmi akció lenni, ezután a belügyminisztériummal együttműködve folytatta tevékenységét.[17]

A preventív egészségvédelem legfőbb eszköze a lakosság egészségügyi felvilágosítása volt. A zöldkeresztes munka célja a családok rávezetése az egészséges életmódra. A korszakban a védőnői hivatásról úgy gondolták, hogy legközelebb az anya szerepéhez áll, ezért a szervezet tagjai nők voltak. A megelőzés szempontjából fontosnak mutatkoztak a tömeges vizsgálatok, erre szolgáltak a már említett tanácsadó helyiségek és az egészségházak. Lehetőség szerint előadások és egészségnapok, valamint rendezvények szervezésében is részt vettek, hogy ezek keretében felvilágosítsák a lakosságot az egészség legelemibb követelményeiről. Az egyik elv az volt, hogy nem szabad egyszerre magas egészségügyi követelményeket elvárni, türelemmel kell közeledni a lakossághoz és az ilyen irányú igények ébresztésével lépésről lépésre haladni. Vonatkozott ez az iskolafürdetési és -fogászati akciókra, az oltások, a szűrő- és a házasság előtti vizsgálatok

16 MNL OL Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 3114. csomó. III. kútfő. 20. tétel. h. Általános egészségügy, 1939–1943.; Petrányi–Bíróczky 1940, 389. p.; Mezey 1939, 29–30. p.; Petres 1939, 193–194. p.; Magyar a Magyarért… 1939, 69. p.; Bereg és Ugocsa közigazgatásilag… 1940b, 16. p.; Bereg vármegye alispánjának… 1941, 14–15. p.; Bereg vármegye alispánjának… 1942b, 15. p.

17 Szn. 1940. A „Magyar a Magyarért" mozgalom beszámolójának kivonata. *Kárpáti Magyar Hírlap*, 21. évf. 13. sz.; Torbágyi 1940, 15–16. p.; Bereg vármegye alispánjának… 1942b, 15. p.

bevezetésére egyaránt. A zöldkeresztes egészségügyi védőnők egészségvédelmi feladataikon kívül betegeket látogattak, elfekvő betegeket gondoztak, ápolási cikkeket kölcsönöztek a rászorulóknak, és sokfelé szerveztek ebédeltetési akciókat is. Kárpátalján a zöldkeresztes beszámolók alapján az általános szociális viszonyok a legszerényebb képet a hegyvidéki, ruszinok lakta területeken mutatták. A lakásviszonyok, a kutak nem megfelelő használata, az infrastruktúra alulfejlettsége jelentette az elsődleges problémát. A vidék bővelkedett akkor is hegyi forrásokban és patakokban, az ivóvízminőség mégis több közegészségügyi jelentés szerint hagyott kívánnivalót maga után. A jelentésekből kiderül, hogy ez leginkább a lakosság hanyagságára vezethető vissza, mivel a mellékhelyiségek, gazdasági épületek szennyvizei gyakran az ivóvízként használt kutakba, patakokba és forrásokba folytak el. Ez táptalajt biztosított a kórokozóknak, főként a bélrendszeri fertőzések voltak elterjedve. Ennek felszámolását célozta meg a jó ivóvizet adó kút programja, melyben szintén részt vettek a zöldkeresztesek, az általuk bevizsgált kutakat és forrásokat zöld kereszt jellel és „Jó ivóvíz" felirattal látták el. (Mezey 1938, 163–166. p.; Ligethy 1940, 1–3. p.; Mezey 1939, 25–29. p.)[18]

A tbc-vel és nemi betegségekkel kapcsolatos egészségvédelmi munka adatfelvételből, szűrővizsgálatokból, valamint szükség szerinti gondozásból állt. A szűrések folyamán betegnek talált tehetősebb páciensek kezelése nem volt kötelező állami orvosi feladat, a szegényeké azonban továbbra is az maradt. 1939-ben Magyarországon 73 tüdőbeteg-gondozó működött, ebből 10 a fővárosban. A szükséglet ennél jóval több lett volna, legalább járási székhelyenként kívántak egyet létesíteni. A háború alatt romlott a helyzet ezen a területen is. Nagyrészt nem teljes épületkomplexumokra kell gondolni egy-egy gondozóintézet esetében, leginkább egy néhány helyiségből álló, adott esetben egy emeleti osztályrész látta el ezeket a feladatokat. Kisebb községekben a zöldkeresztes szervezet végezte a szűrést az egészségházakban. A gyanúsnak talált személyeket további vizsgálatra küldték. Az utógondozást is a védőnő folytatta, illetve a beteg környezetének tanította meg, hogyan folytathatnak otthoni gondozást. Erre azért volt szükség, mert egyrészt nem volt elegendő fekvőbetegágyszám a kórházakban, s némely esetben ténylegesen elegendőnek bizonyult az otthoni ápolás. Hasonló volt a helyzet a nemibeteg-gondozókkal, ezeknek kb. kétharmad részét zöldkeresztes egészségházban helyezték el. 1941-től bevezették a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálatot. Kárpátalján a házassági és venereás tanácsadások több nehézséggel jártak, ugyanígy

18 MNL OL Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 3061. csomó. III. kútfő. 15. tétel. Beregi közigazgatási kirendeltség ásványvíz és szikvízadó-szabályrendelete, 1943–1944.; Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) 42. fond, Az ungi közigazgatási kirendeltség iratai (1938–1944). 1. op. 1137. od. zb. 1–2. p.; KTÁL 42. fond, 1. op. 2857. od. zb. 6–7. p.; 340. fond, A huszti járás főszolgabírájának iratai (1939–1944). 1. op. 75. od. zb. 14., 17. p.; 340. fond, 1. op. 96. od. zb. 1. p.; 340. fond, 1. op. 398. od. zb. 41., 129., 130. p.; Jendrassik 1943, 47. p.; Bereg vármegye alispánjának… 1941, 14–15. p.; Bereg vármegye alispánjának… 1942b, 15. p.

a fertőző betegségekkel kapcsolatos felvilágosító tevékenység is. A zöldkeresztes védőnőnek fel kellett lépnie az ősi szokásokkal, babonákkal, sok esetben a nemtörődömséggel és a tudatlansággal szemben. (Mezey 1942, 96–98. p.; Hahn 1965)[19] A hagyomány erőssége abban rejlett, hogy a jó vagy rossz dolgokat a nem egészségügyi szakdolgozók nem megfelelően interpretálták, megmagyarázták, hogy miért vált be vagy nem működött egy-egy korábbi eljárás például egy betegség kezelése esetében. Ezekben annak ellenére is tovább hittek, ha eredménytelenek voltak. A gyógyászat sokáig a hiedelmek, vallások körébe tartozott, s miközben a területen élők keresztények voltak, gyakran még mindig előbb látogattak el egy kuruzslóhoz, javasasszonyhoz, mint orvoshoz. A gyógyászatba, orvoslásba vetett hit hátterére azért fontos kitérni, mert ez volt az egészségpolitika egyik sarkalatos pontja, mert aki nem hisz abban, hogy az orvos meg tudja gyógyítani vagy a zöldkeresztes nővér hasznos tanácsokkal tudja ellátni, az nem fogja igénybe venni vagy elfogadni ezeket a szolgáltatásokat. Napjainkban is fordulnak betegek, segítségre szoruló emberek imáikkal és fohászaikkal Istenhez vagy szentekhez, esetenként szentként tisztelt helyekre zarándokolnak el a gyógyulás reményében, viszont közben nem felejtik el felkeresni az orvost sem panaszaik esetén. Nem megfeledkezve persze arról, hogy gyakran jó eredményekkel gyógyítottak, oldották meg a problémákat, alkalmaztak kezeléseket, lévén nem igazán volt más alternatíva, mígnem az orvoslás egyre jobb eredményeket tudott felmutatni. A tudomány fejlődésével megsokszorozódott a megelőzési eszközök száma és a gyógyulás lehetősége a legtöbb ismert betegséggel szemben. Ezt a tudatosságot, szemléletváltást igyekeztek elültetni a gondolatokban főként az egészség megőrzése és védelme végett.

A Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat és az Országos Stefánia Szövetség között az anya- és csecsemővédelmi munka megosztása a tényleges szükséglet kielégítést és a gazdaságosságot vette alapul. A zöldkeresztes egészségvédelmi szolgálat a csecsemő- és kisdedkorra (1–6 év), valamint az iskolaköteles korra (6–12 év) terjedt ki vidéken. Ennek az ügykörnek az átvételét a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól a belügyminisztériumhoz, vagyis közvetlen kapcsolatba hozását a megelőző egészségvédelemmel indokolttá tették a korábbi egészségügyi szervezéssel kapcsolatos intézkedések. A csecsemő- és kisdedkorra kiterjedő zöldkeresztes védelem alapját a szülésznők, bábák és védőnők képzése és továbbképzése jelentette. A továbbképzések a munkácsi, a beregszászi és az ungvári állami kórházban zajlottak. A kijelölt szülésznők egy 3 hetes tanfolyamon vehettek részt. A záróvizsgán minősítést kaptak, a gyengén végzett szülésznőket, mivel hiány volt belőlük, számontartották és a fokozatos lecserélésüket tervezték. Természetesen lehetőség volt fejlődésre is, további képzések és újbóli vizsga letétele után. Munkácson és Beregszászon a Vöröskereszt 2 hetes házi betegápolási és 6 hetes

19 MNL OL Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 2792. csomó. I. kútfő. 8. tétel. 8-f. Kórházak, gyógyintézetekkel kapcsolatos rendelkezések, 1944; KTÁL 42. fond, 1. op. 4158. od. zb. 27-28. p.; 340. fond, 1. op. 74. od. zb. 16. p.; Tomcsik 1940, 4–7. p.

önkéntes ápolónői tanfolyamot szervezett. Betegápolói tanfolyamot több helyen szerveztek vidéken is a zöldkeresztesek segítségével. Az OKI felhívást intézett Kárpátalján is védőnőképzésre, de kevesen jelentkeztek, mert nem tudták megfizetni a kétéves tanfolyam költségeit. Ezért a Magyar a Magyarért Mozgalom 40, egyenként 2000 pengős ösztöndíjas helyet biztosított a kétéves zöldkeresztes védőnői tanfolyam elvégzésére, elsősorban felvidéki és kárpátaljai jelöltek számára. A nővérek tevékenységi körét érintették a szülészeti ügyek, a terhesgondozás és a csecsemőóvás. A kis községeknek nem volt megfelelő bábaellátásuk, ezért az illetékes minisztérium javasolta, hogy ruházzák át ezt a munkakört is a zöldkeresztes nővérekre. Ez azon az elképzelésen alapult, hogy a védőnő a bába ellenőrzője és segítője lehetne. Kísérletképpen sor került néhány helyen, hogy ugyanaz a személy végezze el a védőnői és a szülésznői munkát. Mivel az egészségügyi tárca tartózkodóan fogadta ezeket az elképzeléseket, ezért végül nem valósultak meg. A falvak és tanyai települések esetében szélesebb körben szerették volna kiterjeszteni a szakszerű terhesgondozást. Kárpátalján a terhesség-ellenőrzés nehéz feladat volt, mert különösen a sokgyermekes asszonyok nem mentek el a rendelésre. Ezt próbálták elősegíteni az ingyenes tej- és cukorosztási akciókkal. Ez azt jelentette, hogy a terhesek havonta tejet és cukrot kaphattak, de csak akkor, ha a terhesvizsgálatokon és tanácsadásokon részt vettek. A kárpátaljai kórházakban a gyermekosztály gyakorlatilag hiányzott, csecsemőosztály csak az ungvári kórházban volt. Később több kórházban létesítettek osztályokat erre a célra. A beregszászi állami kórházban 35 ágyas csecsemőosztály kialakítását kezdték meg 1941-ben, ahol a zöldkeresztes védőnők az *angolkóros*[20] csecsemők gyógyítására új módszerként kristályos D-vitamint alkalmaztak, mely után a csecsemők védettséget nyertek a betegséggel szemben. A területéhez tartozó településeken a védőnő gondozásba vette az újszülötteket, és 48 órán belül köteles volt felkeresni őket. Felvilágosítást adtak a terheseknek, hogyan kell egészségesen táplálkozni és gondozni a csecsemőt. A tanácsadások jelentősége abban állt, hogy senki nem tudott automatikusan mindent az anyaságról és a csecsemőgondozásról, így ez egyfajta tanító-nevelő munka is volt egyben. Fontos részét képezte a gondoskodásnak a születési vándorzsák, melyben fehérneműket, csecsemőkelengyét és minden egyéb szükséges eszközt talált az édesanyává vált nő. Ezt miután nem volt rájuk szükség, vissza kellett adni a zöldkeresztes nővérnek, aki gondoskodott róla, hogy később egy másik családhoz is eljusson. Ez abból a szempontból is jól jött a családoknak, mert számos tisztálkodási cikkből hiány volt, tehát segítségükkel például a kisbabák fürdetésére elegendő szappan állt rendelkezésre. A zöldkeresztesek munkája nem merült ki csupán az egészségügyi nevelésben és gondozásban, feladataik a szociális gondozás minden területét érintették.[21]

20 Az angolkór vagy más néven *rachitis* fokozottabb előfordulását a 20. század elején észlelték, elsősorban Anglia területén. A kialakulásának leggyakoribb oka a növekvő szervezet elégtelen D-vitamin-ellátottsága. Ez adódhat abból, hogy nem eszik olyan táplálékot a gyermek, mely a szervezete számára biztosítaná a megfelelő mennyiségű D-vitamin-szükségletet.

21 MNL OL Belügyminisztériumi levéltár K 150. Általános iratok. 4229. csomó. XIII. kútfő. 5.

A gyermekek iskolaköteles korra kiterjedő védelme a gyermekétkeztetési és nyaraltatási, valamint az iskolafürdetési és -fogászati akciókat foglalta magába. 1939 nyarán az *Országos Gyermekvédő Liga*[22] és a Magyar a Magyarért Mozgalom egy hónapos nyaraltatást tett lehetővé munkácsi gyermekeknek Horányban és Zamárdiban. Helyben is lehetőséget teremtettek nyaralásra, 60-60 gyermek számára volt mód üdülni egy-egy hónapon keresztül a Latorca partján. Minden gyermek kapott fogkefét, és egészségügyi nevelésben részesült. Az Országos Egészségvédelmi Szövetséggel együttesen évente több száz szegény sorsú gyermek megvendégelésére is volt lehetőség. A gyermekétkeztetés során 1941-ben Beregszász és Munkács városokban mintegy 800 gyermek részesült egészséges étkeztetésben. Korábban a csehszlovák adminisztráció alatt is valósítottak meg hasonló tevékenységet, hiszen nyugati mintára egész Közép-Európában elterjedt az egészségügy átszervezése és egyfajta szemléletváltás, melyben tevékenyen részt vett az amerikai Rockefeller Alapítvány.[23]

A Zöldkereszt különféle ingyenes akciókkal segítette a rászorulókat, egynéhányat részben fentebb már említettem. Ezekhez tartozott a cukor-, a tehén és a tej-, a szappankiosztási akció, valamint az egészségügyi nevelést szolgálta még a foglalkoztatóműhelyként is funkcionáló főzőtanfolyamok és zöldkeresztes kiskertek létesítése. Minden közigazgatási kirendeltség és vármegye területén be kellett vonni a hivatali adminisztrációt és a közjóléti tevékenységet folytató szervezeteket. Ahol nem lehetett a már meglevő gazdáktól beszerezni a tejet, ott felhatalmazás útján engedélyt kaphattak az akció szervezői, hogy tehenet vásároljanak. A vételnél lehetőség szerint minden gazdának saját hozzájárulással kellett rendelkeznie, a fennmaradó részt napi 5 l tejben törleszthették, amit a Zöldkereszt kiosztott a rászoruló családoknak. A gazda kötelezvényt írt alá, ezzel egyrészt vállalást tett a napi tejmennyiség leadására, s kötelezte magát, hogy az állatot megfelelő állapotban tartja. A vásárlásnál fontos szempont volt a jószág kora, 8 évnél nem lehetett idősebb, a tejhozamot pedig napi 12 literben állapították meg. Természetesen egy állat nem óramű pontossággal szolgáltat naponta meghatározott mennyiségű tejet, de a vételnél ezek voltak az irányadó szempontok. A törlesztésről kimutatást készítettek, a gazdák kiválasztásánál nagy szerepe volt a védőnő környezettanulmányának. Mint látszik, a rászorulók a zöldkeresztes nővérek felmérései és jelentései alapján kerültek itt is lehetőséghez, akárcsak a szülési vándorzsák,

tétel. Ápolónő- és bábaképzés. Bábák működésével kapcsolatos ügyek, 1944.; KTÁL 42. fond, 3. op. 28. od. zb. 1–2. p.; Bereg vármegye alispánjának… 1942a, 19–23. p.; Kosinszky 1944, 102. p.; Mezey 1938, 163–166. p.; Szénásy 1938, 88–94. p. Magyar a Magyarért… 1939, 68. p.

22 Az intézményes állami gyermekvédelem szellemében 1906-ban alakult meg a gyermekek jólétének előmozdítására hivatott szervezet gróf Edelsheim-Gyulai Lipót (1863–1928) vezetésével.

23 Dinnyés 1943, 115. p.; Fodor 1941, 116–117. p.; Vaskó 1941, 229. p.; Magyar a Magyarért… 1939, 101. p.; Bereg vármegye alispánjának… 1941, 14–15. p.

segélyek és csomagok kiosztásánál. Kárpátalján a körorvosok felülvizsgálatának alkalmával a feletteseik gyakran szembesültek azzal, hogy nincsenek tisztában vele, kik azok, akik részesültek ezekből az akciókból. Pedig a fő cél az volt, hogy cserében a rászorultak, különösen a szoptató nők orvosi vizsgálatnak legyenek alávetve. A tiszti főorvosi jelentésekből kiderül, hogy egyes községekben nem használták ki ezeket a lehetőségeket, pedig megfelelő mennyiségű tej s a lakosság részéről igény is lett volna rá. Mivel úgy tartották, hogy a körorvosok egyedüli szociális tevékenysége szinte csak ezek az akciók, ezért számonkérték a nem megfelelő kiosztást. További problémát jelentett ezek teljesítésével kapcsolatban, hogy a pénzutalások hosszú időt vettek igénybe, emiatt a kifizetések jelentős része nehézségekbe ütközött, és az a veszély fenyegetett, hogy megszűnnek a támogatások.[24]

A család a gyermek legfontosabb közege napjainkban is, ezért létkérdés, hogy megkapjon mindent, amire a gyermeknek fejlődéséhez szüksége van. Ehhez elengedhetetlen, hogy a szülő tisztában legyen vele, milyen táplálékra van szüksége az egészséges fejlődéshez. A korszakban az erre való nevelés szintén fontos tevékenységi körét képezte a zöldkeresztes szolgálatnak. Itt megemlíthető a zöldkeresztes kertek művelése, a zöldségek és a gyümölcsök széles skálájának megismertetése a lakossággal, hogy a sokszor egyszínű étrendről áttérjenek a változatosabb táplálkozásra. A kiskertek nagysága attól függött, hogy hány tagú családot kellett ellátnia. A korabeli normák szerint egy 20-szor 20 méter nagyságú kert egy 4–6 tagú család ellátását biztosíthatta. Ennek megvoltak a mag- és palántaszükségletei, a terméshozam növelése érdekében vetésforgót és trágyázást alkalmaztak. Az akció keretében egy csomag, kiskert bevetéséhez szükséges vetőmag volt kapható, melyben utasítás szerepelt a helyes vetéshez, ültetéshez és a későbbi növénygondozáshoz. Bereg vármegyében 1942 áprilisában kezdte megszervezni a zöldkeresztes szolgálat a kiskerteket, abban az évben mintegy 220 kert létesült vármegyeszerte. Ezzel kapcsolhatók össze a főzőtanfolyamok, melyeket a községekre kitelepülve szerveztek meg, hiszen arra nem volt lehetőség, hogy házról házra járjanak, de ezeken minden érdeklődő részt vehetett és elsajátíthatta a különféle praktikákat. A mezőgazdasági munkák miatt június és július hónapokban rendszerint szüneteltek a tanfolyamok. A tanfolyamokat szakképzett vezetőnő irányította, ilyeneket tartottak 1939–1940-ben Bene, Vári, Nagybereg, Tarpa, Bátyú, Gát és Fornos községekben. Összesen 78 hallgató vett részt rajtuk, akik a záróvizsgát a tiszti főorvos

24 KTÁL 49. fond, 1. op. 41. od. zb. 5. p.; 42. fond, 1. op. 2857. od. zb. 7., 9. p.; 42. fond, 1. op. 4158. od. zb. 23-24., 27. p.; 235. fond, Az ilosvai járás főszolgabírájának iratai (1939–1944). 1. op. 12. od. zb. 1. p.; Mezey 1942, 96–98. p.; Torbágyi 1939, 126. p.; Magyar a Magyarért… 1939, 69–70. p.; Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék állapotáról az 1939. október hó 1-től 1940. március hó 1-ig terjedő időről. 1940a. Beregszász, Szatmár és Bereg Nyomda, 17. p.; Bereg és Ugocsa közigazgatásilag… 1940b, 17–18. p.; Bereg vármegye alispánjának… 1942b, 16–17. p.

előtt tették le. Hasonlókat szerveztek 1941 nyarán Tiszakerecsenyben, Lónyán, Beregsurányban, Mezőkaszonyban és Oroszvégen. Az eredményekből kiderült, hogy a kitűzött célokat a résztvevők teljesítették.[25]

A fent említettektől azt várták, hogy fokozatosan hozzájárulnak a lakosság egészségvédelmi és megelőzési neveléshez, hogy amit tanulnak, az később rutinszerűvé válik a körükben. Ehhez először is szükség volt nyelvi ismeretekre, az utazási nehézségek megoldására és arra az odaadó munkára, mely valóban kiterjedt az élet minden területére. A csehszlovák adminisztráció alatt tanult védőnők elestek a munkalehetőségtől, egyrészt mert nem tudták letenni a záróvizsgát a határmódosítások évében, másrészt ők maguk is elhagyták Kárpátalját. Akik maradtak, azoknak nehezen adtak lehetőséget újabb vizsga letételére. Leginkább kinevezett védőnőket alkalmaztak, ritkán hagyták meg állásaikban a korábbiakat. Az épületek, melyekben elhelyezést kaptak, számos esetben nem teljesen feleltek meg az előírt normáknak, elhelyezésük gyakran ideiglenes megoldást jelentett. Fel kellett őket szerelni megfelelő műszerekkel és berendezésekkel, mint említettem, ebben volt segítségük, ám a háborús évek előrehaladtával ez is egyre nehezebbé vált. A zöldkeresztes egészségvédelmi körök felszerelésének kiegészítését a zsidó orvosoktól elvett eszközökkel is megpróbálták pótolni, főként az 1944-es évtől. A levéltári források között szép számmal akadnak a tiszti főorvosok által a belügyminisztériumnak vagy az orvosi munkaerők felhasználása kormánybiztosának írt kérelmek ezzel kapcsolatban. A volt zsidó rendelő berendezéseinek kiutalását kérték például Huszton a zöldkeresztes szolgálat részére, mert nem voltak műszereik, amelyekkel elvégezhették volna a vizsgálatokat. Továbbá nehézzé vált megoldani az egészségvédelmi munkát, mert egy-egy orvos több körben helyettesített, ezért nem tudta teljesíteni a kiszállásokat a hozzá tartozó településeken. Pozitívumként említhető, hogy a magyar királyi honvédelmi miniszter 14.497/eln.12.1940. számú 1940. április 4-i rendeletével intézkedett arról, hogy a honvédség alakulatai a polgári közegészségügy szolgálatában álló zöldkeresztes egészségházakat nem vehették igénybe katonai célokra. Előzetes megállapodás után a szokásos térítés ellenében azonban a honvédség és a rendőrség egyaránt használhatta a zuhanyfürdőket azokban az időszakokban, amikor az nem zavarta a tanácsadást vagy egyéb fürdetési célokat. Az alkalmazottak fizetésének utalásával kapcsolatos kérelmek is megszaporodtak, voltak, akik hónapokon keresztül nem kapták meg a bérüket. Egyes helyeken, ahol az egészségház fűtését és világítását már nem tudták megoldani, beszüntették az orvosi és védőnői tanácsadást. A zöldkeresztes egészségvédelmi körök számát kevésnek találták a közigazgatási kirendeltségek és vármegyék vezetői, a beszervezés alacsony

25 KTÁL 42. fond, 1. op. 4158. od. zb. 26. p.; Szn. 1943. Mit termeljünk és mit együnk, hogy egészségesek legyünk. Zöldkeresztes Kalendárium, 226–241. p.; Szn. 1944. Zöldkeresztes kiskertek. Zöldkeresztes Kalendárium, 231–240. p.; Bereg és Ugocsa közigazgatásilag… 1940a, 17. p.; Bereg és Ugocsa közigazgatásilag… 1940b, 17–18. p.; Bereg vármegye alispánjának… 1941, 14–15. p.; Bereg vármegye alispánjának… 1942b, 14–16. p.

foka az említett nehézségek miatt érezhető volt, és a második világháború végén ezen már nem is lehetett változtatni, hiszen újabb területváltozások következtek. (Johan 1943, 22–24. p.; Kapronczay 2005, 48–49. p.)[26]

Minden nehézség ellenére helyi szinten eredményeket tudtak felmutatni. Ezt az *egyéni életmód szemléletváltásával,* valamint a gazdasági és környezeti tényezőkkel összefüggő *betegségek hátterében álló fő okok kezelése* révén valósították meg. Szorosan *együttműködtek* a hivatali adminisztrációval és a társadalmi szervezetekkel, olyan szakpolitikai területekre is kiterjedt a tevékenységük, mint például a környezetvédelem, a mezőgazdaság és a gazdasági fejlődés elősegítése. A különböző szakpolitikai területek közötti szinergiák lehetővé tették az egészségügyi kérdések tágabb kontextusban történő kezelését. Aminek következményei nemcsak *az egyén és a család,* hanem a nemzeti egészségügyi rendszerek, a költségvetések és a gazdasági termelékenység szintjén is érezhetőkké váltak. A századok során kialakult értelmezések és szemléletmódok azonban nem válnak semmivé egyetlen generáció alatt, és ez az egészségügy esetében is igaz. Tágabb megközelítésben az egészség fogalma amellett, hogy alapvető fontosságúvá vált, közgazdasági vonatkozásokkal is gazdagodott. Természetesen az emberek számára mindig is elsődleges fontosságú volt a saját és közvetlen környezetük egészsége, ám az ebben rejlő gazdasági haszon felismerése után az állam számára is hamar prioritássá vált az állampolgárok ez irányú védelme.

Irodalom

Levéltári források

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), 49. fond, Az ungi közigazgatási kirendeltség iratai (1938–1944). 1. op. 41. od. zb. 5. p.
KTÁL, 42. fond, 1. op. 428. od. zb. 1. p.
KTÁL, 42. fond, 1. op. 1129. od. zb. 1. p.
KTÁL, 42. fond, 1. op. 1137. od. zb. 1–2. p.
KTÁL, 42. fond, 1. op. 1148. od. zb. 12. p.
KTÁL, 42. fond, 1. op. 2857. od. zb. 7. p.
KTÁL, 42. fond, 1. op. 2857. od. zb. 6–7. p.
KTÁL, 42. fond, 1. op. 2857. od. zb. 7., 9. p.

26 KTÁL 42. fond, 1. op. 428. od. zb. 1. p.; 42. fond, 1. op. 1129. od. zb. 1. p.; 42. fond, 1. op. 1148. od. zb. 12. p.; 42. fond, 1. op. 2857. od. zb. 7. p.; 42. fond, 1. op. 4158. od. zb. 27., 32. p.; MNL OL Belügyminisztériumi Levéltár K 567. Orvosi munkaerők felhasználásának kormánybiztosa (1944). 1–16. csomó; MNL OL, K 150. Belügyminisztérium általános iratai. 4266. csomó. XV. kútfő, 8. tétel. Tüdő- és nemibeteg-gondozó intézet, tüdőbetegotthon, tüdőgyógyintézetek, 1940; Szn. 1939. Radikális orvosi indítványok a (második) zsidótörvény végrehajtásához. *Orvostársadalmi Szemle*, 16. évf. 10. sz. 182. p.; Bereg és Ugocsa közigazgatásilag... 1939, 16. p.

KTÁL, 42. fond, 1. op. 4158. od. zb. 27., 32. p.
KTÁL, 42. fond, 1. op. 4158. od. zb. 23–24., 27. p.
KTÁL, 42. fond, 1. op. 4158. od. zb. 26. p.
KTÁL, 42. fond, 1. op. 4158. od. zb. 27–28. p.
KTÁL, 42. fond, 3. op. 28. od. zb. 1–2. p.
KTÁL, 235. fond, Az ilosvai járás főszolgabírájának iratai (1939–1944). 1. op. 12. od. zb. 1. p.
KTÁL, 340. fond, A huszti járás főszolgabírájának iratai (1939–1944). 1. op. 74. od. zb. 16. p.
KTÁL, 340. fond, 1. op. 75. od. zb. 14., 17. p.
KTÁL, 340. fond, 1. op. 96. od. zb. 1. p.
KTÁL, 340. fond, 1. op. 398. od. zb. 41., 129., 130. p.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), K 28. Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi osztály iratai (1923–1944). 243. doboz, 452. tétel. Kérelmek (állás-, kinevezés-, illetményfolyósítás-, iparengedély megadás- stb. ügyekben), 1939.

MNL OL Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 2792. csomó. I. kútfő. 8. tétel. 8-f. Kórházak, gyógyintézetekkel kapcsolatos rendelkezések, 1944.

MNL OL Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 2793. csomó. I. kútfő. 8. tétel. 8-h. Egészségvédelmi szolgálattal kapcsolatos rendelkezések, javaslatok, 1939–1942.

MNL OL Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 3061. csomó. III. kútfő. 15. tétel. Beregi közigazgatási kirendeltség ásványvíz és szikvízadó-szabályrendelete, 1943–1944.

MNL OL Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 3114. csomó. III. kútfő. 20. tétel. h. Általános egészségügy, 1939–1943.

MNL OL Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 4241. csomó. XIII. kútfő. 8. tétel. Kórházak háborús személyi szükségleteinek biztosítása, 1939–1944.

MNL OL Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 4257. csomó. XIV. kútfő. 9. tétel. Közegészségügyi körök beosztása, 1940–1944.

MNL OL, OL Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 4266. csomó. XV. kútfő, 8. tétel. Tüdő- és nemibeteg-gondozó intézet, tüdőbetegotthon, tüdőgyógyintézetek, 1940.

MNL OL, Belügyminisztériumi Levéltár K 567. Orvosi munkaerők felhasználásának kormánybiztosa (1944). 1–16. csomó

MNL OL, Belügyminisztériumi Levéltár, K 568. Felvidéki Igazoló Bizottságok iratai. 1939.

Szakirodalom

Az Országos Egészségvédelmi Szövetség Kárpátaljai Szervezetének Ügyrendje. 1941. Ungvár.

Balázsovits Gyula 1939. A Csehszlovák Köztársaság szociális és egészségügyi intézményei a Felvidéken. *Zöld Kereszt,* 10. évf. 6. sz. 110. p.

Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék közigazgatásának állapotáról a cseh uralom alól történt felszabadulástól az 1939. évi június hó 1-ig terjedő időről. 1939. Beregszász, Szatmár és Bereg Nyomda.

Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék állapotáról az 1939. október hó 1-től 1940. március hó 1-ig terjedő időről. 1940a. Beregszász, Szatmár és Bereg Nyomda.

Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék állapotáról az 1940. március 1-től 1940. szeptember 1-ig terjedő időről. 1940b. Beregszász, Szatmár és Bereg Nyomda.

Bereg vármegye alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a vármegye állapotáról az 1941. évi március hó 1-től 1941. évi szeptember hó 1-ig terjedő időről. 1941. Beregszász, Szatmár és Bereg Nyomda.

Bereg vármegye alispánjának a vármegye közösségéhez intézett jelentése a vármegye állapotáról az 1941. évi szeptember hó 1-től 1942. április hó 1-ig terjedő időről. 1942a. Beregszász, Szatmár és Bereg Nyomda.

Bereg vármegye alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a vármegye állapotokról az 1942. évi április hó 1-től 1942. évi augusztus hó 1-ig terjedő időről. 1942b. Beregszász, Szatmár és Bereg Nyomda.

Birtalan Győző 1989. *Az egészségügy története*. Budapest, SOTE.

Dinnyés Pál 1943. Gyermeknap Beregszászon. *Zöld Kereszt,* 14. évf. 8. sz. 115. p.

Fodor Irén 1939. Beszámoló a munkácsi 1940. évi nyaraltatási akcióról. *Zöld Kereszt,* 11. évf. 10. sz. 116–117. p.

Gayer Gyuláné 1991. A zöldkereszt a „produktív" szociálpolitikai koncepció része. In Török Tivadarné (szerk.): *Család és alkohol*. Budapest, Országos Alkohológiai Intézet.

Geday József 1938. A Zöldkeresztes egészségvédelem, mint a gyakorló orvosi tevékenység segítője. *Zöld Kereszt,* 9. évf. 2. sz. 17–18. p.

Hahn Géza 1960. *A magyar egészségügy története*. Budapest, Medicina.

Hahn Géza 1965. *A magyar egészségügy húsz éve*. Budapest, Egészségügyi Minisztérium.

Jendrassik Aladár 1943. A kutak klórozásáról. *Egészségtudományi Közlemények,* 1. évf. 1–2. sz. 47. p.

Johan Béla 1928. *A Zöld Kereszt és a társadalom*. Budapest.

Johan Béla 1939. *Gyógyul a magyar falu*. Budapest, Magyar Királyi Országos Közegészségügyi Intézet.

Johan Béla 1943. *A magyar közegészségügy területi kérdései*. Budapest, Stádium Rt.

Kaffka Károly 1941. *Az utas könyve. Kárpátalja. Bereg és Ugocsa k. e. e. és Ung vármegyék*. Budapest, Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség.

Kapronczay Károly 2005. *Az ápolás, ápolóképzés és kórházügy története Magyarországon*. Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár.

Kiss László 2004. Egészség és politika – az egészségügyi prevenció Magyarországon a 20. század első felében. *Korall,* 17. sz. 120–125. p.

Kosinszky Gizella 1944. Családlátogatás Kárpátalján. *Zöld Kereszt,* 15. évf. 7. sz. 102. p.

Szvitecz Zsuzsanna–Györke Judit–Pagonyiné Nagy Valéria 2004. *Fejezetek az egészségügyi statisztika történetéből 2. Az egészségügyi ellátórendszer statisztikája a kezdetektől a huszadik század közepéig*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

Ligethy László 1940. *A magyar falu egészségügyének modern irányelvei és a „Zöld Kereszt" munkája*. Budapest, Stádium Rt.

Matolcsy Tamás 1939. Orvosi és egészségügyi kérdések a Ház előtt. *Orvostársadalmi Szemle,* 16. évf. 11. sz. 188–189. p.

Mezey Margit 1938. Felvidéki tapasztalataim 1938. október 25. – november 27. *Zöld Kereszt,* 9. évf. 2. sz. 163–166. p.

Mezey Margit 1939. Kárpátalja. *Zöld Kereszt,* 10. évf. 2. szám, 29–30. p.

Mezey Margit 1942. A zöldkeresztes védőnő. *Zöldkeresztes Kalendárium,* 96–98. p.
Magyar a Magyarért. Beszámoló. Magyar a Magyarért Munkabizottsága. 1939. Budapest.
Petrányi Győző–Bíróczky József 1940. Beszámoló az 1939. évi tuberkulózis elleni közdelemről. *Tuberkulózis,* 4. évf. 8. sz. 389. p.
Petres Antal 1939. A visszacsatolt felvidéki és kárpátaljai területen megindított egészségvédelmi munkáról. *Orvostársadalmi Szemle,* 16. évf. 11. sz. 193–194. p.
Pfeiffer Miklós 1928. *Egészségügyi intézmények ismertetése*. Budapest.
Szaller Miklós 1943. *A közegészségügyi közigazgatás kézikönyve. Községek, városok, járások és törvényhatóságok orvosainak hivatalos teendői a törvények és rendeletek alapján*. Második javított és átdolgozott kiadás. Karcag, Kertész József Könyvnyomda.
Szénásy József 1938. Az intézményes anya- és újszülött védelem legközelebbi feladatai. *Zöld Kereszt,* 9. évf. 2. sz. 88–94. p.
Szn. 1939. Radikális orvosi indítványok a (második) zsidótörvény végrehajtásához. *Orvostársadalmi Szemle*, 16. évf. 10. sz. 182. p.
Szn. 1940. A „Magyar a Magyarért" mozgalom beszámolójának kivonata. *Kárpáti Magyar Hírlap,* 21. évf. 13. sz.
Szn. 1941. Kárpátalja egészségügyi viszonyának szomorú múltbeli helyzete a Közegészségügyi Intézet jelentésében. *Kárpáti Magyar Hírlap,* 22. évf. 9. sz. 2. p.
Szn. 1941. Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszter felszólalása az egészségvédelem fontosságáról. Magyar Országos Tudósító, 23. évf. 54. sz. https://archivum.mtva.hu/news_archive/item/NEWS-bDdheDQxcERMamszNTMyMytiWINLUT09 (2022.11.16.)
Szn. 1943. Mit termeljünk és mit együnk, hogy egészségesek legyünk. *Zöldkeresztes Kalendárium,* 226–241. p.
Szn. 1944. Zöldkeresztes kiskertek. *Zöldkeresztes Kalendárium,* 231–240. p.
Tomcsik József 1940. A közegészségügy feladatai a Felvidéken és a Kárpátalján. *Zöld Kereszt,* 11. évf. 1. sz. 4–7. p.
Torbágyi Emil 1939. Zöldkeresztes tehénakció a tiszaujlaki járásban. *Zöld Kereszt,* 11. évf. 11. sz. 126. p.
Torbágyi Emil 1940. Zöldkeresztes egészségvédelmi szolgálat Tiszaujlakon. *Zöld Kereszt,* 11. évf. 2. sz. 15–16. p.
Vaskó Istvánné 1941. A huszti napközi otthon működése. *Zöld Kereszt,* 12. évf. 10. sz. 229. p.

Melinda Orbán

Preventive public health: The Activities of the Green Cross Health Protection Work in Transcarpathia

Preventive public health, through synergies between different policy areas, led to the perception of health issues in a broader context in the first half of the 20th century. Gradually, the focus shifted from curative care to health preservation and disease prevention, which became a national issue with economic implications. Once the economic benefits had been recognised, the protection of citizens in this area soon became a priority for the state. One part of this was the work of the Green Cross, which contributed to health education and social assistance for the population.

Godzsák Attila

A Magyar Államépítészeti Hivatal beruházásai az első bécsi döntés nyomán visszatérő zempléni részeken

Attila Godzsák
Investments of the Hungarian State Construction Office in the Parts of Zemplén County That Returned After the First Vienna Award
Keywords: 1st Vienna Award; Felvidék; southern Slovakia; state construction office; road investments

Bevezetés

Kezdjük a fogalmak tisztázásával. Mi is volt az Államépítészeti Hivatal? Egy a vármegyékben működő mérnöki hivatal, feladata az állami, vármegyei és községi közutak építése és fenntartása, továbbá a középítések tervezése és ellenőrzése volt. Ilyen volt az iskolák, kórházak, templomok, fürdők, hivatalok, zárdák építése és felújítása, amit szintén a hivatal mérnökei irányítottak. A vármegyei hivatalok állami ügyekben a kereskedelmi minisztérium, megyei ügyekben pedig az alispán alá rendelve működtek. Már a kiegyezés után létrehozták, de végleges alakját az 1877. évi XXIV. t.c.-ben nyerte el a hivatal szervezete, majd az 1890. évi I. tc. szabályozta újra a működését. Az Államépítészeti Hivatal egészen 1950-ig működött.

1. kép. Hivatalfőnök-bélyegző

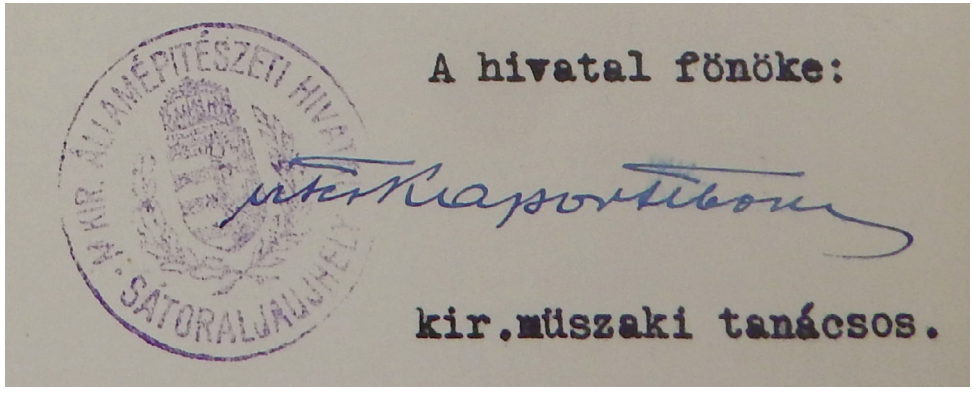

A két világháború között nagymértékű útjavítási és karbantartási munkálatok zajlottak, amelyeket a terület-visszacsatolások után kiterjesztettek a visszatérő részekre is.

A korszakban az útfenntartáshoz rendelkezésre álló összeg növekedésének arányában évenként javult az állami közutak állapota, és növekedett a makadám útpályák fenntartásához, hengerléséhez szállított zúzottkő-anyagok kilométerenkénti átlagos mennyisége is. Ez az 1939 és 1944 közötti években 48,5–61,7 m^3/km között volt. (Tóth 1995, 108. p.) 1939 májusában a Kereskedelmi és Közlekedési minisztérium 27 500 pengőt utalt át törvényhatóság útalapjának a Zemplénhez visszatérő felvidéki utak éves fenntartási költségeire,[1] ami az alap fenntartási költségeinek elképzeléséhez nyújthat fogódzkodót.

A Felvidék 1938-as visszatérésével egy időben új útpolitikát is hirdetett az ipari és kereskedelmi minisztérium. Ahogy a *Budapesti Hirlap* fogalmazott: „A forgalmi kérdések mellett szociális, gazdasági és nemzetvédelmi tekintetben is beilleszti az egész útpolitikát a nemzet egyetemes érdekeinek az áramlásába." Azaz minél több munkalehetőséget is kívántak teremteni az építkezésekkel, és egybeforrasztani a két országrészt. A sajtóhír szerint összesen milliárdos beruházást céloztak meg, melyből a bekötőutakra 60 millió pengőt szántak, és 5 év alatt képzelték el a munka befejezését. A tervek szerint ez a beruházás közel egymillió ember lakhelyét érintette volna.[2]

A munkaalkalom-teremtés és az utak állapotjavításának párhuzamos célja többször előfordul a vizsgált fennmaradt iratokban is.[3]

Azon vármegyék államépítészeti hivatalai, melyek a bécsi döntés által érintettek voltak – azaz a vármegyék területe kiegészült –, mint a győri, esztergomi, balassagyarmati, miskolci, szikszói, sátoraljaújhelyi, nyíregyházi és mátészalkai hivatalok, egy leiratot kaptak a Magyar Királyi Kereskedelem- és Közlekedésügyi miniszteretől. A leirat a következőkről rendelkezett.

„A megszállott Felvidék magyarlakta területeinek Magyarországhoz való előrelátható visszacsatolásával kapcsolatban szükségesnek tartom, hogy a visszakerülő közutak átvételére és fenntartására vonatkozó mindazok az intézkedések, amelyek a forgalom zavartalan fenntartása érdekében szükségesek, a legnagyobb gyorsasággal és a lehető legnagyobb gondossággal megtörténjenek. A főcél az, hogy a visszakerülő közutak tartozékaikkal azonnal átvétessenek és azokon a forgalom zavartalanul fenntartassék és a rendszeres közuti szolgálat a leggyorsabban megszerveztessék.

A felszabaduló területeken a közuti szolgálat átvételével és megszervezésével […] Zemplén vármegye területére nézve vitéz Rátz Dezső kir. s. mérnököt […] bízom meg.

1 A Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára (MNL BAZML SFL) IV. 2405 b. 5358/1939

2 *Budapesti Hirlap*, 1938. dec. 25. 11. p.

3 pl. MNL BAZML SFL IV. 2405 b. 10991/1938

Nevezettek a katonai csapatok bevonulása után a központi szállításvezetőség által megadott időpontban a felszabaduló területekre bevonulnak, ott a közúti szolgálatot a központi szállításvezetőség utasításainak megfelelően megszervezik.

A megszervezéssel kapcsolatosan elrendelem, hogy minden intézkedés olyan legyen, hogy az a felszabaduló lakosságban bizalmat és megnyugvást keltsen és semmi körülmények között ne fordulhasson elő, hogy a felszabaduló területek lakossága bármilyen tekintetben is a mainál hátrányosabb helyzetbe kerüljön. Ellenkezőleg, mindent el kell követni aziránt, hogy a felszabaduló magyar testvéreinknek a megszálló hatalom által elhanyagolt igényei a legszélesebb mértékben és legsürgősebben kielégíttessenek."

A leirat a következőkről rendelkezett a továbbiakban: a nem cseh nemzetiségű alkalmazottak jelenlegi szolgálati helyükön maradhatnak, ha letesznek egy esküt, melyben elsősorban nem is a magyar főhatalomhoz kellett hűséget fogadni, hanem arra kellett esküt tenni, hogy a rongálástól megvédik az utakat, azokra vigyáznak. Az utak azonnali felülvizsgálatáról is rendelkeztek, továbbá a kőbányák és azok anyagkészleteinek számbavételéről. Fel kellett mérniük, hol van szükség új bekötőutakra, és költségtervet is kellett készíteni, a lakosságszám és az építendő út hosszának jelölésével. Kiadták feladatul, hogy a korábbi munkabérekről is érdeklődjenek, és azokat jegyezzék fel a jövendőbeli kalkulációkhoz. A félbemaradt út- és hídépítési munkákat is jelenteni kellett a befejezési költség jelölése mellett, tovább azt jelezni, ha az eddigi vállalkozó a munkálatokat befejezné. Az esetleges forgalmi akadályokat pedig a közutakról el kellett távolítani a leirat értelmében.[4]

A visszacsatolt Felvidék kapcsán a következőket lehet elmondani: a fő közlekedési közutak általában jó állapotban voltak, a portalan burkolattal ellátott útpályákat a műszaki követelményeknek megfelelően építették meg, csak egyes helyeken a betonburkolatok felületének hullámossága szempontjából merült fel észrevétel. A bekötőutak viszont általában rosszabb állapotban voltak, mint a csonkaországi bekötőutak. Ellenben a kárpátaljai területen a közutak a visszatért felvidéki területekhez viszonyítva sokkal rosszabb állapotban voltak. De még mindig jobb állapotban, mint a visszatérő partiumi és erdélyi terület úthálózata, ami a teljes elhanyagoltság képét mutatta. (Tóth 1995, 112. p.)

A csehszlovák államhatalom igyekezett az utakat rendben tartani. Például van forrásunk rá a későbbi műszaki felülvizsgálat anyagából, hogy a királyhelmec–nagykövesdi vicinális közút Nagygéres és Örös közötti (6183–11 100 km) szakaszának újjáépítéséről 1931-ben határoztak, amit 1935-ben kezdtek el kivitelezni és hivatalosan 1938-ban át is adtak 5 éves jótállással.[5]

4 MNL BAZML SFL IV. 2405 b. 9269/1938

5 MNL BAZML SFL VI. 4. dob. 7130/1942

1939 márciusában a következő képet mutatta az úthálózat kiépítettsége, illetőleg ekképp oszlott meg típusonként a visszatért Zempléni részeken:

– Fő közlekedési törvényhatósági kiépített közút: 105,582 km, kiépítetlen: 5,673 km.
– Egyéb törvényhatósági kiépített közutak: 297,787 km, kiépítetlen: 7,265 km.
– Vicinális közutak: kiépített: 214,640 km kiépítetlen: 139,878 km
– Vasúti közutak: kiépített: 6,713 km, kiépítetlen: 0,4 km

A fentiekből az „idegen kezelésben" levő kiépített utak hossza 2,140 km volt, tehát a törvényhatóság kezelésében 622,582 km szakasz volt.[6]

A felmérési munkálatokhoz két törvényhatósági útbiztost is kivezényeltek, mert az ott levő útbiztosok tudása nem volt elégséges, ugyanis Magyarországgal ellentétben a beruházások vállalati úton folytak Csehszlovákiában, az ellenőrzések pedig központi mérnökök által történtek, így a helyiek képzettségben és jártasságban sem közelítették meg a magyarországi útbiztosokat.[7]

A hidak kapcsán megállapítható, hogy míg 1939 előtt Magyarország minden területén voltak fejlesztések, az 1939–1944. évek hídépítési tevékenysége túlnyomó részben a visszacsatolt felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és délvidéki területekre esett. E területeknek nemcsak a közútjai, hanem hídjai is erősen elhanyagolt állapotban voltak, bár a felvidéki részek ezen a téren is jobb állapotot mutattak, mint a többi visszatérő területé.

A visszacsatolt Felvidéken az alább felsorolt nagyobb hidakat építették 1939 és 1944 között: a medvei Duna-hidat,[8] a pozsonyeperjesi Kis-Duna-hidat, a rozsnyói és pelsőci Sajó-hidakat, a szőlőskei Bodrog-hidat, a garamszentgyörgyi és kéméndi Garam-hidakat és az ipolyszakállasi Ipoly-hidat. (Tóth 1995, 121. p.) Láthatjuk, hogy ezek közül a szőlőskei híd esik az általunk most vizsgált részekre.

2. kép. A Bodrog-híd bélyegzője

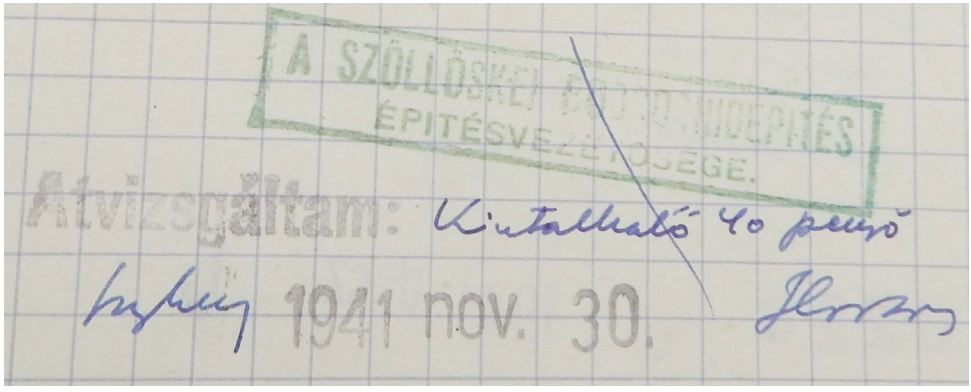

6 MNL BAZML SFL IV. 2405 b. 817/1939
7 MNL BAZML SFL IV. 2405 b. 10991/1938
8 Ez utóbbiról részletes, sajnos csak kéziratban maradt tanulmány is született: Hargitai 1973.

A vizsgált időszakunkban összesen 2316 folyóméter híd épült 18 278 000 pengő értékben. Ez a visszacsatolt részeken épült hidak közel 20%-átjelentette (Kárpátalján ennek több mint kétszeresére volt szükség az állapotok miatt), a felhasznált vagyonnak pedig 28%-át (ha már szóba került Kárpátalja is, érdemes megemlíteni, hogy a több mint dupla méretű ottani beruházás azonban költségek tekintetében összértékben is kevesebbe került). (Tóth 1995, 122. p.)

Az Államépítészeti Hivatal feladata volt a kompok felügyelete is. A visszatérő zemplléni részeken két komp volt található, a Boly–Bés és a Zétény–Abara közöttiek.[9]

Mint már utaltunk rá, az utakra is nagy összegeket használtak föl. A *8 Órai Újság* 1938 decemberében számolt be arról, hogy már egyből kétmillió pengőt irányoztak elő csupán a legsürgősebb felvidéki útépítésekre. Ezekre a beruházásokra nem csupán az utak állapota miatt volt szükség, hanem az új határvonal miatt is. Némely község nem, vagy csak nehezen volt megközelíthető az ország területén belülről, illetőleg olyan helyzetek is voltak, ahol a településekre vezető utak egy része esett idegen fennhatóság alá. Ez vizsgált térségünkhöz közel főként Ung és Ugocsa megyéket érintette. Érdekes példa erre Ungvár és Munkács városok esete. A két település a régi állami úton 42 km-re esett egymástól, azonban ekkor közel 100 km-re kerültek egymástól – az utat tekintve –, aminek 73 km-re való lerövidítését kívánták elérni,[10] persze, miután 1939 tavaszán az egész Kárpátalja visszatért, ez a tervezet tárgytalanná vált.

Az előzetes terveken több okból változtathattak. Egyike volt ezeknek az okoknak a határ pontos kijelölése. Ugyanis a bécsi döntés után egy 750 ezres léptékű térképen mutatták be az új határt, ami a valóságban 750 méteres sávot jelentett, melyen belül későbbi határrendezések voltak a két érintett ország között.

Az anyaglerakó helyek kiürítésére is leiratot kapott minden érintett államépítészeti hivatal esetében kiemelve, hogy az gazdaságos legyen. Ugyanígy rendelkeztek a szerszámok és gépi eszközök begyűjtéséről és a munkálatok leállításáról is. Ez utóbbiak esetében természetesen a költségek kifizetését és elszámolását is kérték. Hogy további konkrét példával is éljünk, nézzünk meg a határrendezés által érintett utak közül egyet. A velejte–alsómihályi törvényhatósági közút egy szakasza is szlovák fennhatóság alá került a későbbi rendezés során, ahol útfenntartási célokra kavicsot tároltak, amit a határrendezéskor elfuvaroztak a Magyarországon maradó részre. Jelentésében a műszaki tanácsos fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy gazdaságos műveletről volt szó, a kavics értéke meghaladta a fuvarköltségeket. Az útszakaszon két napszámos volt alkalmazásban, akik a helyükön maradtak, de a kezelésükben levő szerszámokat leadták.[11]

9 MNL BAZML SFL VI. 421 123/1941

10 *8 Órai Újság*, 1938. dec. 17. 9. p.

11 MNL BAZML SFL IV. 2405 b. 2783/1939

Az ekkor Magyarországhoz kerülő területek esetében pedig rendelkeztek az utak azonnali kezelésbe vételéről, az akadályok eltávolításáról és a hiányosságok felszámolásáról. A visszamaradó személyzetnek nemzethűségi vizsgálat alávetéséről, majd ez után az illetményeik folyósításának megkezdéséről.[12]

Így 1939 tavaszán a Miskolc és Sátoraljaújhely közti „országhatárszéli állami közút" 126. számú hídját is tervezték felújítani, azonban a nyárra ez a terv is tárgytalanná vált, ugyanis az érintett szakasz közben Szlovákiához került a határrendező bizottság munkája eredményeképp.[13]

1939 nyarán a terv az volt, hogy a Felvidék és Kárpátalja 372 községe kapjon 1060 kilométer utat 22 millió pengő költséggel.[14] Kassa és Miskolc közé pedig modern autósztrádát terveztek 83 millió pengő költséggel.[15] Érdekesség lehet, hogy végül ez az elképzelés 2021-ben vált valósággá magyar részről az M30-as autópálya átadásával.

Tóth László adatai szerint azonban csak 16 ezer folyóméter út épült a visszatért Felvidéken 2 900 000 pengő költséggel, ami az összes visszatérő részen épített útnak 1,7%-a. (Tóth 1995, 118. p.) Ez a szám azonban túl alacsonynak tűnik.

A nagymérvű útépítések munkalehetőséget is teremtettek, mint fentebb is említettük. 1938 karácsonya környékén már 20 000 ember dolgozott a Felvidéken útépítéseken és hasonló jellegű közmunkákon.[16]

Néha azért nehéz egyes felújítási munkálatok Felvidékre eső részét felkutatni vagy lehatárolni, mert egyes esetekben a felújított utak egyik része a trianoni országterületen volt, másik része a visszatért részeken – pl.: a szomotor–pácin–cigándi útépítés[17] –, de ha az ország vérkeringésébe visszakapcsolást nézzük a területnek, akkor még inkább a tárgyalt témánkba illenek az ilyen munkálatok. Mint láthatjuk a tanulmányból, esetenként a beruházásnak csupán kisebbik része esett a visszatért részekre, pl. a királyhelmec–kisvárdai beruházás esetében.[18]

12 MNL BAZML SFL IV. 2405 b. 2783/1939
13 MNL BAZML SFL VI. 421 235/1939
14 *Pesti Hirlap*, 1939. jún. 20. 4. p.
15 *Magyar Közgazdaság*, 1939. ápr. 27. 2. p.
16 *Felvidéki Magyar Hirlap*, 1938. dec. 25. 1. p.
17 MNL BAZML SFL VI. 421 6735/1939
18 MNL BAZML SFL VI. 421 1304/1944

3. kép. Úthálózat

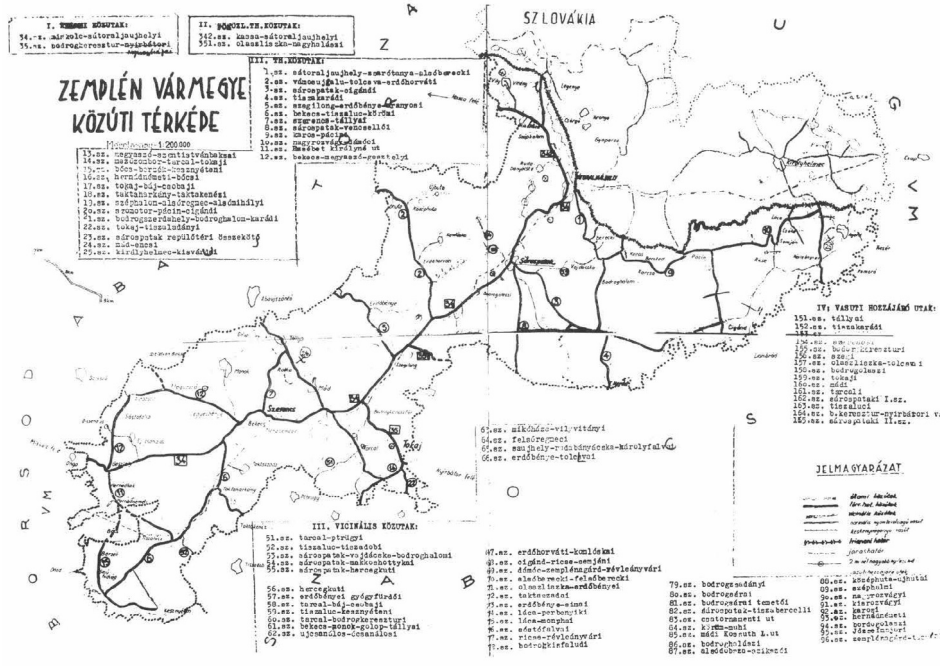

16. Zemplén vármegye közúti térképe 1920–40. ÁÉH.

Forrás: Szomolányi Antal: Utak. Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Miskolc, 1988, 32. p.

Az ilyen irányú fejlesztések azért is voltak kézenfekvőek, mert a visszatért régió etnikailag bár egységesnek nevezhető, más-más gazdasági körzetek részét képezték 1920 előtt és után is, s mivel a területsáv összeköttetése az új határok mellett nem volt adott, a meglevő „irányok" fejlesztése egyszerűbb volt, mint megoldani új összeköttetéseket. Hogy konkrét példákat is nézzünk, Kassának sem Rozsnyóval, sem Sátoraljaújhellyel nem volt vasúti összeköttetése 1938 után, ugyanis mindkét irány egyes szakaszai szlovák kézen maradtak, Sátoraljaújhely esetében a Nagyszalánc–Legenye/Alsómihályi-szakasz. Így Rozsnyó és Sátoraljaújhely (ezáltal Ungvár és Beregszász) vasúti megközelítése is csak Miskolc irányában volt lehetséges. (Demeter–Radics 2007, 3–4. p.)

Utolsóként pedig fontos arról is szót ejtenünk, mely területtel foglalkozik jelen írás. Az első bécsi döntés keretében Zemplén vármegyéhez visszatért részekkel.[19] Az Államépítészeti Hivatal rendelkezésre álló iratanyaga hiányos, közvetlenül a visszacsa-

19 A visszatérő Zemplénhez lásd: Godzsák 2011.

tolást követő időszakra vonatkozóan több információnk van, mint a korábbi évek tekintetében, vagy az 1940 utáni évek vonatkozásában. Ennek okai a nagy elszántsággal megkezdett munka kezdeti beindulásában is kereshető. A kutatás eredeti célja a Magyar a Magyarért mozgalom által finanszírozott felújítások feltárása volt – mely akció határozott idejű kezdeményezés volt –, a mozgalom működésével már foglalkozott e sorok szerzője.[20] Eredendően csak az első év beruházásairól szólt volna a tanulmány, de végül a vizsgált időszak határa is ki lett tolva a háború végéig. Így minden beruházást vizsgált az írás, és a teljes korszakot, már amennyire a források betekintést engednek.

4. kép. Úthálózat

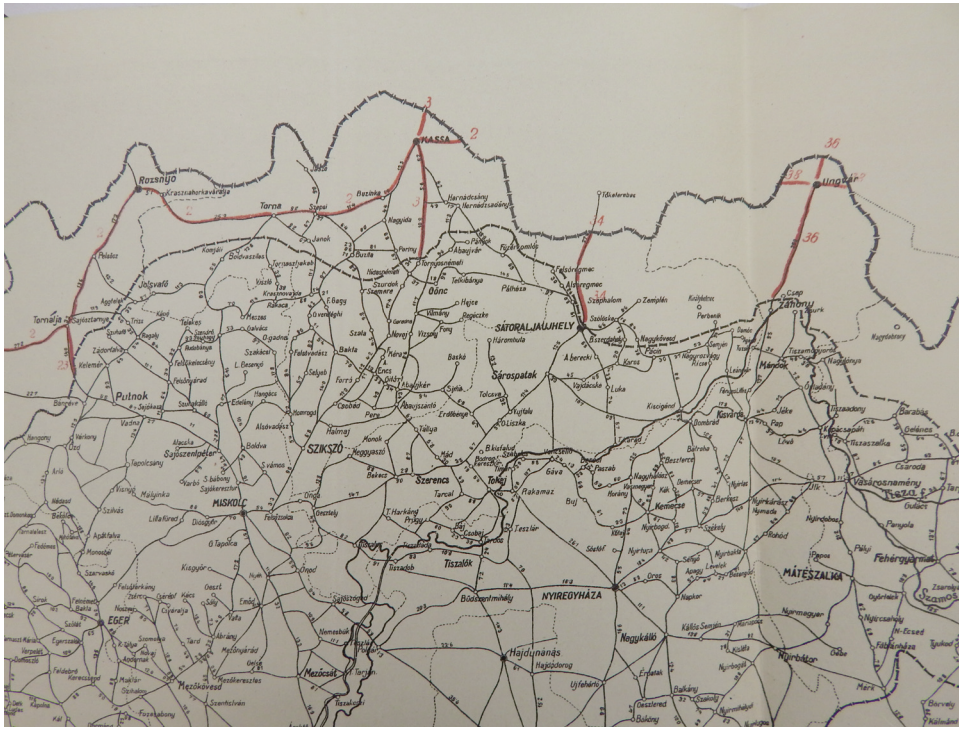

A Magyar a Magyarért mozgalom által finanszírozott munkálatok

Amikor már biztosnak tűnt, hogy visszatér valamekkora rész a Felvidékből, az ott várható szociális problémákkal szembesülve 1938. október 6-ára értekezletet hívtak

20 A mozgalomhoz lásd: Hámori 2001.; kifejezetten a zempléni működésre: Godzsák 2018. A nyírségi gyűjtésről: Godzsák 2016.

össze a miniszterelnökségen, ahol nagyszabású társadalompolitikai akció terveiről született döntés. Ez lett a Magyar a Magyarért mozgalom. Az akció élén a miniszterelnök – Imrédy Béla – felesége állt. A mozgalom elsősorban pénz-, másodsorban pedig természetbeni adományokat gyűjtött. A pénzek felhasználását – segélyezések, munkaalkalmak teremtése – 1939 nyarával bezáróan befejezte a mozgalom, a fel nem használt maradványtőkéjét a Belügyminisztériumnak adta át. (Godzsák 2018, 31–32. p.)

A mozgalom a visszatérő részeken különböző műsoros esteket is szervezett, igyekezett munkaalkalmakat teremteni, osztottak zsírt, szalonnát, cukrot, sót, csokoládét és szeretetcsomagokat is. 6316 főt részesítettek segélyben, Királyhelmecen egészségházat építettek, Ladmócon munkásszállót. (Godzsák 2018, 35–36. p.)

A mozgalom beszámolójából az is kiderül, hogy a Bodrogközi járásban útjavítás, árkolás, sáncolás, gátépítés, kőfejtés és vízlevezetési munkálatok folytak, amiken átlagosan 1,80 pengős napszámbérért alkalmazták a helyieket. Az 1939. május 15-ig felhasznált pénzösszeg értéke 16 006 pengő és 3 fillér volt. A Sátoraljaújhelyi járásban útépítés, útjavítás, árkolás, talajegyengetés és községi épületek javításai voltak az ínségmunkák, átlagosan 2 pengős napszámbérért. Az 1939. május 15-ig felhasznált pénzösszeg értéke itt 25 000 pengő volt. (Godzsák 2018, 36. p.)

Az anyaország állami tejakciójának mintájára a mozgalom a hatósági tejellátást a visszacsatolt területeken is megindította, a vármegyei tiszti főorvosok irányítása és szociális megbízottainak vezetése mellett. A segélyezettek tejutalványt kaptak, amelyet az állandó ellenőrzés alatt álló tejtermelő vagy tejcsarnok váltott be. Az iskolásgyermekek négy hónapon át kaptak tejet, és azt a helyszínen kellett elfogyasztaniuk. Az óvodáskorúak az adagot az óvodában, vagy ennek hiányában egy külön helyiségben fogyasztották el, ahová reggelire vagy tízóraira naponként összegyűltek. A megbízottak a tejakciót a vármegyei tiszti főorvos irányítása mellett a jegyzők és tanítók bevonásával szervezték meg. A mozgalom tejakciójából a Bodrogközi járásban 24, a Sátoraljaújhelyiben pedig 202 terhes és szoptatós anya részesült. A gyerekeket tekintve 6 hónapos kortól 3 éves korú gyermekekig a Bodrogközi járásban 65 fő, a Sátoraljaújhelyiben 309 fő, 3–6 éves korú gyermekek a Bodrogközi járásban 124 fő, a Sátoraljaújhelyiben 498 fő, 6–12 éves korú gyermekek a Bodrogközi járásban 226, a Sátoraljaújhelyiben 878 fő. Az 1939. május 15-ig erre a célra felhasznált pénzösszeg a Bodrogközi járásban 671,77 pengő, a sátoraljaújhelyiben 8212,30 pengő volt. (Godzsák 2018, 36–37. p.)

A visszatérő részeken összességében a mozgalom gyakorta nem maradandó munkálatokat végeztetett, ám az általunk vizsgált régió azon kevesek közé tartozik – ilyen volt még a Rozsnyói és az Ógyallai járás –, ahol a mozgalom szociális előadóinak kitartó szorgalmazására az ínségmunkásokat elsősorban óvoda- és egészségház-építési munkálatokon foglalkoztatták. (Godzsák 2018, 36. p.)

Zemplén vármegye alispánjának iratai között található egy elszámolás a Magyar a Magyarért mozgalomtól. Az elszámolás 1941 elején került leadásra.[21]

1939. március 2-ai dátumozással van az irategyüttesben egy összefoglalás, a munkálatok akkori állásáról. Ebből kiderül, hogy a „Felszabadult felvidéki területeken végrehajtandó közmunkák" ügyében 120 000 pengőt utalt ki a kormány, de addig az időpontig csak a Biste–Nagykázmér közötti út munkálatai lettek megkezdve, így a dokumentum, melyet Fáy főispán írt alá, sürgeti a többi munka megkezdését is.

Az államépítészeti hivatal főnökének jelentése szerint a rad–pusztakörtvélyesi bekötő útszakaszra 6000 pengőt kértek. Az előzetes tervek szerint a munkákra Zétény, Véke, Rad, Szinyér, Szentmária és Pálfölde visszatért települések munkásait tervezték alkalmazni, hogy a helyiek munkaalkalmakhoz juthassanak.

A továbbiakban kiderül az iratból, hogy Kocsis Margit a Magyar a Magyarért mozgalom keretéből a Királyhelmeci járásban

– a bodrogszentesi vármegyei bányában kavicstörésre 4000 pengőt,

– a királyhelmeci lőtér építésének földmunkájára pedig 2000 pengőt bocsátott rendelkezésre.

Továbbá igényeltek még:

– A királyhelmec–kisdobrai útnak 4,5 km-es földmunkájára 3000 pengőt, ahol királyhelmeci, kisdobrai és kisgéresi munkásokat terveztek alkalmazni.

– A bodrogszentes–vékei út 2 km-es földmunkáira pedig 2000 pengőt, ahol Véke, Boly, Szolnocska és „esetleg bizonyos kis mértékben" Bodrogszentes munkásait tervezték alkalmazni.

A Sátoraljaújhelyi járásban Unghváry Erzsébet szociális nővér – a Magyar a Magyarért mozgalom megbízottja – rendelkezésre bocsátott az

– örös–nagykövesdi út új telepítési helyén utca építésére: 1500 pengőt.

– Céke községnek 240 m^3 kő kitermeléshez: 720 pengőt (a kő felhasználási célja iskola- és paplakkerítés).

– A csarnahói út földmunkáira 2500 pengőt.

– A ladamóci munkásházra 3000 pengőt, ahol csarnahói, nagybári és kisbári munkásokat terveztek munkához juttatni.

– A kisbári–nagybári kb. 1,5 km-es bekötőút földmunkáira pedig 2000 pengőt.

Továbbá a következő összegeket tervezték igényelni a mozgalomtól:

– Imreg község átkelési szakaszának helyrehozatalára 500 pengő.

– A szürnyegi bekötőútnál 2 km hosszban végzendő munkálatokra 2500 pengőt.

21 MNL BAZML SFL IV. 2405 b. 780/1941. A továbbiakban amíg külön nem jelezzük, ez a forrása az információknak.

– Bodrogszerdahelynél a Bodrog töltésére és emelésére a veszélyeztetett helyeken a Bodrogközi Vízrendező Társulatnak 8000 pengőt. Itt Szőlőske, Bodrogszerdahely, Bodrogszög és esetleg Örös munkásait tervezték alkalmazni.

– Gecsely községben a bíró háza felé vezető út földmunkáira 300 pengőt.

– Legenye község belterületén útsáncolásra 500 pengőt.

– Csörgő, Nagytoronya és Kistoronya község belterületén levő utcák rendbehozatalára és járdaépítésre szükséges kő bányászatára, valamint útárkolásra 1500 pengőt.

– Bodzásújlak községben útsáncolásra 600 pengőt.

– Barancs községben a fő keresztutca sáncolására 500 pengőt.

– Garany községben utak sáncolására 500 pengőt.

– Borsiban pedig az országúttól II. Rákóczi Ferenc szülőházáig s egyidejűleg a községen átvonuló út rendbehozatalának földmunkáira 1 km hosszan 1000 pengőt.

– Végül a már említett cékei iskola és a római katolikus paplak kerítésének létesítési munkálataihoz 900 pengőt.

Azaz összesen 16 800 pengőt terveztek még igényelni a munkálatok folytatásához. Az összegzés megemlíti, hogy a céke–kásói út földmunkáira az Államépítészeti Hivatalnak van pénze, így ezzel ők nem foglalkoznak. Ezen munka során Magyarsas községből kívántak bevonni munkanélkülieket.

A kimutatás a következőkkel zárul: „Midőn az értekezleten létrejött megállapodásokat a vármegye alispánjának, az érdekelt sátoraljaújhelyi és királyhelmeci járási főszolgabíróknak, az államépítészeti hivatal főnökének, továbbá dr. Kocsis Margit és Unghváry Erzsébet szociális testvéreknek kiadom, felkérem nevezetteket, miszerint hassanak oda, hogy a fent megjelölt munkálatok az egész vonalon mielőbb kezdetüket vehessék, így a lakosság munkaalkalomhoz jusson még mielőtt a tavaszi munkálatok elkezdődnének.”

A *Zemplén* című lap 1939 márciusában beszámolt arról, hogy ekkor újabb 40 000 pengőt irányoztak elő a Bodrog töltésének emelésére és útkarbantartásra.[22]

A M. kir. pénzügyminiszter számvevőségi központi csoportja a zempléni alispán Bornemissza Miklós részére küldött elszámolásokat 1941 februárjában a Magyar a Magyarért mozgalom keretében végzett munkákról, amiket az alispán továbbított a helyi államépítészeti hivatalnak. Ezek azonban sajnos nem maradtak meg. Ellenben márciusból az Államépítészeti Hivatal felülvizsgálati dokumentumainak egy része igen.[23]

Először a szentes–vékei vicinális[24] útépítés – 3 km-es – földmunkájának felülvizsgálatáról 1941. március 6-ai dátummal, azonban maguk a számadási okmányok nem maradtak fenn. Bodrogszentes és Véke között 2285 m hosszban az út kétoldali árko-

22 *Zemplén*, 1939. márc. 19. 3. p.

23 Innentől a forrás újra: MNL BAZML SFL IV. 2405 b. 780/1941

24 A vicinális út községi közlekedési utat jelent.

lásáról és padkarendezéséről, továbbá 30 méter kétoldali árokfalazásról a következő jelentést tették március 18-án: „A munkálat jól és gazdaságosan hajtatott végre." Kiderül a szövegből, hogy a hivatalnak előlegül 3000 pengőt utaltattak ki. A költségelosztási kimutatás szerint kifizettetett 2473 pengő 40 fillér, a maradvány pedig 256 pengő 60 fillér. Ezt a maradványt a szintén a Magyar a Magyarért akció keretében végzett Kisbári–Nagybári útfelújítás céljaira utalták át, ahol az összeg „rendeltetésének megfelelően és helyesen lett elszámolva".

Majd március 22-ei dátummal a királyhelmec–kisdobrai vicinális út 1.720–3.610 sz. közötti szakasza földmunkáinak felülvizsgálata maradt meg, melyből kiderül, hogy az elvégzett 1210 m^3 földmunka átlagosan 0.99 pengő/m^3, a 3781,2 m árkolása pedig átlag 0,42 P egységáron történt, amit gazdaságosnak ítéltek. Erre a munkára előlegként kiutaltak 3000 pengőt, amiből 2989 P és 64 fillér lett felhasználva, így a maradvány 10 pengő 36 fillér volt, amit szintén a Kisbári–Nagybári-szakaszra továbbítottak.

Ugyanezzel a dátummal láttamozták a bodrogszentesi kőbánya kitermelésének felülvizsgálatát. A céljaikra 959 m^3 követ termeltek ki, amelyből 956 m^3-t kavicsnak összetörtek. A költség m^3-enként 3 pengő 9 fillérbe került. Az államépítészeti hivatalnak előlegül 4000 pengőt utaltak ki, ebből 2965 pengő 60 fillért használtak föl, a maradvány 1034 pengő 40 fillér volt. A maradványból 1000 pengőt a bodrogszentes–vékei útra továbbítottak, a fennmaradó 34 pengő 40 fillért onnan is a Kisbári–Nagybári építkezésnél mutatkozó túlkiadásra küldték tovább.

Augusztusig 2307 pengőt használtak föl a Kisbári és Nagybári közötti útszakaszra, melyre a többi fentebbi munkálat maradványát is átcsoportosították. A mozgalom összesen 2301 pengőt adott a munkálatokra az átcsoportosítással együtt, így a fennmaradó hat pengőt más forrásból kellett előteremteni.[25]

Ha már a kőbányák szóba kerültek, érdemes megemlítenünk, hogy ilyen tekintetben a vizsgált rész gazdag volt. Szomotor, Borsi, Gerecsely, Biste, Kisgéres, Bodrogszentes és Nagykövesd mind rendelkezett kőbányával.[26]

25 MNL BAZML SFL VI. 421 5038/1939

26 MNL BAZML SFL VI. 421 62/1941

A Sátoraljaújhelyi Államépítészeti Hivatal által végzett egyéb munkálatok

A Sátoraljaújhelyi Államépítészeti Hivatal iratai között fennmaradt több havi zárszámadás is, ami érinti a visszatérő részeken való beruházásokat.[27]

A havi zárszámadásokból kiválogattuk a Felvidékre eső munkálatokat, ezeket táblázatos formában közöljük. 1939 júliusa és 1942 novembere közötti munkálatokról van szó, az első említés után, ha nem volt semmi változás, akkor nem közöljük a későbbi említéseket, legfeljebb az utolsó alkalmat, ugyanis a sokáig változatlan adatok közlése jelentheti azt, hogy a munkálatok még nem értek véget. Ahol zajlottak a munkálatok folyamatosan, ott pedig közöljük a havi elszámolás változásait. A pénzösszegeknél a filléreket elhagytuk – nem célunk a pontos végösszegek kiszámítása –, a kerekített összegeket közöljük. Nem minden hónapra rendelkezünk adatokkal a megadott intervallumon belül, és maguk a határok a legelső és legutolsó fellelhető hónapok, így tulajdonképpen az iratanyag alakította ki őket.

Ahol nem szerepel kiadás, ott a munkálatok még nem kezdődtek el. Néhol nem volt jelölve az előleget folyósító szerv, bizonyos esetekben pedig nem rendelkeztek a munkálatokra előlegekkel. Az első esetet kérdőjellel, a másodikat kihúzással jelöltük. Az előleget folyósító szerv általában az alispán, vagy valamelyik miniszter volt. Egy esetben pedig a Magyar a Magyarért mozgalom. Ez utóbbi esetben – Kisbári–Nagybári útépítés – az előző fejezetben is tárgyaltuk a munkálatot.

Láthatjuk a táblázatból, hogy egyes beruházásoknál nem volt meg a folyósító szerv a munkálatok elkezdésekor, de később igen, más esetekben pedig már az első említésnél is fel van tüntetve és van, ahol – pl. a sátoraljaújhely–csapi városi hengerelés – egyáltalán nincs előleget folyósító megnevezve.

Nem mehetünk el annak megemlítése nélkül, hogy a kisztei községi iskolánál érthetetlen – ismerve a többi adatot –, hogyan lehet a kiadásoknál csökkenés. Talán elírás, vagy az elszámolásnál történtek hibák.

27 pl.: MNL BAZML SFL VI. 421 5038/1939

1–4. táblázat. Az 1939 júliusa és 1942 novembere közötti munkálatok

a munka megnevezése	az előleget folyósító hatóság megnevezése	bevétel (pengő)	kiadás (pengő)	
pusztakörtvélyesi-radi útmunkák	?	10 000	0	**1939 július**
	Zemplén vm. alispánja	52 426	51277	**1941 április**
		52 426	57675	**1941 augusztus**
		57 988	63489	**1942 július**
		60 988	63489	**1942 október**
bistei útépítés	?	18 950	13 646	**1939 július**
kásói útépítés	?	9 437	7 007	**1939 július**
bodrogszögi útépítés	?	3 769	1 085	**1939 július**
Kisbári-Nagybári földmunka	?	2 000	2 307	**1939 július**
királyhelmeci-kisdobrai útmunkák	?	3 000	2 989	**1939 július**
	Zemplén vm. alispánja	0	1 491	**1941 április**
		4 000	4 347	**1941 augusztus**
		29 000	21 436	**1942 július**
		29 000	22 213	**1942 augusztus**
		29 000	22 546	**1942 szept**
		29 000	23 636	**1942 október**
Szentes-vékei útmunkák	?	3 000	2 743	**1939 július**
kiskövesdi útépítés	?	4 558	4 808	**1939 július**
nagygéresi útépítés	?	5 966	3 644	**1939 július**
bodrogvécsi útépítés	?	10 204	11 418	**1939 július**
	Zemplén vm. alispánja	2 000	232	**1941 április**
		15 000	12 238	**1941 augusztus**
kisújlaki útépítés	?	12 894	3 982	**1939 július**
	Zemplén vm. alispánja	2 000	370	**1941 április**
		7 000	10 330	**1941 augusztus**
		17 678	20 106	**1942 július**
pálföldei útépítés	?	18 076	2 772	**1939 július**
radi útépítés	?	20 603	29 707	**1939 július**
vékei útépítés	?	14 551	3 443	**1939 július**
	Zemplén vm. alispánja	2 000	2 050	**1941 április**
		10 000	3 675	**1941 augusztus**
		20 000	34 873	**1942 július**
		20 000	34 930	**1942 augusztus**
		36 000	34 930	**1942 szept**
		36 000	35 011	**1942 október**
kistárkányi útépítés	?	4 700	5 566	**1939 július**
a Sátoraljaújhely-csapi út hengerelése	Zemplén vm. alispánja	20 000	28 580	**1939 július**
		54 000	62 556	**1939 augusztus**
		54 000	81 802	**1939 szeptember**
		82 000	102 479	**1939 november**
		82 000	105 156	**1939 december**
		10 000	8 836	**1941 április**
		102 714	58 843	**1941 augusztus**
		24 533	26 579	**1942 július**
		24 534	26 709	**1942 október**

a Sátoraljaújhely-ungvári út hengerelése	Zemplén vm. alispánja	20 000	27 608	**1939 július**
		30 000	32 118	**1939 augusztus**
		30 000	32 900	**1939 november**
		30 000	33 023	**1939 december**
Kisbári-Nagybári útépítés	Magyar a Magyarért	2 301	2 307	**1939 augusztus**
	Zemplén vm. alispánja	0	123	**1941 augusztus**
Sátoraljaújhely-Kassa hengerelés	-	0	17 788	**1939 augusztus**
	Zemplén vm. alispánja	6 300	18 061	**1939 november**
		6 300	18 137	**1939 december**
		0	624	**1941 április**
		30 000	37 498	**1941 augusztus**
Sátoraljaújhely-csapi városi hengerelés	-	0	842	**1939 augusztus**
		0	881	**1939 december**
a bistei fürdőhöz vezető bekötő út	Zemplén vm. alispánja	1 200	0	**1939 július**
csarnahói útépítés	Zemplén vm. alispánja	8 000	5 796	**1939 július**
		8 000	7 790	**1939 augusztus**
		8 000	7 955	**1939 november**
		8 000	8 485	**1939 december**
Céke-kásói útépítés	-	0	65	**1939 július**
		0	2 921	**1939 augusztus**
		0	5 807	**1939 szeptember**
	Zemplén vm. alispánja	6 000	10 027	**1939 november**
		11 171	17 559	**1939 december**
Szinyér-radi út kőpályaépítése	Zemplén vm. alispánja	10 000	1 273	**1939 augusztus**
		10 000	3 395	**1939 szeptember**
		15 000	10 200	**1939 október**
királyhelmeci állami elemi iskola	Vallás és közoktatásügyi miniszter	10 000	0	**1939 július**
		10 000	9	**1939 augusztus**
		10 000	433	**1941 augusztus**
		10 000	518	**1942 július**
		10 000	518	**1942 november**
nagygéresi állami elemi iskola	Vallás és közoktatásügyi miniszter	15 000	0	**1939 július**
		15 000	0	**1939 augusztus**
		15 000	7 030	**1939 október**
		15 000	7 042	**1939 december**
		15 000	8 176	**1941 augusztus**
		15 000	8 176	**1942 augusztus**
		15 000	12 000	**1942 szept**
nagygéresi óvoda	-	0	7	**1939 augusztus**
	Vallás és közoktatásügyi miniszter	13 000	16	**1939 október**
		13 000	4 116	**1939 december**
	Belügyminiszter	13 320	12 550	**1941 augusztus**
királyhelmeci óvoda	-	0	7	**1939 augusztus**
	Vallás és közoktatásügyi miniszter	13 000	21	**1939 október**
		13 000	5 542	**1939 december**
	Belügyminiszter	13 000	12 575	**1941 augusztus**
		720	339	**1942 augusztus**
		720	346	**1942 november**
perbenyiki méntelep építése	Földművelési miniszter	45 000	35 006	**1939 augusztus**
		45 000	45 006	**1939 szeptember**

kisztei községi iskola	Vallás és közoktatásügyi miniszter	18 000	0	**1939 július**
		18 000	0	**1939 augusztus**
		18 000	5 585	**1939 október**
		18 000	4 438	**1939 november**
		18 000	4 085	**1939 december**
garami gr. Almásy kastély	-	0	4	**1939 augusztus**
Királyhelmec-bolyi hengerelés	-	0	1 914	**1939 szeptember**
		0	2 665	**1939 november**
		0	2 761	**1939 december**
Szomotor-pácini útmunkák	Zemplén vm. alispánja	390	0	**1939 szeptember**
szölőskei Bodrog híd	Kereskedelmi és közlekedési miniszter	5 000	0	**1939 szeptember**
	alispán	5 000	918	**1941 április**
		10 000	7 943	**1941 augusztus**
		238 000	251 000	**1942 július**
		318 000	314 698	**1942 augusztus**
		318 000	315 000	**1942 szept**
bodrogkeresztúri állami elemi iskola	Vallás és közoktatásügyi miniszter	15 000	1 400	**1939 december**
radi út kőpályaépítése	Zemplén vm. alispánja	13 480	14 774	**1939 december**
Pusztakörtvélyes-szinyéri útépítés	Zemplén vm. alispánja	7 707	7 011	**1939 december**
Céke-Imreg-garanyi út kőfejtése	Zemplén vm. alispánja	1 200	1 166	**1941 április**
		1 200	1 166	**1941 augusztus**
Borsi rákóczi kastély planírozási munkálatok	Zemplén vm. alispánja	288	288	**1941 április**
Bodrogszentmária-Pálfölde útépítés	Zemplén vm. alispánja	2 500	2 716	**1941 április**
		15 000	18 271	**1941 augusztus**
		15 000	20 604	**1942 július**
		15 000	20 604	**1942 október**
Szürnyegi vicinális út	Zemplén vm. alispánja	2 000	473	**1941 április**
	Zemplén vm. alispánja	5 000	3 545	**1941 augusztus**
Borsi vicinális út	Zemplén vm. alispánja	10 000	8 813	**1941 április**
		17 000	16 387	**1941 augusztus**
Biste-Kázmér út	Zemplén vm. alispánja	5 000	6 805	**1941 április**
		5 000	17 567	**1941 augusztus**
		38 267	39 520	**1942 július**
		38 267	39 581	**1942 szept**
		38 267	43 871	**1942 október**
Pusztakörtvélyes-Bacska útépítés	Zemplén vm. alispánja	3 329	2 770	**1941 április**
		3 329	16 248	**1941 augusztus**
		14 000	20 295	**1942 július**
		14 000	20 295	**1942 október**
Bodzásújlak-Kiszte-Gerecsely útépítés	Zemplén vm. alispánja	5 000	3 678	**1941 április**
		15 000	15 902	**1941 augusztus**
		26 000	37 477	**1942 július**
		26 000	37 477	**1942 október**
királyhelmeci református iskola	Vallás és közoktatásügyi miniszter	2 000	1 309	**1941 augusztus**
szürnyegi állami elemi iskola	Vallás és közoktatásügyi miniszter	10 000	4 000	**1941 augusztus**
		10 000	8 474	**1942 augusztus**
		10 000	8 474	**1942 november**

cékei görögkatolikus iskola	Vallás és közoktatásügyi miniszter	16 000	11 300	1941 augusztus
		16 000	14 000	1942 augusztus
		16 000	14 000	1942 november
cékei római katolikus iskola	Vallás és közoktatásügyi miniszter	19 500	11 700	1941 augusztus
		24 500	24 500	1942 augusztus
		24 500	24 500	1942 november
ladamóci községi iskola	Vallás és közoktatásügyi miniszter	0	2 600	1941 augusztus
		20 000	18 466	1942 augusztus
		20 000	19 433	1942 október
		20 000	19 433	1942 november
Királyhelmec-nagykövesdi út	Zemplén vm. alispánja	0	1 311	1941 augusztus
imregi útépítés	Zemplén vm. alispánja	0	33	1941 augusztus
Mécstelep-Battyán útépítés	Zemplén vm. alispánja	0	361	1941 augusztus
		5 060	7 701	1942 július
		5 060	7 701	1942 október
Kisgéres község utcájának építése	Zemplén vm. alispánja	1 000	803	1941 augusztus
		20 000	19 653	1942 július
		20 000	19 736	1942 szept
		20 000	19 736	1942 október
Borsiban községháza építése	Zemplén vm. alispánja	26 000	0	1941 augusztus
		26 000	19 000	1942 július
		26 000	26 000	1942 augusztus
		26 000	26 000	1942 szept
		26 000	26 000	1942 október
Szomotor-Pácin-Cigánd úthengerelés	Zemplén vm. alispánja	0	442	1942 július
		0	3 045	1942 augusztus
		1 000	10 624	1942 szept
		21 000	46 547	1942 október
Nagykövesd-Örös útépítés	Zemplén vm. alispánja	27 000	17 658	1942 július
		27 000	18 829	1942 augusztus
		27 000	19 918	1942 szept
		27 000	22 358	1942 október
csörgői állami iskola	Vallás és közoktatásügyi miniszter	5 000	0	1942 augusztus
		5 000	3 608	1942 szept
		5 000	3 608	1942 november
perbenyiki állami elemi iskola	Vallás és közoktatásügyi miniszter	2 000	0	1942 augusztus
nagykázméri állami elemi iskola	Vallás és közoktatásügyi miniszter	10 000	10 000	1942 augusztus
		10 000	12 400	1942 október
csörgői közjegyzői hivatal kibővítése	csörgői közjegyzői hivatal	17 551	0	1942 szept
		17 551	16	1942 október
nagykázméri római katolikus iskola	Vallás és közoktatásügyi miniszter	10 000	10 000	1942 szept
		16 000	12 470	1942 november
magyarsasi református iskola	Vallás és közoktatásügyi miniszter	3 000	0	1942 október
		3 000	0	1942 november
kásói görögkatolikus iskola	Vallás és közoktatásügyi miniszter	25 000	6 600	1942 november

Láthatjuk, hogy egyes munkálatok igencsak elhúzódtak, vannak, amelyeknél beindultak a munkák, majd egy darabig szüneteltek. Amely esetekben fel van tüntetve hónapokon át a változás nélküli állapot, ott vélhetően még nem értek a munkálatok végére, viszont szüneteltek a munkálatok, ezért nincs lezárva és kivezetve a számadásból a tétel, akkor sem, ha változás nem történt. A nagygéresi elemi iskola jó példa rá, hogy 1941 és 1942 augusztusában pont ugyanazoknál a számoknál áll az elszámolás, de 1942 szeptemberére történik kiadásbeli, azaz beruházásbeli változás. Itt az érdekesség miatt mind a két év augusztusi adatait benne hagytuk a táblázatban. De olyan eset is van, amikor valami szerepel, majd eltűnik, és újra szerepel. A hengerlések vélhetően „nullázódnak" és újrakezdődnek évente, de a legtöbb beruházás folyamatos volt. Vannak olyan tételek a számadásokban, amelyek vármegyei szintűek, azoknál nem lehet tudni, milyen arányban szerepeltek a visszatért részeken hasznosított források, de elég kevés ilyen tétel volt. Megfigyelhető továbbá az is, hogy volt olyan munkálat, amelyet 1939-ben a Magyar a Magyarért mozgalom finanszírozott, majd később ugyanolyan jellegű munkálatot más.

A királyhelmeci és nagygéresi óvodák tervéhez érkezett egy módosítási javaslat 1939 szeptemberében a minisztériumtól. A tervrajzot megfelelőnek tartották, azonban négy módosítási javaslattal éltek, melyből három az illemhelyekhez kapcsolódik. Az előteret üvegajtóval kívánták ellátni, hogy télen ne kelljen nyitott ajtónál kimenniük a gyerekeknek, de mégis legyen rálátásuk az óvónőknek a helyiségre, nagyobb ablakokat tartottak jónak a fényviszonyok miatt az illemhelyekre, és szerették volna, ha az óvónői illemhely a lányok illemhelye felől lett volna megközelíthető. A negyedik módosítási javaslat pedig a ruhatár és játékterem méretét egy picit növelni kívánta.[28]

Vannak egyéb munkálatok, amelyek beszámolói, tervei 1939 októbere és decembere között születtek, de a fenti táblázatokban nem találhatóak meg. Ilyen a bodzásújlak–kiszte-gerecselyi vicinális közút 4 km-es szakaszának felújítása, mely 1326 pengő és 80 f adó és járulékvonzattal járt. Amire 1500 pengő előleget kaptak. Ezen felül 900 pengő volt a fuvar és 9000 a napszámdíj.[29]

Erről a felújításról részletes adatokkal is rendelkezünk. Az út „teljesen elhanyagolt" állapotban volt, az erősebb emelkedéseknél a víz megbontotta a töltéseket, a tehénfogatok pedig feltörték a padkát, ahonnan a zápor elmosta a földet. Így egy 1 km-es szakaszon az út egy méterrel a padka fölé emelkedett, ami havazáskor igencsak veszélyes helyzetet teremtett, hisz nem lehet látni, a szekér kereke mikor esik le az útról, így elsősorban a padkák feltöltését tűzték ki célul, továbbá az árkok szabályos kiképzését, bizonyos helyeken pedig az elmosás elleni védekezést. Ezek nélkül a javítási, kavicsolási munkálatok fölöslegesek a szakértői vélemény szerint. Összegzésként még kieme-

28 MNL BAZML SFL VI. 4213544/1941

29 MNL BAZML SFLVI. 4216743/1939

lik, hogy életveszélyes a közúton való közlekedés, ezért is igényel sürgős intézkedést a szakasz.

A következő előzetes költségvetési tervet dolgozták ki:

1. Földmunkák:

– Padkatöltés, árokkiemelés három szakaszon, összesen 1150 folyóméteren. Folyóméterenkénti földmozgósítási szükséglet 1,5 m^3, összesen: 1725 m^3.

– Egy bogárhátú híd feljáróinak feltöltése 475 m^3.

– Egy 100 méteres szakaszon „lévő púp levágása" és a hiányzó töltésekbe hordása. Földmozgósítás folyóméterenként 8 m^3, az összes földmozgósítás 800 m^3.

– Kétoldalú árokásás, mely során a kikerülő földet a padkán szétterítik 3000 folyóméter hosszban.

Ez összesen 6900 pengő költségvonzattal jár a tervek szerint.

2. Kőpályaépítés:

– A földmunkákkal megbolygatott kőpályán új útalap készítése 300 folyóméteren 0,5 m^3 a folyóméterenkénti szükséglet, összesen 150 m^3. A következő egységárral: 2 pengős termelési áron, 2 pengős szállítással és 2,5 pengős bedolgozással.

– Hídalap építése összesen 150 m^3 965 pengős áron.

– Fenntartási kavicsszükséglet az újonnan megbolygatott szakaszon kb. 300 m^3. A következő egységáron: termelés 2 P, feltörés 2 P, szállítás 2 P, 1800 pengő összesen.

Így a kőpálya építése 2765 pengőt igényelt a tervek alapján.

3. Egyéb munkák:

– Árokkötések rézsűfonással, aminek anyag- és munkaátalányára 235 pengő.

Összesítés: földmunkák: 6900 pengő
kőpályaépítés: 2765 pengő
egyéb munkák: 235 pengő

Vagyis az összköltsége az egész javítási munkálatoknak 9900 pengő volt a tervek szerint.

A későbbi beruházások közül pedig például a nagykövesd–nagybári törvényhatósági vicinális közút munkálatai hiányoznak.[30]

A Nagyráska határában építendő 4-es számú fahíd építési terve is megmaradt,[31] mely tervet alább közöljük.

30 MNL BAZML SFL VI. 421 59/1941

31 MNL BAZML SFLVI. 421 1. dob. sz.n.

5–6. kép. A nagyráskai 4 sz. fahíd építési terve

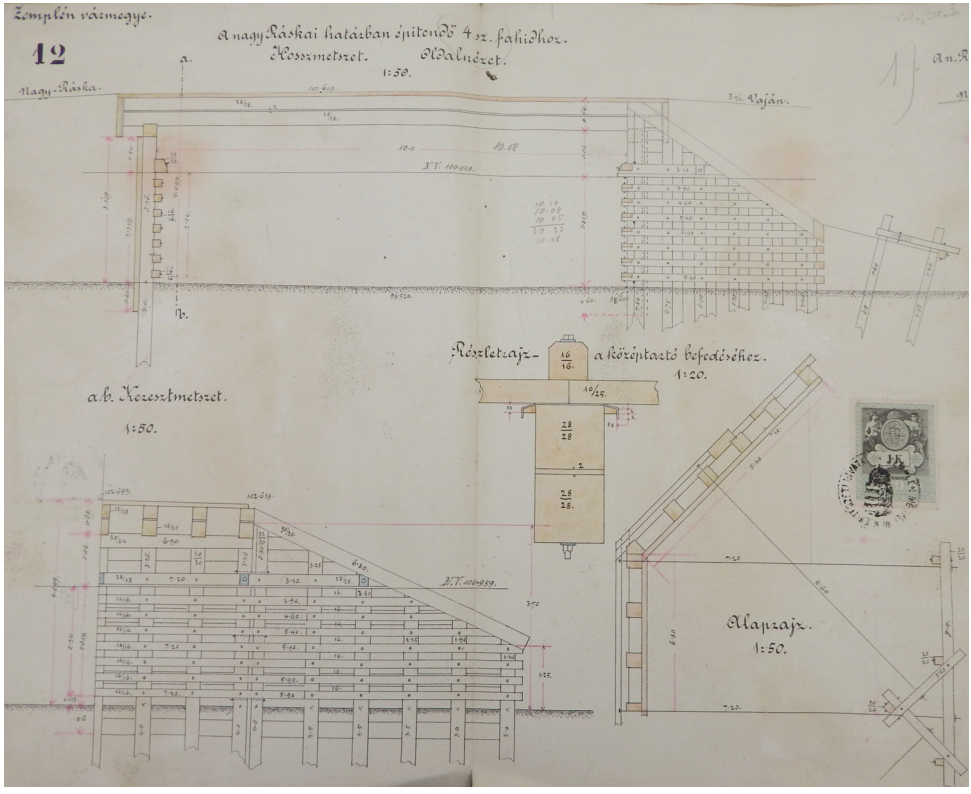

1943-ban terepbejárást végeztek egy Ronyva-hídhoz is, mégpedig a „34. sz. Miskolc-Sátoraljaújhely országhatári állami közút 79–911,72 km-ében építendő ronyvahíd” ügyében.[32]

A 355. számú Sátoraljaújhely–Csap törvényhatósági főközlekedési közút 6-7 km szakaszán levő szőlőskei közúti Bodrog-fahíd helyreállítási munkálataira 35 000 pengőt szántak 1940-ben, ugyanis árvízkárokat szenvedett a híd. A felmérés viszont nagyobb gondokat mutatott ki. „A hídszerkezet szétbontása alkalmával a hídszerkezet, továbbá az árvíz által elvitt jégtörők megmaradt cölöpállványa az előzetes vizsgálat alkalmával a vízállás miatt nem látható és vizsgálható, több helyen olyan korhadt állapotban volt, hogy a műtárgy ideiglenes helyreállítása ezen feltétlen kicserélését is szükségessé tette és ennek következtében a szűkösen előirányzatba vett munkáknál mégis jóval nagyobb munkamennyiséget kellett elvégezni” – állapítja meg az előirányzott összeg elégtelenségéről szóló beszámoló.[33]

32 MNL BAZML SFL VI. 421814/1943

33 MNL BAZML SFL VI. 421 78/1942

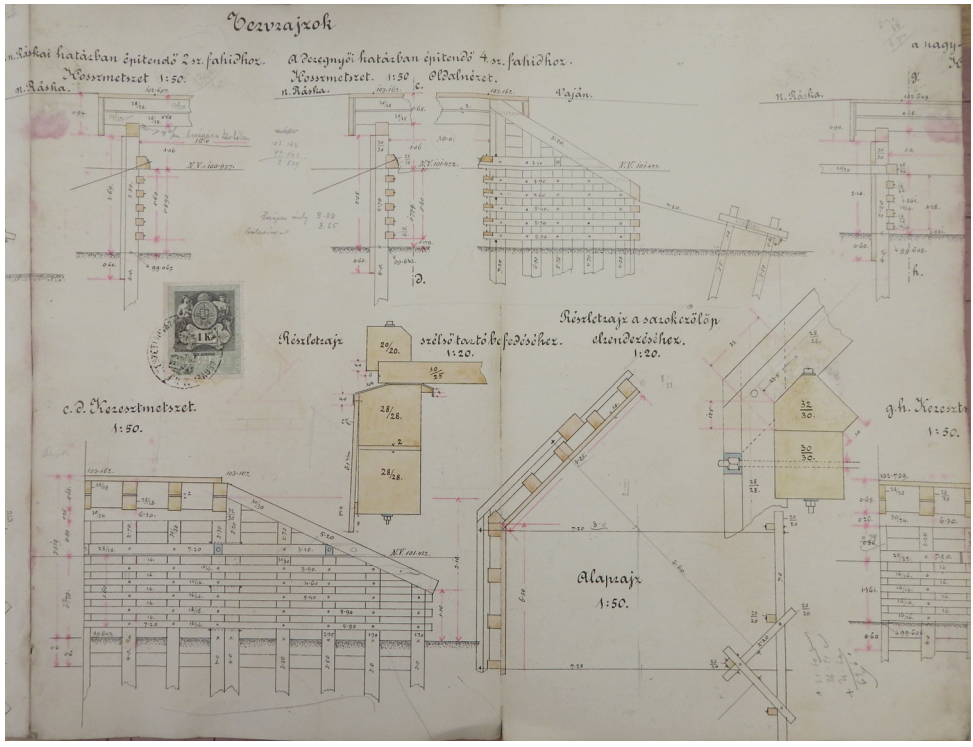

Végül 7 jégtörőt újraépítettek, egyet kiszélesítettek, a két hídfőt újjáépítették, továbbá 28 cölöpöt kicseréltek és több járműn is javításokat végeztek. A végösszeg így 38 ezer pengő lett. 1942-ben a helyreállítási munkálatok felülvizsgálata 5000 pengőbe került, a fenntartási költsége pedig 92 pengő és 81 fillér volt arra az évre vonatkozólag.[34]

A híd hídvizsgáló és észlelő berendezésének terve is fennmaradt a levéltárban. Eszerint az új híd mindkét végén U alakú elrendezéssel készült hídfők mögé 1–1,5 cm belméretű észlelőakna nyúlt az alapok felső síkjáig ferde tengelyű elhelyezéssel. Ez a leírás 1944-ből való, tehát láthatjuk, hogy a munkálatok folyamatosan zajlottak.[35]

Zéténynél is tervbe vették 1941-ben egy fahíd építését 2,5 méteres nyílásszélességgel a Tice-éren.[36] Az Ósva-patakon is terveztek egy hidat, nem tudjuk azonban, melyik szakaszán, csupán annyit tudhatunk meg az iratokból, hogy előzetesen 5387 pengő költséggel kalkuláltak.[37]

34 MNL BAZML SFL VI. 421 78/1942
35 MNL BAZML SFL VI. 421271/1943; 2667/1944
36 MNL BAZML SFL VI. 421 59/1941
37 MNL BAZML SFL VI. 421 98/1941

Vannak olyan beruházások, melyekről semmi konkrétumot nem tudunk, csak a munkálatok tényét. Ilyen a borsi híd javítása, melynek puszta tényén túl nem tudunk mást.[38] De Borsinál maradva: a községháza építésével ugyanígy járunk. Ehhez kapcsolódóan egy üres mappa van csupán az iratanyagban,[39] és ilyen a cékei római katolikus iskola építésére utaló mappa is.[40]

A gyors fejlesztések azonban nem minden esetben jártak osztatlan örömmel, ugyanis volt, hogy bizonyos tervezési hibák csupán később derültek ki. Egy esetben az útfelújítás során az árkokat is megemelték, viszont ennek köszönhetően a víz így a gazdák földjére folyt, ugyanis korábban még a földekről is az árok vezette el a közeli tóba a fölösleges vizet nagy csapadékhozam esetén, így viszont az útról összegyűlő is a földekre folyt. Így az árok utólagos félméteres mélyítése mellett döntöttek ebben az esetben.[41]

7. kép. A hivatalfőnök pecsétje és aláírása

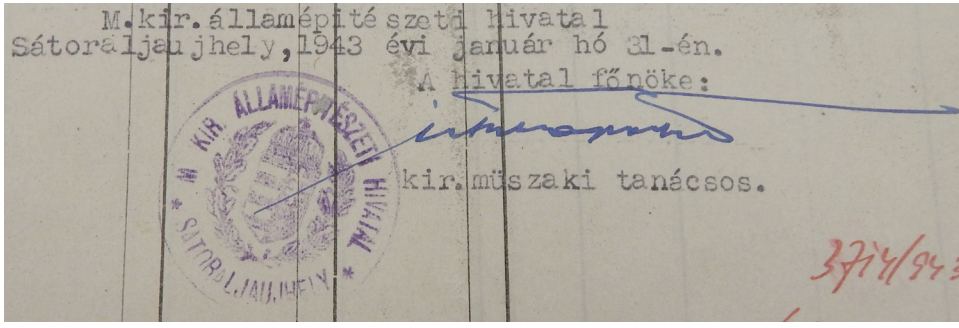

Mivel vannak útiköltség-elszámolások és egyéb nem részletezett tételek is, érdekességként egy ilyen iratcsomót is be kívánok mutatni.

A vármegyei műszaki rajzoló, Merendi Béla 1939. december 29-én Királyhelmecre utazott, a királyi járásbíróság épületének kibővítési munkálatainak megtervezésére terepszemlét tenni és felvételeket rögzíteni. Az utazási számla részletesen közöl több információt is. Az is kiderül belőle, hogy egyedül és az igazságügyi minisztérium terhére utazott. A mellékelt iratokból kiderül, hogy az igényelt toldaléképület alapterületének tervezett mérete 4 x 11,5 m volt, és irattár céljára akarták hasznosítani. Az útiszámla alapján 7.43-kor indult a sátoraljaújhelyi állomásról II. osztályú vasúti menetdíjjal Perbenyikig, ami két pengőbe került, ahonnan 40 fillérért utazott tovább autóbuszon Királyhelmecre. A visszaút ugyanakkora költséggel járt. 14 óra 15 percre ért haza, azaz 6 órát és 32 percet volt távol, ami negyed nap távollétként lett elkönyvelve. A negyed

38 MNL BAZML SFL VI. 4217130/1942
39 MNL BAZML SFL VI. 4214598/1942
40 MNL BAZML SFL VI. 421 719/1943
41 MNL BAZML SFL VI. 421 59/1941

nap távollét 2 pengő és 75 fillér díjnak számít, így 7 pengőt és 55 fillért igényelt a kiszállásért, azonban a királyhelmeci járásbíróság elnöke 1940 februárjában jelezte, hogy nem áll módjukban a költségeket kifizetni, mert az csak a felügyeleti hatósága alá tartozó igazságügyi alkalmazottak részére lehetséges. Ezután magához az igazságügyi miniszterhez küldték tovább az igényt, aki április közepén utasítást küldött Királyhelmecre, hogy fizessék ki az útiköltséget.[42]

Merendi a következő évben is többször utazott Újhelyből a visszatért részekre. 1940 nyarán többször utazott Borsiba, a Rákóczi-kastély helyreállítási munkálatai kapcsán. Júliusban nyolcszor, augusztusban négyszer, szeptemberben még kétszer. Ezeket a borsi Rákóczi-kastély renoválási alapjának terhére tette. Decemberben pedig a királyhelmeci polgári iskola felújítása kapcsán járt Királyhelmecen. Királyhelmeci útiszámlát Kiss Károly mérnök is nyújtott be, de ezek részletes bemutatása nem tartozik szorosan témánkhoz és nem is túl informatívak.

Irodalom

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára (MNL BAZML SFL)
IV. 2405. Zemplén vármegye alispánjának iratai,
b. közigazgatási iratok
VI. 421. Sátoraljaújhelyi Államépítészeti Hivatal iratai

Szakirodalom

Demeter Gábor–Radics Zsolt 2007. A Dél-Felvidék reintegrációjának gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozásai. *Limes,* 20. évf. 74. sz. 65–83. p.

Godzsák Attila 2011. *„S lettem kezdete feltámadásnak" – Az első bécsi döntés hatása Sátoraljaújhelyre és Zemplén vármegyére*. Sátoraljaújhely.

Godzsák Attila 2016. Nyírségi segítség visszatérő Felvidéknek – A „Magyar a Magyarért" mozgalom működése Szabolcs és Szatmár vármegyékben. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle,* 1. sz. 3–26. p.

Godzsák Attila 2018. A „Magyar a Magyarért" mozgalom Zemplénben, 1938–1939. *Zempléni Múzsa*, 18. évf. 4. sz. 31–38. p.

Hargitai Jenő 1973. I. Medvei Duna-híd építése (1939–1942) – II. Medvei Duna-híd háborús cselekményeinek helyreállítása (1969–1973). Kézirat, Kiskőrösi Közúti Szakgyűjtemény.

Hámori Péter 2001. Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. A Magyar a Magyarért Mozgalom története. *Századok*, 135. évf. 3. sz. 569–624. p.

Tóth László 1995. Magyarország közútjainak története. Budapest.

42 MNL BAZML SFL VI. 421946/1940

Egyéb források

8 Órai Újság, 1938. dec. 17.
Budapesti Hirlap, 1938. dec. 25.
Felvidéki Magyar Hirlap, 1938. dec. 25.
Magyar Közgazdaság, 1939. ápr. 27.
Pesti Hirlap, 1939. jún. 20.
Zemplén, 1939. márc. 19.

Attila Godzsák

Investments of the Hungarian State Construction Office in the Parts of Zemplén County That Returned After the First Vienna Award

The State Construction Office, established during the dualism period, was responsible for the construction and maintenance of state, county, and municipal roads, as well as for the planning and control of public roads. These included the construction and renovation of schools, hospitals, churches, spas, offices, and convents, which were also managed by the office's engineers. The study examines such projects in the parts of Zemplén County that were returned to Hungary from Czechoslovakia in 1938. After the border change, the review of the condition of roads and bridges started immediately, and with it the construction of secondary roads to meet the new traffic conditions and the improvement of the quality of access roads to villages. School construction and other investments were also undertaken. The aim was not only to improve the road network but also to create job opportunities for the population.

Kerényi Éva

A turizmus kezdetei Gömörben

A Magyarországi Kárpátegyesület megalakulásának 150. évfordulója tiszteletére

Éva Kerényi
The Beginnings of Tourism in Gömör
In Honor of the 150th Anniversary the Hungarian Carpathian Association
Keywords: tourism; touring; hiking; tourist association; Hungarian Carpathian Association; Gömör-Kishont (Gemer–Malohont)

Köztudott, hogy a gömöri nemesek és polgárok – pénztárcától függően – vonzódtak a nagyvilági utazásokhoz, előszeretettel barangoltak be egzotikus tájakat, fedeztek fel ismeretlen kultúrákat és szippantották magukba a mesés Kelet varázsát. De mi volt a helyzet Gömör vármegyében? Jelen tanulmányban egy rövid kitekintés erejéig arra a kérdésre próbálunk választ keresni, hogyan alakult ki szűkebb hazánkban a turizmus mint sport- és szabadidős tevékenység, hogyan formálódott e szokatlan kedvtelés országos, majd lokális szintű egyletté, melyek voltak kirándulás szempontjából a legvonzóbb desztinációk, és statisztikai alapon honnan, hány vendéget vonzott mindez régiónkba.

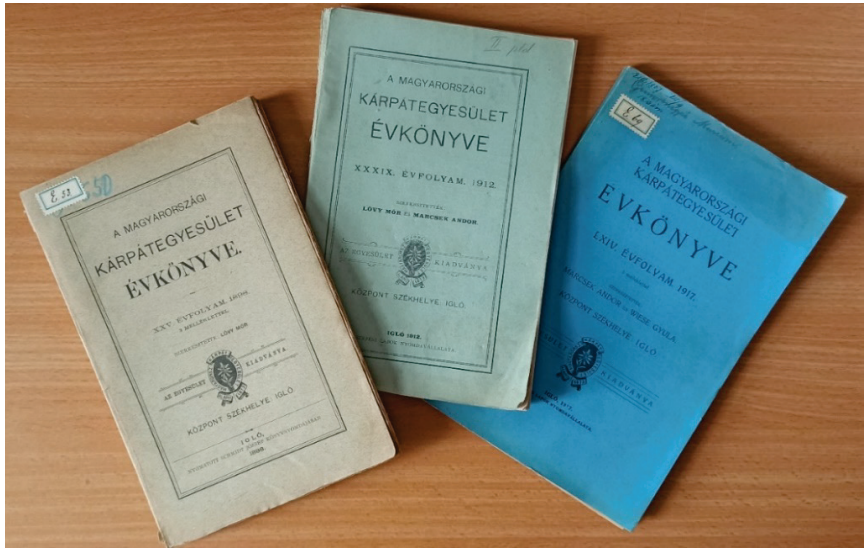

Kétségtelen, hogy a turizmus iránt fokozott érdeklődés mutatkozott meg vármegyénk polgársága körében, mindezt a rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeumban megőrzött, a vizsgált tárgyidőszakot érintő magyar és német nyelvű turistaévkönyvek és szaklapok tucatjai bizonyítják. A Magyarországi Kárpátegyesület évkönyve 1880-tól 1917-ig fennmaradt példányai mellett megtalálhatjuk a *Tátra-Vidék* (1883), a *Turisták Lapja. A turistaság és honismeret terjesztésére* (1889), a *Turistaság és Alpinismus. A Magyarországi Kárpát Egyesület hivatalos lapja* (1917–1918), a *Turistik und Alpinismus* (1921), a *Turistik, Alpinismus, Wintersport* (1924–1933) és a *Kárpátok. A Karpathenverein hivatalos lapja* (1936) c. folyóiratokat,[1] melyek megerősítik a tényt, hogy a természeti és kulturális értékekben sokszínű Gömör-Kishont vármegye egy-egy települése révén országos, sőt nemzetközi érdeklődésre is számíthatott. Az egyik ilyen meghatározó vonzóereje a 19. század második felétől felélénkülő gyógyfürdői élete volt, a másik pedig a táj változatosságára, szépségére és történelmi emlékeire épülő turisztikája (természetjárása) és turizmusa (idegenforgalma), melyre jelen tanulmányban fókuszálni szeretnénk. Mindezt jelentősen segítette a vármegye egyre bővülő *közúti* és *vasúti hálózata*, mely a szabadidő eltöltése céljából tett kirándulások nélkülözhetetlen platformja lett.

Ahogy egész Magyarország-szerte, úgy Gömörben is a *vasút* volt a fejlődés útja. Az 1870-es évek elején alakultak meg ugyanis a Gömöri Iparvasutak,[2] majd a rá következő évben kezdődtek el az első munkálatok a B.H. Strousberg nevű vállalat közreműködésével. A MÁV Bánrévét Miskolccal már 1871-ben összekötötte. 1873. szeptember 10-én a Fülek–Bánréve, 1874. május 1-jén a Bánréve–Rozsnyó, július 20-án Rozsnyó–Dobsina vonal nyílt meg állami pénzen. (Matlekovits–Szterényi 1898, 828. p.; Frisnyák 2001, 68., 69., 70. p.) Rimaszombat városa nagyban hozzájárult Gömör-Kishont vármegye vasúthálózata alapjainak lerakásához, annak ellenére, hogy a város nem feküdt a vasúti fővonal mentén. Az első vasútvonal, mely a székvárost is átszelte, a Feled–Rimaszombat–Tiszolc vonal, 1874. szeptember 5-én lett átadva a nagyérdemű közönségnek,[3] s maradt a rimaszombatiaknak egyedüli összekötő modern közlekedési kapocsként a nagyvilággal, egészen az első világháborúig. 1908-ban Rimaszombat vasútállomása 187 922 utast üdvözölt városunkban, és 163 726-nak intett búcsút. (Thirring 1912, 367. p.) Amíg ezek a fő iparvidékeket, az 1893. november 20-án a Pelsőc–Murány-szárnyvonal, 1894. november 12-én a Pelsőc–Nagyszlabos összekötő vonal, az 1895. december 15-én a Tiszolc–Breznóbánya–Zólyombrézó összekötő vonal, az 1913. november 22-én a Rimaszombat és Poltár között átadott összekötő vasút Gömört hálózta be. (Matlekovits–Szterényi 1898, 831. p.) A Rimaszombat és Ratkó közé tervezett vasútvonal az első világháború kitörésével kivitelezhetetlenné vált, megvalósítására sem került sor.

1 A rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum történeti könyvtára.

2 *Felvidéki Közlöny*, 1874. március 15., 5. sz.

3 *Felvidéki Közlöny*, 1874. szeptember 6., 28. sz. 2. p.

Rimaszombat polgárainak megmaradt egyetlen főútvonalként a Budapest–Vác–Kassa városokat összekötő szárazföldi kocsiút, amely a 20. század beköszöntével egy másik népszerű közlekedési-turisztikai eszköz, a gépkocsi térnyerésének kedvezett. Az autó a modern kori történelem egyik legnagyobb és méltán népszerű technikai vívmányának számított. Mind a vármegye, mind a székváros történetében ugyan viszonylag későn jelent meg, s alkalmi felbukkanása Rimaszombat útjain óriási feltűnést keltett a város polgárai közt. Az autók megjelenésével folyamatosan épültek ki megyénkben a közutak, melyek motoros magánjármű használatára és tömegközlekedésre egyaránt alkalmasak voltak. 1905 elején a városi tanács jóváhagyta a Dobsina és Rimaszombat közti közútvonal megépítését,[4] néhány évvel később Losonc felé is tervezték az útvonal bővítését. 1908-ban a város már 10,9 km hosszú kiépített közutat adhatott át a motoros járműveknek. (Thirring 1912. 356. p.) Az automobilizmus a városiasodás és polgárosodás szimbólumává vált, nem utolsósorban pedig az utazás-kirándulás nélkülözhetetlen úri eszközévé. A 20. század első évtizedében naponta több kiránduló jármű is megfordult székvárosunkban, útban Budapestről a Tátra ormai felé. Legtöbbször német arisztokraták szervezett társasutazásai voltak ezek, kik gyakorta és szívesen rendeztek ilyen jellegű kiruccanásokat távolabbi helyekre is. 1908 októberében például a város utcáin négy, a Magas-Tátra felé haladó, felső arisztokráciát szállító autó haladt el. Az egyik autó a Német Császárság címerével volt ellátva, valószínűleg a porosz királyi követet szállította, a többiben pedig a porosz és a magyar „autómobil klub" küldöttei ültek.[5] A város polgárai nagy jelentőséget tulajdonítottak az 1909 júniusában történt eseménynek: az említett klub Henrik porosz herceg vezetésével kirándulással összekötött automobil-versenyt rendezett. Az eseményen 114 gépkocsi és 400 személy vett részt. Az útvonalterv Berlinből Rimaszombatba vezetett, ahonnan a konvoj Budapest felé haladt tovább.[6]

4 *Gömör-Kishont*, 1905. február 5., 25. évf. 6. sz. 3. p.

5 *Gömör-Kishont*, 1906. október 11., 27. évf. 41. sz. 3. p.

6 *Gömör-Kishont*, 1909. június 13., 30. évf. 24. sz. 3. p.

A kiterjedt vasúthálózatnak, az egyre bővülő közutaknak, a 19. századi természetközelség és utazás utáni vágynak a hatására mind a nemesség, mind a polgárság körében megjelent a gyógyfürdőkbe járás divatja. Míg a 18. század végén még valóban a gyógyulást keresők látogatták a gyógyforrásokat, a 19. század elejére már kialakult egy újfajta idegenforgalmi mobilitás Magyarországon, amely a polgárosult életformát prezentálta. Egy-egy üdülőtelepet már nem kizárólag egészségügyi szempontokból kerestek fel az emberek, hanem üdülés céljából is. A 19. század első felére a hazai gyógyfürdők a belső idegenforgalom központjává váltak. A napos tóparti fürdőzés ellentéteként a hegyvidék klímája felkeltette az emberek érdeklődését, bár 1850 előtt a magaslati nyaralóhely fogalma még ismeretlen volt számukra. (Kósa 1993, 210. p.) Kiemelt helyen szerepelt a Tátra, amely nemcsak a hegymászók, túrázók és a téli sportok szerelmeseinek találkozóhelyeként vált ismertté, hanem fürdőhelyeiről is. Népszerűsítése végett alapították meg a Magyar Kárpát Egyesületet (Kósa 1993, 14–27. p.), melyről a későbbiekben még szó lesz, megalapozva ezzel a magashegyi üdülés lehetőségét.

Gömör fürdőinek sorsát több tárca is feszegette a korabeli regionális sajtóban, a legkülönfélébb jelzőkkel ellátva. Így született meg a „hattyúdalát hamar elzengő" miniszteri tulajdonú Ajnácskő-fürdő, a Valériáról híres Várgede, a világfürdővé váló Csíz, a „magyar Gastein" címet kiérdemlő Lévárt, a „magyar Ischlként" emlegetett Dobsina, a rögös utat bejáró püspöki Rozsnyó, a polgári mulatókertté avanzsált nagyrőcei fürdő, vagy a családias Jolsva. Valamennyi más-más kategóriát képviselt mind a megyén belül, mind pedig országos viszonylatban. Csíz kivételével az egyetlen közös tényezőjük mégis az volt, hogy kiváló természeti adottságaik ellenére alacsony infrastruktúrájuk, gyér beruházásuk, hiányzó jövőképük és minimális látogatottságuk miatt „parasztfürdőkként" vonultak be a hazai fürdőtörténelembe. Jolsva és Nagyrőce még a vármegyén belül sem tartoztak a közismert fürdőhelyek közé, vendégeket a városok lakóikon kívül csupán ritkán fogadtak, inkább a helyi polgárok társas életének központjai voltak. Ajnácskő is – miniszteri tulajdonban lévő fürdőként – inkább nyári magánbirtokként funkcionált, a szomszédos vármegyék úri társadalmának találkozóhelyévé vált. Valódi gyógyító küldetését csupán másodrangúra helyezte, pedig kénes savanyúvizével („csevicze"), mellyel Parádfürdő is bírt, sokra vihette volna. Várgede kiváló vasúti közlekedésének köszönhetően a megyeszékhely, Rimaszombat polgárainak gyógy- és mulatóhelyeként szolgált. Ezt a szerepet volt hivatott betölteni az alhavasi klímájú Rozsnyófürdő is, amely a források körül kiépített villatelepének köszönhetően polgárcsaládok tucatját mozdította ki a város falai közül a természetbe. Lévárt, bár hévizének vegyi összetétele alapján a „magyar Gastein"[7] jelzővel hirdette magát, túlnyomórészt a vidék paraszti társadalma által hétvégenként látogatott helynek számított. Külön kategóriát képviselt Dobsina magaslati nyaralótelepe, amelyre Gömör egyetlen, csak kimondottan klimati-

7 Gastein az alpesi Salzburg tartományban elhelyezkedő fürdőhely volt, számos hévforrással bírt. Magyar megfelelőjének Stubnyát is tartották, annak 46,5 C-fokos hévvizével. (Boleman 1884, 54. p.)

kus nyaralóhelyeként tekinthetünk. Elsősorban jégbarlangjának köszönhette nemzetközi hírnevét, de képtelen volt az ahhoz mért színvonalas kínálatot biztosítani. Összehasonlításképp Salzkammergut császári fürdőtelepét, az alpesi Ischlt[8] állítja vele párhuzamba a korabeli közbeszéd, ám kétségtelen, hogy Dobsina még a közelebbi Tátra menti üdülőtelepek színvonalától is jócskán elmaradt. Megyei viszonylatban a helyi fürdővendégek túlnyomó részét a boldog békeidőkben Gömör adta, ugyanakkor a szomszédos Borsod, Nógrád, Heves, Abaúj-Torna, Zólyom, de a távolabbi – főleg alvidéki – magyarországi vármegyék, sőt szép számmal Budapest székesfőváros, a Monarchián belül Bécs, Zágráb, de a távoli Berlin, New York világvárosok, vagy Szilézia, Bulgária, Anglia és Svájc is képviseltették magukat a látogatók között.[9] A hagyomány szerint Ajnácskőn Tompa Mihály neje, Rozsnyón pedig a pszichoanalízis atyja, Sigmund Freud (Cmorej–Potočná 2012, 56. p.) és Móricz Zsigmond[10] is gyógykezeltették magukat. Míg a legtöbb gömöri fürdőhely az egész évadban még a 100 fős állandó vendégszámot sem érte el, Csíz már a májusi hónapban bőven túllépte ezt a keretszámot. Csízfürdő népszerűségét, gyógyvize kedvező eredményeinek hatását, fürdőtelepe otthonos hangulatát az ide látogató vendégek gyors ütemű szaporodása is bizonyította, hiszen 1889-es megnyitása óta 1910-re összesen mintegy 15 000 szenvedőnek nyújtott gyógyírt a csízi víz.[11] Az első világháború előtti években átlag mintegy 1700 állandó vendéget számlálhatott. Konstatálhatjuk, hogy a gömöri fürdők elsősorban a környék polgársága és paraszti társadalma által látogatott helyek voltak, közbirtokossági, avagy magántulajdonban állottak, némelyek részvénytársaság formájában működtek. Ásványvizük vagy természeti környezetük révén párhuzamba állíthatóak más külhoni, nagyobb látogatottságnak örvendő fürdőhelyekkel, ennélfogva Lévárt Gastein, Dobsina Ischl, Csíz Hall, Ajnácskő Előpatak, Rozsnyó pedig Charlottenbrunn fürdőjének vált volna többek közt tökéletes helyettesítőjévé. A korabeli sajtó szerint Gömör fürdőinek esetében a legcélravezetőbb megoldás: közös plakáton, popularitás alapon elosztott közös költségen, közös hazai és külföldi reklámhirdetésekben.[12] Ilyen formában a „nagyok" fölhúzták volna a kisebb fürdők látogatottsági mutatóját, az idegenforgalom emelésével pedig a megye is jól járt volna, főleg úgy, ha anyagilag is támogatni lett volna kész fürdőinek felfuttatását. A fürdők mint fontos gazdasági tényezők azonban Gömör esetében sajnos vakvágányra futottak. (A téma egyediségére és sokszínűségére vonatkozóan lásd fürdőtörténeti monográfiámat. [Kerényi 2017])

8 Ischl 484 méter magasan a Traun folyó partján, völgykatlanban fekszik. Sósfürdője és természeti környezete végett Ferenc József kedvenc nyári tartózkodási helyéül szolgált. (Boleman 1884, 236. p.)

9 *Sajó Vidék*, 1901. július 21.; 1907. július 11., augusztus 1.

10 Móricz Zsigmond állítólag többször is felkereste a rozsnyói gyógyfürdőt, felesége révén ugyanis rokoni szálak fűzték a püspöki székvároshoz. (Kovács 2008, 98. p.)

11 *Magyar Balneológiai Értesítő*, 1910. augusztus. 3. évf.

12 *Gömör-Kishont*, 1901. június 27., 21. évf.

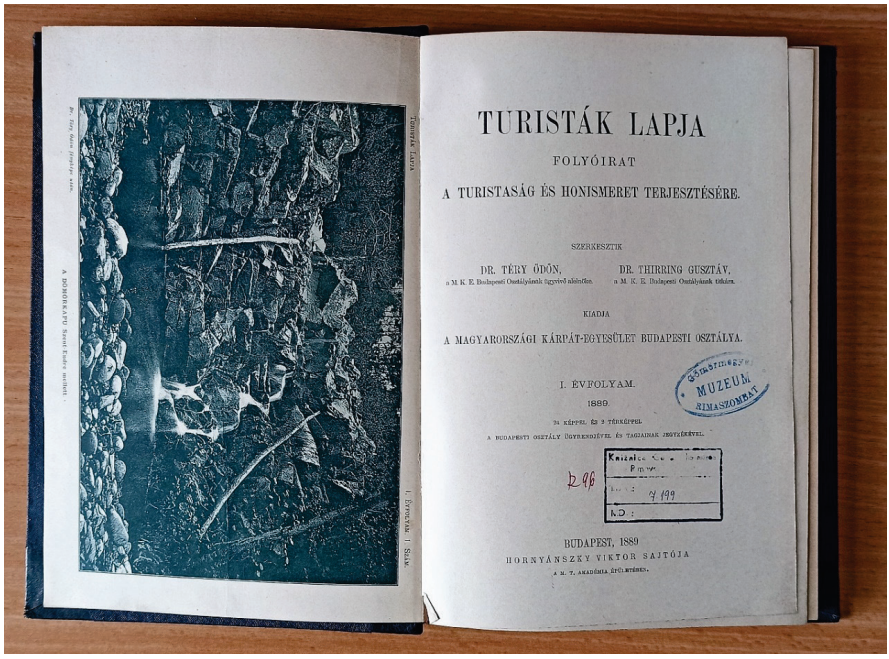

TURISTÁK LAPJA

FOLYÓIRAT

A TURISTASÁG ÉS HONISMERET TERJESZTÉSÉRE.

SZERKESZTIK

DR. TÉRY ÖDÖN, a M. K. E. Budapesti Osztályának ügyvivő alelnöke. DR. THIRRING GUSZTÁV, a M. K. E. Budapesti Osztályának titkára.

KIADJA

A MAGYARORSZÁGI KÁRPÁT-EGYESÜLET BUDAPESTI OSZTÁLYA.

I. ÉVFOLYAM.

1889.

34 KÉPPEL ÉS 2 TÉRKÉPPEL

A BUDAPESTI OSZTÁLY ÜGYRENDJÉVEL ÉS TAGJAINAK JEGYZÉKÉVEL.

MÚZEUM RIMASZOMBAT

BUDAPEST, 1889.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVNYOMDÁJA.

Rátérve a vármegye másik vonzóerejére, a szintén az idegenforgalmat ösztönző turisztikára és turizmusra mint modernkori sportágra fókuszálunk. A turisztika lassan és fokozatosan honosodott meg Rimaszombatban. A természet iránti rajongás Batyi[13] polgári körében kezdetben családi és egyleti kirándulások keretében nyilvánult meg, mint ahogy azt ifj. Rábely visszaemlékezései is hűen tükrözik: „A fényes, napsütötte vasárnapokon rövid kiruccanásokat tettünk a pokorágyi és a szabadkai erdőkben, Paláska, Papharaszt, a Gas-patak és a Tormás-hegy ormai felé. A Tormásból elénk tárult virágmezők, a Rima-völgy egész alsó részének látképe a Mátrától a Szinyecig páratlan látványt nyújtott…" (Rábely 2006, 52. p.) A turizmus gyökereit legfőképp az egyletek társasutazásaiban kereshetjük. Rimaszombat polgárai már a 19. század első harmadától jártasak voltak egyletek kialakításában. Gömörország székvárosának társas életében két társalgási egyesület játszott vezető szerepet, az Úri Kaszinó és a Polgári Olvasókör. A nyári idényben mindkét egyesület társas kirándulások főszervezőjeként dominált, tagjaik gyakorta tettek kiruccanásokat Gömör vármegye bámulatosan szép természeti ritkaságaihoz. Kedvelt célpontok voltak az Aggteleki-cseppkőbarlang, a murányi vár és fennsík, Dobsina, a Sztracenai-völgy, vagy a szomszédos csízi és várgedei gyógyfürdők, melyek anyagilag is olcsóbbnak bizonyultak a helyi kispolgárok számára. Ezenkívül minden évszakban szerveztek hegyi túrákat és nyaralásokat az ország

13 Rimaszombat (A Zimberi-zombori szépasszony c. operettből; 1939, szerző: Erdélyi Mihály)

különböző pontjai felé, Abbázia (horvátul: Opatija), Cirkvenica (Crikvenica), Fiume (Rijeka) városába, de a határos Triesztbe és az olaszországi Velencébe egyaránt (Borovszky 1903, 115. p.). Ugyanezt „kicsiben" a helyi Egyesült Protestáns Főgimnázium diákserege is megtapasztalhatta osztálykirándulások keretében. Az iskolai kirándulások alkalmával minden iskolaévben ellátogattak egy jelentős történelmi helyszínre, megnéztek egy híres műemléket, vagy felkerestek egy ipartelepet. Horváth Zoltán tanár, cserkész- és a későbbi turistaegyleti elnök kíséretében kirándulásokat tettek a szabadkai, fekete-erdői és pokorágyi[14] erdőkbe, hol különböző fajta növényeket, ásványokat, rovarokat gyűjtöttek, egyben megismerték a szomszéd megyék természeti kincseit. (Danis 2006, 108. p.) A gimnazisták a lokális értékek mellett mind a megyén belül, mind azon túl ismeretterjesztő utazásokat tettek. Az 1890/91-es iskolaévben Komáromy Géza tanár felügyelete mellett ellátogattak a krasznahorkai várba és Rozsnyóra, megtekintették a Dobsinai-barlangot, a murányi várat, a nyústya-likéri vasgyárat, a gömörhorkai cellulózgyárat, de megcsodálták Aggtelek és Tiszolc szépségeit is.[15] Nem hiányozhattak a Budapesten megrendezett millenniumi kiállításról sem, Loysch Ödön történelem–földrajz szakos tanár vezetésével pedig a Gömör-Kishont vármegyében és Magyarországon belül tett kirándulásokon kívül távolabbi turistahelyeket is megcéloztak. Az 1901/02-es iskolaévben ellátogattak Dalmácia és Bosznia-Hercegovina nevezetes helyeire, az 1907/08-as évfolyamban bejárták Velencét és Veronát. (Danis 2006, 93. p.), 1913/14-ben pedig Ausztria és Németország természeti csodáit barangolták be. (B. Kovács 2000, 188. p.)

A látványos hazai és külföldi úti célok utáni vágy megteremtésében oroszlánrészt vállalt a korabeli média – a sajtó és a kinematográfia. Az 1870-es évektől, de leginkább a századfordulón a regionális lapok hasábjait kecsegtető útirajzok, élménybeszámolók, reklámhirdetések tucatja lepte el, a 20. század elején pedig a mozi térhódításával a világ nevezetességeiről készült izgalmas útifilmek ültették a vászon elé a polgárságot – és nem utolsósorban késztették őket az utazásra. Az Uránia és a Royal mozgóképszínház rendszeres vendége volt a megyeszékhely Rimaszombatnak, az állandó Apolló mozi 1912-es létrejötte előtt leggyakrabban a Polgári Olvasókör helyiségeiben, vagy az Egyesült Protestáns Főgimnázium tornatermében vetítettek mozgóképeket tudományos-ismeretterjesztő felolvasások keretében. A kíváncsi tekintetek előtt különféle rövidfilmeket pergettek le kedvcsinálóként: Az Al-Duna vidéke, Jeruzsálem és Egyiptom, Magyarország, Tirol, Svájc, Németország, Törökvilág Magyarországon, „Párisi világkiállítás", Velence, Monte-Carlo, Spanyolország, Babilon és a Biblia, II. Lajos bajor király csodakastélyai, Szerbia, Pompeji, Expedíció az északi sarkkörre és sorolhatnánk tovább.[16]

14 Alsó- és Felsőpokorágy (Rimaszombat mellett)

15 *Gömör-Kishont*, 1891. május 28., 12. évf. 22. sz. 3. p.

16 Mozielőadások plakátjai. A Gömör-Kishonti Múzeum Történeti Gyűjteménye, Rimaszombat.

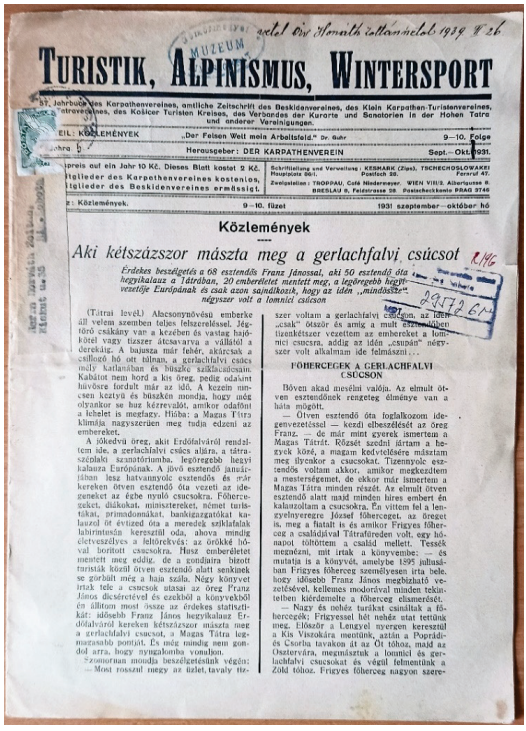

TURISTIK, ALPINISMUS, WINTERSPORT

Közlemények

Aki kétszázszor mászta meg a gerlachfalvi csúcsot

Érdekes beszélgetés a 68 esztendős Franz Jánossal, aki 50 esztendő óta hegyikalauz a Tátrában, 20 emberéletet mentett meg, a legöregebb hegyivezetője Európának és csak azon sajnálkozik, hogy az idén „mindössze" négyszer volt a lomnici csúcson

FŐHERCEGEK A GERLACHFALVI CSÚCSON

De térjünk vissza magára a turisztikára! A 19. század utolsó harmadában az idegenforgalmat éltető természetjárás a társadalmi élet egyik kifejezője lett. A nagyobb településekről az 1860–70-es években kezdett társas kirándulások úti célja a Gömör–Szepesi-érchegység közeli helyei, az Aggteleki-, majd a Dobsinai-barlang, az ép és romos várai, történelmi emlékhelyei voltak. Mind itt, mind a többi településen eleinte a baráti és ismerős csoportok tagjai, aztán az egyletek, társulatok és társaságokéi vették kézbe a kirándulások szervezését. A Sztracenai-völgy látogatottsága az 1880–90-es években az egyik legkiemelkedőbb lett. Akiket a mindennapok korszerűsége vagy különlegessége érdekelt, utazhatott a tiszolci fogaskerekű vasúton, elmehetett a vashegyi bányákhoz, a szlabosi papírgyárhoz. 1873. augusztus 10-én a szomszédos Szepes vármegyei Tátrafüreden megalakult a Magyarországi Kárpát-Egyesület (MKE),[17] amely elsőként vette kézbe a hazai szervezett turisztika és természetjárás társadalmi ügyét mind turisztikai közlönyökkel, mind társas kirándulásokkal és a Kárpátok feltárására tett erőfeszítések terén. Alapító tagjai között szerepel Szentiványi József liptói nagybirtokos (1875), Szentiványi Miklós Sajógömörből (1878), Bornemisza István Uzapanyitról (1880), Rimaszombat városa (1881)[18] – 1888-ban 106 gömöri tagot számlálhatunk köztük.[19] Eleinte a központi vagy Tátra Osztályban összpontosultak, majd 1880-ban Siegmeth Károly indítványára megalapították a Gömöri Osztályt (GO), Rozsnyó székhellyel. A GO 1881. május 21-én vált önállóvá a MKE negyedik osztályaként. Eredetileg az Aggteleki-barlang ügyét szolgálta annak bérbevételével, majd a Gömör-Torna megyei barlangok és hegyvidék turisztikai fejlesztését tűzte ki magának. Tagjai még abban az évben kijavították az Aggteleki-barlang belső útjait, bevezették a kőolajfáklyák alkalmazását a szurokfáklyák helyett és menedékházat avattak a barlang „régi" bejáratánál.

17 Az iglói központtal működő Magyarországi Kárpát Egyesület megalapításától kezdve 1918-ig összesen 15 osztályt működtetett. *Turistaság és Alpinizmus*, 1918. július–augusztus, 9. évf. 2. p.

18 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1899, 149. p.

19 *Turisták Lapja*, 1889. április. 1. évf. 2. sz. 64. p.

Schlosser Albert elnökletével, Maurer Antal jegyző és Polónyi Károly vezetésével a GO 1882-ben még 26 fővel létezett, a későbbiekben ténykedése fokozatosan elcsendesült.[20] Szétszéledt tagjai a további években a szomszédos iglói, liptói, zólyomi és Gölnic-völgyi osztályban voltak nagyon tevékenyek, az Aggteleki-barlang felügyelete pedig a Keleti-Kárpátok osztálya vezetése alá került. 1885-ben a MKE helyi képviselői közt Dobsinát dr. Kellner Győző orvos, Nagyrőcét Dövényi János tanár, Rimaszombatot Groó Vilmos királyi tanfelügyelő képviselték.[21] Az ekkor megjelent évkönyv alapján a Kárpátegyesület rimaszombati tagjai közt találjuk a megyei és városi közigazgatás jeles képviselőit, Csider Károlyt, Dapsy Józsefet, Kishonthy Gyulát, Hámos Aladárt, Szontagh Bertalant.[22] 1886-ban a Keleti-Kárpátok szekciójához Gömör-Kishont vármegye is csatlakozott. A Magyar Kárpátegyesület folyó évi almanachját talán ez okból kifolyólag Abaúj-Torna és Gömör barlangvidékének részletes természeti és népességi bemutatásával indítja Siegmeth Károly, a Keleti-Kárpátok osztályának elnöke.[23] A MKE 1899. évi évkönyvében központi tagjai közt 18 gömöri személyiség és 6 szervezet szerepel, közülük kiemelendő Dobsina, Rimaszombat és Nagyrőce városa, az Egyesült Protestáns Főgimnázium tanári kara, Ruffinyi Jenő bányaigazgató, Fábry János múzeumigazgató, vagy a Gömörmegyei Népbank.[24] A GO volt tagjai a szomszédos osztályok tagjaival főleg a vármegye két barlangjának, a Dobsinai-barlangnak és az Aggteleki-cseppkőbarlangnak népszerűsítéséhez fogtak. Kétségtelen, hogy a vármegyei vendégforgalmat a nevezett barlangok látogatottsága jelentősen megemelte, amint azt az alábbi táblázat is jól szemlélteti:

Látogatók	Dobsinai-jégbarlang				Aggteleki-cseppkőbarlang			
	1894		1904		1894		1904	
hazai	1948	3102	2940	4315	686	704	1035	1067
külföldi	1254		1375		18		32	

A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1901., 1905, 132. p.

Az Aggteleki-cseppkőbarlang rendkívüli népszerűségnek örvendett a vármegyében, bejárata előtt a mai napig két emléktábla hirdeti leghíresebb vendégeit. Petőfi Sándor 1845. május 24-én látogatott el a Baradla-barlangba,[25] nevét a barlang akkori végpontján sziklafalba véste és a vendégkönyvbe is beírta. A Petőfi látogatása előtt tisztelgő emléktábla

20 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1894, 116. p.
21 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1886, 229. p.
22 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1885, 253. p.
23 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1887, 190. p.
24 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1899, 156. p.
25 Petőfi 1863, 25. p.

az aggteleki sziklafal oldalában található, melyet a Magyar Kárpát Egyesület és Gömör vármegye elöljárósága állíttatott 1923-ban. A másik a magyar orvosok és természetvizsgálók XII. nagygyűlésének emléktáblája 1867. augusztus 18-i látogatásuk tiszteletére. A barlang látogatása mindaddig nehéz volt, míg ugyanazon az úton kellett visszatérni, melyen a látogatók a barlangba mentek. 1890. március 15-én azonban sikerült Münnich Kálmán bányaigazgatónak Jósvafő felől egy kijárást megnyitnia, melyen át 330 lépcső vezetett ki a barlangból, így sokkal könnyebbé vált e föld alatti bizarr világ bejárása.[26] A barlang a neolitkor tartama alatt hosszabb ideig állandó lakóhelyül szolgált; ezenkívül az 1876. évi ásatások azt is feltárták, hogy lakói egyidejűleg temetkezési helyül is használták. (Fábry 1903) A Magyar Kárpátegyesület 1880-ban vette bérbe a barlangot a tornai közbirtokosságtól a turizmus kiépítése és a barlang rendbehozatala céljából, ez a Rozsnyói Osztály hatáskörébe esett.[27] Bár a Kárpátegyesület rendszeresen gondoskodott a barlangi utak és hidak karbantartásáról, éves látogatóinak száma pedig évről évre emelkedett, az ezret nem igazán sikerült felülmúlnia a vizsgált időszakban – egyedül 1908-ban produkált egy 1195-ös látogatói számot, melyből 47 külhoni látgatót könyvelhetett el.[28] A GO vezetése alatt 1881 és 1884 között az éves látogatottsága 352 és 434 között mozgott, ennek 91–95%-át a magyarországi klientúra tette ki, s csak elenyésző hányadát az osztrák, német és külföldi vendég.[29]

Korcsolyázás a Dobsinai-barlangban korabeli képeslapon

26 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1891, 27. p.

27 *Tátra-Vidék*, 1. évf. 1. sz., 1883. április 15.

28 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1909, 152. p.

29 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1894, 121. p.

Teljesen más volt a helyzet Dobsina esetében. A 2000 óta a világörökség részét képező, 1870. július 15-én felfedezett Dobsinai-barlangot[30] elsősorban a Tátrába igyekvők, onnan érkezők, ott nyaralók látogatták. A helyzet kialakulásához nagyban hozzájárult a jégbarlang propagandahadjárata, amely az osztrák, a német, az angol és a magyar országos sajtóban történő ismeretterjesztését szorgalmazta már az 1870-es évektől.[31] A jégbarlang mint kirándulási célpont az 1871-es megnyitása óta eltelt első tíz évében már mintegy 15 664 személyt fogadott,[32] s ez a szám 26 évvel később már 92 690 vendéget számlált.[33] A századfordulón hazai és külföldi turistacsoportok, egyletek, tanintézetek, magántársaságok jelenlététől vált hangossá a Sztracenai-völgy és a barlang környéke, ezek részletes felsorolásától a téma eltérő jellegére vonatkozóan e munkában eltekintünk.[34] 1881 nyarán a Kárpát-egylet írói és művészi kör budapesti tagjai, a fővárosi lapok szerkesztői és munkatársai látogattak el e vidékre.[35] 1888-ban a magyar orvosok és természetvizsgálók XXIV. nagygyűlésük keretében érkeztek Dobsinára meggyőződni a barlang telepének modern, higiénikus követelményeknek megfelelő fejlesztéséről és üzemeltetéséről.[36] Mint közkedvelt úti cél csak az 1897. évben mintegy 3000 látogatót vonzott magához társasutazások keretében,[37] a napi vendégek száma 60–100 fő körül mozgott. A századelőn éves látogatóinak száma elérte az 5000-et.[38] A ritka jégbarlang megtekintése még a legfelsőbb társadalmi rétegből is látogatókat vonzott Dobsinára: koronás fők, miniszterek, magas beosztású hivatalnokok, neves szabad foglalkozást űző értelmiségiek tették tiszteletüket Gömör e természeti képződményénél. A regionális sajtó alapján legrangosabb „futó vendégei" között tarthatjuk számon Rudolf trónörökös özvegyét, Stefánia főhercegnét, Károly Lajos főherceget, Frigyes főherceget és Izabella főhercegnét, II. Vilmos német császárt, gróf Tisza István miniszterelnököt, Bethlen Gábor földművelésügyi minisztert, Szilágyi Dezső igazságügyi minisztert, báró Hazai Samu honvédelmi minisztert, Berthold Delbrück német birodalmi tanácsost, Helmuth von Moltke porosz tábornagyot, Plósz Sándor igazságügyminisztert, Károly István főherceget, I.

30 Felfedezői: Ruffinyi Jenő dobsinai bányamérnök, Lang Gusztáv m. kir. Honvéd hadnagy, Méga Endre városi tisztviselő és Fehér Nándor dobsinai orvos. (*Dobsina és Vidéke*, 1910. november 27.)

31 *Rozsnyói Hiradó*, 1879. április 6.

32 *Tátra-Vidék*, 1. évf. 1. sz., 1883. április 15.

33 *Gömör-Kishont*, 1907. február 24., 28. évf.

34 Érdekesség kedvéért, csupán az 1906-ban érkezett 4983 vendég közül 4036 magyarországi, 358 ausztriai, 510 németországi, 19 angol, 4 francia, 6 orosz, 3 olasz, 3 belgiumi, 4 svéd, 1 szerbiai, 3 bulgáriai, 6 romániai, 1 görög, 28 amerikai és 1 fokföldi látogatója volt a barlangnak. *Gömör-Kishont,* 1907. február 24., 28. évf.

35 *Gömör-Kishont*, 1881. június 26., 2. évf.

36 *Sajó-Vidék*, 1901. július 28.

37 *Gyógyfürdők és Üdülőhelyek*, 1898. június 15.

38 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1909, 152. p.

Ferdinánd bolgár királyt, I. Milán szerb királyt, az Andrássy és a Coburg család több tagját, Jókai Mórt, Törley József pezsgőgyárost vagy Fridtjof Nansen északi-sarki utazót. Különösen a poroszok keresték fel tömegesen a barlangot, korábban számos angol turista is ellátogatott ide, számuk azonban a jégbarlangi telep kényelmi szolgáltatásai híján megcsappant.[39] A hiányosságok ellenére a barlangot felfedezése óta 1912-ig mintegy 120 000 turista kereste fel.[40] Kiemelt attrakciónak számítottak a nagytermének jegén megrendezett nyári korcsolyázások és a velük egybekötött jégünnepélyek, amelyekre 1893-tól nyári kiemelt időszakban Markó Miklós rozsnyói hírlapíró és Rohonczy Gedeon országgyűlési képviselő (a Budapesti Korcsolyázó Egylet elnöke [Székely–Horváth 2009, 39. p.]) jóvoltából rendszeres időközönként került sor.

1905-ben a Keleti-Kárpátok osztályában jelentős szerep jutott Gömör-Kishont vármegyének mint alapító tagnak, hiszen ebben az évben tartották meg 28. közgyűlésüket az Aggteleki-barlangnál az osztály képviselői, a barlang átvételének 20. és az új áttörés megnyitásának 15. évfordulóját megünnepelve, amely alkalomból Hámos László főispán mint alapító tag és Gömör vármegye értelmisége egyaránt megjelent. Ekkor lépett be tagjai sorába Hámos Antal berzétei nagybirtokos, Szentiványi Árpád sajógömöri földbirtokos, későbbi országgyűlési képviselő, vagy pedig Lukács Géza vármegyei főjegyző, jövendőbeli főispán.[41] Három évvel később a MKE központi választmányi tagjai között olvashatjuk Loysch Ödön és Terray István nevét, mindketten a rimaszombati protestáns főgimnázium tanárai.[42] Mindez az aktivitás odáig vezetett, hogy 1909/1910 telén a GO volt tagjai szervezkedni kezdtek. Több természetrajongó összefogása és elhatározása nyomán a szomszédos Gölnic-völgyi Osztály és a Keleti Kárpátok Osztály (KKO) támogatásával 1910. december 18-án, a rozsnyói közgyűlésen Horváth Sándor ügyvezetői alelnök bejelentette a MKE GO újjáalakulásának szándékát. Az osztály anyagi-működési alapját a nagy mecénás, gróf Andrássy Dénes 200, Sulyovszky István pedig 100 korona adománya teremtette meg. Az osztály elnöke Posch József, turisztikai alelnöke Pauchly Rezső, titkára és hivatalos tudósítója Pásztor Mihály, pénztárosa Pachsteiner Endre lett. 162 fős tagságát 5-5 alapító és pártoló tag, 152 rendes tag alkotta; ebből 83 rozsnyói, 28 rimaszombati, 12 dobsinai volt. Legvégül megalakították a 30 tagú választmányt. A MKE központi képviseletében Rimaszombat városát Loysch Ödön főgimnáziumi tanár, Dobsina városát pedig Klein Samu polgári iskolai igazgató képviselte.[43] A következő évben a taglétszám 174 főre kúszott. Az osztály legfőbb feladatai közé a megyén belül szervezett társas kirándulások mellett a turisztikai látványosságok útjelzésekkel és tájé-

39 *Dobsina és Vidéke*, 1912. július 14.

40 *Dobsina és Vidéke*, 1912. július 14.

41 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1906, 125. p.

42 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1909, 105. p.

43 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1911, 111–112. p. Nyolc nő is tagja volt az osztálynak.

koztató táblákkal való ellátását, diákszálló létesítését és a turistautak kijavítását tűzte ki.[44] 1911 táján megalakult a Magyarországi Kárpátegyesület Gömöri Osztályának (M.K.E.G.O.) Rimavölgyi Bizottsága is Horváth Zoltán főgimnáziumi tanár (lásd a fényképét lejjebb!) és ifj. Rábely Miklós könyvkereskedő vezetésével, Rimaszombat székhellyel.[45] A Kárpátegyesület Gömöri Osztályának rimaszombati köre 7 tagja részvételével 1913 júniusában tartotta első közös kétnapos kirándulását a Veporra.[46] Ugyanezen év augusztusában jelentek meg városunk szélein a turisztikai kultúra hirdetői, a színes útjelző táblák. Ezek a szebb kirándulási helyek kiindulópontjait jelezték azzal a színnel, amellyel maga az útjelzés készült. A táblákon olvasható volt a kirándulás célja és az út hossza km-ekben. Minden tábla a M.K.E.G.O. iniciálékkal lett ellátva, amely a táblákat és jelzéseket hatósági engedéllyel függesztették ki.[47] 1914 májusában a turistaosztály újabb kirándulást szervezett, ezúttal a Magas-Tátra csúcsait célozva meg, két hónappal később pedig háromnapos körutat Krasznahorka, Szádelő, Torna, Jósvafő, Aggtelek irányában.[48] Az egylet lelkesen támogatta a folyó évben megalakult rimaszombati cserkészegyesület fellendítését is, a cserkészcsapat segítségét és kézügyességét pedig alkalmanként szívesen igénybe vették, pl. menedékházak építésénél.[49] Több ízben szorosan együttműködtek az Egyesült Protestáns Főgimnáziummal; a turistaosztály tagjai közt számos tanár szerepelt. A háború küszöbén, 1914 júliusában az oktatási intézmény igazgatóságával közösen nyitották meg Rimaszombat város első nyári turistaszállóját. Helyiséget a főgimnázium adott, ágyfölszerelést pedig a Kárpátegyesület Gömöri Osztályának rimavölgyi bizottsága. Az először két ággyal berendezett panzió elsősorban a Kárpátegyesület tagjai számára, de más turisták részére is olcsó szállást kínált éjszakánként 60 fillér/fő áron.[50]

1913. november 30-án 45 turistaegylet Budapesten megalapította a Magyar Turista Szövetséget (MTSZ) – a MKE-t Posewitz Tivadar képviselte a szövetségi tanácsban. A GO a MTSZ-szel jó kapcsolatban állt, legközvetlenebb együttműködést a zólyomiakkal, Gölnic-völgyiekkel, keleti-kárpátokiakkal és az 1914-ben létesült, szepesváraljai központú Branyiszkói Osztály (BO) tagjaival létesített. E népszerű sport- és szabadidős tevékenységnek Gömörben az első világháború vetett véget. A háborús körülmények és a harctéri vonulások folytán észlelhetően csökkent a GO természetjáró és idegenforgalmi ténykedése, arról nem is beszélve, hogy működése alatt állandó pénzhiánnyal küzdött. Ráadásul a GO is bekapcsolódott a háborús jótékonykodásba: rögtön a

44 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1912, 148. p.
45 *Gömöri Ujság*, 1911. január 1., 2. évf. 1. sz.
46 *Gömör-Kishont*, 1913. június 29., 34. évf. 26. sz. 5. p.
47 *Gömör-Kishont*, 1913. augusztus 3., 34. évf. 31. sz. 4. p.
48 A Kárpátok. *Turistik-Alpinismus-Wintersport*, 1936, 10. p.
49 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1917, 76. p.
50 *Gömör-Kishont*, 1914. július 12., 35. évf. 28. sz. 6. p.

Horváth Zoltán

kitörésekor kibocsátott első hadikölcsönre 780 koronát jegyzett, a Vöröskereszt rozsnyói fiókjának megalakulásakor pedig 50 korona adománnyal alapító tagul lépett be.[51] Értelemszerűen akadoztak a kéthavonként szervezett vármegyei és távolabbi kirándulásokra, a turistautak, menedékházak karbantartására is. Csökkentek a városlátogatások, fogadók és szállodák helyfoglalásai.[52] A látogatottság drasztikus csökkenése jól szemléltethető az Aggteleki-barlang példáján, melynek gondozását az osztály még 1913-ban ideiglenesen átengedte a Kassai Osztálynak: míg a vármegye egyik legvonzóbb idegenforgalmi látványosságára 1914-ben 762 fő, 1915-ben már csak 54 látogató volt kíváncsi.[53] A háborús 1916. évben a GO tárgyalásokat kezdeményezett az Aggteleki-barlang kezelésének újbóli átvételére a szomszédos Kassai Osztállyal, a tárgyalások azonban megrekedtek, mígnem a történelem fintora „megoldotta" a kérdéses problémát.[54] 1918-ban a zilált közbiztonság és közlekedés, majd az élelmiszer-ellátás gondjai, aztán 1919-ben a tanácsköztársasági harcok, végül a magyar közigazgatás megszűnése a MKE, benne a GO felszámolását hozta, ami a trianoni határokkal vált teljessé.

Mintegy epilógusként érdemes megjegyezni: amikor az 1920-as évek elején a késmárki központú Karpathenverein átvette a volt Kárpátegyesület tevékenységének irányítását, annak mind gömöri, mind rimavölgyi osztályai újjáalakultak.[55] A régi rimavölgyi alosztály elnöke, Horváth Zoltán gimnáziumi tanár[56] a leendő új elnökkel, ifj. Rábely

51 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1915, 50. p.

52 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1917, 75. p.

53 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1916, 103–10.; 1917, 75. p.

54 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve 1917, 75. p.

55 Az 1930-as évektől a Karpathenverein hivatalos lapja már nem jegyzi a GO meglétét, a rimavölgyiét viszont ifj. Rábely Miklós elnöklete alatt Rimaszombat központtal igen. Helyette új osztályként megjelenik a murányvölgyi, Nagyrőce központtal, Limberger Albert vezetésével. *Turistik, Alpinismus, Wintersport*, 1932. März-April, Juli-Aug.

56 Horváth Zoltán, a gömöri turisztika meghonosítója, a rimavölgyi bizottság díszelnökeként a Karpathenverein hivatalos közlönye, a *Turistik, Alpinismus, Wintersport* társszerkesztője is volt. Úttörő munkájában – elsősorban a Tátrának, majd a gömöri kirándulóhelyeknek csinálva propagandát, kirándulásokat szervezve, a regionális napi- és hetilapokat folyamatosan

Miklóssal egyetemben ismét aktivizálódtak, s mintegy 50 tagot sikerült összetoborozniuk Rimaszombatban a régi turistaegylet felélesztésére. Tagjai közt ismert Szombathy Viktor, rimaszombati születésű író-újságíró, Mátrai-Makovits Jenő festőművész, valamint Loysch Ödön főgimnáziumi tanár és múzeumigazgató – utóbbi a kezdetektől aktív választmányi tagja volt a MKE GO-nak.[57] Az egykori Egyesült Protestáns Főgimnázium, a későbbi Állami Reálgimnázium tanári kara előszeretettel alkotta a turistaosztály lelkes vezetőgárdáját, a gimnázium termei pedig rendszeresen biztosították a helyszínt egy-egy rendezvénynek, amelyek nemcsak a tanulóifjúság, hanem a széles nagyközönség számára is nyitva álltak. A két háború közötti időkben folytatódtak a környékbeli kirándulások, az osztály élénk beléletét pedig nagysikerű társas vacsorák és rendszeres esti összejövetelek igazolták. A főszezon kétségkívül júliusban és augusztusban tetőzött, amikor is a hétvégi kirándulások mellett számtalan kisebb-nagyobb túrát rendeztek a tagok az Alacsony- és Magas-Tátra vidékére, a Deménfalvi- és a Hosszúszói-cseppkőbarlangokba és legfőképpen a megyei kirándulóhelyekre, télen pedig sítanfolyamokat szerveztek a közeli Akasztóhegyre, pokorágyi hegyre.[58] A túrák száma ilyenkor elérte az évi 24-et is, a résztvevők száma pedig akár a 200 főt is meghaladta.[59] Egy-egy kiruccanásról, látványosságról előszeretettel számoltak be a korabeli turisztikai sajtóban, ilyen volt például az 1926. évi téli síkirándulás a Királyhegyre;[60] az 1927. évi tavaszi egyhetes gyalogtúra Tiszolctól a Szádelői-völgyig, érintve az útszakasz valamennyi természeti és történelmi nevezetességét, mint a murányi és krasznahorkai vár, a Sztracenai-völgy és a Dobsinai-barlang (Horváth 1927, 75. p.); az ugyanezen évi őszi kirándulás a Gyömbérre (Horváth 1927, 170. p.); az 1932. évi emlékezetes nyári háromnapos társas kirándulás a Szinyecre;[61] az 1933. évi dobsinai síversenyen való részvétel; a turisztika alapjairól és a praktikus tanácsokkal szolgáló turistaképzésről szóló vendég-előadásciklus;[62] vagy a Magas-Tátrától a Himalájáig terjedő vetített képes

ellátva népszerűsítő cikkekkel, generációkat nevelve a természet szeretetére – megvetette alapjait nemcsak a Karpathenverein rimavölgyi osztályának, hanem a rimaszombati cserkészmozgalomnak is. A hazai turisztika fellendítése körüli munkásságának 20 éves jubileumi évfordulóját 1933. február 15-én a Polgári Kör színháztermében rendezett 90 fős díszközgyűlés és vacsora keretében ünnepelte meg az osztály tagjaival és Rimaszombat kultúrapártoló közönségével karöltve. *Turistik, Alpinismus, Wintersport*, 1933. Nov-Dez.

57 A Magyar Kárpátegyesület 1899. évi évkönyvében cikket publikált a Magas-Tátra orometriájáról. (50. p.)

58 *Turistik, Alpinismus, Wintersport*, 1933. Nov-Dez.

59 *Turistik, Alpinismus, Wintersport*, 1932. Juli-Aug.

60 *Turistik, Alpinismus, Wintersport*, 1926. April-Mai.

61 A kirándulás előtörténete egy tervezett szomszédos osztályközi vándorgyűlés megtartása volt a Szinyec-hegyen, ez végül az érdektelenség miatt meghiúsult.

62 *Turistik, Alpinismus, Wintersport*, 1933. Nov-Dec.

turisztikai előadóestélyek sorozata.[63] Az egyedüli gátoló tényezőt a megváltozott országhatárok jelentették: a közkedvelt gömöri úti célok közül az Aggtelek–Jósvafő-túra útlevelek, vízumok és vámvizsgálatok híján teljesíthetetlenné vált, a tagoknak pedig meg kellett elégedniük a Csehszlovákián belüli turisztikai élvezetekkel.

Irodalom

Szakirodalom

B. Kovács István 2000. *Gömörológia.* Pozsony, Madách-Posonium.
Boleman István 1884. *A fürdőtan kézikönyve*. Igló.
Borovszky Samu 1903. *Gömör-Kishont vármegye*. Budapest, Apolló.
Cmorej, Július–Potočná, Eva 2012. *Kúpele odviate časom*. Poprad, Region.
Danis Tamás 2006. *Visszapillantások.* Rimaszombat, Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület.
Frisnyák Zsuzsa 2001. *A magyarországi közlekedés krónikája*. Budapest, MTA.
Horváth Zoltán 1927. Őszi kirándulás a Gyömbérre. *Turistik, Alpinismus, Wintersport*.
Kerényi Éva 2017. *Fürdőélet a 19. századi Gömörben*. Budapest, Siker Kiadó.
Kósa László 1993. *Európa híres kertje. Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról*. Budapest, Orpheusz Nagy Zoltán 2004. *A Felvidék fürdőinek lexikona.* Révkomárom, KT Könyv és Lapkiadó Kft.
Kovács Ágnes 2008. *Rozsnyó.* Pozsony, Madách-Posonium.
Matlekovits Sándor–Szterényi József 1898. *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor.* Budapest.
Petőfi Sándor 1863. *Vegyes művei. 1838–1849*. Kiadta Gyulai Pál. III. kötet. Pest, Pfeifer Ferdinánd Sajátja.
Rábely Miklós 2006. *Egy rimaszombati polgár emlékezései*. Rimaszombat, Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület.
Székely Kinga–Horváth Pál 2009. *A dobsinai jégbarlang. Jégünnepélyek és képi ábrázolások.* Gömörország, 3.
Thirring Gusztáv 1912. *A magyar városok statisztikai évkönyve.* Budapest.

Egyéb források

Mozielőadások plakátjai. Gömör-Kishonti Múzeum Történeti Gyűjteménye, Rimaszombat.

A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyvei, 1885–1917
A Kárpátok. Turistik-Alpinismus-Wintersport, 1936
Dobsina és Vidéke, 1910, 1912
Felvidéki Közlöny, 1874
Gömör-Kishont, 1881–1914
Gömöri Ujság, 1911
Gyógyfürdők és Üdülőhelyek, 1898
Magyar Balneológiai Értesítő, 1910
Tátra-Vidék, 1883
Turisták Lapja, 1889

63 *Turistik, Alpinismus, Wintersport*, 1927. März-April.

Turistaság és Alpinizmus, 1918
Turistik, Alpinismus, Wintersport, 1926–1933
Rozsnyói Hiradó, 1879
Sajó Vidék, 1901

Éva Kerényi
The Beginnings of Tourism in Gömör

In Honor of the 150th Anniversary the Hungarian Carpathian Association
It is widely known that the nobles and citizens of Gömör—depending on their pecuniary standing—were attracted to globetrotting, had a propensity for roaming exotic landscapes, for discovering unknown cultures and for absorbing the magic of the fabulous East. But what was the situation on the local level? In this study, we will briefly look at how tourism as a sport and leisure activity developed in Gömör County, how this unusual pastime developed into a national and then local phenomenon, which were the most attractive destinations for excursions, and from where and how many visitors did it attract to the region?

Acta Ethnologica Danubiana 24

Az Etnológiai Központ Évkönyve

Ročenka Výskumného centra európskej etnológie
Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2022

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Etnológiai Központ

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XXV. évfolyam 2023/1, Somorja

LISZKA JÓZSEF

Párbeszéd a hazá(k)ról és a „hazáról”

…tudásnál nékem édesebb a kétely.
(Dante)

Merthogy nyilvánvalóan többféle hazája is lehet az embernek, s ami az egyiknek tényleg az, az a másiknak *legfeljebb* „haza”. Miközben a „haza” sem legfeljebb, nagyon is valós lehet, de hát valahogy mégiscsak meg kellene őket különböztetni, még akkor is, ha Máraitól Unamunóig (vagy tán inkább: Unamunótól Máraiig), s még ki tudja, ki mindenki, tiltakozik a macskakörmözés ellen. Tanuljon meg olvasni a kegyes olvasó! Szóval akkor haza és haza. Épp egy Illyés-versre akadok: *Magyar és magyar*. No, lám! Illyés Gyula volt bátor túllépni a macskakörmözésen, gondolom, miközben lapozgatok éppen rá a versre. Aztán: *Magyar és magyar és magyar / magyar, magyar akarok lenni!* Hm, hát, ez afféle önparódia, nem az, amire gondoltam. Szóval maradjunk csak a haza és a „haza” forma mellett.

A kérdéskört, az identitás, a haza, a nemzeti sztereotípiák problematikáját Hermann Bausinger hosszú élete során sok alkalommal, ezerféle aspektusból megközelítve érintette, boncolgatta már.[1] Jelen kötet, amiről, pontosabban: aminek mentén megkísérlek az alábbiakban egyet s mást elmondani, egy „beszélgetőskönyv”,[2] amelyben Reinhold Weber moderátori segítségével egy *őssváb*, Hermann Bausinger és egy

1 Csak néhány kiemelt, afféle mérföldkő Hermann Bausinger rendkívül gazdag munkássága legutóbbi terméséből: *Typisch deutsch. Wie deutsch sind die Deutschen?* München, Verlag C. H. Beck, 2000, 175 p.; *Fremde Nähe. Auf Seitenwegen zum Ziel. Essays.* Tübingen, Klöpfer und Meyer, 2002, 213 p.; *Der herbe Charme des Landes. Gedanken über Baden-Württemberg.* Tübingen, Klöpfer und Meyer, 2006, 163 p. Bausinger életútjához: Ein *Aufklärer des Alltags. Der Kulturwissenschaftler Hermann Bausinger im Gespräch mit Wolfgang Kaschuba, Gudrun M. König, Dieter Langewiesche und Bernhard Tschofen*. Wien, Böhlau Verlag, 2006. Lásd ismertetőmet: Ein Aufklärer des Alltags. *Acta Ethnologica Danubiana 10–11* (2009), 204–205. p. Továbbá az *Acta Ethnologica Danubiana* 23. kötetében (2021) megjelent három nekrológot: Hermann Bausinger (1925–2021). Voigt Vilmos: A népi kultúra kutatója a technika világában. Hermann Bausinger emlékére (317–319); Hlôšková, Hana: Inšpirácie prácami Hermanna Bausingera pre teóriu folklorizmu v slovenskej folkloristike (320–321); Liszka József: Nyakkendőtlenül (322–325).

2 Muhterem Aras–Hermann Bausinger: *Heimat, kann die Weg?* Ein Gespräch, eingeleitet und moderiert von Reinhold Weber. Tübingen: Klöpfer–Narr Verlag, 2021, 149 p.

török-kurd származású *újsváb*, Muhterem Aras fejti ki nézeteit hazáról, nemzetről, országról, identitásról. A kérdéskomplexumról mindkettejüknek van mondanivalója, s mindketten képesek a másikat is meghallgatni, fejti ki a moderátor (Reinhold Weber), majd a továbbiakban hangsúlyozza, hogy Bausinger *szakmáját a maga szűk keretei közül kiszabadítva, a hagyományos néprajzot átszellőztetve egy interdiszciplináris empirikus kultúratudománnyá modernizálta.*[3] Ehhez azért kínálkozik egy peremmegjegyzés: még ha nagyjából igaz is ez, a dolog mégsem ilyen egyszerű. Illyés Gyula, a véletlen hozta így, de megint rá kell hivatkoznom, szóval Illyés 1939-ben Györffy István kapcsán írta le, hogy „a néprajz talán az egyetlen tudomány, amely tűri még a polihisztort is, sőt kívánja: a nép élete egész világ, aki azt tanulmányozza, az egész világhoz kell annak értenie. Folyton készenlétben s résen kell lennie. Annak a tudósszobája maga az ország; ha nem a földgolyó."[4] Noha kicsit más, de voltaképpen mégsem egészen más, amiről Illyés beszél. S valóban, „a hagyományos néprajz", a jól művelt hagyományos néprajz éppen úgy interdiszciplináris, mint az empirikus kultúratudomány. Ha roszszul csinálják, a kulturális antropológia vagy az empirikus kultúratudomány is lehet szemellenzős, köldöknéző. Teljesen öncélú. Ahogy sok esetben az is.

A moderátor kérdésére, hogy vajon miként definiálható a haza, Bausinger Szent Ágoston ismert kijelentésével válaszol: „Mi hát az idő? Ha senki sem kérdezi, tudom; ha kérdik tőlem, s meg akarom magyarázni, nem tudom." Pontosan így vagyunk a haza fogalmával is. Amennyiben egy kerek mondatban kívánnánk összefoglalni, szétfolyna ujjaink között…

A haza (*Heimat*), amiről kezdetben Bausinger beszél, noha a jogi értelemben vett *Heimat*ot tárgyalja, Aras hatására belekeverve emocionális kérdéseket is, inkább a szülőföld, szülőváros, szülőfalu, sőt! szülőház értelemben fogható föl. Sokkal szűkebb értelemben tehát, mint az 1997-ben müncheni magyarok által nekem szegezett kérdés, hogy tudniillik nekem Szlovákia vagy Magyarország-e a hazám? Bausinger Hölderlin egyik, 1800-as keltezésű verséből idéz:

Am kühlen Bache, wo ich der Wellen Spiel, *Am Strome, wo ich gleiten die Schiffe sah,* *Dort bin ich bald; euch traute Berge,* *Die mich behüteten einst, der Heimat.*	*A kis patak, hol játszi habot, s a nagy* *folyam, hol gályát siklani láttam, itt* *lesz mindjárt; csakhamar köszöntlek,* *hű hegyek, őreim egykor, otthon*
Verehrte sichre Grenzen, der Mutter Haus *Und liebender Geschwister Umarmungen* *Begrüß ich bald und ihr umschließt mich…*	*áldott határa, édesanyám szerény* *hajléka, és kitárt karu, drága jó* *testvéreim! s ti átöleltek…*

3 Bausinger „hat sein Fach aus den engen Grenzen befreit, die traditionelle Volkskunde durchlüftet und zur interdisziplinären Empirischen Kulturwissenschaft modernisiert". (10. p.)

4 Illyés Gyula: A magyar nép tudósa. Györffy István halálára. *Nyugat*, 32 (1939), II, 268–271. p.

Nos, ez nyilvánvalóan nem Németországra, még csak nem is Badenre vagy Württembergre vonatkozhat, hanem arra a konkrét településre, ahol Hölderlin a gyermekkorát töltötte. Nota bene: utólag több település is vetélkedik a Hölderlin-vers ihlető helye megtisztelő címért… A *Die Heimat* Rónay György fordításában *A szülőföld* címre magyarítódott. Alighanem helyesen. Amikor Hölderlin a „német hazáról” beszél (s elég gyakran teszi ezt!), mindig *Vaterland*ot mond. De hiszen 1844-ben Petőfi is szembeállítja a zordon Kárpátokat az Alfölddel, ahol, mint mondja, *ott vagyok honn, ott az én világom…* A magyar haza, hon (lásd még honvágy, honszeretet, honfiúi bú stb.) vonatkozhat az adott országra, aminek az ember állampolgára, de érthető szülőföld kontextusban is, s (hogy ismét Illyéssel hozakodjak elő) haza a magasban értelemben úgyszintén. Elvileg a német *Heimat* és *Vaterland* könnyebben megkülönböztethető, de a gyakorlat (és jelen kötet is) azt mutatja, hogy nem egészen. Magyarul tehát a szülőföld kifejezéssel lehetne illetni a *Heimat* fogalmának ilyetén módon való felfogását. Ebben az értelemben, a felvezetőben Weber is arról beszél, hogy Bausingerben a tübingeni vár birsfája gyermekkori élményeket idézett elő. A fa gyümölcse számára egy darab haza (*Heimat*). Aras számára meg az anatóliai otthon (*Heimat*) melegét idézi, ha nem is pontosan ugyanez a gyümölcs, de annak egy édesebb változata. Másutt Bausingert ősszvábnak, Arast „török-kurd” származású svábnak aposztrofálja. Az utóbbi állításnak (a mi fogalmaink szerint) már az első része sem problémamentes, hiszen (egyelőre mi csak ilyen kizárólagosságokban tudunk gondolkodni) vagy török, vagy kurd (vagy magyar, vagy szlovák stb.), miközben Aras valójában török állampolgárságú, alevita vallású kurdnak született (mintha azt mondanánk, hogy szlovákiai magyarnak). Választott hazájának körbeírása is magyarázatra szorul, hiszen nem földrajzi koordinátákban, hanem etnikai? identitás? keretekben adja azt meg (nyilván nem önmaga találva ki a definíciót) Weber, amelyek viszont nem a német vagy Németország kategóriák szintjén, hanem egy jóval személyesebb, könnyebben átlátható, akár személyesen is meghitt módon ismerhető keretek közt mozognak. A török állampolgárságú kurdból így lesz török-kurd gyökerekkel rendelkező német állampolgárságú sváb… De hogyan is?

Muhterem Aras Anatóliában született, majd tízéves korában került egy családegyesítés során Németországba, ahol édesapja már évek óta vendégmunkásként dolgozott. Stuttgart környékén telepedtek le (jelen kötetben sokat mesél gyerekkoráról, a beilleszkedés árnyas és kevésbé árnyas, olykor naposnak is mondható oldalairól[5]), ahol aztán felnőttkorában aktív politizálásba kezdett, a németországi Zöldeket képviselve először a stuttgarti városi képviselő-testület tagja, majd Baden-Württemberg tartományi parlamenti képviselője, illetve (egy következő ciklusban) ugyanannak első zöldpárti, első női és első bevándorló háttérrel rendelkező női elnöke. Nem hagyható szó nélkül, hiszen

5 Nagyon hasonló életutat, -szemléletet, beilleszkedési modellt ismerhetünk meg egy jeles, iráni származású német író, Navid Kermani kötetéből (*Wer ist Wir? Deutschland und seine Muslime.* München, C. H. Beck, 2009, 4. kiadás), miközben az is nyilvánvalóvá válik, hogy nincs két egyforma életút.

elfogadottságát bizonyítja, hogy 2016-ban toronymagasan nyert tartományi szinten. Baden-Württemberget tekinti hazájának, mintegy mellé állítva német útlevelét is, aminek viszont a Német Szövetségi Köztársság, nem pedig Baden-Württemberg Szövetségi Tartomány a kibocsátója, s ennek értelmében tulajdonosának a hivatalos befogadója. Mindamellett „kurd-török" gyökereit nem tagadja meg…

Recsegnek-ropognak a kifejezések, s jól látszódik, hogy nem csak szoros értelemben vett nyelvi szinten, de tartalmi-fogalmi vonatkozásokban sem egy nyelvet beszélünk. Mert számunkra azért világos, hogy van nemzetiség (ami esetünkben mondjuk a magyar), lehet egy szűkítő identitás (szlovákiai magyar), s itt van az állampolgárság (szintén a mi viszonylatunkban a szlovák). Tiszta sor. Vagy hát inkább annak látszódik… Merthogy azért tájainkon, szűkebb régiónkban, hazánkban, „hazánkban", hazáinkban is akad kavarodás, egyet nem értés bőven. Lehetséges (alighanem igen!), hogy új identitások, s ezeknek új tartalmú fogalmai vannak kialakulóban? S eljön az az idő, amikor nyelvtől, kultúrától függetlenül az állampolgárság lesz a nemzetiség megfelelője? Most nagy kavart látok ebben, a két fogalom, már-már azt mondtam, hogy következetes, pedig éppen hogy következetlen keveredését, keverését. És ez nem német vagy nyugat-európai jelenség. Ha olyasmit olvasok, *Slováci*, *čakajte mimoriadne zlé počasie!* vagy: *Slováci*, *pripravte si kabáty! Už vo štvrtok príde veľké ochladenie*, vagy: *Slováci dostávajú chybné pozvánky na očkovanie*, akkor persze megvonhatom a vállamat tréfásan, hogy ez engem mint (szlovákiai) magyart ugyan nem érint, de hát itt nyilván a szlovák mint *szlovák állampolgárság* van értve. Bizony, hogy érint! Amikor a magyar(országi) hivatalnok megkérdezi a nemzetiségemet (!), majd azonnal hozzáteszi, hogy amennyiben az szlovák (!), akkor ez és ez a teendőm, magyar mivoltomban megsértődhetek ugyan, de be kell látnom (és ehhez még gondolatolvasónak sem kell lennem, bár néha majdnem), hogy állampolgárságra gondolt. A fogalmak keverednek, majd egyszer valahol megállapodnak. Tartok tőle, hiába próbáljuk befolyásolni. A nyelv már csak olyan. Éli a maga életét.

Aztán nem tud nem az eszembe jutni: ha a szlovák vagy a magyar elsősorban az állampolgárság kifejezője lesz, akkor szlovákul talán meg kell majd fordítani a nekünk most nagyon nem tetsző, de a szlovák nyelv törvényszerűségeit hordozó, a szlovákiai magyarokat jelölő *slovenskí Maďari* kifejezést. Logikai alapon ugyanis, ha a szlovák az állampolgárság, akkor lesznek *slovenskí Slováci, maďarskí Slováci* vagy *rómski Slováci*… Tehát szlovák nemzetiségű szlovák állampolgárok, magyar nemzetiségű szlovák állampolgárok, roma identitású szlovák állampolgárok. Vannak, vagyunk is persze, most is, csak a fogalmaink (ma még) logikátlannak tűnő használatával vannak gondok.

A *nemzet*, a *nemzetiség* fogalma tehát nyilvánvalóan átalakulóban van. Ahogy a magyarban a lúdtollból golyóstoll lett, úgy a nemzetet mint nyelvi, kulturális és identitásbeli entitást, a kulturális nemzetet fokozatosan kiszorítani látszik a politikai nemzet fogalma, amit az azonos állampolgárság tart egyben. (Vagy amikor Orbán Viktor a „nemzetállamok Európájáról" beszél, nem ezt értheti alatta?) Most még kavarok, sértődések is keletkeznek, de ezek szépen elcsitulnak majd. Ha akarjuk, ha nem. De hát ki láthatja előre, miként alakul majd a nyelvhasználat?!

Térjünk azonban vissza az inkább sorvezetőnek használt, semmint regulárisan ismertetett könyvhöz! A terminológiai káosz ugyanis ezzel nem ér véget. *Heimat–Nation–Europa*. E három, nem egynemű fogalmat koncentrikusan elhelyezkedve láttatják az egymással beszélgetők, miközben a *Heimat* földrajzilag körülírható fogalom, még akkor is, ha erős emocionális tartalommal bír, a nemzet (mai értelmében?) térbelileg pontosan nem definiálható, hiszen ember-atomokból tevődik össze. A német nemzet tagja az, aki annak vallja magát, függetlenül attól, hogy éppen hol tartózkodik. Egyazon nemzethez tartozók lehetnek más-más országok állampolgárai, s így akár más-más országot tekinthetnek hazájuknak, miközben egy nemzethez tartozónak vallják magukat. Bár itt is van ellenmondás: az a német, akinek német útlevele van, miközben az is német, aki mondjuk csak szlovák útlevéllel rendelkezik, de a szlovákiai német nemzeti kisebbséghez tartozik. Aztán megfordítva: egy állam (= egy haza) keretei között különféle nemzeti identitású állampolgárok élhetnek, akik nemzeti identitásuktól függetlenül tarthatják ugyanazt az országot hazájuknak. Szóval egy német útlevéllel rendelkező török? Nevezhetjük őt németnek? Szerintem nem, de nevezik. Megkülönböztetendő a nemzetiség és az állampolgárság! S itt megint elmesélhetném korai dilemmámat, amikor a kilencvenes évek közepén akárhányszor egy német nyomtatványt az orrom elé dugtak, s ott ki kellett tölteni a *Nationalität* rubrikát, tudtam, hogy voltaképpen az állampolgárságomra kíváncsiak (*Staatsangehörigkeit*), de akkor miért nem azt kérdezik?! Hogy magyar, mint ahogy nemzetiségem (*Nationalität!*) az is, nem írhattam bele, hiszen szlovák útlevelem volt. Szlovákot meg szintén nem, hiszen a nemzetiségem (*Nationalität!*) magyar. Ezért salamoni döntéssel következetesen azt vezettem bele, hogy szlovákiai magyar (*Ungar aus der Slowakei*). Többen is küszködhettek ezzel a dilemmával, mert a német hatóságok, de a Humboldt Alapítvány egészen biztosan, idővel megváltoztatta a kérdést, s immár az állampolgárságra kérdez rá.

Az Európa viszont ismételten földrajzi fogalom. Ilyen összefüggésben talán helyesebb lenne a *Heimat–**Vaterland**–Europa*, egymásból körkörösen kinövő triásszal, nem pedig (hogy emlékeztessek kiindulópontunkra) a *Heimat–**Nation**–Europa*, korántsem egynemű, egymásból automatikusan és logikailag nem adódó fogalomsorral operálni. Első hallásra komoly dilemmának tűnik az az eset, amit a beszélgetés során is körbejárnak, amikor tudniillik a német állammal szemben természetvédők *hazájuk* természeti kincseinek a megvédésére kényszerülnek. Olyanok tehát, akiknek van német útlevelük, tehát német állampolgárok, Németország a hazájuk, s ezzel a hazával szemben védik szűkebb pátriájukat, amit röviden szintén szokás egyszerűen hazának (*Heimat*) mondani. A „hazával” szemben a hazát. Vagy inkább a hazával szemben a „hazát”?

Szóval ez a *Heimat*-kérdés kemény dió bizony, hiszen ha meggondoljuk, földrajzi fogalomnak sem mondható egyértelműen. *Az én hazám az anyanyelvem.* Hm. Miközben a szülőföld is tekinthető hazának, ami már földrajzilag is értelmezhető. Ahogy a szülőhaza is. De akkor mi a *Vaterland*? Voltaképpen az az ország, aminek állampolgára vagyok. És ha nem tudok azzal azonosulni? Akkor jönnek a pótfogalmak: a haza az anyanyelvem, a magyar irodalom, *ahol értik e hexametert is* (Radnóti Miklós), *haza az, ahogy élek* (Balla Zsófia) stb. Vagy egy szlovákiai magyarnak például: noha szlovák

állampolgár, hazájának Magyarországot tartja. Mert ilyen is van. Másrészt a *Vaterland*ba alighanem bele kell születni. Választott *Vaterland*ja nincs senkinek, viszont választott *Heimat*ja igen. Miközben inkább a *Heimat* rezonál a szülőhelyre, szülőházra, -falura, -hazára... A választott haza bevett fogalom, miközben választott szülőföldje nem tud lenni senkinek.

S ha már a választott haza jelenségénél tartunk, a beszélgetőskönyv viszonylag bő teret szentel a bevándorlók, a Németországban integrálódók, idővel a német állampolgárságot is megkapók kérdéskörének. De csakugyan, mily mértékben integráns részei ők a német társadalomnak? Pro és kontra érvek bőven vannak, nem is mennék én most ebbe bele. Inkább azt említem meg, hogy egy-egy etnikai közösségbe a történelem folyamán folyamatosan integrálódnak, asszimilálódnak más etnikumú, más kultúrájú, más nyelvű elemek. A Kárpát-medence etnikai történelme hallatlanul gazdag és színes példatárát adja az ilyen etnikai folyamatoknak.[6] A már eleve nem homogén honfoglaló magyarok az új hazában egy sor népet, avarokat, szlávokat, germánokat találtak, akik zömmel beolvadtak mind nyelvileg, mind kulturálisan az újonnan érkezettekbe. Aztán a tatárjárás előtt megjelennek a mára elmagyarosodott jászok és a kunok, a tatár kiűzése után a német telepesek, majd a török elől észak felé tolódnak a horvátok, szerbek. A török alóli felszabadulást követően a földbirtokosok a néptelenné vált területeket német, osztrák, cseh, morva, szlovák és ruszin telepesekkel töltötték föl. Közben (előtte is, utána is) nagy belső migráció is megfigyelhető volt. Gondoljunk csak a Kárpátokban juhaikat legeltetve egészen Észak-Morvaországig elvándorolt, ott meg is telepedett, mára elszlovákosodott vlach pásztorokra (akiknek a szlovák nemzeti ételspecialitás, a juhtúrós galuska is köszönhető[7]), de külföldi, itáliai, francia szakmunkások (szőlészek, kőfaragók) is megtelepedtek a térségben. Miközben legalább a középkor óta jelen vannak, az első világháború előtt a (galíciai) zsidók tömeges betelepülése, munkát kereső milliók tengerentúlra való kivándorlása, a holokauszt borzalmai, a második világháború után a németek kitelepítése, a csehszlovák–magyar lakosságcsere következményei... És még ecsetelhetném hosszan azt a turbulens etnikai kavarodáskeveredést, asszimilációkat és disszimilációkat,[8] aminek eredménye mondjuk az ezredforduló Kárpát-medencei népessége, ezen belül a magyarsága.

Az imént vázlatosan bemutatott etnikai-kulturális folyamatok kapcsán egy, Passauról készült madártávlati képet mutogatva szoktam hallgatóimnak (el)magyarázni, hogy miként rakódik egybe egy-egy nemzet kultúrája. Most illusztráció nélkül kísérlem meg ugyanezt. Passauban, a Mariahilf-hegyen bámészkodva, három folyó, a Duna, az Inn és a leheletvékony Ilz egybefolyását szemlélve tűnt föl az Inn piszkosfehér, a

6 Liszka József: Két part között... A népi kultúra helye és szerepe Európa egyik ütközési zónájában. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 8, 2006/4, 37–54. p.

7 Stoličná, Rastislava: A táplálkozás mint etnoidentifikációs jegy. *Acta Ethnologica Danubiana* 5–6 (2004), 41–52. p.

8 Botiková, Marta: Vegyesházasságok Pozsony környékén. *Regio*, 5, 1994/1, 118–127. p.

Duna haragoskék és az Ilz feketébe hajló színe, amint azok összeölelkeznek, az Inn és a Duna egy ideig még mintegy egymást nyaldosva, egymás mellett hömpölyög, mígnem teljesen egybemosódva a víz színe az Inn eredeti vizénél sötétebb, a Dunáénál és az Ilzénél világosabb lesz. Az első, hányaveti pillantás nyomán nehéz is eldönteni, hogy ezt követően a folyót miért Dunának és miért nem Inn-nek hívják? Van erre magyarázat, de ez most nem is érdekes, a lényeg, hogy a folyó továbbra is a Duna, amely hivatalosan Donaueschingenben ered. De hát azt is tudjuk, hogy az a forrás, mesterségesen kialakított, két picinke folyó, a Brig és a Brigach föld alatti egybecsatornázása, majd a városban a földfelszínre buggyantása révén *lett kialakítva*. Mindenesetre a folyó onnantól kezdve Duna. Aztán a passaui nagy egymásba ölelkezés után a Duna Fekete-tengerbe érkezéséig felveszi még a többi között a Traun, az Enns, a Morva, a Rába, a Vág, a Garam, a Sió, a Dráva, a Tisza, a Szeret, a Prut vízét. És mindvégig Dunának hívjuk, holott az „eredeti” (donaeschingeni) Duna-víz fokozatosan elhanyagolható mennyiségben van már benne jelen. Nem tudom, létezik-e olyan vegyi eljárás, ami ki tudná mutatni, hogy egy Fekete-tenger közeli vízminta hány százaléknyit tartalmaz a Fekete-erdőből származó Duna-vízből. Nagyon keveset. A Duna mégis Duna. Nos, hasonlóan van ez a nemzetekkel, azok kultúráival. Évszázadok, évezredek alatt (de a jelenben is, még ha ezt nehezebb tudjuk is megemészteni!) rengeteg külső kulturális, nyelvi stb. hatás éri őket (akár a folyókat a mellékfolyók), egyszer csak az eredetire már alig hasonlítanak, de mégis mindvégig ugyanarról a nemzetről, arról a kultúráról van szó. A közelmúltban olvastam egy interjút Török Tiborral, a Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kara Genetikai Tanszéke munkatársával, ahol a genetikus kifejti, hogy a mai magyar populáció génállományának valószínűsíthetően 4–5 százaléka a (genetikailag korántsem homogén) honfoglalók genetikai örökségének tekinthető.[9] Szóval antropológiailag is hasonló a helyzet…

A gondolattársítások végtelennek tűnő fonalát itt elvágom. Hermann Bausinger egy korábbi kötete kapcsán megfogalmazott gondolataimat[10] annak idején azzal fejeztem be, hogy az a jó könyv, amely nem akar egy felvetést végérvényesen lezárni, hanem további kérdéseket generál, az útkeresésekhez további szempontokat, irányokat kínál, s hát Bausinger könyvei ilyenek. Most sem mondhatok mást. Holtában is köszönet a Mesternek!

9 Kenessei András: A honfoglalók genetikai öröksége nem veszett el. *Népszava* 150, 2023. 1. 14., Szép Szó melléklet: 5–6. p.

10 Liszka József: Herrman Bausinger: Typisch deutsch. Wie deutsch sind die Deutschen. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3, 2001/2, 177–181. p.

Lang Tamás

A KETTŐS KERESZT ÁRNYÉKÁBAN

Zsidóellenes törvénykezés és zsidóüldözés Szlovákiában (1938–1945)

Fórum Kisebbségkutató Intézet

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XXV. évfolyam 2023/1, Somorja

A. Gergely András

Töprengés töprengésekről…

Néprajzi naplójegyzetek naplójegyzet-néprajzként

Éppen ez írás kezdeteinél kaptam vissza szíves örömmel teli jelzést Keszeg Vilmostól, aki review-essay-met (nevezzük nevén: átmeneti műfajú közelítés több könyv recenziója helyett, melyben az „összeolvasat" dominál) méltó eleganciával, elismerően nyugtázta, de jelezte is, hogy „egyedüli vagy, aki türelemmel egybeolvasod a könyveket"… Ebből ugyan nem nyilvánvaló, egyetértőleg szólt-e, vagy kritikusan éppen – de talán nem sértődne meg, ha rákérdeznék válaszképpen: olvasta-e Liszka József naplójegyzeteit, melyek három ízléses, sőt elegánsan vonzó kötetben lopakodnak az értelmezés magasságai felé, s melyekről a legelemibb közelítés lehet csupán, ha nem valami univerzális értéknormával méricskéljük őket, hanem összolvasat formájában, irodalom és élet, nép és kultúra együttértelmezésével. Így sem könnyen eldönthető a naplójegyzetek láttán: (Roland Barthes kifejezésével, könyvcímével harmonizálva) a „szöveg öröme" kínál inkább élményt, a napló közvetlensége és tépelődő megformálása, vagy az egymásra építkező korszakok időrendje, elkülönülő történések eseménynaptárba rögzítése? De még az sem tudható biztosan: vajon az *Egy néprajzkutató töprengései. Napló-jegyzetek 1976–1995* alcím szolgál inkább a műfajréteg megnevezésére, vagy a *Termékeny homályban* főcím?[1] Ráadásképpen maga a műfaji korlát is inkább késztetés lehetett Liszka számára, aki nem „olvasónaplót" komponált, nem életviteli szösszeneteket rögzített, s nem is a múló idő pergő eseménysorának tudástörténeti tárházát formálta meg, hanem nyilvános és válogatott töprengéseit bocsátotta elébünk. Tétova

hun

Meglehet, ennek a műfaj-definiálásnak ma már – a köznapi és kommunikációs folyamatba illeszkedő „blogok korában" – talán nincs is komoly jelentősége, hisz szövegre szöveg épül mindenütt, képekre kép, életkorszakra életkori válaszkísérletek, dilemmákra kritikák és töprengésekre válaszok e kötetekbe rendezett időhatárok közötti válogatásba illesztve. Voltaképp a papír és firkaceruza helyetti, olvasónaplót is meghaladó „írónapló" műfajának megalkotásakor szinte alig van jelentősége a tudományos narratívák terében – de talán a kihívás éppen azért kacér, mert a közléskorszak éri utol a szerzőt, s nem fordítva. Liszka bejegyzései napra pontosak, majdnem órára azok, ám olykor kimaradnak hetek is vagy összetöpörödik egy egész esztendő tíz oldalra, húszra, miközben más években több a feljegyzés, kevesebb a hivatkozás vagy olvasmányidézet, majd megint újabb tömbökben gyakoribb a szakmai tapasztalat kezdeteinek öröme, mint a lejegyzés szorgalma. De még érdekesebb maga az olvasat olvasata, ahogyan a szöveg kínálta valóságszelet vissza-visszahat a szerzői szándékra és értékrendre is. Zalabai Zsigmondra utalva idézi: „Az irodalom nem igazodni akar, hanem különbözni" ([1977], 24. p.), s nem egészen két oldalon belül Anatole France-ra épít hangulati érvet: „Kritikát írni annyi, mint »magunkról beszélni egy könyv alkalmából«" ([1977], 26. p.). De még ez első kötet első ötödében éppúgy gyarapodik az olvasmánykínálat Sütő Andrással, mint Arany János sírverseivel, Déry Tibor G. A. úr X-benjével, Balla Kálmánnal és Erdei Ferenccel, Babits Mihállyal és Németh Lászlóval, Tömörkény Istvánnal, Tőzsér Árpáddal, Mórocz Károllyal, Mózsi Ferenccel, Dénes Zsófiával, Márai Sándorral, Günter Grass-szal, mint időközben egyetemi oktatói tárgyköreivel, jeles munkáival, habitusával vagy közvetlenségi mutatóival. Akkor hát milyen kritika érvényesülhetne az értelmiségi pályán még főirányban el nem indult íróféle, írogató ember, kortanú, értelmezéseket értelmező, világképekkel kokettáló, elmélkedésekkel bajlódó, önreflexióval kibélelt okoskodó szösszeneteinek értékeléseként? Vagy halljuk ki belőle inkább a „Kérvényt és verset írni nem tudok" ([1977], 49. p.), vagy a „Most döbbenek rá: éppen tíz éve írok naplót – de minek is? Talán barát helyett…" ([1977], 43. p.) hangulatát; vagy a valóság érzete és tudása közti különbség tónusában az „Ahogy mindezt leírom, már fölül is kerekedik bennem a *tudás* az *érzés* fölött" ([1987], 139. p.) magabízó derűjét?

Olvasatra élmény, befogadásra kételkedés, impresszióra tudás, városiként falukedvelés, falu szülötteként a városban lét, Budapesten fölfedezett népi kultúra, Mátyusföld árnyékában a pusztuló-átváltozó néprajzi örökség az, ami meghatározza jegyzeteit. A történészi és irodalmi élményháttér, régészeti értéktár előtérbe kerülése nyomán egyre határozottabb a néprajzos beállítódás, s egyetem utáni álláskeresőként mégis a régész beosztás várja, majd az alakuló karrierképek között a szerkesztés, kutatás közben a sajtómunka, önkifejezésként az alkotó életforma reménye, néprajzi értékmentőként a népi kultúra ápolási kísérlete az, ami egyre inkább előtérbe tolakszik (142–143. p.). Ám a tépelődő tónusú, egykor egy ifjú tudós lélek bonyodalmait leíró módon közvetítő szerzői szövegrészek aprólékos megidézése is sajátosan csámpás lenne itt, ha a kötet egészét veszem súlyba, mert értetlen reflexióként hangzana csupán, ha irodalomkritikai, történethistóriai vagy néprajzi tudományfejlődés egyes terüle-

teire vetíteném le mindezt. Liszka is kifejezi ámulatát és rokonszenvét az egyedi tudástörténetében szemléletszélesítő hatású professzorok, Bóna István, László Gyula, Kósa László, Dömötör Tekla iránt, respektussal említ szigorú kollégákat és kutatótársakat, visszafogott ítélkezéssel a hatvanas évekből a hetvenesekbe átáramlott „szocializmus"-légkört, a nyolcvanas évek végi politikai fordulat örömét és a felvidéki életben is elszánalmasodott közszereplők bárdolatlanságait – de a könyv jó felétől apró árnyalatokban változik az alaptónus a szakmaiság, a sokfelé tartozás, a külföldi utak, rohanások, szervezői buzgalmak, részvételek és sodródások sokféleségében. Szerkesztés, múzeumi munka, konferenciák, ösztöndíjas és előadói szereplés, külföldi és magyarföldi, hazai és kisebbségvidéki turnék, tanulmányutak, könyvtárazás és olvasás, szerkesztőségek és egyetemi kurzusok, utazások és érkezések, tájak és madárhangok, kényelmes létezés és vágta, széttagolt feljegyzések (csökkenő számban), rövidebb fejezetek sorozatai, évenkénti bontásban.

Feljegyzések az élők, s bizonyos élők házából… Élni a közlésért, a változatosság kalandjával, és „Menni, menni, menni…!" ([1977], 27–28. p.), faluból városba vágyni és fordítva is…, közölni az Élet sokféleségét… Közben akad néhány problematikusabb ügykör is már: az öregedés kérdése (huszonéves korától föl-fölmerülő témakör, különböző válaszokkal, de kitartó problémaként) van jelen számos helyzetben (barátok, tanárok elvesztése, írónagyságok sorsa, tragikus balesetek, Apja halála, 1994-ben egy sor jeles név stb.), de figyelemre érdemes a felvidéki kisebbségiként oly nehezen szakmai elismeréshez jutó értelmiségi alaphelyzete és a barátságok problémaköre is, ugyanígy elszánt a kritikai reflexiók terén a kétnyelvűség gyakorlata és kényszerei kapcsán ([1977], 14–15. p.; később még sokféle utalással), az „örök vendégmunkás" értelmiségi szerepkör (236. p.) okán, a romantikus faluszemlélet és a kortárs falu elutasító válaszai (Szabó Dezső, Venczel József, Dimitrie Gusti, Németh László, Márai Sándor), a háború és az „ember az embertelenségben" témaköre (66. p.), az európaiság kihívásai és az új lövészárkok barátok ellen uszító harsánysága (185–193. p.) miatt. Egyes témakörök esetében hangsúlyos, hogy kritikai reflexiói vannak egykori lelkendezéseinek tárgyai (Jung Károly, Kertész Ákos, Gazda József, Kiss Lajos stb.) és azok újraolvasása, mélyebb megértése kapcsán, ami helyenként (nem is kevésszer) a kitartó szorgalom hiánya („Úristen! Csaknem egy hónapja nem vettem elő ezt a füzetet…!" [1994], 216. p.; „Elég régen ültem már a naplóm fölé…" [1991], 189. p.; „Istenem! Huszonöt éve írok naplót! És ha mindvégig valóban mindent becsületesen följegyeztem volna, micsoda dokumentumértéke lehetne!" [1994], 219. p.) és a méltó önostorozás hangján bomlik ki. Ugyanakkor éppen az időiség, a sokféle (irodalmi és szakmai) irigyelt és példának tekintett – pl. Ottlik Géza, Radnóti Miklós, Joseph Roth, Edmund Burke – vagy kritikai megfontolással együtt is sokra becsült, de minduntalan másra utaló művek (pl. Németh László, Kuncz Aladár, Szabó Dezső, s még seregnyien mások…) hatásában üldögélni, kicsit a békés-nyugalmas lapozgatásra vágyni, s közben újra elrohanni Európába, Párizsba, Berlinbe, Svájcba, néha Budapestre, Kolozsvárra is, „kalandvágy hajt: megpróbálni valami újat, erőt próbálót… S persze ott, ahol van rá némi esély, hogy bizonyítsak…" [1991], 194. p.), zenét hallgatni, tücsökciripelésen gyö-

nyörködni, észrevenni egy gyermeke után rohanó fiatal anyát, élvezni egy könyvtári csendet, sétálni valamelyik gyermekkel a séta kedvéért… S közben is tenni, menni, csinálni, átérezni, megjeleníteni.

„Szabálytalannak, kuszának tűnő jegyzeteket tart most kezében a Kedves Olvasó" – így kezdi Előszavában Liszka a „kitárulkozások, önmagunk lemeztelenítései" minősítésű naplóíró közlésmódot. Majd részletezi a tartalom összeállítási szempontjait, „hiszen napló is, meg nem is; kuszának tűnő jegyzetek, miközben azért mintha mégis napló lenne…" (7. p.), mivel „amolyan fejlődési regény ez, ha úgy tetszik"…, emellett „kor- és kórrajz", de nem rendszeres és módszeres „társadalom- és politikatörténeti reflexiók, utalások" köre. „Stílusgyakorlatok ezek. Az ember írás- és gondolkodási készségét hivatottak karbantartani" (uo.). Rilkével kezdi mottóként: „Lapozzatok vissza naplóitokban" (9. p.), s a legtöbbet Máraitól idéz. A végkicsengés előhangját is: „Ha csak dolgozni kellene az emberekért! Már az sem könnyű! De élni is kell közöttük. S ez csaknem lehetetlen" (186. p.). S mélyen igazat ad az írónak.

Ám ez nem lezárás. Csak belső tagolás. A háromkötetes napló második része, az *Úton lenni…* ugyancsak Máraival indít: „Mi lesz mindabból, amit írunk vagy gondolunk… Mifajta félelmes félreértés minden szó, mellyel ember az emberhez fordul?" (5. p.)[2] S már az első bejegyzések (dátumokkal jelölt napok, olykor naponta kettő vagy néha hosszabb szövegrész is), idézetek is tágítanak azon a horizonton, melyről az első naplókötet mint lehetséges kilátásról szól, de mint a minduntalan mozgásnak, ennek is szélesre tágul európai szemhatára. Az „úton lenni…" itt már kultúraközi megértés, nemzeti találkozások, identifikációs kételyek bűvkörében létezéssé válik. S tágul maga a tudástér is, melyben nemcsak mozog, de mozgat is: „Civilizáció? Kultúra? Hol vannak még (már?) ezek!? *1.* Egyrészt önmagukban, objektíve léteznek bizonyos kultúrák, kultúrkörök, amelyeket egzakt vizsgálatokkal (pl. néprajzi atlaszok eredményei) viszonylag pontosan körül lehet határolni. *2.* Másrészt a nemzetek kollektív tudatában létezik egy szubjektív kultúraértelmezés ('nemzeti kultúra'-kép), mítosz, amelynek elképzelt kiterjedése azonos általában a nyelvterületével, de csak a legritkább esetben fedi az első pontban meghatározott kultúrterületet. Na már most: a néprajztudomány mindkét jelenségcsoportot vizsgálhatja (és vizsgálja is – ám a legtöbb esetben összemosva őket!). Az összefoglaló munkákban világosan meg kell mondani, hogy a szerző most az 'objektív' vagy 'szubjektív' kultúraértelmezés alapján dolgozik-e" ([1996], 8. p.).

S hát – így kérdezve-válaszolva – mi egy nemzet, mi egy nép? „Mondjál legalább egy olyan néprajzi jelenséget, amelynek elterjedése teljes egészében kirajzolja a magyar nyelvterület határait, s ki is tölti azt maradéktalanul! Más szóval: van-e olyan néprajzi jelenség, amely az összes magyarra és csakis a magyarokra jellemző? Nincs ilyen. Még akkor sincs, ha az időbeli fáziseltolódásokat egy (idő)síkra hozzuk" (uo.). E

2 Liszka József: *Úton lenni. Egy néprajzkutató töprengései. (Napló-jegyzetek: 1996–2000).* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2007, 256 p.

kötet fejezetei immár terjedelmesebbek (kevés kivétellel évente mintegy negyven-ötven oldalnyi feljegyzés) – a tárgykör pedig kétfelé szűkül: sokasodnak az életúttal összefüggő reflexiók, szakmai konferencián való részvételek, szerkesztési és tudásforgalmazási tárgykörök, de a kötet íráshelyszínei markánsan tagolódnak a külföldi (német, olasz, osztrák) és a magyar (Budapest, Komárom, Radna, Kassa) színterekre, a München és Regensburg önálló fejezetként is hatalmas – talán jelképezi Liszka „úton létének" alapállapotát. S bár (inkább a külföldi helyszínek okán terítékre került) tudományos út- és helykeresés itt is meghatározó még, határozott iránya van már a szakmai életút fejlődésének, a döntések, dilemmák indokainak, az „önelszámoltatás" és a tervszerű cselekvés egész vállalásos mivoltának. Tépelődések persze akadnak, így a szakmai jelenlét és kapcsolathálózati építkezés mibenléte is többször töprengések tárgyává lesz, sőt ennek a naplóírásban is olykor értelmet vagy önreflexiót keres…: „Kevesebbet kellene írni, és jóval többet olvasni", [2000], 175. p.; „Úton lenni: a boldogság, megérkezni: a halál – Hobo", [2000], 174. p.; „A naplóíráson tűnődöm. Igen, a naplóíró számára még a tévedés luxusa is megadatik. S nemcsak a ténybeli tévedésé, hanem azé is, hogy akár saját korábbi álláspontját, nézeteit felülbírálja, hogy a napló egyes feljegyzései egymásnak mondjanak ellent. Hiszen éppen ez a lényege. Egy gondolkodó, tűnődő ember vélekedései a világról, annak egyes jelenségeiről változhatnak, sőt meggyőződésem, hogy változnak és változzanak is. S ezeket a változásokat egy naplónak, ha valóban napló, vissza kell tükröznie." ([2000], 175. p.)

A tükrözés szándéka ugyanakkor korántsem sérül. De a dilemmázás Liszkára (amúgy is) jellemző módja, vagyis a kérdezés, átgondolás, mérlegelés és döntés végül mindig a sikerképesség felé irányul: „Könyvem bevezetőjével nyűglődöm, s azon belül is a civilizáció–kultúra szópár meghatározása foglalkoztat. Rengeteg a definíció, és ezek sokszor szöges ellentétei egymásnak. Én talán általánosabb érvényű, általában az emberi tevékenység (szellemi és anyagi) produktumaira vonatkoztatható kifejezésnek a kultúrát mondanám. Ezzel szemben a civilizáció már bizonyos szempontból magasabb rangú képződmény (valahogy benne van a 'civis', 'civitas', 'civil' előtag, tehát bizonyos fokú fejlettséget, városiasodást, polgáriasodást feltételez). Az a szóhasználat is szólhat(na) mellette, hogy mondjuk afrikai bennszülöttek között mondhatjuk, hogy 'távol vagyunk a civilizált világtól'. Mondom, szólhatna mellette, hiszen a kultúrának, kulturáltságnak szintén van ilyen, magasabb értéket kifejező jelentése is" ([2000], 173. p.). De a jellegadó válaszok leggyakrabban szakmai effektusokon túl kapcsolati alapúak, közvetlen baráti-kollegiális hatást tükröznek, továbbá – és hangsúlyozni érdemes: igen kitartóan, következetesen – filozófiai, történeti, irodalmi színtéren kínálkozó inspirációkból építkeznek. S mert napló, a vallomás mintegy önmagának szólóan is úgy őszinte, hogy nem kímél. Sem saját magát, sem pályatársak unalmasságát, politikusok indolenciáját, pártosodási és politizálódási hatások távolságtartó megítélését illetően, szerzői munkák impresszióját értelmezve (Spiró György „mélymagyar" verse, Kästner javaslata a nemzetiszocialista őrületek elemzéséről, Székely János példázata a „népi kultúra" értelmezéséhez, Theodor Fontane, Gerhard Vollmer, Richard von Dülmen, Böll, Csurka, Réz Pál ideái – és még Márai és Márai és Márai…), s egyúttal a saját határok,

személyes és emberi kultúra-határok, nyelvhatárok, nemzethatárok kérdését sem elengedve… (lásd a 2000. év sok oldalnyi bejegyzéseit!). S e gondolati séták, baktatások, fogalmi és értékrendi lamentálások egyszerre csak naplókötetté sokasodnak…

A második naplókötetnek tehát sajátja, hogy a helyi, a lokálisan érvényes, az impresszió és interperszonális tudás mellett a tér-képzet kitágul, európaivá lesz (pl. 9–13. p.) – „amíg össze is köt, el is választ" alapon –, de egyúttal annak szépirodalmi bázison megalapozása is itt rejlik, miképpen nem „földrajzi fenomén" (Grendel) az irodalom, hanem sokkalta inkább nyelvi (ld. 14–17. p.), vagy éppen ugyanilyen alapkérdés a megértést igénylő tolerancia határproblémája a kisebbségi dölyfösség és sérelmes alkalmazkodás összevetésénél (69. p.). A kötet a „keressétek, ami összeköt" szentenciájával válik morális tónust és európéer aspektust vállalóan teljesebbé, de formálódásában a szerzői önreflexió is meghatározó: hol tartunk/vagyunk éppen, mit is keresünk, mit is látunk, miről gondoljuk, hogy értelmes, hogy kultúra, hogy jelentéstartalmai közösek…: „Olvasóként hamar belátjuk, a mienk ez a könyv. Természetesen nem specifikusan csak a miénk. Európában semmi sem páratlan. Ezt hamar megszeretjük. Igaz, mindig is ezt szerettük, legföljebb nem tudtuk, hogy ez a néprajz. Azt hittük, kultúra. (De mi a kultúra?) Hol a határ, meddig lehet elmenni a kérdésekkel? Végül – az Úton lenni… az a könyv, melynek nem szeretnénk a végére érni. (Mi adja egy napló ízét, azt, hogy egyszerűen nem lehet letenni?) Úton lenni jó. Úton lenni: a boldogság… (Persze: mi a boldogság?)"

S mert sem a második, sem a nyomában érkezett harmadik kötet (*Telt ház előtt…*)[3] már nem tartalmaz magyarázkodó előszót, hanem rögtön magánéleti és közpolitikai impressziókkal indít újév napjától szilveszterig kalauzolva bennünket a Liszka-világokban, úgy vehetjük: a Szerző bevált megoldásnak látja a naplóírás ekkénti módját.

Annyit „elnagyoltan" is kimondhatónak látok: a szaktudományos közlésmódokat vagy alkalmi impressziókat Liszka kitartóan és elszántan meghaladja a kommunikatív szférák kölcsönhatásait érzékenyen követve, a „néprajzkutató" státuszt egyben megsokszorozva is, hiszen pályaívén belül e naplókötetek sokkal kevésbé a néprajzkutatót tükrözik, mint azt a sorozatcím sugallja. Viszont híven interpretálják a társadalomkutatót, a kérdező és felfedező embert, a kereső habitust, a dilemmázó attitűdöt, a mértéket és értéket követni-létrehozni képes kreatív személyiséget. A „töprengések" köteteinek ez a (korántsem valószerűen „záró") akkordja immár valóban „telt ház előtt" hangzik fel, mint a címadó mottó is: *„Telt ház előtt hegedűszólót játszani, miközben az ember tanulja a hangszert…"* (Samuel Butler / Alexander Brody nyomán) – s Liszka „hangszertanulási" szertartása ebben a kötetben is felhangzik mint Márait folytonosan megidéző, konferenciákon és kutatóúton járó, emlékező és emlékeztető, hitet és meggyőződést regisztráló elszántság jele. Persze (lehessen a recenzensnek is tépelődnie valamin) mindvégig korántsem elszántan tisztázott kérdés ez a társadalomvizsgáló,

3 Liszka József: *Telt ház előtt… Egy néprajzkutató töprengései. (Napló-jegyzetek: 2001–2004)*. Dunaszerdahely, Vámbéry Polgári Társulás, 2019, 272 p.

megértő, belátó attitűd. A módszeresen és rendszeresen publikáló, külföldi konferenciákon részt vevő, évente több tanulmánnyal vagy éppen kötettel is jelentkező szerző egyszerre van jelen a vallási néprajz, a szakrális kisemlékek, az európai etnológia, az összehasonlító folklorisztika, az ikonográfia, a népi kultúra kutatása, a népköltészet, a populáris kultúra, a szövegelemzés, a mesekutatás, a táji néprajz, a művelődéstörténet, a tájházak és muzeológia, a történeti folklorisztika szakterületén – ugyanakkor érdekes, hogy naplójegyzetei (mint bevezetőmben írtam: „nyilvános és válogatott töprengései") e három kötetében mintha egy másik (teremtett, éltetett, konstruált) világban élne közöttünk. A harmadikban is, mint a két korábbi naplókötetben, meghatározóak az irodalmi, gondolkodástörténeti források, idézetek, utalások. De mintha az arányok is eltolódnának…: „Ez a napló áttételesen azt is visszatükrözi, hogy melyek az aktív, alkotó időszakaim és melyek a tájékozódóak, szemlélődőek, elmélkedőek. Az előbbi időszakokban ritkák a feljegyzések, az utóbbiakban egymást érik" ([2001], 7. p.).

Az összehasonlításhoz: a *Termékeny homályban* kötet hátoldali szövege is ebbe avat be: a naplófüzet „egyfajta ars diarium-ként is értelmezhető: a szó elszáll, az írás megmarad. Az írás pedig – naplóírónk hite szerint – az önkifejezés legfontosabb eszköze: benne foglaltatnak a kitárulkozások, önmagunk lemeztelenítései, gondolataink, kételyeink, vívódásaink; benne foglaltatik, mintegy anyajegyként, a kor, amelyben éltünk, hogy a naplófolyam végül is egyfajta 'fejlődési regénnyé' váljon, egy európai (közép-európai, szlovákiai) magyar értelmiségi, egy 20. századi ember fejlődési regényévé."[4] A körvonalak és korszakok, dilemmák és szemlélésmódok kérdéséhez az *Úton lenni…* kötet így kínálja a tartalmat: „Az *Úton lenni…* a kérdések könyve. A szerző kérdéseié – míg fel nem ütjük a könyvet, a beleolvasás pillanatától számítva már a mi kérdéseink ezek, és a mi töprengéseink. Elsődlegesen persze a gondolkodás könyve, de ez is kérdéses, mert mi lesz mindabból, amit írunk vagy gondolunk? Aztán a néprajz könyve ez, természetesen. No de mi a néprajz? Bár nem is ez a kérdés, hiszen a néprajz a népi kultúra kutatásával foglalkozó tudomány. Kérdés tehát: mi is az a népi kultúra? S ezen belül mit értsünk népin és mit kultúrán…"

A *Telt ház előtt…* kötet immár a tanulás és a tanítás együttes bázisa. Liszka nem ma kezdte a tanulást…: „Sokat olvasó gyerek voltam, és olvasmányélményeim nyomán már élt bennem valamiféle romantikus kép a tudós tanárokról. Ilyen elvárásokkal mentem a gimnáziumba, s mondanom sem kell, hogy csalódnom kellett. De azt hiszem, ez törvényszerű is. A valóság csak ritkán tud megfelelni az olvasmányélményeknek…" – mondja a 60. születésnap ürügyén készült teljes életút- és -szemlélet-interjúban.[5] De egyúttal azt is: nem „tanuló volt", hanem ma is az. Tegyem hozzá: a kérdezve tanítás, a dilemmákban osztozás alighanem a tudás felsőfoka és a kíváncsiság normája felé

4 A kötet az OSZK és a kiadó jóvoltából elérhető itt: https://mek.oszk.hu/05200/05264/

5 Csanda Gábor interjúja: „Mindenhol, mindenkor és mindenkitől lehet tanulni" – Beszélgetés a 60 éves Liszka Józseffel. Online: https://forumszemle.eu/2016/07/01/mindenhol-mindenkor-es-mindenkitol-lehet-tanulni-beszelgetes-a-60-eves-liszka-jozseffel/

vezető úton lét alapja, sőt megformált szereptartalma is. Hol „telt ház előtt”, hol csak szakmai közegben, olykor ezek kettősében,[6] hisz mindvégig (régészként is) az „ásatag néprajz” helyett az „élő régészet” híveként formálja létmódját: „Ide persze kívánkozna egy közbevetés, hogy tudni kell, engem az irodalom mindig vonzott (naplóstílusom kapcsán már érintettem ezt), tehát az, hogy a folklorisztika és irodalom ilyen szoros szimbiózisban leledzik, nekem fölöttébb rokonszenves volt (azt már csak most tudom, hogy még annál is szorosabbak ezek a kapcsolódások, mint azt annak idején akár csak sejtettem is)…” – mondja magamagáról (ugyanott).

S e szimbiózisnak ad otthont, úton és megérkezve, újraindulva és termékeny szöveghomályban az első kötetek anyaga, nem különbül a már sokkal inkább „telt ház előtt…” zajló kutatói, oktatói, szerzői énjének megmutatkozása. Messze nem lehet teljes a fenti szemle, legfeljebb tépelődő tájékozódáshoz elegendő, vagy inkább talán valamely naplójegyzet-néprajz lehetséges műfajához közelítés formájaként. Liszka naplóiban (nem egy ponton) Örkény „egyperceseinek” híveként mutatkozik, bejegyzései nemegyszer valaminő saját műfaj, egyperces naplójegyzetek koszorújává formálódnak. Így hát az ezekről kialakítható töprengések sem lehetnek itt már biztosabbak, mint olvasási késztetések a sokat olvasó érdeklődők számára, valaminő egypercesek, hogy ezektől is teljes körű lehessen a folklorisztika e kortárs formakezdeménye…

6 Példaként lásd a „Vámbéry irodalmi estek 2019” sorozatban megrendezett könyves beszélgetést Csanda Gábor Napló-értékelőjével: https://www.televizio.sk/2019/10/telt-haz-elott-liszka-jozsef-naploi/

Bukor Ádám kórlegyőző útja a cali vb-aranyakig

Együtt örültek. Bukor Ádám elvitte megmutatni amerikai érmeit Paulína Jančíkovának, annak a doktornőnek, aki rájött, hogy mi a galántai fiatalember baja, és meg is műtötte az azóta nyolcszoros uszonyosúszó-világbajnokot.

Hallgatni is nehéz róla, nem pedig átélni azokat az órákat, heteket, hónapokat, melyekről Bukor Ádám a maga fiatalos lendületével, lelkesedésével beszél. Huszonhárom éves fejjel olyan pofont kapott az élettől, amilyentől roppant körülményes, ha egyáltalán lehetséges kijózanodni. A galántai uszonyos úszó, aki Győrben él és tanul, szembenézett az alattomos kórral, s felülkerekedett. Utána két bronzérmet szerezve a nem olimpiai sportágak legnagyobb seregszemléjén, a Világjátékokon, majd újabb kettővel nyolcra emelve világbajnoki címeinek a számát. Eredetileg a medencei szerepléséről kérdeztem volna, ám ez mondandójában teljesen eltörpült amellett, amit 2022-ben téltől nyárig átélt, megrázó fordulatokkal. Őszintén, minden kertelés nélkül elevenítette fel a történéseket, mai szemmel megítélve tetteinek sorát. A világversenyek miatt hetekig tartózkodott az amerikai kontinensen, innen indult beszélgetésünk is.

Töltött már ilyen hosszú időt távol az otthontól?

Csak egyszer fordult elő. Mikor kitört a Covid, és én Győrben maradtam. Ez még a legelső hullámnak a legelején volt, amikor nem tudtuk eldönteni, hogy mi legyen: maradjak-e, vagy jöjjek-e haza. Féltünk attól, ha hazajövők, nem fogok tudni visszamenni Magyarországra, mert akkor még elég komolyan vették a határellenőrzést. Nem mertünk kockáztatni, mert Győrben akkor még mindig tudtam úszni. És ez mérvadó volt, mert Szlovákiában nem sokan mondhatták el, hogy képesek készülni bármilyen versenyre is. Hála Istennek Győrben az egyik legjobb csapatban vagyok, ahol több olimpikon is edz és úszik, így aztán megvártuk azt, amíg eldöntötték, hogy a tokiói olimpiát megtartják-e, vagy sem. És miután kijött a hivatalos döntés, hogy elhalasztják egy évvel későbbre, akkor döntöttünk mi is, hogy ezzel vége az edzésnek, s aztán jöttem haza.

Mennyi ideig volt Győrött?
Másfél hónapig. Ez volt az első hosszabb távollétem, amit elég nehezen viseltem. Igazán nehéz volt. Úgy jöttem haza, engem nem érdekel, hogy vissza tudok-e jönni, vagy mennyi idő után fogok tudni visszajönni. Ha törik, ha szakad, megyek haza, mert a saját ágyam, az édesanyám, a macskák meg minden otthonról hiányzott. Eléggé otthoncentrikus voltam, vagyok, 2022-ben ez volt a második alkalom, hogy ennyi időt töltöttem el otthonlét nélkül.

Mennyi ideig tartózkodott az amerikai földrészen?
Több mint három hétig. Július harmadikán indultunk, és július 28-án késő este jöttem haza. Ez annyiban különbözött az első alkalomtól, hogy úgy éreztem, sokkal jobban boldogulok egyedül, és annyira nem volt honvágyam, mint korábban. Nagyon jó három hét, nagyon jó időszak volt, tényleg az egyik legjobb hónapom volt az életemben. Rengeteg élménnyel gazdagodtam.

Ám a birminghami Világjátékok rajtkövéig kalandos, igazán emberpróbáló út vezetett. Évekig erre a versenyre készült, aztán az utolsó hónapokban hatalmas pofont kapott az élettől. Mi történt?
Így van. Elég nagy pofon volt az élettől. Februárban közölték velem az orvosok, hogy van egy rosszindulatú áttételes daganatom, amit azonnal ki kell venni. Ez egy héttel az idei első komoly versenyem, az egri Világkupa előtt történt. Nyilván sokkolt a hír. Hogy akkor hogyan éltem meg, arról még a mai napig is nehezen beszélek, mert nem is tudom… Ez egy akkora sokk volt, amit meg kell élni, mert így nehéz elmondani. Közben beindul az agy önvédelmi mechanizmusa, felfogod és érted, viszont mégis elutasítod tudat alatt, hogy mi történik, milyen helyzet alakult ki. És akkor én elkezdtem alkudozni a doktornővel. Hogy nem halaszthatnánk-e el a beavatkozást, mert jövő héten versenyem lesz. Úgy fogtam fel, mintha egy randiidőpontról volna szó. Ha pont nem felel meg, tegyük át jövő hétre. Kérdeztem, hogy nem lehetne-e a nyárra halasztani, mert életem legnagyobb versenye lesz, öt éve erre készülök. Négyévenként rendezik, de mivel az olimpiát is későbbre halasztották, ezt is egy évvel csúsztatták. Mondom, pár hónap múlva életem csúcsformájában kellene lennem, hagyjuk már, csak ki lehet valahogy valamit találni. És akkor a doktornő nem éppen diplomatikusan és szépen elmondta a véleményét a helyzetről és a hozzáállásomról. És ebből lett az, hogy hétfőn közölték velem a hírt, kedden már a műtét előtti kivizsgálásokon a kórházban voltam, és szerdán már műtöttek is.

Szóval nem teketóriáztak az orvosok…
Elfogadtuk, hogy tényleg kell a beavatkozás, de akkor hol legyen, merült fel a kérdés. Szóba került, hogy Magyarországon, Budapesten fognak műteni, s a győri csapat elintézi, a szövetség is besegít, viszont Galántán a doktornő mondta, hogy másnap már be tud vinni a kórházba, és harmadnap már tud műteni. Magyarországon csak a következő héten, maximum a hét végére tudtam volna bekerülni. Miután az orvosnő felvázolta a

helyzet komolyságát, mérvadó volt, hogy minél korábban legyünk túl rajta. És akkor nemcsak azt volt nehéz feldolgozni, hogy van egy komoly betegségem, meg fognak műteni, utána egy ideig nem úszhatok, hanem akkor még az volt a szakértői vélemény, ha túl leszek a műtéten, utána is szükség lesz a kemoterápiára, merthogy annyira rosszak voltak az eredmények. És nagyon nehéz volt elviselni ezt a tudatlanságot. Mert tudjuk ugye, hogy mi a kemoterápia, de mikor elmondják, hogy arra szükséged lesz, akkor máshogy gondolkodsz el rajta. Nem tudod, milyen hatással lesz rád, nem tudod, hogy fogod megélni lelkileg, hogy fogod megélni biológiai szempontból, milyen szinten és mennyi ideig lesz rá szükség. És innentől kezdve előjön a bizonytalanság, az, hogy hogyan fogok egyáltalán felkészülni a versenyre, amikor a sportra, az úszásra szántam az életemet, hosszú éveken át készültem egy eseményre, és akkor úgy tűnik, hogy az egész kárba vész. Az nagyon nehéz volt! Életem legnehezebb időszaka. Viszont le kell, hogy kopogjam, hála Istennek a műtétem után jók voltak az eredmények, és végül mire oda jutottam, a pozsonyi onkológián közölték, hogy nem fogok kemoterápiát kapni. Tehát nincs rá szükség, mivel fiatal vagyok, jó eredményeket produkálok, nem szeretnének tönkretenni, mert tudták, hogy sportolok. Ennek azért nagyon örültem, hogy mindenhol tisztában voltak a sporttal, a sporteredményeimmel, és nem tudom, mennyire szabadna reklámoznom, de külön ellátásban részesültem, ami nagyon jólesett, sokat jelentett számomra.

És mi történt azután?
Nagyjából egy hónap múlva kezdett el kialakulni, hogy láttam a fényt az alagút végén. Tehát február közepén műtöttek, és erre egy hónapra jelentették be, hogy nem kell a kemó, nem kell semmi.

Maga a műtét akadálymentes volt?
Nehezen éltem meg az ottlétet. Mert előtte soha nem volt komolyabb betegségem, a kórházat mindig távolról elkerültem, és bekerülni oda, ott napokat eltölteni nem volt egyszerű. Később otthon a műtét utáni időszakot is nagyon nehezen viseltem. Mondtam is, le a kalappal mindenki előtt, aki komolyabb vagy egyáltalán műtéten átesik. Mert tényleg csodálkoztam azon, hogyan legyengül a szervezet. X nappal a műtét után már otthon voltam, és a vécére akartam menni az ágyamból, ami a szobám mellett van, nekem oda-vissza az út félóra volt, és annyira belefáradtam, hogy azt hittem, meghalok. Lihegtem, mire visszakerültem az ágyba, és halálos fáradtság tört rám. Tudtam, hogy sportoló vagyok, jó kondim volt a műtét előtt, és mégis annyira elfárasztott, hogy hihetetlen. A többi ember, hogy éli ezt túl, nemhogy hogyan éli meg, hogy nem pusztul bele? Akkor az anyámnak volt egy mondata, hogy a többi embert azért még a kórházban tartották volna. Mert engem viszonylag korán elengedtek, aminek örültem is. Tényleg nem panaszkodhatok a kórházi hozzáállásra, de azért örültem, hogy kikerültem onnan. Az se volt egyszerű, hogy első műtétem ilyen nehéz volt biológiai szempontból. És akkor jött a mentális nehézség, hogy ebből a helyzetből hogyan lehet visszakerülni a medencébe. Mikor kezdek el úszni?

Mégsem a kilátástalanság érzése fogta el...
Nagyon hálás voltam utólag annak a doktornőnek, aki közölte velem a hírt, mert nem spórolt, megmondta kerek-perec: ez egy rosszindulatú daganat, biztatott, még meg kell várni az eredményt, hogy áttétes, vagy sem. Ha áttétes, akkor számoljak azzal, hogy lesz terápia, és az úszástól egyelőre búcsúzzak el. Azért örültem ennek, mert nem kerülgette a forró kását, akkor nyilván sz... volt ezt végighallgatni, viszont tapasztaltam azt a részét a dolognak is később, amikor nem mondják meg az embernek az igazat. Az annál rosszabb.

Mire gondol?
Amikor azt mondták, hogy két hétig biztos nem úszhatok, elfogadtam, hogy jó. A két hét úszásban sokat jelent, de belefér. Utána Pozsonyban azt mondták, hogy négy hétig nem úszhatok, az már nem volt annyira vicces. És egy idő után úgy mentem vissza Győrbe, hogy fogjunk hozzá az edzéseknek, tehát hajrá. És ott közölték, hogy felejtsem el azt, hogy már vízbe kerüljek, még két hétig várnom kell. És így lett ebből két hónap, amikor nem tudtam rendesen vízbe kerülni, úszni, edzeni. És mikor folyamatosan senki se merte megmondani az igazat, újabb infó, újabb halasztás, ez mindig egy pofon volt. Ezt nehezebben viseltem. Az a két hét mindig lassan telt el, mire odajutottam. És akkor azt mondták, hogy még két hét, és még két hét, és még két hét... Az azért rossz volt. És mikor kérdeztem attól a szakértőtől, aki mondta, hogy egy időre felejtsem el az úszást, hogy mi az, amit csinálhatok, adjon valami tippet, tanácsot, közölte, hogy sétálhatok, próbáljak meg gyalog közlekedni, és az ágyban nyújtózkodhatok, ha jólesik. Ez a válasz azért nagyon nagyot ütött. Mondtam, hogy hagyjuk már a viccelődést, halál komolyan kérdeztem. És közölte, hogy ez egy halál komoly válasz volt. Felejtsem el, hogy komolyabban próbálkozzak bármivel is. És az volt a vicces, hogy én akkor ezt nem hittem el, és másnap le is mentem már az uszodába, a konditerembe. S mondtam, kezdjük az említett nyújtózkodással, de azt se tudtam megcsinálni. És akkor fogtam fel tényleg, hogy ez fáj. Addig nem jutott el az agyamig. Biztos az is egy védekező mechanizmus: kihagytad, nem csináltad, vagy nem vetted észre. Amikor szándékosan próbáltam egy jót nyújtózkodni, lábbal, kézzel, nyújtva, fekve, nem ment. És fájt, nem tudtam megcsinálni, ahogy kellett volna. A többi gyakorlatról nem is beszélve. Ez volt az, amikor azt éreztem, hogy mélyponton vagyok. És hogyan fogok x hónap múlva bármit is csinálni, versenyeken szerepelni, egyáltalán eljutok-e a versenyre? De lekopogom, hogy több olyan ember állt mögöttem, akik nagyon támogatóak voltak, akik nagyon sokat tudtak segíteni. Pszichológusok, edzők, szülők, barátok, akiknek hála lassan, de biztosan túllendültem ezen az állapoton.

Közben más is hatalmába kerítette?
Hadd említsem meg magát a gyászt. Hála Istennek korábban elkerültek engem olyan tragédiák, mint a halál. Életemben először éreztem gyászt. Erre is úgy kellett rájönnöm, hogy a pszichológus közölte velem, hogy ez az, és teljesen rendben van. Érdekes volt hallani, hogy az ember saját magát gyászolja. Csak azt tudtam, hogy feketében járok

napok, hetek óta, és nem érzem jól magam. És az a fekete sem volt elég. Sóvárogtam az után, hogy bárcsak fekete köpenybe vagy valami hasonlóba tudnék takaródzni. Mondták, hogy ez egy komoly esemény, és olyan fordulópont az ember életében, amikor megváltozik. És más emberré lesz, mint előtte volt. Azt is mondták, hogy így a régi énemet gyászolom. És ez is érdekes fordulat volt. Eltartott egy jó darabig, amíg elkezdtek a dolgok javulni. Annak viszont nagyon örültem, hogy az első két hetem az edzésekkel annyira fantasztikusan jól ment, mintha semmi sem történt volna. Ez olyan volt, mint egy csoda. Nemhogy rosszabbul úsztam, hanem nagyjából ugyanazokat az időket. Ugyanazokat az edzéseket csináltam, mint a többiek, meg azt, amit én is előtte. És nem lehetett érezni a betegség utóhatását. Viszont két hét után jött rám az a fáradtság, amit a két, edzések nélküli hónap adott. Ehhez hozzátartozik, én azok közül vagyok, akik szeretnek pihenni, és akinek jót is tesz a pihenés. Megvan, hogy versenyek előtt mennyit pihenek, megvan az, hogy nyáron mennyit pihenek, s utána hogyan vannak felépítve az edzések. Tavalyelőtt is kérdezték, Ádám, edzettél a nyáron? Azt válaszoltam, hogy én két hónapot kihagytam. Miért kérdezitek? Mert annyira jó a teszt, hogy az edzők se akarták elhinni, kaptam a választ. Hála Istennek, ilyen szempontból is szerencsésnek tartom magam, hogy ilyen típus lettem. 2022-ben is aztán jól mentek az edzések, ami hatalmas pozitívum, mentálisan nagyon, de nagyon fontos volt, és nagyon jólesett. Viszont két hét után jött egy újabb két hét, amikor egy egyszerű bemelegítő felében megálltam útközben, s mondtam, ennyi volt az edzés, tovább nem bírom. Megint visszaestem a mélypontba. És olyankor nemcsak lent vagy, és megtanulod a lenti helyzetet kezelni, hanem hirtelen mérvadó váltások jöttek, hol nagyon fent, hol nagyon lent. Ráadásul ismétlődve. Ezt is nehéz volt kezelni. Tényleg nagyon rosszul voltam, aztán kaptam gyógyszeres kezelést is, hogy kicsit javuljon a mentális állapotom meg a helyzet. És nem tudtam elképzelni, hogy fogok szerepelni egy-két hónap múlva életem legnagyobb versenyén és azt követő világbajnokságon. Azóta már tudjuk, hogy hogyan sikerült, ismertek az eredmények.

Az említett Világjátékok az amerikai Birminghamben volt, és az oda repülés sem volt problémamentes…

Azzal kezdődött, hogy a csapatunk egyik tagja leszakadt, még Németországban. Nem engedték őt fel a repülőre. Teljesen érthetetlen helyzet alakult ki, ugyanis mi nem vízummal utaztuk ki, hanem ESTA-val. A különbséget ugyan nem ismerem, de ennek is ugyanaz a szerepe, mint a vízumnak. A felszállás előtt a versenyzőtársét a repülőtéren elutasították, nem tudjuk, hogy mi miatt, ezért ott kellett maradnia egy éjszakára, és másnap egy másik ember vizsgálta meg az ESTA-ját, aki azt mondta, minden rendben van vele. Ez is nehéz dolog volt. Suba Sára, aki szintén felvidéki, mint én, leszakadt a csapattól, bizonytalan helyzet alakult ki, nem tudtuk, kiutazhat-e. A női úszóváltó szempontjából ő kulcsfontosságú volt. Kicsit ez is megijesztett minket. Ha ki is fog tudni utazni, akkor időben odaér-e, hogyan éli meg az esetet. Mi meg megérkeztünk Amerikába, a csomagjaink viszont nem. A csapat nagy része nem kapta meg a bőröndjét, így az elkövetkezendő négy napban ugyanazokban a ruhákban, alsóneműkben jártunk, mint

amiben utaztunk. Ez is zavaró tényező volt. Arról nem beszélve, hogy a bőröndünkben voltak az ételkiegészítők. Életünk legfontosabb versenye előtt. Hála Istennek, időben utaztunk ki, és az, hogy négy nap elteltével érkeztek meg a bőröndök, még valamennyire belefért. De az, hogy az ételkiegészítőket nem tudtuk használni, az egy nagyon mérvadó tényező.

Ilyen előzmények után egyéniben két szám várt Bukor Ádámra a Világjátékokon. Mindkettőben – 200 és 400 m felszíni úszás – bronzérmes lett. Esélyesként indulva, nagyon megviselte, hogy nem győzött legalább az egyikben?
Igen. Magát a versenyt is nagyon nehezen éltem meg. Előtte november legelején volt az utolsó versenyrajtom, onnantól kezdve jött a betegeskedés, amikor kezdtem sejteni, hogy valami gond van, folyamatos a visszaesés. Különböző problémák kezdtek kialakulni, s utána következett, hogy végül februárban közölték a rossz hírt. Novembertől februárig már nem tudtam úgy edzeni, ahogyan kellett volna, tehát több volt a kihagyás. Arról nem beszélve, hogy előtte megkaptam a nyári két hónap pihenést, s ez az idő egyszeriben hiányzott. Nehéz volt azt is feldolgozni, hogy az ember egész életében edz, és pont amikor jön az élete legnagyobb versenye, akkor olyan évet tudhat maga mögött, amikor először többet hagy ki, többet pihen, mint amennyit edz. Ez rendkívül sok aggodalomra adott okot. És ott állni fél év után a rajtkőn azzal az érzéssel, hogy életem legnagyobb versenyén nagyon sok forog kockán, nagyon nehéz. Némi pánikrohamom azért volt előtte is, amit valahogy kellett tudni kezelni. Emiatt főleg az első számom, a négyszázas rendkívül nehéz volt. Mégis könnyebben elviseltem azt, hogy harmadik lettem. Az előzményekhez képest nagyon jó időt úsztam. Életemben talán a harmadik, negyedik vagy ötödik legjobb időt. Lényeg az, hogy pozitív csalódás volt számomra. Nyilván aranyérmet szerettem volna hozni, győzni szerettem volna, de sportolók vagyunk, tisztában vagyunk a határainkkal, magasra lett téve a léc... Egyrészt volt bennem csalódás, másrészt viszont volt egy büszkeség, egy öröm, hogy legalább ez megvan. A 2:57,83 perces idővel elégedett voltam, az előttem lévők is jó időket úsztak, így ezt könnyebben elfogadtam, mint másnap a 200 métert, ahol már kevésbé volt nehéz rajthoz állni, mert már nem kísért annyira a stressz, mint az előzőn. Ám másfajta stressz jött, mert ehhez úgy álltam hozzá, hogy szeretném megnyerni. És százötven méterig első voltam. Az utolsó ötven méteren nem tudom, mi történt. Úszás közben életemben nem éreztem nagyobb fájdalmat, szinte „meghaltam". És mikor utána láttam az eredményt a táblán, nem esett már jól.

És ma is rosszulesik, ha rágondol?
Bizonyos mértékben és bizonyos szempontból igen. Mert a kolumbiai világbajnokság jól sikerült, másképp éltem át. Caliban mindezek után azt éreztem a vb végén, hogy alapjában véve elégedett vagyok az eredményekkel, és nagyon hálás lehetek az életben mindenért. Azért, hogy úgy alakultak a dolgok, ahogy, hogy legalább Dél-Amerikából el tudtam hozni két arany- és egy bronzérmet. Miközben ebben a három amerikai hétben a maga módján sok csodálatos dolog történt velem, szép emlékekkel és élményekkel

gazdagodtam. És úgy tűnik, hogy ezek mellett mintha az úszás el is törpülne. Olyan barátságokra, olyan kapcsolatokra tettem szert, amikről már most tudom, hogy életem végéig befolyással lesznek rám. Csodálatos hetek voltak, és örülök, hogy minden úgy alakult, ahogy. A nehéz időszakok után annyi szép dolog történt velem, hogy abszolút nem bánom, miként alakult minden. A Világjátékokról néha mégis nehéz beszélni, mert bár elfogadtam és tudom, hogy nem változtathatom meg, de azért ott van az emberben, lehetett volna másképp. Gondolkodik kicsit a hogyanon, de alapjában véve nem panaszkodhatom. Azok után, amit átéltem, ez is csoda, s annak is tartottam, s úgy érzem, hogy valaki onnan fentről, vagy az energiák, vagy a karma – fogjuk bármire is – odakívánta. Amikor a világbajnokságon a kétszázast megnyertem, számomra a legnagyobb érték volt. Ezek után, ha megkérdezik, mi az életemben a legnagyobb vagy a legszebb győzelem, amire eddig sohasem tudtam őszintén válaszolni, mert mindegyik a maga módján csodálatos és szép, már tudom, hogy a cali kétszázas. Amit akkor megéltem, az igazán kiemelkedő volt, a többi győzelemmel összehasonlíthatatlan. Tényleg azt éreztem, hogy ez egy csoda, hogy csodák léteznek, és ezt valaki nagyon odakívánta, vagy nem tudom. Ezek után a 4x200 méteres váltóval történelmet írtunk azzal, hogy aranyérmesek lettünk, korábban évekkel ezelőtt egy bronzváltóban már úsztam, Caliig az volt a csúcs. És ha hozzáadjuk, hogy két aranyérem is összejött a világbajnokságon, az olyan dolog volt, amivel nem számoltam. Nyilván szerettem volna nyerni, de a világbajnokságot a maga módján már elengedtem. Ugyan nagyon stresszes volt odaállni a rajthoz, de próbáltam arra gondolni, hogy úgy lesz, ahogyan lennie kell. Én ezt elengedem, megpróbálom élvezni, a legjobbat kihozni magamból, s lesz, ami lesz.

Birmingham után Amerikában maradt, de nem nyaralt, hanem a már említett kolumbiai világbajnokságra utazott. Ha mint mondta, kiengedett a világversenyre, akkor mivel teltek a napjai a vb-ig? Nem unatkozott a tétlenségben?

Két hetet töltöttünk Caliban, és az első hetet úgy vettem, hogy mentális egészség mindenekfelett, a lelki állapot a legfontosabb, a fizikai és a biológiai állapot eltörpül emellett, és próbáltam élvezni az életet, próbáltam rápihenni. Ez volt az az egy hét, amikor tényleg nagyon sok jó dolog történt velem, persze a versenyidő alatt is szintén. De az az egy hét olyan volt, ha valakinek elmesélném, nem hinné el. Amikor kétszázon világbajnok lettem, a többi magyar a csapatban, akik ott voltam velem a mindennapokban, és látták, hogyan edzek, csak fogták a fejüket, nem értették, hogy mi történik. De ezt hivatalosan nyilván nem lehet megírni, csak éppen elmondtam. Abszolút lazán vettem a világbajnokság előtti napokat. Olasz barátommal edzegettem napi egy órát, tök lazán, nyitott volt a medence, próbáltam barnulni minél jobban, és mondtam, olyan formában vagyok, amilyenben, s meglátjuk, hogy ez mire lesz elég. És utána az a két aranyérem – egy hét pihenés után – volt igazán a meglepetés. Én se tudtam, hogy magamtól mit várhatok, mit várjak, mit merjek, mit ne merjek, mert a birminghami versenyszámok után nem tudtam, milyen állapotban vagyok. S közben Caliba mentem, ahol a tengerszint feletti magasság eléggé nagy, s nehéz volt edzeni. Annak ellenére, hogy nem vittem túlzásba, azért nagyon fájt. Sokan panaszkodtak, így legalább tudtam, hogy nem

vagyok egyedül. De ez is mérvadó tényező volt a bizonytalanságomban, mert nem tudtam előre, vajon a versenyen is fog-e fájni az úszás, vagy sem, mit várhatok, mit nem, és jött mellé az is, hogy tényleg teljesen más volt a hozzáállásom, más volt a forgatókönyv a verseny előtti időszakban, mint általában. És ez egy plusz ok volt a boldogságra, hogy működött, hogy bevált. Korábban többször is kérdezték tőlem, hogy a mentális egészség, vagy a fizikai, a biológiai szempont a fontosabb, hogy gondolom, mi a véleményem erről. Sosem tudtam ezt igazából hova tenni, mert nyilván mind a kettő fontos, de a történtek után úgy vagyok vele, hogy a mentális egészség mindenekfelett. Én akkor jól éreztem magam, elfogadtam azt, ami az USA-ban történt, elfogadtam a betegséget, elfogadtam a múltat. Az ember ezek után megtanul örülni, és tényleg megváltozik. Máshogy áll a dolgokhoz, más szempontból látja a világot, megtanul örülni az apróságoknak. Az apró örömök sokkal nagyobbnak tűnnek, sokkal nagyobbaknak éli meg őket. És mindezek mellett nemcsak aprókat kaptam, hanem hatalmasakat, mint említettem, egy életre szólókat. S ezek annyira jó hatással voltak rám, s ez mind hozzájárult a két aranyéremhez. Arról nem is beszélve, hogy életem talán legjobb idejét úsztam a kétszázas váltóban.

Volt egy elejtett mondata, amire azt mondta, hogy idézőjelbe szánja. Mire gondolt? A világbajnokság előtti hétre?

Azt akartam ebből kihozni, hogy pihentem, szabad utat adtam a sorsnak, hívjuk bárminek – Istennek, karmának... Lesz, ami lesz alapon, s nyilván az adott pillanatban majd a legjobbat fogom próbálni magamból kihozni. Addig is ott vagyok a világ másik felén a barátaimmal, külföldi kapcsolataimmal. Ezt is kiemelném: rájöttem arra, hogy legtöbb, amit a sport adott nekem az életemben, az nem a pénz, az végképp nem. Nem az ilyen dolgok, hanem az, hogy rengeteg a gyönyörű emlék az emberekkel való kapcsolatokból. És a barátságok! Az, hogy olyan kínai barátom van, akit igazán testvéremnek tartok, s úgy is hívjuk egymást. És komolyan is gondoljuk, nem csak szlengből testvérezzük egymást, hanem úgy érezzük. Olyan kapcsolataim alakultak ki, amiket sohasem képzeltem volna, hogy egyáltalán lesznek. Magára bízom, hogy leírja vagy nem. Az említett kínaival egészen rendkívüli élmény volt az, hogy őt is műtötték. Teljesen más jellegű műtétje volt, ugyanúgy sokáig nem úszhatott, mint én. Ugyanúgy két hónapja volt felkészülni, mint nekem, jobban is szerepelt a Világjátékokon, ahol megúszta élete legjobb idejét. S hogy a világbajnokságról mind a ketten két aranyat és egy bronzot hoztunk, az valami eszméletlen volt. S mondtuk is, az élet hihetetlen dolgokat művel. Tényleg azért vagyok hálás, mert valamilyen szinten azt érzem, hogy nekem erre a betegségre szükségem is volt. Most azt érzem, hogy ennek ellenére sokkal többet kapok az életben, mint előtte. Nekem az kellett, hogy kirántson a szürke hétköznapokból, és megváltoztassa a hozzáállásomat. S amikor az emberrel ilyen dolgok történnek, az igazán felemelő érzés. Mind a kettőnket műtötték, a világ teljesen más részén, teljesen más helyzetben voltunk, és mégis ugyanaz a végeredmény, s ez annyira csodálatos. De ilyen volt az is, amikor az egyik ukrán lánnyal beszélgettünk. Egy századdal lett kilencedik, és nem jutott a döntőbe, holott korábban mindig dobogós úszásnemében. Egy század? Az egy köröm, az

semmi. S amikor elsírta magát a vállamon... Ugye, ők nem tudtak úgy készülni a világbajnokságra, mint korábban. A másik ukránnal, akivel gyerekkorom óta barátok vagyunk, a végén egymásnak sírtunk, összesírtam magam, mikor mondta, hogy ő nem akar hazamenni, mert úgy megy haza, hogy nem haza megy, hanem Németországba. Annyira csodálatos volt az az egy hónap, amikor együtt voltak a sportolók, nem akartunk visszacsöppenni a realitásba, a hétköznapokba, hazajönni. Nekem sem volt annyira honvágyam. De ugyanúgy a kínaival is sírtunk egymás vállán, amikor mondtuk, hogy eszméletlen dolgokat élünk át. Neki közben az édesapja volt rákos, aki közben el is hunyt. Kívülről nem tudta megszokni, ott jelentette be. Vagy amikor a kolumbiai srácról kisült, hogy neki az édesanyja rákos, és közben már meg is halt. Ezért nem úszott. Ezek annyira szomorú dolgok, hogy beszélni is nehéz róluk. Hazafelé Miamiban szálltunk át, volt időm, és találkoztam egy régi ismerőssel. Tíz éve nem láttuk egymást, utána együtt úsztunk az óceánban az x méteres hullámokban, s mondtam: Úristen, ez fantasztikus! S amikor közölte velem, hogy neki is ugyanaz a betegsége volt, mint nekem... Annyi eszméletlen dolog történt velem. S mind szomorú, tragédia. S az az érdekes, hogy valahol olyan szép, hogy erről tudtunk beszélni, és hogy mi igazán megértjük egymást.

A sokszor emlegetett Caliban a hetedik – a felnőttek között a harmadik – világbajnoki címét szerezte a 200 méteres felszíni úszásban, tegyük hozzá, szoros versenyben. Mi döntött Bukor Ádám javára?
Egyértelműen az, hogy volt egy ember, akivel nem is találkoztam addig a napig. Olyan üzenetet kaptam tőle, ami annyira szívhez szóló volt és annyira meghatott, hogy életemben először éreztem azt, tényleg hatással van rám, tényleg megérintett. Tudta, hogy izgulok, mert kérdezte. S mondtam, hogy fogalmam nincs, meg így meg úgy. És akkor jött az üzenet, éreztem, hogy megérintett, s ez valami csodálatos volt. És erre az üzenetre gondoltam úszás közben. Valóban így volt. És nekem ez adott erőt. Őszintén szólva azért izgultam nagyon, és féltem attól, hogy mentálisan nem fogom kibírni a 200 métert, s biológiai szempontból is el fogok savasodni. Előtte annyira izgultam, hogy járni is nehéz volt. Hogy fogok én úszni? Attól is féltem, hogy jön egy pont, amikor nem fogom bírni a fizikai nyomást, és elkezdek lihegni, rágörcsölök, és ugyanúgy „meghalok", mint Birminghamben. Amikor kezdtem volna legyengülni, eszembe jutott a kapott üzenet, s ez nekem akkora erőt adott, hogy minden kétségem szertefoszlott. Tudtam, hogy ezt meg tudom csinálni, és attól volt fantasztikus az egész, hogy bejöttem a célba, s nem az volt, hogy „meghaltam", hanem remekül éreztem magam.

Elárulja, kitől kapta az üzenetet, vagy személye homályba burkolózik?
Egyelőre igen.

Aztán következett a 4x200 méteres felszíni váltó, melyet elejétől a végéig utcahosszal vezetve nyert meg a magyar négyes. Utolsó tagjaként 1:19,42 perces repülőrajtos egyéni csúccsal vitte célba a győztes csapatot. Hogyan lehet ilyen hatalmas előny birtokában saját legjobbját megjavítania valakinek?

A kétszázas váltóban nagyon mérvadó volt számomra, hogy az előző napon világbajnok lettem. Ez hatalmas pozitívumként jelentkezett, elöntött energiával, erővel. És azután, hogy tudtam, képes vagyok megcsinálni, és esélyünk van az aranyéremre, még inkább bennem volt a hajtás, az igyekezet. A váltó utolsó tagjaként úszhattam, ráadásul a magyar váltóban, és szerettem volna nemcsak egyedül, hanem a csapattal is nyerni. Hogy a magyar váltó álljon ott a dobogón, és nekünk szóljon a Himnusz. Átáramlott rajtam a magyarságom. És hogy nemcsak magamért úszok, hanem a csapatban vagyok, de nem akármilyenben, hanem a magyarban. Magyarország történetében az idei Világjátékok a legsikeresebb volt, a világbajnokságon meg először uraltuk az éremtáblázatot. Ez egyrészt büszkeséggel árasztott el, másrészt pedig erővel. Hogy erős csapatnak a tagja vagyok, ahol nyilván nem szeretnék csalódást okozni. Pont ellenkezőleg, szeretnék még többet hozzátenni a jó szerepléséhez, hogy büszkék legyünk egymásra, a csapatra, a csapat büszke legyen ránk, és a társak is büszkék legyenek rám, s ez mind annyi erőt adott nekem, hogy sikerült ilyen jó időt úsznom. Egyébként imádok negyediknek úszni, az külön megtiszteltetés valamilyen szinten, és szeretem azt, hogy a végén rajtam múlnak a dolgok. Hozzá kell tennem, hogy az első három fiú is gyönyörűen szerepelt, mindannyian elsőként adták tovább a váltót. Mikor vízbe ugrottam, bizonyos előnyöm volt a többi váltóval szemben, és ezért könnyebb volt úsznom, mivel a többiek levették a vállamról azt a terhet, hogy rajtam extra múlna valami. Így aztán a maximumra nyomtam, élveztem az egészet, és sikerült fantasztikus időt úsznom, behoztuk, és nem behoztam a váltót a dobogó legfelső fokára.

A Caliból történt hazautazás sem volt sima út átszállásokkal. Mi volt a gond?

Kolumbiából Miamiba utaztunk, ahol jó pár órát kellett várnunk a két átszállás között. Itt még viszonylag zökkenőmentesen ment minden. Találkoztam a gyerekkori ismerősömmel, vele és egy csapattársammal hármasban kiutaztunk a tengerpartra, ahol újabb csodálatos élményekkel gazdagodtam. Innen repültünk tovább Zürichbe, és én maradtam Svájcban. Ott lakik a bátyám, akivel évek óta nem volt alkalmam találkozni, így éltem a lehetőséggel. Sikerült elintézni, hogy másfél napra ott maradhassak. Annak külön örültem, hogy a szövetség is támogatott, és nem csináltak belőle problémát, abszolút nyitottak voltak. Jeleztem nekik, hogy a bátyámmal szeretnék találkozni, aki gratulált még az amerikai Világjátékok után. Mikor beszélgettünk, kiderült, hogy neki is voltak némi nehézségei az egészségével, és ez azért elég ok volt arra, ha már egyszer ott járok, tényleg találkozzunk is, s töltsünk el egy kis időt együtt, főleg ha már olyan régen nem volt erre lehetőség. Tényleg nagyon jó volt… A többiek viszont utaztak haza, és itt jöttek a nehézségek. Direkt rákérdeztem, és direkt megmondták, hogy a többiekkel fog együtt megérkezni a csomagom. Hát nem érkezett meg Budapestre! Csak az uszonyaim. A csapatból jelezték, hogy nincs otthon a csomagom, és ezek után rákérdeztem Zürichben a repülőtéren, ahol elmondták, hogy nyugodjak meg, valószínűleg velem fog érkezni Budapestre. Leszedték, és velem felteszik, mert hogy a csomag a személlyel együtt utazik. Hát ez nem történt meg. Egy napja sült ki a sok intézkedés után, hogy továbbra is Zürichben van a csomagom. Megkérdezték, hogy küldjék-e el, vagy ha esetleg tervezek Zürichbe menni, akkor ott

átveszem. Hát mondtam nekik, a közeljövőben nincs a terveim között, hogy Zürichbe utazzak, legyenek olyan kedvesek, és gyorsan küldjék el. Benne az összes szuvenírtől kezdve mindenem. De a lényeg, hogy megvan. Most már azt is tudjuk, hogy hol, így azért nyugodtabb vagyok, s várom, hogy megérkezzen. Mostanában repülni katasztrófa! Törlik a járatokat, késnek a gépek, másoknak is elhagyják a csomagját, e-maileztem a csehekkel, azoknak később jött meg Kolumbiából az egyik csomag, a törököknek meg két napot késett az uszonyuk… Viszonylag örülhetek, hogy az utazásom legvégén alakult ki ez a galiba, és nem közben. Lekopogom, ezért is hálás vagyok. Azért mondhatom magam szerencsésnek, mert az életben nem azt szoktam kapni, amit szeretnék, hanem azt, amire szükségem van. Utólag rájövök, milyen jó, hogy ez így történt, és nem úgy, és ez így talán jobb is. Sok minden nehézség ellenére szerencsésnek tartom magam az életben, igazán nincs okom panaszkodni.

Először volt olyan világversenyeken, amikor édesapja és edzője, Jakoda Tibor nem kísérte el. Hogyan élte ezt át?
Nehezen. Érdekesen alakult. Az igaz, hogy a Világjátékok volt az első komoly versenyem, ahova az apu nélkül utaztam ki, de már a novemberi egyiptomi Világkupa-döntőre se tartott velem. Az nem volt annyira komoly verseny, de én azt mondom, nincsenek véletlenek, és a Vk-döntő már egy előkészítő volt számomra arra, hogy Amerikában jobban helyt tudjak állni majd egyedül. Nem az volt a terv, hogy az apu nem jön velem, viszonylag a végén alakult így ki. Vannak, akik azt gondolják, ha ott lett volna, akkor lehet, hogy jobban szerepelek. Nem tudom. Utólag mindig könnyű okosnak lenni, mindig lehetett volna máshogy, mindig van min változtatni. Én viszont úgy érzem, hogy mindent megtettem, az adott pillanatban a legjobbat nyújtottam magamból, nincs bennem megbánás. Persze más volt ez kinn apu nélkül, mert nekem kellett mindenre odafigyelni, viszont amellett, hogy ez pluszfeladat volt, bizonyos értelemben élményként is éltem meg, hogy eljutottunk idáig, és most már egyedül járok a versenyre, magamért vagyok felelős, nekem kell mindenre odafigyelni. Az más kérdés, hogy pont életem legfontosabb versenyén kellett ezt kitapasztalni, de már említettem, mégsem ez volt az első alkalom, azért annyira nem volt új számomra. Miután ezt elmondtam, megint az jutott az eszembe, hogy tényleg minden darab összeáll, s minden úgy alakult, ahogy kell.

2021-ben azt nyilatkozta, hogy Birmingham után a klasszikus úszást fogja előnyben részesíteni. Ez még érvényes?
Sok minden változott a Világjátékok után. Még az előzőekhez hozzátenném, hogy mindezek ellenére azért nem mindegy, hogy nem hoztam aranyérmet, és megfogadtam, hogy a következő Világjátékokon újra megpróbálom, és szeretnék aranyérmet hozni. Ezúttal nem kell a szokásos négy évet várni rá, mert három év múlva lesz. Ugyanis maradtak az eredeti időpontnál, a pandémiás csúszás ezt nem befolyásolta. Ami számomra további plusz, hogy Kínában lesz a következő Világjátékok. Ráadásul kisebbségből vagyok, külhoni magyar vagyok. Sosem éreztem magam a szlovák csapat részének, ugyanakkor a magyar csapatban a mostani világbajnokságig – mondjuk így – még

érdekes volt. Kisebbségi lévén az ember keresi a helyét, és nem találja egy ideig. És ehhez mind hozzájárult, hogy gyerekkorom óta teljesen nyitott vagyok a többi nemzet meg kultúra felé. Az apám is mindig erre törekedett a versenyeken, s mondogatta: Menj! Barátkozz! Ismerkedjetek! És ez olyan szintre jutott, hogy egymás vállán sírunk, még ha különböző nemzetekből vagyunk is. Igazi barátoknak mondhatjuk magunkat, és nem csak haverok vagyunk. Valóban igazi barátságok, amik ritkák és különlegesek egy ember életében, alakultak ki köztünk. Ebből oda akarok kilyukadni, hogy, mint említettem, a következő Világjátékok Kínában lesz, s egy újabb plusz olyan szempontból is, hogy a kínaiakkal olyan jó viszonyban vagyunk. Meghívtak ebédelni a kínai étterembe, kínai kajára, ami nagyon megtisztelő volt számomra. És meghívtak magukhoz, hogy ők szeretnének edzeni velem hattól nyolc hónapig Kínában, és ezzel az eséllyel és lehetőséggel élni szeretnék, és élni is fogok. Ezek után, ha minden jól megy, a következő Világjátékoknak azért jól kellene alakulni. De sosem tudható, mit hoz a jövő. Úgy tűnik azonban, hogy elég sok minden tűnik egyelőre a javamra. Az biztos, hogy az uszonyos úszást is folytatom, nem fogom abbahagyni, és közben meg keményen edzek a simára is, a többi majd kiderül.

Továbbra is Győrben egyetemista?

Ősztől harmadikos vagyok. És ott is úszom. A Győri Búvár SE-ben, ahonnan szintén nagyon sok segítséget kaptam, nagyon támogatóak voltak a betegségem alatt, ami igazán sokat jelent számomra. Úgy érzem, hogy egy csodálatos klubnak lehetek a részese, ahol maximálisan támogatnak mindenben. A hétköznapi élettől kezdve a sporton át mindig számíthatok rájuk. Örülök, hogy így alakult az életem, és Győrben kötöttem ki, tagja lehetek a sportegyesületnek. Mindezek mellett a Győri Úszó SE is tényleg a tenyerén hordoz. Petrov Iván edző kiutazott velünk Amerikába, ott volt velem, támogatott, tudtam, ha bármire van szükségem, hozzá fordulhatok. Az is rendkívül sokat jelentett nekem.

Más amerikai élménye is volt?

Eddig erről nemigen beszéltem. Az amerikaiakról tudni kell, hogy nem normálisak. Főleg ott, ahol mi voltunk. Kinn harminchárom fok, amit mintegy negyvenötnek érez az ember, ezt a telefon mondta, nem én találtam ki. A páratartalom kilencven százalék. És bemész az épületekbe, beülsz az autóba, a buszba, mindenhol húsz fok van. Kegyetlenül romboló hatással volt rám. Még elmondanám, hogy Birminghamben úgy úsztam, hogy három nappal a rajtom előtt 38 fokos lázam volt. Merthogy sikerült megfáznom, s amúgy is érzékeny vagyok a klímára. Ez teljesen kikészített. És mindezek mellett úgy voltam vele, hogy nem kívánhatok többet az élettől. Gyógyszereket, vitaminokat szedtem. Innen kellett visszatérnem a rajtkőre. Akiknek még hálás vagyok a két klubon, a szüleimen és a barátaimon kívül, azok a csapatorvosok voltak, akik szintén kiutaztak velünk. Tudták, hogy rosszul vagyok, az első pillanatoktól segítettek, adták a tanácsokat, gyógyszereket, s mindenben számíthattam rájuk. Köszönöm nekik, ők is hozzájárultak az eredményeimhez.

J. Mészáros Károly

Schutzbach Csaba: Friedrich István. (100 éve történt az őszirózsás forradalom) Veszprém, Magyar Vidék Országos 56-os Szervezet Országos Központja, 2018, 268 p.

Az utóbbi évek pezsgő történeti vitáinak eredménye, hogy egyre több, a magyar történelmi eseményeket új szempontok alapján feldolgozó alkotás kerül az érdeklődők és azon belül is a nemzeti-konzervatív olvasótábor elé.

Elérkezett az ideje annak is, hogy levonjuk a következtetést: vajon elérte, eléri el a nemzeti oldal a megkívánt színvonalat? E vizsgálat elvégzésére kitűnő példa Schutzbach Csabának Friedrich István életútjáról készített műve. A szerzőnek nem ez az első kiadott munkája, sőt több hasonló tematikájú publikációja is megjelent már konzervatív folyóiratokban.

Friedrich István életpályájának felrajzolása kitűnő választás: az 1883-ban született Friedrich viszonylag fiatalon került a nagypolitika vonzásába, és a korabeli baloldaltól indulva (Károlyi Mihály köréből) eljutott 1919-ben a tanácskormányt felváltó szociáldemokrata kormány megdöntéséig, majd vargabetűkkel a Horthy-rendszer keresztény ellenzékének vezéralakja szerepéig. Közben – nem alábecsülendő módon – három és fél hónapig miniszterelnök is volt. Élete alkonyán pedig egy monstre perben börtönözték be a kommunisták.

E hosszú időn keresztül politizáló személy motivációinak a megismerése régóta foglalkoztatta a jobboldali asztaltársaságok prominenseit, és szerencsére, valaki vette a fáradságot, hogy feltárja e nem mindennapi életutat.

A kötetből érezhető a sok-sok év munkájával összegyűjtött információ- és tudásanyag, a felhalmozott adatok sora, a sajtócikkekből, levéltári forrásokból és a történészi feldolgozásokból megalapozott történeti háttér. A további érdemek közé tartozik, hogy a szerző kevéssé vagy egyáltalán nem ismert – részben az emigrációs sajtóban megjelent – cikkeket és visszaemlékezések használt fel és publikált lényegében elsőként.

A munka kiemelkedő erénye a korabeli egyesületek nevének – a lehetséges módon és ebből kifolyólag teljességre törekvőn – megadása (és gyakran a történeti irodalomban elsőkénti, pontos közlésként). Ezen egyesületek, szervezetek alakulási (és átalakulási) időpontjainak kikutatása és közreadása már szintén időszerű volt (és lenne még), csökkentve a szak- és ismeretterjesztő irodalomban tapasztalható kaotikusságot. A szerző igyekezett rendet vágni a korabeli pártstruktúra szövevényében, a megalakulásoktól az egyesüléseken át a (lehetséges) megszűnésekig. Mindez hozzásegíti a korszak kutatóit, hogy megbízhatóbban ismerjék meg az 1918 és 1938 közötti időszak gyakran átalakuló szervezeteit. Ebből a szempontból e mű hivatkozási alappá kell, hogy váljon.

Ehhez kapcsolódik, hogy a fejezetekben elhelyezve nemcsak az ismert, de névben az ismeretlenség homályában maradt személyekről is (az egyesületek, pártok tagjairól) viszonylag részletes életrajzokat kapunk kézhez. A kötet végén a Friedrich-szervezetek jelvényeinek képeit találjuk meg színes mellékletként.

Most nézzük a munka hibáit, aránytévesztéseit! Friedrich 1918 előtti életrajza túl rövid, elvárható lett volna egy alapos, a személyiségfejlődést is megmutató leírás. Ebből a szempontból is kijelenthető, hogy a mű igazából korszaktanulmány, nem kötődik szorosan a címben megadott 1918-as évszámhoz – és ez természetesen nem is baj, sőt, ez a természetes az ilyen jellegű munkáknál. Viszont a kronológia nincs mindenhol betartva, és inkább látszik az ellenforradalmi események utóélete feldolgozásának, mint egy komplex személytörténetnek. A sok pártalakulás és -bomlás kifejtése között gyakran elveszett Friedrich István konkrét szerepének bemutatása. Így pl. az 1951-es per kifejtése során Friedrich István valós szerepére is rá kellett volna térni – vajon valóban volt-e kapcsolata Grősz József érsekkel, vagy csak kitalálták az ávósok?

A szerző tudottként kezeli az akkori pártvezérek és a legnagyobb pártok nevét (is), pedig ezekről több magyarázó végjegyzet szükségeltetett volna, és kevesebb rövidítés (és gyakoriak a magyarázat nélküli rövidítések). Sok a feleslegesen hosszú – sőt: több esetben eleve felesleges – idézet. (Pl. a részletes beszámolók közlése az 1919-es nyári felkelésekről, vagy az ÁVH által kidolgozott Grősz-féle „összeesküvés" „kormánytervét" szükségtelen volt leközölni – még tán valaki elhiszi…)

A szerző több jelenkori szakirodalmat is beépíthetett volna a művébe, melyek – a közhiedelemmel ellentétben – az államszocialista korszak történeti műveit színvonalban és gyakran adattartalomban is egyértelműen felülmúlják.

Míg a bedolgozott tényinformációk kitűnőek és alapvetőek, maga a feldolgozás módja, a szövegbe formálás még műkedvelő jellegű. Gyakoriak az egymással tartalmilag összefüggésben nem álló bekezdések, történeti leírások. Egy jó olvasószerkesztő nélkülözhetetlen lett volna a mű véglegessé alakításának időszakában.

Mindezen hibák csak mérséklik, de nem oszlatják szét a szerző érdemeit, melyet méltán szerzett meg e könyv megalkotásával. Nyugodtan kijelenthetjük: ha e gyermekbetegségeket, a szerkesztési tapasztalatlanságokat sikerül leküzdeni, nyitva áll az út a további történeti munkák megalkotásához, és újabb, fenntartások nélkül forgatható alapművek születhetnek.

Keresztes Csaba

Magyar Zoltán: Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus 1–4. Budapest, Kairosz Kiadó 2021, 629 + 493 + 394 + 380 p.

Az ember Magyar Zoltán monumentális opusairól a recenziókat nem győzi oly gyorsan produkálni, ahogy azokat a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, folklorista és mondakutató ontja. Alig több mint két év telt el azóta, hogy az a megtiszteltetés ért, Magyar Zoltán monstre vállalkozásáról a tizenkét kötetes *Magyar történeti mondák katalógusá*ról[1] hírt adhattam,[2] máris itt a következő, az előző méreteihez képest szerényebb, „mindössze" négy vaskos kötetből álló opus, az *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus*.

Nézzük először a publikáció szerkezeti felépítését! Az első kötet egy általános bevezető, valamint használati útmutatót követően a *természetfeletti jelenségekkel és lényekkel* foglalkozó szövegeket mutatja be rövid leírások, szüzsék segítségével tematikai fejezetekbe s azokon belül típusokba, altípusokba csoportosítva. A fő fejezetek a következők: A) Sors, végzet, előjelek; B) Halál és halottak; C) Túlvilágjárás és D) Természetfeletti lények (ezen belül egyebek között: Halál; Ördög és más ördögfélék; Lidérc; Ártó démonok; Természeti démonok; Mitikus történeti lények: óriások, tündérek, szépasszonyok stb.). A második kötet a *természetfeletti erővel, tudással rendelkező emberekkel* kapcsolatos narratívákat tárgyalja (E) a következő felosztásban: Boszorkány; Tudós (néző/látó/jós/mondó); Halottlátó; Szellemidéző; Táltos/jövendölő; Garabonciás; Idővarázsló; Mágikus erejű papok; Tudós pásztor stb. A harmadik a (jobb híján) egyébnek nevezett mondákat tartalmazza: F) Átváltozó emberek (pl. farkasember); G) Állatok és szörnyek (pl. sárkány, kígyó stb.); Mitikus növények (pl. vasfű, ördögborda stb.); Mágikus tárgyak (pl. csontok); K) Kincs; L) Tabu (pl. jeles napokhoz fűződő vagy a születéssel kapcsolatos tilalmak); M) Mindennapi mágia (pl. rontás, igézés, szerelmi varázslás); N) Fiktív lények (pl. gyerekijesztők: kútasszony, rézfaszú bagoly stb.); P) Ál-hiedelemmondák (temetői történetek); Q) Modern mondák (UFO).

1 Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex I–XI.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2018.

2 Liszka József: A füles fotel. Periferikus gondolatok Magyar Zoltán magyar történeti mondakatalógusa kapcsán. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 22. évf. 2. sz. 85–55. p.

Ugyanebben a kötetben kapott helyet a terjedelmes (40 oldalnyi) összesített irodalomjegyzék. A negyedik kötet tartalmazza egyrészt azt az apparátust (index, konkordancia), aminek segítségével az előző három kötet anyaga használható: kereshető, összehasonlítható stb. Továbbá egy Tanulmányok című fejezetet, ami voltaképpen a Magyar Zoltán által bemutatott anyagot nemzetközi kutatástörténeti és szakmai összefüggésrendszerbe helyezi, s a jelesebb hiedelemalakok, -lények (vadleány, bányaszellem, fehér ember, a rekegő, a lidérc, a betegségdémon, a tündér, a szépasszony, a boszorkány, a román pap, a prikulics stb.) mentén az erdélyi magyar hiedelemmondák területi tagolódását és tematikai sajátosságait vázolja.

Úgy tűnik, már az én *ceterum censeóm* lesz, legalábbis ami a prózai népköltészetet, népi elbeszéléseket tárgyaló írásaimat illeti, a műfaji besorolás problémáira való rámutatás. A mese és a monda közti áthallások, egybemosódások áthidalhatóak lennének egy közös megjelöléssel, ami lehetne például népi elbeszélés vagy népi próza (vö. *Volkserzählung* mint műfaji megjelölés, vagy *Volkserzählen* mint az elbeszélő gyakorlat, folyamat megfelelője. Hasonló ehhez a szlovák *ľudová próza*, vagy a *ľudové rozprávanie*). Jelen munka kapcsán is felvethető mindez, ahogy a szerző fel is veti, sőt idézi is egy korábbi eszmefuttatásomat, amit itt már nem ismételnék meg.[3] (IV: 366) De hát, tudjuk, a tudomány hajója, akár egy repülőgép-anyahajó, ha beállt egy irányba, nehezen fordítható másfelé…

Azért hozom ezt elő, mivel Magyar Zoltán áttekintését a nemzetközi és nem magyar, majd a magyar katalogizálási kísérletek szemléjével kezdi. Igaz, hogy tudománytörténeti hagyományokkal magyarázhatóan általában „nemzetközi előzményekről" beszél, de hát ezeknek az eredményeknek (vagy eredménytelenségeknek) a zöme nemzeti (finn, svéd, norvég, dán, holland, litván, lengyel, német, cseh, olasz stb.) kutatás, s ezek némelyikéből aztán valóban nemzetközi anyagra támaszkadó, nemzetközi eredmények, katalógusok, motívumindexek születtek. Ez a terminológiai ellentmondás a legszembeötlőbb a *Magyar és nemzetközi hiedelemmonda-katalógusok* címet viselő összehasonlító táblázat esetében (IV: 328), ahol litván, holland, norvég, finn, magyar, svéd, cseh és erdélyi katalógusok adatait veti egybe. Rosszmájúan akár rá lehetne kérdezni, akkor az erdélyi az „nemzetközi"? Nota bene: e logika mentén persze hogy az! Az az érv (IV: 325), miszerint a kölcsönös, „nemzetközi" hivatkozások száma jelezné, hogy mi a „nemzetközi", mi a „magyar", nem vehető komolyan. Az egyedüli szempont a konkrét feldolgozott anyag provenienciája lehet. Senki nem gondolhatja, hogy a most szóban forgó erdélyi magyar katalógus, mivel a közelmúltban jelent meg, s ma még nyilván nem oly zengő a visszhangja, magyar nemzeti katalógus, de ha elkezdenek rá orrvérzésig hivatkozni svédek, lettek, lappok, akkor legott *nemzetközivé lesz…* Mint *holnapra a világ!*

Noha mondákról beszélünk, de a kezdetek a meserendszerezésekig nyúlnak. A nyitányt a finn Antti Aarne 1910-ben megjelent első, az induláskor finn népmesekatalógusnak gondolt, majd valóban nemzetközivé fejlesztett rendszere jelentette, amit aztán nemzeti katalógusok sora követett, amelyek egyrészt módszertanuk, másrészt a mondákkal való folyamatos egymásba mosódásuk okán egyszersmind a mondakutatás és -katalogizálás forrásvidékének is tekinthetők. Különösen Stith Thompson (valóban!) nemzetközi motívumindexe, amely a nagyobb műfajoktól (mese, monda, ballada stb.) elvonatkoztatva a legkisebb szövegfolklorisztikai egység, a motívum alapján kísérelt meg a hatalmas nemzetközi anyagban rendet vágni. (Lehet, hogy szerencsésebb lett volna ezen a nyomvonalon maradni?) Magyar Zoltán a továbbiakban a

3 Lásd egyebek között Liszka József: Gondolatok a prózai népköltészet néhány (még mindig időszerű) kérdéséről. Uő: *Határvidékek. Határok és határtalanságok az összehasonlító folklorisztika és etnológia szempontjából.* Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2016, 237–240. p.

mondakutatásra fókuszálva részletesen áttekinti ezeket a kezdeményezéseket mind külföldi, mind magyar összefüggésekben, gyakorlatilag napjainkig. (IV: 301–350) Végezetül részletesen szól jelen vállalkozás szövegbázisáról, az Erdélyi Magyar Hiedelemmonda Archívumról (IV: 353–365), amelynek létrehozása a szerző nevéhez fűződik. Jó negyedszázad alatt csaknem 30 ezer folklórszöveg (hiedelemmonda) halmozódott föl benne. Ezek egy része már publikált mondákat jelent (1), másik része különféle korábban rögzített kéziratos gyűjtések (2), továbbá a boszorkányperek mára örvendetesen nagy számban hozzáférhető jegyzőkönyvei (3), magánarchívumok anyaga (4), s végül Magyar Zoltán saját terepkutatásai során rögzített folklórszövegek (5). Utóbbi, a szerző becslése szerint mintegy 7-8 ezer mondát jelent. A következőkben más nagy európai mondaarchívumokkal is egybeveti a sajátját, ami jól érzékelteti a most feldolgozott szövegkorpusz irdatlan mennyiségét és jelentőségét!

Szorítanak a recenziós rovat szabta terjedelmi keretek, de ennyi tán még belefér. *A kész dologban a bolond is talál hibát* jelszóval nyomatékosítani szeretném, hogy az összes kritikai megjegyzés, kekeckedés(nek tűnő) oldalvágás (hogy tovább súlyosbítsam a bajt: lett volna ám több is!), szóval minden nem egyetértés dacára (vagy mellett), véleményem szerint Magyar Zoltán ezzel a vállalkozásával a szűken vett mondakutatók, de tágabb értelemben a népi elbeszélés, a népi próza, továbbá a néphit, valamint általában a kultúrtörténet kérdéseivel foglalkozó szakemberek számára is megkerülhetetlen kincsesbányát nyitott. Vagy ahogy egy helyütt a szerző fogalmaz, a mondakutatás „előszobájába" tessékelt be. Igen, felfoghatatlan gazdagsággal berendezett előszoba, több *füles fotellel meg puffal, lábtartóval*… Amennyiben a fentieket olvasva Madáchcsal szólva azt mondaná, hogy *csak hódolat illet meg, nem bírálat*, nem tudnék nem egyetérteni vele. Bár, ahogy magamat ismerem, csak folytatnám a sztregovai Mester Lucifer szájába adott soraival, ha halkan, nagyon halkan is: *Nem adhatok mást, csak mi lényegem*. És ezt ő is tudja, ahogy azt is, milyen nagyra becsülöm munkáját!

A Bevezető sorainak tanúsága szerint, ahogy a történeti mondák katalógusának, úgy jelen hiedelemmonda-katalógusnak is várható egy tömörített, angol nyelvű mutációja. Addig viszont az angol nyelvű tartalomjegyzék és a rövid összefoglalás legalább ahhoz hozzájárulhat, hogy a nemzetközi (!) szakkutatásnak a látókörébe kerülhessen…

És még be sem fejeztem ezt az ismertetésnek csúfolt valamit, amikor jön a következő hír arról, a kötetek meg (egyelőre) digitális formában, hogy Magyar Zoltánnak napvilágot látott a *Moldvai csángó mondakatalógus*a.[4]

No, de erről majd egy következő alkalommal…

Liszka József

Roncz Melinda–Tegdes Egyházi Dóra: Közös úton. Komárom, Szakképző és Felnőttképzési Intézet, 2021, 132 p.

A Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesületének első 22 évéről szól az a mutatós és hiánypótló kiadvány, amely Közös úton címmel érhető el az egyesület honlapján (szmke.sk) online formában. A kiadvány szerkesztői Roncz Melinda és Tegdes Egyházi Dóra, mindketten a könyvtárosegyesület elnökségének tagjai, s fiatal koruk ellenére már több fontos szakmai rendezvény résztvevői, szervezői.

1999-ben döntöttek úgy a szlovákiai magyar könyvtárosok, hogy összekötik azokat a szakembereket, akiket céljuk és feladatuk közös útra terelt. Az azóta eltelt éveket mutatja be az online mű.

A kötet hét részből áll, amelyekben fontos helyet kapott az egyesület múltja, a visszaemlékezések, ahol az előző elnökök szavain keresztül elevenedik meg az elmúlt több mint

4 Magyar Zoltán: *Moldvai csángó mondakatalógus. Típus- és motívumindex I–II.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2022, 650 + 380 p.

két évtized. Halász Péter, Kontár Judit, Zsok Gizella, Nagy Zora „Hajni", Bajnok Éva és Kecskés Ildikó ugyanarról az időszakról ír, mindenki a saját élményein keresztül meséli el, milyenek voltak a kezdetek, milyen nehézségekbe ütköztek eleinte, amikor még komoly harcot kellett vívni egy-egy magyarországi szakmai napon való részvételért, vagy meg kellett küzdeni a magyar könyvtáros szaknyelvért. Mindenki kiemeli a kapcsolatépítés erejét és fontosságát, a könyvtárosi munka szépségét, amelyhez a kisebbségi létben hozzátartozik a hagyományok, az identitás megőrzése is. A mindennapok forgatagában az SZMKE erő és Kecskés Ildikó szavával élve „oázis", amely hitet ad a könyvtáros hivatásnak.

Az elmesélt történetek mellett kronológia is segíti az olvasót, amely 1993 márciusától kezdve követi végig az eseményeket a gondolattól a megvalósulásig, az 1999. április 6-i hivatalos bejegyzésig, majd pedig számba veszi a fontosabb találkozókat, szlovákiai és magyarországi szakmai programokat, s azokat az alkalmakat, amikor a SZMKE tagjai rangos kitüntetésben részesültek.

Magyarországi intézmények és az MKE elnöke is beszámolnak a Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesületével való együttműködésükről, ezek szintén fontos és megkerülhetetlen adatforrásai az elmúlt 22 év történetének. Bartos Éva, Fehér Miklós és Hangodi Ágnes a Könyvtári Intézet Szlovákiában megtartott szakmai továbbképzéseiről szólnak. Ramháb Mária, az Informatikai és Könyvtári Szövetség elnöke az elmúlt két évtized közös rendezvényeiről ír, mint 2005-ös A nagy könyv vagy a 2005 óta az IKSZ társszervezésében megrendezésre kerülő csongrádi Kárpát-medencei könyvtárosok találkozója, vagy a Magyar Könyvtárosok Világtalálkozója, ahol szintén mindig képviseltetik magukat az SZMKE tagjai is. Simon Hidvégi Krisztina, a Könyvtárostanárok Egyesületének elnöke és Péterfi Rita, az OPKM igazgatója a könyvtárosokkal való közös munkát emeli ki, Fodor Péter, a FSZEK főigazgatója az egymástól való tanulás fontosságát, Baráthné Hajdu Ágnes a folyamatos kapcsolattartást, Redl Károly, az OGYK igazgatója pedig azt a páratlan lehetőséget, amelyet évről évre megkapnak a határon túli fiatal könyvtárosok: az egy hónapnyi budapesti könyvtárakban eltöltött szakmai tapasztalatszerzést. Illés Péter, a Csongrádi Információs Központ Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum igazgatója szintén a csongrádi konferencia fontosságát hangsúlyozza, mert „összeköt minket a nyelv és a kultúra, az a két dolog, ami egy könyvtáros munkájának igazi tartalma".

A szlovákországi könyvőrzők nyomában címmel kutatási beszámoló készült, amelyben Tegdes Egyházi Dóra Szlovákia többségében magyarlakta településeinek könyvtárai 2019 kutatásának eredménye olvasható, melynek célja az volt, hogy felkeressen minden olyan személyt, aki Szlovákiában magyar könyvtárosi feladatokat is ellát. Egy ilyen kutatás bármelyik régió hasznára válhat, ahol még nem tisztázottak egyes munkakörök, vagy alig van kapcsolat a települések könyvtárosai között.

A kötethez egy nagyon fontos 14 oldalas válogatott sajtóbibliográfia is tartozik, amelynek a terjedelme is mutatja, az egyesület komoly munkát végez. A kiadvány végére került a legizgalmasabb és egy könyvtáros számára legérdekesebb fejezet, ahol ötleteket adnak foglalkozásokhoz, amelyeket bárki fel is használhat saját könyvtárában. A 12 foglalkozásleírás a kicsiktől a nagyokig, a papírszínháztól a szabadulószobáig terjedő skálán mozog.

A Közös úton című kiadvány igényes és nagyszerű vállalkozás, amely egy kivételes egyesületet mutat be, amelynek tagjai hol a háttérben, hol a pódiumon oktatnak, nevelnek, segítenek, őrködnek, munkájuk sokszor láthatatlan, de mint az ebből a könyvből is kerül: a könyvtáros sokoldalú, lelkiismeretes, segítőkész, ötletes és szereti a munkáját.

Példamutató két évtizeden van túl az SZMKE, munkájuk inspiráló, reméljük, ilyen energiával haladnak tovább azon a bizonyos Közös úton!

Hicsik Dóra

Csörsz Rumen István–Mészáros Gábor (szerk.): A kis világbeli nagy világ. Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádámról. Budapest, Reciti, 2020, 655 p. /Reciti Konferenciakötetek, 10./

Pálóczi Horváth Ádám viszonylag kevéssé ismert alakja a magyar irodalomnak és közéletnek, s nem is került be az irodalomtörténeti panteonba. Habár sokszínű tevékenységet folytatott az élete során (amint azt a szóban forgó kötet tanulmányai is bizonyítják), annak ellenére sem nyerte el méltó helyét a köztudatban, hogy az utóbbi bő egy évtizedben a kutatók újra felfedezték az alakját és az életművét, s munkáinak kritikai kiadása is megindult. Az író-költő halálának 200. évfordulója tiszteletére 2020-ban a Lendület Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 kutatócsoport konferenciát szervezett, amely ugyan elmaradt, de a tanulmányok e kötetben helyet kaphattak. A kiadvány előszavában a szerkesztők annak a véleményüknek adnak hangot, hogy Pálóczi a „18–19. század fordulójának egyik leggazdagabb, szinte feldolgozhatatlanul sokrétű írói életművével" (11.) büszkélkedhet, amelynek tanulmányozása számos járulékos haszonnal járhat. Ennek az életútnak a bemutatása ugyanis segíthet feltérképezni a nem kanonizált alkotók jelentőségét, megérteni a műköltészet és a közköltészet közötti kapcsolatot, s mivel Pálóczi Horváth Ádám oeuvre-je interdiszciplináris, több tudományterület képviselője számára jelenthet ideális kutatási terepet.

A kötet négy nagyobb egységbe csoportosítva tárja az olvasó elé a tanulmányokat. Az első rész a Közélet és nyilvánosság címet viseli; ebben öt írás kapott helyet, amelyek közös jellemzője az, hogy különböző versek kapcsán szólnak Pálóczi közéleti szerepvállalásairól. Szilágyi Márton a költő 1789-es, a *Magyar Kurir* és a *Mindenes Gyűjtemény* konfliktusát megverselő episztoláját ismerteti, s rámutat a magyar sajtó differenciálódását megelőlegező tendenciákra. Biró Annamária két anonim, de biztosan Pálóczi kezéből kikerült, s a nők országgyűlési részvételét taglaló röpiratot elemez, hangsúlyozva, hogy a korábbi interpretációkkal szemben a szerző nem a nemi egyenjogúsítás mellett érvelt e munkáiban.

Nagy Ágoston az 1790-es évek nemesi mozgalmának kontextusában helyezi el a Zala megyei koronaőrzőkhöz címzett Pálóczi-verset, míg két tanulmány (Matányi Marcell és Csörsz Rumen István egy-egy írása) a napóleoni háborúk időszakába kalauzolja el az olvasót. Az első az 1809. évi nemesi felkelés alkalmából született művekkel bizonyítja, hogy Pálóczi Horváth megőrzendő és fejlesztendő intézményt látott az inszurrekcióban, a második a dramatizált formájú szerepdalok funkcióját elemzi.

Az Érzékenység és pszichológia című fejezet négy darabja lélektani síkon folytatja a vizsgálódást. Hegedüs Béla az 1792-es *Psychologia* című műben elemzi Pálóczi költészetelméleti nézeteinek lecsapódását, a szerzőség definíciójának körülírását. Mészáros Gábor Pálóczi, Csokonai Vitéz Mihály, valamint Pajor Gáspár lélekfelfogását összehasonlítva fogalmazza meg azt a nézetét, miszerint a három alkotó ugyan különböző kiindulópontot választott a vizsgálódásához, mégis hasonló végkövetkeztetésekre jutottak. Laczházi Gyula a barátságról szóló költemények vizsgálata során mutatja ki az érzékenység jelenlétét Pálóczi Horváth munkásságában, míg Voigt Vilmos az álomelméletek felhasználásának nyomait kutatja az író-költő műveiben.

A harmadik nagyobb egység (Ének és poézis) Pálóczi verselési módszereit mutatja be. Rédey-Keresztény János a művész költészetének antik verstani örökségét taglalja, bemutatva azt a küzdelmet, amelyet az alkotó a magyar verselés megújításáért is folytatott. Lengyel Réka a *Hyperboréi zsenge* című dramatizált költemény kapcsán a támadások miatt a saját korában csalódó, de a szűkebb vagy tágabb közösségért tenni mindvégig hajlandó művészt ismerteti meg az olvasóval, s rámutat arra a gazdag tudományos ismeretanyagra, amelyet Pálóczi e művében felhalmozott. Küllős Imola az *Ötödfélszáz Énekek* című kötet trágár verseit elemzi, amelyek szoros kapcsolatban állnak a költő korának populáris ízlésvilágával, így adalékot szolgáltathatnak a

korabeli nemesség műveltségéhez. Tari Lujza a Pálóczi Horváth verseiből Bartalus István által 1869-ben közreadott válogatás segítségével bizonyítja, hogy részben ezen edíció is segített a versek dallamának átörökítésében.

A Tudás és világ címet viselő fejezet Pálóczi gazdag és sokirányú érdeklődésének néhány területét járja be. Devescovi Balázs a költő egyik fontos kenyérkereső tevékenységét, földmérési, térképészeti munkásságát tárja fel. Zsoldos Endre a *Leg-rövidebb nyári éjtszaka* című vers kapcsán Pálóczi csillagászati és fizikai ismereteiről értekezik, ugyanakkor rámutat a művész babonás mentalitására is. Tüskés Gábor egy szabadkőműves imakönyv létezéséből kiindulva mutatja be a költő ilyen jellegű érdeklődését, míg Tóth Tünde az őstörténettel foglalkozó Pálóczi-művet elemzi, s helyezi el azt a nemzeti ébredés eszmevilágának kontextusában. Csonki Árpád a *Barragoné és Zalád* című regényt alapul véve szól arról, milyen volt Pálóczi Horváth Ádám történelmi gondolkodása, s hogy az író-költő hogyan próbálta rekonstruálni a hun birodalmat. A kötetet záró tanulmányban Violáné Bakonyi Ibolya a művész azon könyvtártöredékét ismerteti, amely a csurgói református gimnázium könyvtárában maradt fenn.

A fent bemutatott kiadvány meggyőzően bizonyítja, hogy Pálóczi Horváth Ádámot méltatlanul feledte el az utókor, s hogy nem csupán az irodalomtörténet művelői számára szolgálhat kitűnő kutatási terepül ez a gazdag életmű. Ugyanakkor az is láthatóvá válik, hogy a szerzők nem feltétlenül igyekeztek egzakt válaszokat megfogalmazni, sőt, sok esetben inkább a kérdések felvetése volt a fontos. Ennek ellenére az egyes írások a maguk szakterületén rendkívül hasznos eredményekkel gazdagítják a Pálóczi-kutatást, s ha „csak" töredékesen is, de valamelyest kirajzolódik belőlük egy pályakép. A kötet jelentősége nem csupán abban áll, hogy eddig kevesebb figyelemre méltatott részterületekre is kiterjesztik vizsgálatuk hatáskörét a kutatók, hanem abban is, hogy hozzásegíthet a 18–19. század fordulója köztörténeti eseményeinek, eszmeiségének, műveltségének stb. jobb megismeréséhez is. Remélhetőleg lesz folytatása e munkának, s egyre több olyan személyről kaphatnak információkat az érdeklődők, akiket az utókor méltatlanul ítélt feledésre.

Bodnár Krisztián

Fabó Edit (szerk.): Hazafiak voltak. Az ember, a hit és a történelem méltósága az 1867. évi kiegyezés utáni nemzeti ünnepeken. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 2020, 234 p. /A Magyarságkutató Intézet Kiadványai, 14./

Habár a dualizmus kora az egyik olyan időszak a magyar történetben, amelyről könyvtárnyi szakirodalom szól (s nem mellesleg amelyről az átlagembernek is viszonylag sok általános ismerete lehet), mégis vannak olyan témakörök, amelyekről újat mondhat az e fél évszázadot érintő kutatás. Ilyen „fehér foltnak" tekinthető a nemzeti ünnepeink megtartása is, e kérdéssel eddig ritkán foglalkoztak. A kutatók figyelme leginkább az „egyszeri", illetve reprezentatív eseményekre (például a királykoronázásokra) összpontosult, de néhány jelentős közéleti személyiség (többek között Kossuth Lajos) temetéséről is születtek tanulmányok. Az állami ünnepek megtartása, illetve ezek társadalomformáló, kohéziós, nemzetmegtartó ereje viszont ritkán vált elemzés tárgyává. Részben pótolhatja e hiányt az alább bemutatandó tanulmánykötet, amely a 2019-ben a Magyarságkutató Intézetben megindult emlékezettörténeti kutatás eredményeként jelenhetett meg.

A kiadvány első írását a szerkesztő, Fabó Edit jegyzi, *Nemzeti ünnepek a kiegyezés utáni sajtóban* címmel. Ebben a szerző három korabeli magyar sajtótermék (egy kormánypárti, egy ellenzéki és egy mérsékelten ellenzéki lap) híradásai alapján azt vizsgálja meg, hogyan alakult a dualizmus első tíz évében március 15. és augusztus 20. ünneptörténete, s mit és hogyan kommunikáltak ezzel kapcsolatban a különböző orgánumok. Fabó Edit rámutat arra, hogy míg az 1848-as forradalom kirobbanásának (szimbolikus) dátuma meglehetősen

hamar elnyerte a jelentőségét – már az elnyomatás időszakában is fontos emlékeztető és nemzetmegtartó funkciót töltött be, 1867 után nyíltan is alulról szerveződő megemlékezések formáját öltve –, addig Szent István és az államalapítás ünnepe körül – talán az időbeli távolság és az elvontabb tartalom okán is – csak lassabban alakultak ki a rítusok, és a magyar sajtó is viszonylag kevesebbet foglalkozott augusztus 20-ával.

Kőő Artúr tanulmánya (*Nemzeti évfordulók és tanítói álláspontok*) a *Néptanítók Lapja* cikkeit elemezve keresi a választ olyan kérdésekre, mint például hogyan jelentek meg a március 15-ével és augusztus 20-ával kapcsolatos nézetek egy szakmai orgánumban, vagy hogy az oktatás/nevelés során milyen módon örökítették át az ismereteket az újabb nemzedékek számára. A *Néptanítók Lapja* az oktatásügyi tárca hivatalos fóruma volt, de bizonyos távolságot meg tudott tartani a kormányzattól. Március 15. megünneplése a dualizmus időszakában mindvégig kényes kérdés maradt, a hatalom csupán megtűrte a megemlékezéseket, a 19. század végén pedig éles közjogi vitákat is generált ez a probléma. Az 1868-tól megjelenő *Néptanítók Lapja* majdnem két évtizeden át csak érintőlegesen szólt néhány megemlékezésről, és csak az 1880-as évek közepétől váltak gyakoribbakká és részletesebbekké az ilyen jellegű híradások, cikkek. A lap igyekezett ugyan segíteni a kormányzatnak abban, hogy a nemzeti ünneppé tett április 11. (az 1848-as törvények szentesítésének napja) a magyar társadalomban is gyökeret eresszen, ám mégis március 15. maradt a társadalmilag „elfogadott" ünnepnap. Augusztus 20-át leginkább csak egyházi keretek között ünnepelték, ezért a *Néptanítók Lapja* nem számolt be a megemlékezésekről, de amikor a társadalmi erők egyre hangosabban kezdték követelni a nemzeti ünneppé tételt, a lapban is egyre több cikk foglalkozott ezzel a kérdéssel.

Bacher-Tuli Andrea egy főnemes portréját rajzolja meg, az augusztus 20-i lóversenyfutamokkal összefüggésben (*Gróf Esterházy Miklós versenylófuttatói portréja a sajtó tükrében*). A dualizmus idején ez a lovassport a társasági élet egyik intézményévé vált, ugyanakkor volt a nemzeti érzületet építő jellege is. Esterházy Miklós Tatán alakított ki tenyészetet, s több korabeli szaklap is beszámolt a tevékenységéről. A gróf sokat tett azért, hogy a lóversenyzés a pest-budai/budapesti Szent István-napi ünnepségek szerves részévé vált, így segített abban, hogy augusztus 20. mint országos ünnep ismertebbé és vonzóbbá lett a közönség számára.

A kötetben szereplő tanulmányok rávilágítanak arra, hogy a ma általánosan elfogadott és ismert ünnepeink másfél évszázaddal ezelőtt még korántsem voltak államilag elismertek, és sokszor váltak politikai küzdelmek tárgyává. A korabeli politika és közélet fő törésvonalát a „közjogi kérdés" jelentette, azaz a függetlenség, vagy a Monarchiához tartozás problémaköre. E tekintetben főként március 15. vált kiemelt jelentőségűvé, hiszen leginkább ez az ünnep utalt a függetlenségre. Ezeket az ünnepeket a történettudomány eddig kevéssé vizsgálta, s e kiadvány is bizonyíthatja, hogy érdemes tanulmányozni ezt az összetett témát. A fentebb említett írások jól tükrözik, milyen társadalmi erők működtek a dualizmus időszakában Magyarországon, fogalmaztak meg elvárásokat az ünnepek kapcsán, hogyan viszonyult mindehhez a hatalom, s az olykor vele függőségi viszonyban levő sajtó. Az imént bemutatott kötet tehát fontos vizsgálati szempontokkal szolgálhat az emlékezettörténet, a sajtótörténet, a neveléstörténet, a művelődéstörténet terén, de arra is felhívhatja az olvasó figyelmét, hogy akár a feldolgozottnak tűnő köztörténeti kérdések más szemszögből való megközelítése is számos haszonnal járhat.

Bodnár Krisztián

Istók Béla–Simon Szabolcs (szerk.): Online oktatás – kontaktoktatás. Edukációs folyamatok és a Covid19. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kar, 2021, 260 p.

Az *Online oktatás – kontaktoktatás. Edukációs folyamatok és a Covid19* című tanulmánykötet a Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke mellett működő Variológiai Kutatócsoport legújabb kutatási eredményeinek gyűjteménye. Olyan tanulmányokat tartalmaz, melyek jelentős része a kutatócsoport X. nemzetközi tudományos szimpóziumán előadás formájában is elhangzott, ezek csoportja azonban további, előzmény nélküli dolgozatokkal is gazdagodott.

Istók Béla és Simon Szabolcs főszerkesztők, valamint Lőrincz Gábor és Lőrincz Julianna szerkesztők munkája ezúttal is a naprakészségről és a tudományfelettiségről tanúskodik. Az ugyanis már most nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy a jövő történészei a koronavírus-járványra és krízisre mint a 2020-as évek kulcsmozzanatára fognak tekinteni, amely az élet megannyi területén éreztette a hatását. A járvány által generált egészségügyi, demográfiai, politikai, lélektani stb. válság számos területen kihívások elé állította az emberiséget, mely problémákra az egyes tudományterületek a maguk eszközeivel próbáltak meg reagálni.

A pandémia az egész világ és a középeurópai térség oktatási rendszereinek reakció- és alkalmazkodóképességét is próbára tette. Hányadán állunk a digitalizációval? Át tudunk-e térni, ha kell, gyakorlatilag egyik napról a másikra az online oktatásra? És ha igen, akkor a kontaktoktatás viszonylatában mindezt mégis milyen effektivitással? Esetleg olyan lehetőségeket (módszereket, megoldásokat) is magában rejt a kényszerszerű átállás, amelyeket a remélt normalizálódás után a kontaktoktatásban is ki tudunk majd használni? Nagy általánosságban pedig: milyen hatást váltott ki a járvány az oktatás egyes területein? Az *Online oktatás – kontaktoktatás. Edukációs folyamatok és a Covid19* c. könyv sok egyéb mellett ezekre a kérdésekre is válaszokat kínál.

A kötet három nagy szakaszból épül fel. Az első, legimpozánsabb tanulmányblokk tizenkét szöveget tartalmaz és az online oktatásra fókuszál. A tanulmányok között több a járvány nyelvi vonzatait vizsgálja (pl. járványügyi tájékoztatók nyelvhasználata, változások a felsőoktatási e-mailezésben, távoktatásmémek stb.), mások az egyes kisebbségi magyar régiók online oktatásának sajátos kihívásaival és megoldásaival szembesítenek (Szlovákia, Ukrajna, Románia). Több dolgozat foglalkozik az online oktatás során használható megoldásokkal (pl. tükrözött osztályterem), valamint az online alkalmazások és a digitális tananyagok lehetőségeivel a nyelvtan- vagy épp a történelemtanításban. A második szakasz már eltávolodik a koronavírus kérdéskörétől, és a kontaktoktatásról értekező tanulmányokat tartalmaz. Egy-egy dolgozat vizsgálja a tanárképzés kihívásait, az anyanyelvoktatást, valamint a szlovákiai és a magyarországi középiskolás diákok nyelvi kompetenciáit. A *Visszatekintések* szakaszon a Variológiai Kutatócsoport és tagjainak korábbi tevékenysége, például a tízévnyi tankönyvkutató munka kapcsán olvashatunk beszámolókat, melyeket a *Pillanatképek* rész vizuális anyagokkal is gazdagít.

Az *Online oktatás – kontaktoktatás. Edukációs folyamatok és a Covid19* című tanulmánykötet korunk égető problémáira koncentrál. Azt jelen pillanatban nem tudjuk, hány járványhullám áll még előttünk. A könyv azonban remek segédanyag ahhoz, hogy a potenciális átállásokat minél zökkenőmentesebben vegyük. Tanulságai és ajánlásai azonban általános érvényűek is. Megmutatják, milyen lehetőségek rejlenek az online oktatásban, s nagyban elősegítik, hogy régiónk behozza elmaradásait ezen a területen. A kötet már csak a fentiek fényében is joggal ajánlható az akadémiai közösség és a pedagógustársadalom figyelmébe.

Baka Vida Barbara – Baka L. Patrik

Számunk szerzői

A.Gergely András (1952)
társadalomkutató, kulturális antropológus (ELTE TáTK, MTK TK PTI, Budapest, Magyarország)

Baka Vida Barbara (1993)
irodalomkritikus, weirdkutató, könyvtáros (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Baka L. Patrik (1991)
író, irodalmár, egyetemi adjunktus (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Bodnár Krisztián (1984)
történész, segédlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, Sátoraljaújhely, Magyarország)

Godzsák Attila (1990)
történész-doktorjelölt (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország)

Hicsik Dóra (1981)
könyvtáros (Szabadka, Szerbia)

Kerényi Éva (1981)
történész-muzeológus (Gömör-Kishonti Múzeum, Rimaszombat, Szlovákia)

Keresztes Csaba (1976)
főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Magyarország)

Laihonen, Petteri (1972)
nyelvész (Jyväskyläi Egyetem, Hungarológia Tanszék, Jyväskylä, Finnország)

Lanstyák István (1959)
nyelvész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Liszka József (1956)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

J. Mészáros Károly (1955)
sporttörténet-kutató, (sport)újságíró (www.szlomasport.sk, Pozsony, Szlovákia)

H. Nagy Péter (1967)
irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Natkó Anna (1994)
doktorandusz (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország)

Orbán Melinda (1991)
tördelőszerkesztő (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, Ukrajna)